

การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องคุณธรรมของท้าวสักกะ
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
THE ANALYTICAL STUDY OF KING SAKKA'S, KING OF GODS'
VIRTUES IN THERAVĀDA BUDDHISM

พระมหาหนึ่งฤทัย นิพุกโย (กรัตพงษ์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๐

การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องคุณธรรมของท้าวสั๊กกะ
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

พระมหาหนึ่งฤทัย นิพุกโย (กรัตพงษ์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

The Analytical Study of King Sakka's, King of Gods' Virtues in Theravāda Buddhism

PHRAMAHĀ NUENGRUETHAI NIPPAYO (KRATTAPONG)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระศรีสิทธิมนี)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระสุธีธรรมานุวัตร)

กรรมการ

(พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ)

กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร.ท. ดร.บรรจบ บรรณรุจิ)

กรรมการ

(อาจารย์ ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร)

กรรมการ

(อาจารย์รังษี สุทนต์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ

ประธานกรรมการ

อาจารย์ ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร

กรรมการ

อาจารย์รังษี สุทนต์

กรรมการ

ฉบับนี้เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องคุณธรรมของท้าวสั๊กกะ
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัย : พระมหาหนึ่งฤทัย นิพุกโย (ภัตตพงษ์)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาสมจินต์ สมุมาปญฺโญ (วันจันทร์) ป.ธ.๙, พธ.ม., Ph.D

: ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร ป.ธ.๙, พ.ม., พธ.บ., พธ.ม., Ph.D

: อาจารย์รังษี สุทนต์ ป.ธ.๙, พธ.ม.

วันสำเร็จการศึกษา : ๔ เมษายน ๒๕๕๑

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องคุณธรรมของท้าวสั๊กกะ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์กำเนิด พัฒนาการ คุณธรรมของท้าวสั๊กกะ และอิทธิพลความเชื่อที่มีต่อสังคมไทย

ผลการวิจัยพบว่า ท้าวสั๊กกะมีสถานภาพเป็นเทพเจ้า ปรากฏทั้งในศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา ในพระพุทธศาสนาท้าวสั๊กกะเป็นจอมเทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีบทบาทอย่างมากในฐานะเทพผู้ทรงคุณธรรมมีเมตตาชอบช่วยเหลือผู้กระทำความดี และคอยปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา

ท้าวสั๊กกะมีพระนามหลายพระนาม มีบทบาทสำคัญต่อพระพุทธเจ้า และพุทธบริษัท มีพระสงฆ์เป็นต้น ทั้งการรับใช้อุปัฏฐาก การบำเพ็ญบุญ การให้ความช่วยเหลือเมื่อคนดีได้รับความทุกข์

ในพระพุทธศาสนา บุคคลจะเป็นท้าวสั๊กกะได้ด้วยการประพฤติวัตรบพ ๗ ประการ คือ เลี้ยงมารดาบิดา ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ พุดจาแต่คำอ่อนหวาน ไม่พุดคำส่อเสียด มีใจปราศจากความตระหนี่ ยินดีในการเสียสละ พุดคำสัตย์ และไม่โกรธ พร้อมด้วยมีคุณธรรมอื่นๆ เช่น ความเมตตา ความกล้าหาญ และความเสียสละ

ในสังคมไทยความเชื่อเรื่องท้าวสั๊กกะมีอิทธิพลด้านวรรณกรรม สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และพิธีกรรม ซึ่งแสดงออกให้เห็นในรูปแบบต่างๆ ทั้งที่เป็นเรื่องราวของท้าวสั๊กกะเอง และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับท้าวสั๊กกะ ปรากฏตามสิ่งปลูกสร้าง ตราสัญลักษณ์ สถานที่ เป็นต้น

Thesis Title : The Analytical Study of King Sakka's, King of Gods' Virtues in Theravāda Buddhism

Researcher : Phramahā Nuengruethai Nippayo (Krattapong)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phramahā Somjin Sammāpañño (Wanjan)
Pali IX, M.A., Ph.D

: Dr. Samiddhiphol Natnimit Pali IX, B.A., M.A., Ph.D

: Mr. Rangsri Suthon Pali IX, M.A.

Date of Graduation : April 4, 2008

ABSTRACT

This thesis is of the objective of search for the birth, the development of the virtues possessed by King Sakka and the impact of belief in Thai societies.

From the research, it is found that King Sakka is the gods' king appearing both in Brahmanism and Buddhism, In Buddhism, King Sakka is the king of the deity in Tavatingsa Heaven with important roles of having the loving kindness in helping those who performed goodness and in protecting Buddhism.

Sakka King has many names and also have important roles toward the Buddha and all the Buddhists beginning with the Sangkha. He also supported Buddhism and helped the people at the time of their suffering.

According to the Buddhist principles, one can be Sakka King by behaving the 7 principles of conduct, namely :- taking care of parents, respecting the seniors, communicating politely, freedom from rude speech, freedom from stingy mind, sacrificing, freedom from anger, together with other virtues such as loving kindness, courage and devotion.

In Thai societies, the belief in King Sakka is influential to literature, architecture, sculpture, painting and ceremony in Thai societies which appear in various forms such as the story of King Sakka, the things that are related to King Sakka, the construction, the signs and the place.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลงได้ด้วยความร่วมมือของบุคคลผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่าย ขอกราบ
ขอบพระคุณ พระมหาสมจินต์ สมุสาปญโญ ที่เมตตาว่าเป็นประธานกรรมการควบคุม
วิทยานิพนธ์และให้คำปรึกษามาตั้งแต่เริ่มต้น ขอเจริญพรขอบคุณ ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร
อาจารย์รังษี สุทนต์ ที่เมตตาช่วยเป็นกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์และให้คำแนะนำปรึกษาเป็น
อย่างดียิ่งมาโดยตลอด

กราบขอบพระคุณ พระครูใบฎีกาสันน ทยรโกโช ที่ให้คำแนะนำและให้กำลังใจในหลายๆ
เรื่อง ขอบใจเพื่อนๆ ทุกท่านที่คอยให้กำลังใจและให้คำแนะนำมาโดยตลอด ขอขอบคุณสำนักงาน
เลขานุการสำนักเรียนวัดราชสิงขร ที่เอื้อเฟื้อพระไตรปิฎกและอรรถกถา พร้อมทั้งคอมพิวเตอร์ใน
การจัดพิมพ์ข้อมูล ขอเจริญพรขอบคุณ คุณสัณชัย ภัทรธนิยกุล ที่ช่วยแปลบทคัดย่อภาษาอังกฤษ

งานวิจัยนี้จะสำเร็จไม่ได้หากไม่ได้รับการสนับสนุนด้านข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยต้อง
ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ประจำห้องสมุดทุกสถาบัน เช่น หอสมุดปรีดี พนมยงค์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สำนักหอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดกลาง-ห้องสมุด
บัณฑิตวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุฯ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร
รวมถึงท่านผู้เป็นเจ้าของผลงานอันทรงคุณค่าทุกท่าน ที่ผู้วิจัยได้นำผลงานมาประกอบงานวิจัย
ฉบับนี้ โดยเฉพาะผลงานวิจัย เรื่อง “พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย” ของ
อาจารย์เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา ซึ่งให้ความกระจ่างและรายละเอียดในงานวิจัยนี้เป็นอย่างดี

ความดีใดๆ ที่เกิดจากการทำงานวิจัยในครั้งนี้ ข้าพเจ้าขอมอบความดีนั้นให้แก่โยม
มารดาบิดา โยมพ่อจวน โยมแม่สมคิด กรัตพงษ์ ที่คอยให้ความเป็นห่วงเป็นใยและคอยกระตุ้น
เตือนให้เกิดกำลังใจมาโดยตลอด ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้รับทุนสนับสนุนจากงาน
ครบรอบ ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และจากคุณวัชรวิ จิมประเสริฐ จึง
ขอมอบความดีที่ได้รับในครั้งนี้ แก่ท่านผู้เป็นเจ้าของทุนการศึกษาทุกท่าน ที่ช่วยทำให้งานวิจัยนี้
สำเร็จลงด้วยดี

พระมหาหนึ่งฤทัย นิพุกโย (กรัตพงษ์)

๔ เมษายน ๒๕๕๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๒)
กิตติกรรมประกาศ	(๓)
สารบัญ	(๔)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๘)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๒
๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๓
๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย	๖
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๖
บทที่ ๒ กำเนิดและพัฒนาการตำนานเรื่องท้าวสั๊กกะ	๗
๒.๑ นิยามและความหมาย	๗
๒.๒ กำเนิดและความเป็นมา	๙
๒.๒.๑ พระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์	๙
๒.๒.๒ ท้าวสั๊กกะในพระพุทธศาสนา	๑๑
๒.๒.๓ เปรียบเทียบท้าวสั๊กกะและพระอินทร์ ทั้ง ๒ ศาสนา	๑๕
๒.๓ บทบาทของท้าวสั๊กกะในพระพุทธศาสนา	๑๖
๒.๓.๑ ความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้า	๑๗
(๑) การให้ความช่วยเหลือและอุปฐาก	๑๘
(๒) การถามปัญหาและการฟังธรรม	๒๐
๒.๓.๒ ความสัมพันธ์กับพระสงฆ์	๒๓
(๑) การให้ความช่วยเหลือ	๒๓
(๒) การแสดงความเลื่อมใสศรัทธา	๒๔
(๓) การสนทนาและการฟังธรรม	๒๖
๒.๓.๓ ความสัมพันธ์กับภิกษุณี	๒๘

(๕)

๒.๓.๔ ความสัมพันธ์กับสามเณร	๒๙
๒.๓.๕ ความสัมพันธ์กับอุบาสก	๓๑
๒.๓.๖ ความสัมพันธ์กับอุบาสิกา	๓๓
๒.๓.๗ ความสัมพันธ์กับเทวดา	๓๓
(๑) ตัดสินคดีความ	๓๔
(๒) เป็นที่ปรึกษา	๓๕
๒.๓.๘ ความสัมพันธ์กับบุคคลทั่วไป	๓๗
๒.๓.๙ บทบาทในการปกป้องพระพุทธศาสนา	๓๙
๒.๔ สรุปวิเคราะห์บทบาทของท้าวสักกะ	๔๒

บทที่ ๓ วิเคราะห์คุณธรรมของท้าวสักกะ

๓.๑ วัตรบพ ๗ ประการ	๔๕
๓.๑.๑ การบำรุงมารดาบิดา	๔๕
(๑) ความหมาย	๔๕
(๒) แนวทางการปฏิบัติ	๔๗
(๓) อานิสงส์	๕๐
๓.๑.๒ การประพัตถ์อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล	๕๒
(๑) ความหมาย	๕๒
(๒) แนวทางการปฏิบัติ	๕๕
(๓) อานิสงส์	๕๗
๓.๑.๓ พุดคำสุภาพอ่อนหวาน	๕๙
(๑) ความหมาย	๕๙
(๒) แนวทางการปฏิบัติ	๖๑
(๓) อานิสงส์	๖๒
๓.๑.๔ ไม่พุดส่อเสียด	๖๓
(๑) ความหมาย	๖๓
(๒) แนวทางการปฏิบัติ	๖๔
(๓) อานิสงส์	๖๕
๓.๑.๕ กำจัดความตระหนี่	๖๘
(๑) ความหมาย	๖๗
(๒) แนวทางการปฏิบัติ	๗๒

(๖)

(๓) อานิสงส์	๗๔
๓.๑.๖ มีวาจาสัตย์	๗๖
(๑) ความหมาย	๗๖
(๒) แนวทางการปฏิบัติ	๗๗
(๓) อานิสงส์	๘๐
๓.๑.๗ ความไม่โกรธ	๘๑
(๑) ความหมาย	๘๑
(๒) แนวทางการปฏิบัติ	๘๔
(๓) อานิสงส์	๘๘
๓.๒ วัดตนกับความเป็นท้าวสักกะ	๙๑
๓.๒.๑ การบำรุงมารดาบิดา	๙๑
๓.๒.๒ การประพฤติด่อนน้อม	๙๒
๓.๒.๓ พุดจาอ่อนหวาน	๙๓
๓.๒.๔ การไม่พุดส่อเสียด	๙๔
๓.๒.๕ กำจัดความตระหนี่	๙๔
๓.๒.๖ พุดคำสัตย์	๙๕
๓.๒.๗ ความไม่โกรธ	๙๖
๓.๓ คุณธรรมอื่นๆ ของท้าวสักกะ	๙๗
๓.๓.๑ ความมีเมตตา	๙๘
๓.๓.๒ ความเป็นผู้นำ	๑๐๐
๓.๓.๓ ความอดทนอดกลั้น	๑๐๑
๓.๓.๔ ความกล้าหาญ	๑๐๒
๓.๔ สรุปวิเคราะห์คุณธรรมของท้าวสักกะ	๑๐๓

บทที่ ๔ อิทธิพลความเชื่อเรื่องท้าวสักกะต่อสังคมไทย ๑๐๗

๔.๑ ด้านวรรณกรรม	๑๐๗
๔.๑.๑ วรรณกรรมไทย	๑๐๘
๔.๑.๒ วรรณกรรมพระพุทธศาสนา	๑๐๙
(๑) วรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาบาลี	๑๐๙
(๒) วรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาไทย	๑๑๑
๔.๒ ด้านสถาปัตยกรรม	๑๑๔

๔.๒.๑	เป็นองค์ประกอบของพุทธสถาน	๑๑๕
(๑)	รูปแบบการจัดแผนผังของวัด	๑๑๕
(๒)	รูปแบบการสร้างพระปรางค์	๑๑๗
๔.๒.๒	เป็นองค์ประกอบของเทวสถาน	๑๑๘
๔.๒.๓	เป็นองค์ประกอบของพระราชวัง	๑๒๐
๔.๓	ประติมากรรม	๑๒๑
๔.๓.๑	ประติมากรรมรูปพระอินทร์ที่ปรากฏตามลัทธิ	๑๒๒
(๑)	ไม้แกะสลักรูปพระอินทร์	๑๒๒
(๒)	ประติมากรรมรูปพระอินทร์บนใบเสมา	๑๒๒
(๓)	ประติมากรรมรูปพระอินทร์บนเหรียญโลหะ	๑๒๓
(๔)	ประติมากรรมรูปพระอินทร์บนตราสัญลักษณ์	๑๒๔
(๕)	ประติมากรรมรูปปั้นพระอินทร์ลอยตัว	๑๒๕
๔.๓.๒	ประติมากรรมรูปพระอินทร์ที่เป็นองค์ประกอบของพระพุทธรูปเจ้า	๑๒๗
๔.๓.๓	ประติมากรรมรูปพระอินทร์ประกอบเรื่องชาดก	๑๒๗
๔.๔	จิตรกรรม	๑๓๐
๔.๔.๑	ภาพเรื่องราวเกี่ยวกับพระอินทร์โดยตรง	๑๓๐
๔.๔.๒	ภาพพุทธประวัติที่มีพระอินทร์เข้ามาเกี่ยวข้อง	๑๓๒
๔.๔.๓	ภาพชาดกที่มีพระอินทร์เข้ามาเกี่ยวข้อง	๑๓๕
๔.๕	พิธีกรรมและความเชื่อ	๑๓๖
๔.๕.๑	พิธีกรรมความเชื่อที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์	๑๓๗
๔.๕.๒	พิธีกรรมความเชื่อของบุคคลทั่วไป	๑๔๐
บทที่ ๕	บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๑๔๔
๕.๑	สรุปผลของการวิจัย	๑๔๔
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๔๗
บรรณานุกรม		๑๔๘
ภาคผนวก		๑๕๔
ประวัติผู้วิจัย		๑๖๙

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. การใช้อักษรย่อ

ก. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์พระไตรปิฎก

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ ในการอ้างอิงจะระบุเล่ม/ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ดังตัวอย่าง เช่น ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๖/๙๘. หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ และพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๕ ตัวอย่างเช่น อง. เอก, ทุก. (บาลี) ๒๐/๑๖๖/๓๗ หมายถึง อังคุตตรนิกาย เอก, ทุกนิบาต ภาษาบาลี เล่มที่ ๒๐ ข้อที่ ๑๖๖ หน้าที่ ๓๗ เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ. มหา. (ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)
วิ. ภิกขุณี. (ไทย)	=	วินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ. จู. (ไทย)	=	วินัยปิฎก จูฬวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที. ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)
ที. ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
ม. ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
ม. มุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
ม. อุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุपरปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
สั. ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (ภาษาไทย)
สั. ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
สั. สฬา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค (ภาษาไทย)
อง. จตุกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง. ฉก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต (ภาษาไทย)
อง. ติก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต (ภาษาไทย)
อง. ทสก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต (ภาษาไทย)
อง. เอก, ทุก. (บาลี)	=	อังคุตตรนิกาย เอก-ทุกนิบาต (ภาษาบาลี)

อจ. พุก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต (ภาษาไทย)
อจ. นวก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต (ภาษาไทย)
อจ. นวก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต (ภาษาไทย)
อจ. ปญจก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต (ภาษาไทย)
อจ. สตุตก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต (ภาษาไทย)
อจ. อฎฐก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฎฐกนิบาต (ภาษาไทย)
อจ. เอก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต (ภาษาไทย)
ช. ช. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ (ภาษาไทย)
ช. ชา. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก (ภาษาไทย)
ช. เถรี. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา (ภาษาไทย)
ช. ธ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)
ช. เปต. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย เปตวัตถุ (ภาษาไทย)
ช. ม. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส (ภาษาไทย)
ช. ส. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต (ภาษาไทย)
ช. อป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน (ภาษาไทย)
ช. อิติ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ (ภาษาไทย)
ช. อุ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน (ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยใช้คัมภีร์อรรถกถาฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์เนื่องในโอกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕ ในการอ้างอิง ในการอ้างอิงชื่อคัมภีร์ ลำดับเล่ม/หน้า เช่น ช.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๘๘. หมายถึงพระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๒ หน้า ๘๘ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕ ดังนี้

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ. อ. (ไทย)	=	สมันตปาสาทิกา วินัยปิฎกอรรถกถา (ภาษาไทย)
--------------	---	--

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที. ปา. อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี ปาฐกวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
ที. ม. อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)

ที. สี. อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีสันธรรค อรรถกถา (ภาษาไทย)
ม. ม. อ. (ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มัชฌิมปัณณาสก์อรรถกถา (ภาษาไทย)
ม. มุ. อ. (ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มุลปัณณาสก์อรรถกถา (ภาษาไทย)
ม. อุ. อ. (ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี อุปรปัณณาสก์อรรถกถา (ภาษาไทย)
ล. นิ. อ. (ไทย)	=	สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี นินทานวรรค อรรถกถา (ภาษาไทย)
ล. ม. อ. (ไทย)	=	สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี มหาวารวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
ล. ส. อ. (ไทย)	=	สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี สคาถวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
ล. สฬา. อ. (ไทย)	=	สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี สฬายตนวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
อ. จตุกก. อ. (ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี จตุกกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
อ. ฉกก. อ. (ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี ฉกกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
อ. ติก. อ. (ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี ติกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
อ. ทุก. อ. (ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี ทุกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
อ. เอก. อ. (ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี เอกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
ข. ข. อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐอรรถกถา (ภาษาไทย)
ข. จริยา. อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี จริยาปิฎกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ข. ชา. อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ชาดก อรรถกถา (ภาษาไทย)
ข. เถร. อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา (ภาษาไทย)
ข. ฐ. อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา (ภาษาไทย)
ข. เปต. อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เปตวัตถุอรรถกถา (ภาษาไทย)
ข. พุทฺธ. อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย มรุตตวิลาสินี พุทฺธวงศ์อรรถกถา (ภาษาไทย)
ข. ม. อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย สัทธรรมปัชโชติกา มหานิเทศอรรถกถา (ภาษาไทย)
ข. วิ. อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี วิมานวัตถุอรรถกถา (ภาษาไทย)
ข. สุ. อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา สุตตนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
ข. อป. อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย วิสุทธชนวิลาสินี อปทานอรรถกถา (ภาษาไทย)
ข. อิติ. อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อิติวุตตกอรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภ. สง. อ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี อภิธรรมสาธิตอรรถกถา (ภาษาไทย)
------------------	---	--

บทที่ ๑

บทนำ

๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

คำสอนในพระพุทธศาสนา นอกจากจะเป็นหลักที่พึงและเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจแล้ว ยังเป็นเครื่องมืออันสำคัญอย่างหนึ่งที่ใช้ปกครองคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข เพราะมีคำสอนมุ่งให้คนประพฤติดี ละเว้นความชั่ว และทำจิตใจให้ผ่องแผ้ว อันเป็นหลักสำคัญของการอยู่ร่วมกัน ด้วยเหตุแห่งความนับถือศรัทธา และความเชื่อมั่นในหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาเอง ที่เป็นแรงบันดาลใจให้กวีเกิดความปรารถนาที่จะสร้างสรรค์วรรณคดีอันมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในอีกรูปแบบหนึ่ง และยิ่งไปกว่านั้น ยังช่วยย้ำความสำคัญของหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาให้เด่นชัดยิ่งขึ้น^๑

พระพุทธคุณบทหนึ่ง คือ “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”^๒ พระพุทธคุณบทนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงมีสาวกทั้งเทวดาและมนุษย์ สาวกที่เป็นมนุษย์ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา สาวกที่เป็นเทวดา อมนุษย์ มีเทพราชา เทพบุตร เทพธิดา นาค ยักษ์ สุบรรณ และพรหม ในบรรดาเทวดานั้น ท้าวสักกะผู้เป็นเทพราชาหรือจอมเทพ เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าที่มีบทบาทสำคัญในประวัติพระพุทธศาสนา กล่าวได้ว่า ท้าวสักกะมีบทบาทมากกว่าเทวดาองค์อื่น จะถือว่าเป็นเทวดาที่มีความสำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนาก็ได้ เมื่อใดที่พุทธบริษัทมีความเดือดร้อน เมื่อนั้นท้าวสักกะจะทรงรู้สึกไม่สบายพระทัย มีคำบรรยายว่า อาสนะของพระองค์แสดงอาการร้อน พระองค์จึงต้องเสด็จมาช่วยเหลือระงับความไม่สงบร่มเย็นนั้น พร้อมกับพิทักษ์รักษาคุ้มครอง ส่งเสริมผู้คนเหล่านั้นให้ได้รับผลแห่งคุณงามความดี

มีเรื่องราวในคัมภีร์หลายแห่งบรรยายว่า ท้าวสักกะมีบทบาทสำคัญต่อพระพุทธเจ้า ทรงช่วยเหลือมาตั้งแต่ยังเป็นพระโพธิสัตว์ บำเพ็ญบารมีในพระชาติต่างๆ จนถึงพระชาติสุดท้าย มีเรื่องราวในพุทธประวัติตั้งแต่ประสูติจนกระทั่งปรินิพพาน ท้าวสักกะทรงแสดงพระสงฆ์บุคคลผู้ปฏิบัติธรรม ทรงเป็นที่พึ่งของเทวดาในการตอบปัญหา นอกจากนี้บทบาทในการช่วยเหลือของท้าวสักกะมิได้จำกัดอยู่แต่ในมวลมนุษย์เท่านั้น ยังแผ่ไปถึงสัตว์ดิรัจฉานอีกด้วย

^๑ สนิท ตั้งทวี, **วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์), ๒๕๒๗, หน้า ๘๕.

^๒ วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑/๑.

ท้าวสักกะทรงเป็นผู้ฝึกฝนในทางธรรม พระองค์มักจะเสด็จลงมาฟังธรรมจาก พระพุทธเจ้า บางครั้งเสด็จลงมาถามปัญหาธรรม ^๓ ทรงอุปัฏฐากพระพุทธเจ้าในโอกาสต่างๆ คุณธรรมเด่นๆ ที่พระพุทธเจ้าให้การยกย่องท้าวสักกะ คือความกตัญญูทักท้วง การประพฤติตน อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ การเจรจาถ้อยคำอ่อนหวาน ความเป็นผู้ไม่ตระหนี่ มีวาจาสัตย์ และเป็นคนไม่ โกรธ ^๔ ท้าวสักกะปรากฏองค์ในฐานะเทพผู้เป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้า เป็นผู้คุ้มครอง พระพุทธศาสนาและผู้ปฏิบัติธรรม

จากบทบาทต่างๆ ของท้าวสักกะนี้จึงทำให้พระองค์เป็นบุคคลที่ควรยกย่อง เป็น บุคคลในอุดมคติ ในฐานะผู้บำเพ็ญประโยชน์ ทั้งต่อพระพุทธเจ้า ต่อพระสงฆ์ และพุทธบริษัทอื่นๆ อันเป็นแรงจูงใจให้คนทำความดีเพื่อเข้าถึงความเป็นท้าวสักกะ หรือใช้วิธีการปฏิบัติตนแบบท้าว สักกะเพื่อตั้งมั่นในคุณความดี อันควรที่จะนำมาเปิดเผยแสดงให้สังคมได้รับทราบ

เรื่องเกี่ยวกับท้าวสักกะนั้น ได้รับการสืบทอดสอนกันตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้าทรงพระ ชนม์อยู่ในพระไตรปิฎกก็ได้ประมวลหลักคำสอนจัดเป็นหมวดหมู่เรียกว่า สักกสังยุต^๕

ผู้วิจัยเห็นความสำคัญในบทบาทของท้าวสักกะ และคุณธรรมที่จะทำให้บุคคลเป็น ท้าวสักกะ คุณธรรมเหล่านี้ มีรายละเอียด มีวิธีปฏิบัติอย่างไร เป็นเรื่องที่ต้องศึกษา ดังนั้น จึงได้ ศึกษาวิเคราะห์คุณธรรมของท้าวสักกะ เพื่อนำเสนอบทบาทและคุณธรรมของท้าวสักกะแก่สังคม เพื่อประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนผู้สนใจ

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาวิเคราะห์กำเนิดและพัฒนาการของท้าวสักกะ
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิเคราะห์คุณธรรมของท้าวสักกะ
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่องท้าวสักกะต่อสังคมไทย

๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ศึกษาวิเคราะห์ หมายถึง การค้นคว้า รวบรวมข้อมูล นำมาสรุปและวิจัยเพื่อความรู้
ท้าวสักกะ หมายถึง เทวดาผู้ปกครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ หรือ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า พระ อินทร์ในวรรณคดีไทย

คุณธรรมของท้าวสักกะ หมายถึง วัตถุประสงค์ และ คุณธรรมอื่นๆ

^๓ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๔๔/๒๗๒.

^๔ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๖.

^๕ คุุรายละเอียดใน ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๔๗-๒๗๑/๒๗๐-๒๗๐, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๗-๒๗๑ / ๓๕๕-

๑.๔. ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาเชิงวิเคราะห์คุณธรรมของท้าวสั๊กกะ ยังไม่มีผู้ศึกษาในเรื่องของคุณธรรม แต่มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับท้าวสั๊กกะ คือ

๑.๔.๑ เกื้อพันธ์ นาคนูปผา^๖ ได้ศึกษาเรื่อง “พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย” พอสรุปได้ว่า ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท (วรรณคดีบาลี) นิยมเรียกพระอินทร์ว่าท้าวสั๊กกะ และมีความแตกต่างจากพระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤตอยู่มาก เพราะท้าวสั๊กกะนั้นมีกำเนิดแบบอุปปาติกะ คือเป็นผู้เกิดและโตเต็มที่ทีเดียวตามแบบกำเนิดของเทวดาทั่วไปในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าเป็นกำเนิดเพราะผลกรรมดีแต่ปางก่อน ท้าวสั๊กกะปรากฏองค์ในฐานะเทพผู้เป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้า เป็นผู้คุ้มครองศาสนาและคุ้มครองผู้ปฏิบัติธรรม ลักษณะของพระองค์เท่าที่ปรากฏในพระไตรปิฎกจึงเป็นเทพผู้ประพடுத்தธรรม จนถึงกับได้บรรลุนิเสศบัน พระองค์จึงเป็นอริยบุคคล เป็นผู้ฝึกฝนในการพึงธรรม การแสดงออกของพระองค์จึงเป็นความเมตตากรุณาและมักช่วยให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ แต่สำหรับผู้ไม่ประพடுத்தธรรม พระองค์ก็จะลงโทษหรือสั่งสอนเพื่อให้กลับประพடுத்தธรรม และ พระอินทร์เป็นที่รู้จักในวรรณคดีไทยไม่แพ้ในวรรณคดีสันสกฤตและบาลีเลย แต่เราได้รับอิทธิพลความเชื่อจากวรรณคดีบาลีมากกว่าวรรณคดีสันสกฤต แต่แม้กระนั้นก็มีค่านิยมเรื่องหนึ่งที่เรารับมาจากรัณคดีสันสกฤต คือการเรียกชื่อพระอินทร์นั้น เราเรียกตามวรรณคดีสันสกฤต เราไม่นิยมเรียกท้าวสั๊กกะตามวรรณคดีบาลี

๑.๔.๒ นัยนา โปร่งธุระ^๗ ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระอินทร์ในปัญญาสชาดก” จากการศึกษาพอสรุปได้ว่า พระอินทร์ทรงเป็นเทพแห่งความดี เพราะผู้จะเป็นพระอินทร์ได้นั้นต้องประพடுத்தความดีอย่างต่อเนื่อง บทบาทของพระอินทร์ซึ่งปรากฏในปัญญาสชาดกก็เป็นบทบาทที่ทำแต่ความดี ทั้งการช่วยเหลือผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก การอนุโมทนาบุญกุศลที่ผู้อื่นได้กระทำ การส่งเสริมให้ผู้อื่นได้บำเพ็ญความดี และการอบรมสั่งสอนให้ผู้อื่นได้รู้จักเหตุและผลแห่งการกระทำ ความดี นอกจากนี้พระอินทร์จะรู้ว่าผู้มีเหตุเดือดร้อนก็เพราะอาสน์ที่ประทับของพระองค์ร้อนเนื่องจากบุญบารมี และคุณความดีที่ผู้ที่เดือดร้อนได้กระทำไว้เท่านั้น พระองค์จะไม่ช่วยเหลือหรือส่งผลแห่งกรรมดีให้แก่ผู้ที่ทำความชั่ว

^๖ เกื้อพันธ์ นาคนูปผา, “พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐).

^๗ นัยนา โปร่งธุระ, บทบาทของพระอินทร์ในปัญญาสชาดก, จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชทานเพลิงศพนางสาวนัยนา โปร่งธุระ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๔).

๑.๔.๓ พระมหาสมศักดิ์ สุวณฺณรตโน^๔ ได้ศึกษาเรื่อง “ความคิดเรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท” จากการศึกษาพอสรุปได้ว่า ท้าวสักกะ เป็นเทพเจ้าผู้มีน้ำพระทัยแผ่ไพศาลในทางธรรม แม้ก่อนสมัยพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น พระองค์ก็เคยไปสนทนารวมกับสมณะพรหมณ์อื่นอยู่บ่อยๆ เป็นเทพเจ้าผู้มีความศักดิ์สิทธิ์ อาจประทานพรแก่ผู้มีความดี สมควรแก่การสนับสนุนให้ได้ความสุข เป็นนักปกครองผู้มีธรรมอย่างเยี่ยม เริ่มจากการสร้างชาติตั้งแต่ในโลกมนุษย์ น้ำพระทัยของพระองค์มันแต่ในทางที่เป็นกุศล และยังได้สนับสนุนให้ผู้อื่นปฏิบัติธรรม เพื่อให้สมาชิกของพวกเทวดามีจำนวนเพิ่มมากขึ้นอีกด้วย และปกครองเหมือนบิดาปกครองบุตร เป็นที่ปรึกษาของเทวดา ในกรณีเมื่อเรื่องราวใหญ่โตเกินพระปรีชาสามารถของพระองค์ พระองค์ก็จะนำปัญหานั้นเข้าปรึกษาในสุธรรมสภา หรือทรงแนะนำให้ไปทํานานผู้รู้ อาจจะเป็นสมณพรหมณ์ ทานผู้ทรงธรรมอื่น พระโพธิสัตว์ หรือพระพุทธเจ้า

๑.๔.๔ พินิจ สุขสถิตย^๕ ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องเทวดาชั้นฉกามาพจรในพระไตรปิฎก” จากการศึกษาพอสรุปได้ว่า ภาวะของเทวดาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีลักษณะแตกต่างจากมนุษย์ทั้งโดยลักษณะทางกายและจิต ทางกายเทวดามีร่างกายเลอเลิศกว่ามนุษย์ ทางจิตเทวดามีอำนาจจิตที่เหนือธรรมชาติ สามารถดลบันดาลได้เสมอ สมบัติของเทวดาเกิดขึ้นเพราะบุญกรรมจึงไม่จรัญยังยืน ด้วยเหตุนี้ ในพระไตรปิฎกจึงปรากฏมีเทวดาหลายองค์เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า และยึดมั่นในพระรัตนตรัยเพื่อสั่งสมบุญกุศล บทบาทของเทวดาที่พบมีหลายประการ เช่น ช่วยเหลือภิกษุสงฆ์หรือชักนำผู้คนให้ยึดมั่นในความดี และได้กล่าวถึงท้าวสักกะว่า เป็นเทพที่รู้จักแพร่หลายในอินเดียมาเป็นเวลานาน ตั้งแต่สมัยแรกที่อารยันเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอินเดียจนถึงสมัยหลังๆ ต่อมาชาวอารยันหันไปนับถือเทพเจ้าองค์อื่นๆ ว่าเป็นเทพสูงสุด และกล่าวว่าพระอินทร์เลื่อมอำนาจลงไปมาก แต่พระอินทร์ก็ยังเป็นเทพที่ชนทั่วไปรู้จักกันเป็นอย่างดี และชื่อ “สักกะ” จัดเป็นตำแหน่งหัวหน้าเทวดาชั้นดาวดึงส์และมีตำแหน่งที่ถาวร ใครทำบุญบารมีไว้มากก็อาจไปเกิดเป็นท้าวสักกะได้ ตำแหน่งท้าวสักกะจึงเป็นเรื่องผลัดเปลี่ยนเวียนกันมาเกิดเหมือนคนในโลกมนุษย์

^๔ พระมหาสมศักดิ์ สุวณฺณรตโน, “ความคิดเรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒).

^๕ พินิจ สุขสถิต, “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องเทวดาชั้นฉกามาพจรในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗).

๑.๔.๕ พระมหาประยงค์ จันทรแดง^{๑๐} ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพของเทวดาในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกกับคัมภีร์พระเวท และความเชื่อต่อเทวดาในสังคมไทยปัจจุบัน” จากการศึกษาพอสรุปได้ว่า ท้าวสักกะมีบทบาทหน้าที่ ดูแลและปกครองเทวดาในสวรรค์ ๒ ชั้น คือ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราช และสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ โดยสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น ท้าวสักกะได้มอบให้ท้าวมหาราช ๔ องค์ พร้อมกับพวกบริวารเป็นผู้ช่วยดูแลและรักษาต้นทางเพื่อกันพวกอสูรจะยกทัพมารบกวนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ บางครั้งก็จะบัญชาให้ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ไปช่วยอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ที่กำลังปฏิบัติธรรม เพื่อคอยกันมิให้มีอันตรายมารบกวนได้ และเมื่อท้าวมหาราชองค์หนึ่งจุติไป ก็จะแต่งตั้งเทวดาองค์ใหม่ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมให้ดำรงตำแหน่งนั้นๆ แทน ทรงเป็นจอมทัพนำพวกเทวดาเข้าทำสงครามกับเหล่าอสูร คอยช่วยเหลือคนดีมีคุณธรรม และให้คำปรึกษาหรือแนะนำทั้งแก่เทวดาหรือมนุษย์ผู้เป็นมิจฉาปฏิภูมิจึงไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือเทวดาก็ตาม ถ้าหากเกิดมีความเห็นผิดหรือปฏิบัติผิดจากคลองธรรม ท้าวสักกะมักจะลงมาให้คำแนะนำว่าสอนเพื่อให้ละเลิกความเห็นหรือพฤติกรรมนั้นๆ เสีย

๑.๔.๖ วัชธานีย์ เสนาะล้ำ^{๑๑} ได้ศึกษาเรื่อง “คติความเชื่อเรื่องพระอินทร์ในศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทย” จากการศึกษาพอสรุปได้ว่า ความเชื่อเรื่องพระอินทร์ในประเทศไทยนั้นได้รับอิทธิพลมาจากอารยธรรมอินเดีย โดยทางหนึ่งรับมาในลักษณะความเชื่อในทางศาสนาพุทธ โดยถือว่า พระอินทร์มีฐานะเป็นเทพผู้อภิบาลศาสนา และช่วยให้คนกระทำความดี โดยมักปรากฏร่างอยู่ในเรื่องราวพุทธประวัติ หรือ ชาดกต่างๆ สำหรับความเชื่อเรื่องพระอินทร์จากประติมากรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนใหญ่จะเนื่องมาจากศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธมหายาน โดยจะปรากฏภาพสลักของพระอินทร์ตาม ทับหลัง หน้าบัน กลีบบนและแท่งศิลาสลักลายต่างๆ จำนวนมาก

๑.๔.๗ พระครูวินัยธรสุเทพ อภิญาโน^{๑๒} ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท” จากการศึกษาพอสรุปได้ว่า เทวดานั้นมีระดับแตกต่างกัน

^{๑๐} พระมหาประยงค์ จันทรแดง, “ศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพของเทวดาในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกกับคัมภีร์พระเวท และความเชื่อต่อเทวดาในสังคมไทยปัจจุบัน”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑).

^{๑๑} วัชธานีย์ เสนาะล้ำ, “คติความเชื่อเรื่องพระอินทร์ในศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทย”, **สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต**, (ภาควิชาโบราณคดี : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐).

^{๑๒} พระมหาสุเทพ อภิญาโน, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙).

กล่าวคือ มีทั้งผู้ที่สร้างสมคุณงามความดีไว้มากบ้างน้อยบ้าง แต่เทวดาเหมือนมนุษย์ก็คือเป็นปุถุชนเช่นกัน ย่อมก่อให้เกิดพฤติกรรมที่แตกต่างออกไป กล่าวคือ ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง จึงก่อให้เกิดวัฒนธรรมและประเพณีที่เนื่องด้วยเทวดา ซึ่งปรากฏขึ้นในสังคมมนุษย์เป็นจำนวนมาก และทำให้มนุษย์ปฏิบัติต่อเทวดาในลักษณะที่ต่างกัน วัฒนธรรมและประเพณีของไทยจึงแฝงด้วยความเชื่อเรื่องเทวดาในประเพณีต่างๆ เนื่องจากเทวดาเป็นพวกที่มีความสุขสบายจึงเป็นเหตุให้มนุษย์ต้องการที่จะมีความสุขอย่างเทวดาบ้าง จึงได้สร้างความคิดเพื่อเข้าถึงสวรรค์ จึงเกิดเป็นวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องด้วยเทวดาและสวรรค์เป็นจำนวนมาก

๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาทางเอกสาร โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

- ๑.๕.๑ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารทั้งปฐมภูมิและทุติยภูมิอันเกี่ยวข้องกับเรื่องการศึกษา
- ๑.๕.๒ ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้มาเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจน
- ๑.๕.๓ นำเสนอข้อมูลที่ได้ศึกษาแล้ว
- ๑.๕.๔ สรุปข้อมูลที่ได้นำเสนอไปแล้ว

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๖.๑ ได้ทราบกำเนิดและพัฒนาการเรื่องท้าวสັกกะ
- ๑.๖.๒ ได้ทราบสาระสำคัญเกี่ยวกับคุณธรรมของท้าวสັกกะ
- ๑.๖.๓ ได้ทราบอิทธิพลของท้าวสັกกะที่มีต่อสังคมไทย

บทที่ ๒

กำเนิดและพัฒนาการตำนานเรื่องท้าวสັกกะ

๒.๑ นิยามและความหมาย

คำว่า สกุก มีรูปวิเคราะหฺว่า อสุเร เซตุ สกุกุณาตติ สกุกโก แปลความว่า ผู้สามารถชนะ อสุรได้ ชื่อว่า สักกะ^๑ คำว่า อินุท มีรูปวิเคราะหฺว่า อินุทติ ปรมิสฺสุริเยน ยฺยชฺชเตติ อินุโท แปลความ ว่า ผู้ปกครองผู้อื่น ชื่อว่า อินทะ^๒

ท้าวสັกกะมีพระนามหลายพระนาม พระพุทธเจ้าตรัสกับเจ้าลิจฉวีพระนามว่ามหาสิถึง พระนามของท้าวสັกกะ แต่ละพระนามบอกถึงคุณสมบัติ หรือความดีที่พระองค์เคยทำมาในอดีต ว่า^๓

๑. เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ ท้าวสັกกะเป็นมาณพชื่อว่า มหะ ฉะนั้น จึงมีพระนามว่า ท้าวมฆา
๒. เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ได้ให้ทานมาก่อน ฉะนั้น จึงมีพระนามว่า บุรินททะ
๓. เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ได้ให้ทานโดยเคารพ ฉะนั้น จึงมีพระนามว่า ท้าวสັกกะ
๔. เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ได้ให้ที่พักอาศัย ฉะนั้น จึงมีพระนามว่า ท้าววาสวะ
๕. ท้าวสັกกะทรงคิดเนื้อความได้ตั้งพันโดยครู่เดียว ฉะนั้น จึงมีพระนามว่า ท้าวสหัสสนัยน์
๖. ท้าวสັกกะทรงมีนางอสุรกายนามว่าสุชาเป็นปชาบดี ฉะนั้น จึงมีพระนามว่า ท้าว สุขัมบดี

๗. ท้าวสັกกะทรงครองราชย์สมบัติด้วยความใหญ่แห่งเทพชั้นดาวดึงส์ ฉะนั้น จึงมี พระนามว่า เทวานมินทะ

คำศัพท์ที่หมายถึงท้าวสັกกะ มี ๒๐ คำ ได้แก่^๔

- ๑) สกุก ท้าวสັกกะ ผู้สามารถชนะอสุรได้ ชื่อว่าสักกะ หรืออีกความหมายหนึ่ง หมายถึงพระอินทร์เคยเกิดเป็นมนุษย์ ได้ถวายทานโดยเคารพ ฉะนั้น จึงถูกเรียกว่า สักกะ

^๑ พระมหาสมปอง มุทิโต, *คัมภีร์อภิธานวรรณนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), คาถาที่ ๑๘, หน้า ๔๖.

^๒ เรื่องเดียวกัน, คาถาที่ ๒๐, หน้า ๔๘.

^๓ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๕.

^๔ พระมหาสมปอง มุทิโต, *คัมภีร์อภิธานวรรณนา*, คาถาที่ ๑๘-๒๑, หน้า ๔๖-๔๗.

๒) บุรินทท ทำวบุรินททะ ผู้ให้ทานในกาลก่อน ชื่อว่า บุรินททะ หรือทำวสักกะเคย เป็นมนุษย์ได้เคยให้ทานในกาลก่อน ฉะนั้น จึงถูกเรียกว่า บุรินททะ

๓) เทวราช ทำวเทวราช พระราชาของเทวดา ชื่อว่า เทวราชะ

๔) วชิรปาณิ ทำววชิรปาณิ ผู้มีอาวุธในมือ ชื่อว่า วชิรปาณิ

๕) สุขุมปติ ทำวสุขุมปติ สามีของนางสุชา, ทำวสักกะผู้เป็นสามีของนางสุชาลูกสาว อสุร ชื่อว่า สุขุมปติ, ทำวสักกะจอมเทพมีนางอสุรกัญญาชื่อสุชาดาเป็นพระชายา ฉะนั้น จึงถูกเรียกว่า สุขุมปติ

๖) สหสสุกษ ทำวสหัสสักกะ, ผู้คิดได้ขณะละพันอย่าง, พระอินทร์เป็นผู้สามารถเห็น ความต้องการที่เทวดาและมนุษย์จำนวนมากพากันคิดแล้ว จึงชื่อว่า สหสสักกะ หรือ ทำวสักกะคิด เนื้อความได้หลายพันนัยโดยครู่เดียว ฉะนั้น จึงถูกเรียกว่า สหสสักกะ

๗) มหินท ทำวมหินทะ, ผู้เป็นจอมเทพ, จอมเทพผู้ประเสริฐ, ผู้ที่เหล่าเทวดาบูชา, ผู้เป็นราชาของเทวดาจำนวนมาก หรือผู้ที่เทวดาพากันบูชา หรือพระอินทร์ผู้ประเสริฐ ชื่อว่า มหินทะ

๘) วชิราวุธ วชิรายุธ ทำววชิราวะ, ผู้มีวิเชียรเป็นอาวุธ ชื่อว่าวชิราวุธะ และ วชิรายุธะ

๙) วาสว ทำวवासวะ ผู้มีรัตนะมาก, ทำวสักกะเคยเป็นมนุษย์ในกาลก่อน ได้ให้ที่อยู่ อาศัยเป็นทาน ฉะนั้น จึงถูกเรียกว่า วาสวะ

๑๐) ทสสตนยน ทำวทสสตนนัยน์ ผู้มีตาหนึ่งพัน ชื่อว่า ทสสตนยนะ

๑๑) ติทิวาธิฏ ทำวติทิวาธิฏ ผู้ครอบครองโลกสวรรค์ทั้งสอง (คือ เทวโลกและวิมาน อสุร) ชื่อว่า ติทิวาธิฏ

๑๒) สุรนาถ ทำวสุรนาถ ผู้เป็นที่พึ่งของเทวดา ชื่อว่า สุรนาถะ

๑๓) ภูตปติ ทำวภูตปติ ผู้ปกครองสัตว์โลก ชื่อว่า ภูตปติ

๑๔) มฆว ทำวมัฆวาน ผู้ที่เทวดาควรบูชา ชื่อว่า มฆวะ, เมื่อก่อนทำวสักกะเคยเป็น มนุษย์ชื่อ มฆะ ฉะนั้น จึงถูกเรียกว่า มฆวะ

๑๕) โกสิย ทำวโกสิย ผู้มีคลังสมบัติ ชื่อว่า โกสิยะ, เพราะพระอินทร์เป็นโกสิยโคตร จึงชื่อว่า โกสิยะ

๑๖-๑๗) อินุท, เทวานมินุท พระอินทร์, ทำวเทวานมินทะ, ผู้เป็นจอมเทพ, ทำวสักกะ เป็นพระราชาปกครองเทวดาชั้นดาวดึงส์ เพราะเหตุนี้ จึงเรียกทำวสักกะว่า เทวานมินทะ

๑๘) วตฺรฏ ทำววตฺรฏ, ผู้ปกครองวัดรอสูร จึงชื่อว่า วตฺรฏ

๑๙) ปากสาสน ทำวปากสาสน, พี่ชายของวัดรอสูร ชื่อว่า ปากะ, ผู้สั่งสอนและฝึก ปากะอสุรพี่ชายของวัดรอสูร ชื่อว่า ปากสาสนะ

๒๐) วิโทษ ทำววิโทษะ, ผู้แปลอำนาจ ชื่อว่า วิโทษะ

ชื่อที่นิยมมากที่สุดคือ คำว่า สกุก คัมภีร์พระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นพระไตรปิฎกหรือ อรรถกถา จะใช้ศัพท์ว่า สักกะ เป็นส่วนมาก ที่ปรากฏเป็นชื่ออื่นเช่นพระอินทร์มีพบเป็นส่วนน้อย โดยเฉพาะศัพท์ว่า พระอินทร์ จะปรากฏในวรรณคดีสันสกฤต และวรรณคดีไทยเป็นส่วนใหญ่ ในงานวิจัยนี้จะใช้เพียง ๒ ศัพท์ คือ ทำวสักกะ และ พระอินทร์ ในส่วนที่อธิบายโดยนำเนื้อหาหรือข้อความมาจากวรรณคดีบาลี จะใช้คำว่า ทำวสักกะ ส่วนที่กล่าวถึงในศาสนาพราหมณ์ซึ่งนำมาจากวรรณคดีสันสกฤต และที่นำมาจากวรรณคดีไทย หรืออิทธิพลที่มีต่อสังคมไทย จะใช้ศัพท์ว่า พระอินทร์ เพื่อคงความนิยมของภาษาไว้

๒.๒ กำเนิดและความเป็นมา

การจะศึกษาประวัติความเป็นมาของทำวสักกะในพระพุทธศาสนา ควรทราบความเป็นมาของพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์ด้วย เพราะทำวสักกะหรือพระอินทร์ทั้งสองศาสนามีส่วนที่เหมือนกันอยู่มาก ในพระไตรปิฎกมีหลายแห่งที่ใช้ศัพท์ว่า พระอินทร์ แทนชื่อทำวสักกะ จนบางครั้งอาจเข้าใจสับสนระหว่างพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์ และทำวสักกะในพระพุทธศาสนา ว่าเหมือนและแตกต่างกันอย่างไร อีกอย่างหนึ่ง ศาสนาพราหมณ์เกิดก่อนศาสนาพุทธ เป็นศาสนาที่มีอยู่แล้วในประเทศอินเดียก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้ เรื่องทำวสักกะในพระไตรปิฎกอาจมีเค้าโครง หรือรับอิทธิพลความเชื่อมาจากศาสนาพราหมณ์ก็ได้ ผู้วิจัยแยกประเด็นศึกษา ดังนี้

๒.๒.๑ พระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์

พระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์ เป็นเทพสำคัญองค์หนึ่งของอินเดียนาแต่โบราณ ซึ่งชาวอารยันโบราณนับถือเทพต่างๆ มากมายหลายองค์ ความสำคัญของเทพแต่ละองค์ศึกษาได้จากความยาวของบทสวดที่แต่งขึ้น ถ้ามีความสำคัญมากก็มีบทสวดยาว บทสวดสรรเสริญพระอินทร์มีอยู่หนึ่งในสี่ของบทสวดสรรเสริญเทพเจ้าทั้งหมด แสดงให้เห็นว่า ในยุคแรกพระอินทร์เป็นที่รู้จักกันดีและมีคนนับถือมาก เป็นเทพที่เด่นที่สุดในคัมภีร์ฤคเวท เพราะพระอินทร์เป็นเทพแห่งพายุฝน ผู้ทำลายล้างอสูรแห่งความแห้งแล้งและความมืด แล้วบันดาลให้ฝนตก ทรงเป็นเทพนักรบที่นำชาวอารยันรบชนะพวกอื่นๆ อันเป็นชาวพื้นเมืองเดิมของอินเดีย

วรรณคดีสมัยต่อมาจากสมัยพระเวทยังคงกล่าวถึงพระอินทร์ ทั้งในแง่ความสำคัญทางศาสนาและการเกี่ยวข้องกับเทพองค์อื่นๆ ตลอดจนเรื่องราวเกี่ยวกับวีรบุรุษและสตรีในวรรณคดีเรื่องต่างๆ ด้วย เพียงแต่ในสมัยต่อมาเมื่อเกิดความนับถือเทพสูงสุด ๓ องค์ คือ พระวิษณุ พระศิวะ และพระพรหมแล้ว ความสำคัญของพระอินทร์ก็ลดลงไปกลายเป็นเทพชั้นรองลงมา และอยู่

ในอำนาจของเทพ ๓ องค์นั้น ความประพฤติของพระอินทร์ก็เสื่อมลง เช่น ลอบเป็นชู้กับภรรยา ฤาษี ลักทรัพย์ผู้อื่น และฆ่าพราหมณ์ จนเป็นเหตุให้ถูกสาป ต้องเสื่อมฤทธิ์ไปจนหมดอำนาจ แต่พระอินทร์ก็ยังเป็นเทพที่รู้จักกันดีอยู่นั่นเอง

พระอินทร์ มีชื่อยาชื่ออินทราณี หรือ ศจี มีสมญานามอีกอย่างว่า ศจีบดี ซึ่งแปลว่า สามี ของนางศจี มีโอรสชื่อ ชยันตะ หรือ ชยะ มีธิดาชื่อ ชยันตี หรือ เทวเสนา และดาวีษี รูปร่างของพระอินทร์ในยุคไตรเพท ผิวกายเป็นสีแสด หรือสีทอง แต่ในชั้นหลังว่าสีนวล ในวรรณคดีของไทยว่าสีเขียว รูปร่างต่าง ๆ แม้จะมาจากอินเดียก็เขียนเป็นสีเขียว คงไม่ใช่คนไทยมาเปลี่ยนสีพระอินทร์เอาเอง มีแขนยาวมากและเปลี่ยนรูปร่างได้อย่างใจนึก ชอบถือวัชร (สายฟ้า) เป็นอาวุธ มีรถทองเทียมด้วยม้าสีแดง มีวิมานชื่อเวชยันต์ มีม้าสีขาวสำหรับทรงชื่อ อุกไศสรพ เมืองสถิตเรียกว่า อมราวดี ในเทวภูมิ ชื่อว่าเมืองตรัยตรึงษ์^๕ ดังกล่าวในเรื่องรามเกียรติ์ว่า อรชุน และ พาลี ได้นามว่า วาสว เพราะเป็นโอรสของท้าววาสวะ คือ พระอินทร์ พระอินทร์เป็นคู่แฝดกับพระอัคนี จนเป็นที่เรียกกันว่า อัคนี ซึ่งเป็นเทพบุตรฝาแฝด

รูปร่างของพระอินทร์มีลักษณะคล้ายมนุษย์มากกว่าเทพอื่นๆ มีรูปร่างอ้วนใหญ่แข็งแรง คอใหญ่ แผ่นหลังสีน้ำตาล ร่างกายและแขนทรงพลังหาใครต้านทานได้ยาก มีพระอุทรใหญ่สามารถจุน้ำโสมที่ดื่มเข้าไปได้หลายสระ มีพระโอบุรุษกว้างมาก และมีอีกหลายลักษณะ เมื่อว่าโดยสรุปแล้วพระอินทร์เป็นผู้มีรูปร่างงดงามและรุ่งโรจน์ดังดวงอาทิตย์

พระอินทร์เป็นเทพที่ดูแลดินฟ้าอากาศ โดยใช้วัชรหรือสายฟ้า จึงได้นามว่า วชิรปาณี ผู้มีมือเป็นสายฟ้าฟาด แต่มีข้อเสียคือ ชอบน้ำโสมหรือสุรา และมีพฤติกรรมทางเพศที่เสียหาย คือเป็นชู้กับชายาของโคตมฤาษี ถูกสาปให้อวัยวะเพศหายไป และมีโยนีคืออวัยวะเพศหญิง ๑,๐๐๐ อันติดบนตัว พระอินทร์ไปขอร้องพระพรหมให้เปลี่ยนอวัยวะเพศหญิงเป็นดวงตา ๑,๐๐๐ ดวง จึงมีอีกชื่อหนึ่งว่าท้าวพันตา^๖

ฉานิศ วงศ์สุวรรณ ให้ความเห็นว่า

พระอินทร์ในคติความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ จัดว่าเป็นเทวดาที่ไม่สำคัญหรือมีอำนาจเท่าไรนัก มีหน้าที่มีฤทธิ์น้อยกว่าฤาษีชีไพรในป่าเสียด้วย เห็นได้จากการที่ถูกสาปให้มีสหัสโยนีอยู่รอบกาย จนภายหลังฤาษีสงสารจึงได้เปลี่ยนให้เป็น ท้าวสหัสสนัยน์ไตร

^๕ พระยาธรรมาจิมมัย, อ้างใน สักดิ์ ศรีเพ็ญ, **เทเวศร์กำเนิด**, (พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๐๗), หน้า ๒-๒๐.

^๖ เกื้อพันธ์ นาคบุปผา, “พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๔๖.

ตรึงชา ตรึงกันข้ามกับพระอินทร์ในคติความเชื่อทางศาสนาพุทธ นับได้ว่าเป็นเทวดาองค์สำคัญที่สุดก็ว่าได้ เพราะนอกจากจะเป็นเจ้าแห่งฉกามาพจรภูมิแล้ว ตำแหน่งพระอินทร์ยังเป็นตำแหน่งที่พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ได้เคยเสวยพระชาติเป็นพระอินทร์มาแล้วอีกด้วย นับได้ว่าความเป็นองค์อมรินทร์ ในคติความเชื่อทางศาสนาพุทธนั้น มีความสำคัญอย่างยิ่งยวดทีเดียว^๗

๒.๒.๒ ท้าวสักกะในพระพุทธศาสนา

ท้าวสักกะในพระพุทธศาสนามีที่มาชัดเจน ปรากฏทั่วไปทั้งในพระไตรปิฎกและอรรถกถา ทั้งประวัติการบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติและตัวตนในปัจจุบัน พระไตรปิฎกและอรรถกถาหลายเล่มมีเรื่องราวของท้าวสักกะอยู่เป็นจำนวนมาก และรวบรวมเรื่องราวของท้าวสักกะไว้เป็นหมวดหมู่ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค เรียกว่า สักกสังยุต^๘ และกล่าวถึงประวัติการบำเพ็ญบารมีไว้โดยละเอียด ทั้งในอรรถกถาธรรมบท และอรรถกถาชาดก เรื่องราวของท้าวสักกะในอดีตจะพบในอรรถกถาชาดกเป็นส่วนใหญ่ และพบในอรรถกถาธรรมบทบ้าง ส่วนท้าวสักกะองค์ปัจจุบันพบอยู่ใน สักกสังยุตเป็นส่วนใหญ่ และปรากฏในอรรถกถาธรรมบทบ้าง

ในปฐมเทศสูตร สักกสังยุต พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงท้าวสักกะเมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ในกาลก่อนว่า ได้บำเพ็ญวัตรบพ ๗ ประการอย่างบริบูรณ์ เพราะได้บำเพ็ญวัตรบพ ๗ ประการจึงได้เป็นท้าวสักกะ วัตรบพ ๗ ประการนั้น ได้แก่

๑. เลี้ยงมารดาบิดาตลอดชีวิต
๒. ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลตลอดชีวิต
๓. พุดจาแต่คำอ่อนหวานตลอดชีวิต
๔. ไม่พูดคำส่อเสียดตลอดชีวิต
๕. มีใจปราศจากความตระหนี่ที่เป็นมลทิน อยู่ครองเรือน มีการบริจาตเป็นประจำ ยินดีในการเสียสละ ควรที่ผู้อื่นจะขอ ยินดีในการแจกจ่ายทานตลอดชีวิต
๖. พุดคำสัตย์ตลอดชีวิต
๗. ไม่โกรธตลอดชีวิต ถ้าแม้ความโกรธพึงเกิดขึ้น ก็จะกำจัดโดยขับพละนันทน์^๙

^๗ ฉานิศ วงศ์สุวรรณ, “กษัตริย์ไทยในความเชื่อ : องค์อมรินทร์สักกเทวราช”, <<http://my.dek-d.com/dek-d/story/view.php?id=1198>>, ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๕๖.

^๘ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๕๔.

^๙ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๕.

จากพระพุทธพจน์นี้ จึงทราบได้ว่า ท้าวสักกะเกิดขึ้นมาได้ก็ด้วยคุณธรรม ๗ ประการ แม้ชาดกบางเรื่องจะบรรยายถึงบุคคลทำบุญมีทานเป็นต้น แล้วปรารถนาไปเกิดเป็นท้าวสักกะก็ได้ตามที่ตนต้องการ เช่น ในวิฐฐชาดก^{๑๐} อุทัยชาดก^{๑๑} ก็ตาม ก็สามารถจัดเข้าในวัตรบพทั้ง ๗ ประการนี้ได้เหมือนกัน เพราะวัตรบพทั้ง ๗ ประการนี้ก็จัดอยู่ในระดับทานและศีล ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความพิเศษของท้าวสักกะว่า ท้าวสักกะนั้น กระทำบุญกิริยาวัตรที่สำเร็จด้วยทานเป็นอติเรก ทำบุญกิริยาวัตรที่สำเร็จด้วยศีลเป็นอติเรก ย่อมก้าวล่วงพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์โดยฐานะ ๑๐ ประการ คือ อายุทิพย์ วรรณทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ อธิปไตยทิพย์ รูปทิพย์ เสี่ยงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โภกฐัพพทิพย์^{๑๒}

ตำแหน่งท้าวสักกะเป็นตำแหน่งเฉพาะเกิดขึ้นได้ที่ละองค์เท่านั้น ไม่เกิดขึ้นพร้อมกันที่ละ ๒ องค์หรือมากกว่านั้น เหมือนบุคคลที่จะเป็นพระพุทธเจ้า ที่ต้องบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการจึงจะได้เป็นพระพุทธเจ้า และเปลี่ยนไปตามวาระเมื่อสิ้นบุญบารมีที่จะอยู่เป็นท้าวสักกะอีกต่อไป ดังเช่นในมณฑาตุชาดก กล่าวถึงพระเจ้ามณฑาตุไปอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มีอายุนานจนกระทั่งท้าวสักกะสิ้นพระชนม์ไปถึง ๓๖ พระองค์^{๑๓} อันแสดงถึงการสับเปลี่ยนกันของท้าวสักกะตามกำหนดอายุบุคคลคนหนึ่งอาจเป็นท้าวสักกะได้หลายครั้งถ้าบำเพ็ญบารมีเป็นเหตุให้ได้เป็นท้าวสักกะ เช่นพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์ หรือพระอนรุทธะก็เคยเกิดเป็นท้าวสักกะหลายวาระ

การเป็นท้าวสักกะมิใช่ตำแหน่งที่ยิ่งใหญ่และสำคัญเท่าการเป็นพระพุทธเจ้า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาจึงมิได้กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติที่ผ่านมามากนัก อย่างเช่นท้าวสักกะองค์ปัจจุบันก็กล่าวถึงอดีตชาติเฉพาะชาติที่เป็นมฆมาณพเท่านั้น มิได้กล่าวถึงในชาติอื่นๆ ที่ผ่านมามาว่า เคยเกิดเป็นอะไรและเคยบำเพ็ญบารมีอะไรมาบ้าง จึงเป็นการยากที่จะสืบค้นและเข้าใจได้ว่า การบำเพ็ญบารมีจนกว่าจะเป็นท้าวสักกะต้องใช้เวลานานเท่าใด หรือจะบำเพ็ญบารมีเพียงชาติเดียวก็สามารถเป็นท้าวสักกะได้ แต่ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ผู้ที่จะมีนิสัยสร้างคุณธรรมและมีคุณธรรมเหมือนท้าวสักกะนั้น ต้องเคยผ่านการประพฤติปฏิบัติธรรมแบบนั้นมาแล้วหลายชาติ คุณธรรมเหล่านั้นจึงเป็นนิสัยประจำตัวที่กระทำจนเคยชิน และยิ่งทำมากก็ยิ่งมีกำลัง

^{๑๐} พุ. ชา. อ. (ไทย) ๔/๓/๓๕๑.

^{๑๑} พุ. ชา. อ. (ไทย) ๓/๖/๓๕.

^{๑๒} อญ. สตุตถก-อญฐก-นวก. อ. (ไทย) ๔/๔๔๕.

^{๑๓} พุ. เถรี. อ. (ไทย) ๒/๔/๕๑๘.

มาก ดังพุทธพจน์ว่า “หากบุคคลทำบุญ ก็ควรทำบุญนั้นบ่อยๆ ควรทำความพอใจในบุญนั้น เพราะการสั่งสมบุญนำสุขมาให้”^{๑๔}

เรื่องอดีตชาติของท้าวสักกะนั้น พระพุทธเจ้าตรัสโดยปรารภภิกษุรูปหนึ่งที่ไม่มีเครื่องกรองน้ำ แล้วดื่มน้ำโดยมิได้กรอง ทำให้สัตว์ต้องตาย จึงเล่าเรื่องท้าวสักกะตอนที่หนีพวกอสูรผ่านไปยังป่าไม้จู้ ได้ยินเสียงลูกนกครุฑร้องเพราะเสียงรถ เกิดจิตเมตตาในลูกนกครุฑเหล่านั้น ตรัสขอให้มาตลีเทพบุตรกลับรถเพื่อรักษาชีวิตของลูกนกครุฑเหล่านั้น อันแสดงถึงควมมีเมตตาต่อสัตว์ซึ่งสามารถยอมสละแม้ชีวิตได้ ที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท ก็มีเรื่องราวคล้ายกันกับกุลาวกชาดก^{๑๕} ซึ่งกล่าวถึงอดีตชาติของท้าวสักกะเหมือนกัน จะมีผิดเพี้ยนกันบ้างบางตอน แต่ในกุลาวกชาดกนั้นเป็นท้าวสักกะที่เป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ส่วนในอรรถกถาธรรมบท^{๑๖} เป็นอดีตชาติของท้าวสักกะองค์ปัจจุบัน

มีประวัติโดยสังเขปว่า ท้าวสักกะเคยเกิดเป็นมนุษย์ในหมู่บ้านอจลคาม แคว้นมคธ มีชื่อว่า มหะ คนส่วนใหญ่เรียกว่ามฆมาณพ อรรถกถาบรรยายว่า ท่านมีความประพฤติเหมือนความประพฤติของพระโพธิสัตว์^{๑๗} ชอบบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ทำสถานที่ต่างๆ ให้เป็นที่น่ารื่นรมย์ น่าพักอาศัย แม้มีใครมาแย่งสถานที่นั้นไปก็ไม่โกรธ เต็มใจให้คนได้พักอาศัย ต่อมาได้สร้างปะรำและศาลา ปูที่นั่งแผ่นกระดานตามสถานที่นั้นๆ ตั้งน้ำดื่มไว้ ต่อมามีคนที่มีนิสัยคล้ายกันร่วมเป็นเพื่อนด้วยอีก ๓๒ คน รวมเป็นคณะได้ ๓๓ คนทั้งมฆมาณพ พวกเขาถือมิด ขวาน และจอบ ถากถางปรับพื้นดินทำหนทางให้ราบเรียบ ให้คนเดินสะดวกสบาย เมื่อมีใครถามว่าทำอะไรกัน ก็ตอบว่าจะทำทางเพื่อไปสวรรค์ และสอนให้คนรักษาศีล ๕ ต่อมาเมื่อนายบ้านเห็นพวกเขาทำอย่างนั้นก็ไม่พอใจ เพราะตนเองไม่ได้อะไรจากคนเหล่านั้น จึงบอกให้เลิกทำโดยแนะนำให้ล่าสัตว์ หาของป่า และทำสุราดื่ม เพื่อตนเองจะได้ผลประโยชน์จากคนเหล่านั้นบ้าง แต่พวกเขาไม่เชื่อและไม่ทำตาม นายบ้านจึงแสร้งกราบทูลพระราชาว่า พวกเขาเป็นโจร พระราชาไม่ทรงได้ส่วน สั่งให้จับพวกเขามาแล้วจะให้ช้างเหยียบ มฆมาณพให้โอวาทเพื่อนๆ ให้เจริญเมตตาแก่พระราชา และนายบ้านด้วยอำนาจของเมตตาช้างจึงไม่เหยียบ แม้พระราชาจะสั่งให้เอาเสื่อล่าแพนคลุมเพราะคิดว่าคนมากช้างอาจตื่นกลัว แต่ช้างก็ไม่เหยียบ พระราชาทรงสงสัยให้เรียกคนเหล่านั้นมาไต่สวน ได้ทรงทราบว่าเขาไม่ได้เป็นโจรแต่ถูกใส่ความ เมื่อทรงทราบความจริงจึงได้พระราชทานหมู่บ้านและ

^{๑๔} พุ. ฎ. (ไทย) ๒๕/๑๑๘/๖๘.

^{๑๕} พุ. ชา. อ. (ไทย) ๓/๑/๓๒๐.

^{๑๖} พุ. ฎ. อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๓๕๖.

^{๑๗} ส. ส. อ. (ไทย) ๑/๒/๔๙๖.

นายบ้านพร้อมทั้งบุตรและภรรยาให้เป็นทาส พระราชทานช้างตัวนั้นให้เป็นพาหนะ เมื่อพวกเขาเห็นอนิสงส์ของการทำความดีในปัจจุบันอย่างนี้ จึงปรึกษากันที่จะทำความดีให้ยิ่งขึ้นไป ตกลงกันที่จะสร้างศาลาหลังใหญ่ให้เป็นที่พักของประชาชนที่เดินทางผ่านไปมาในหนทางใหญ่ ๔ แยกได้พักอาศัย

มฆมาณพมีภรรยา ๔ คน คือ นางสุธรรมา นางสุนันทา นางสุจิตรา และนางสุชาดา เขาไม่บอกให้ภรรยามีส่วนร่วมในการทำบุญสร้างศาลา นางสุธรรมาคบคิดกับช่างไม้เพื่อมีส่วนร่วมในการสร้างศาลา นางสุนันทาให้บุตรระบอขรณีใกล้ๆ กับศาลา นางสุจิตราให้สร้างสวนดอกไม้ใกล้กับสระโบกขรณีนั้น ฝ่ายนางสุชาดาคิดว่าตนเป็นทั้งลูกและภรรยาของมฆมาณพ สิ่งที่มีมฆมาณพทำก็เป็นของตนเหมือนกันจึงไม่ได้ทำอะไรๆ ปล่อยเวลาให้ล่วงเลยไป

มฆมาณพ บำเพ็ญวัตรบท ๗ ประการ คือ ๑) บำรุงมารดาบิดา ๒) ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล ๓) พุดคำสัตย์ ๔) ไม่พุดคำหยาบ ๕) ไม่พุดส่อเสียด ๖) กำจัดความตระหนี่ และ ๗) ไม่โกรธ พร้อมด้วยคุณธรรมอื่นๆ ในเวลาสิ้นชีวิต ได้เกิดเป็นท้าวสักกะในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อนของเขาทั้งหมดก็เกิดในที่เดียวกัน ช่างไม้ที่สร้างศาลาเกิดเป็นวิสสุกรรมเทพบุตร^{๑๘}

ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นนั้น เป็นท้าวสักกะแก่ เมื่อได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วได้บรรลุเป็นพระโสดาบันจึงได้ตายจากท้าวสักกะเกิดใหม่เป็นท้าวสักกะหนุ่ม และมีอายุยืนนานต่อมา ดังมีเรื่องเล่าว่า ท้าวสักกะได้เห็นบุพนิมิต ๕ ประการ อันเป็นเหตุที่พระองค์จะต้องจุติจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ หรือเรียกว่าหมตบุญนั้นเอง จึงพิจารณาว่ามีใครพอที่จะเป็นที่พึ่งที่สามารถทำให้สมบัติที่มีอยู่ของพระองค์มั่นคงได้ ทรงทราบว่ามีพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้นที่สามารถช่วยได้ จึงพร้อมด้วยเหล่าเทวดามาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ ถ้ำอินทสาลระหว่างเขาเวทิกะทิศ ตะวันออกแห่งกรุงราชคฤห์ ถาปนปัญหาที่พระพุทธเจ้า^{๑๙} เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสแก้ปัญหาจบ ท้าวสักกะได้ดวงตาเห็นธรรม (เป็นพระโสดาบัน) จุตินอกจากความเป็นท้าวสักกะแก่เกิดใหม่เป็นท้าวสักกะหนุ่มในขณะนั้น^{๒๐}

ส่วนสมบัติของท้าวสักกะนั้น ไม่ว่าจะเป็นท้าวสักกะองค์ใดก็จะมีสภาพต่างๆ และทิพย์สมบัติเหมือนกันหมด รวากับเป็นองค์เดียวกัน^{๒๑} และตำแหน่งท้าวสักกะนี้ผูกขาดเฉพาะบุรุษเพศ

^{๑๘} พุ. ธ. อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๓๕๖-๓๖๗.

^{๑๙} ที. ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๔-๓๔๖/๒๗๓-๓๐๐.

^{๒๐} ที. ม. อ. (ไทย) ๒/๒/๑๙๕.

^{๒๑} เกื้อพันธ์ นาคบุปผา, “พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๒๐๐.

เท่านั้น คนที่เป็นสตรีไม่สามารถเป็นท้าวสักกะได้ เพราะเพศสตรีจัดเป็นเพศต่ำไม่เหมือนบุรุษซึ่งจัดเป็นอุดมเพศ^{๒๒} ดังบาลีว่า อภูสฺสาเมตฺ ภิขฺชเว อนวกาโส, ยํ อิตฺถิ สกฺกตฺตํ กาเรยฺย ฯเปฯ มารตฺตํ กาเรยฺย ฯเปฯ พุรฺหมตฺตํ กาเรยฺย เนตฺ สุณํ วิชฺชติ. สุณณฺจ โข เอตํ ภิขฺชเว วิชฺชติ. ยํ ปุริโส สกฺกตฺตํ กาเรยฺย ฯเปฯ มารตฺตํ กาเรยฺย ฯเปฯ พุรฺหมตฺตํ กาเรยฺย สุณเมตฺ วิชฺชติติ.^{๒๓}

ท้าวสักกะพระองค์นี้ยังมีความพิเศษอีกประการหนึ่งก็คือ หลังจากท่านจุติจากอัฐภาพแห่งท้าวสักกะแล้ว จะเป็นผู้มีกระแสสูงไปจนถึงอกนิฏฐภาพ เพราะทรงได้อนาคามิมรรคในอัฐภาพนั้นแล้วจึงจะปรินิพพาน^{๒๔}

๒.๒.๓ เปรียบเทียบท้าวสักกะและพระอินทร์ ทั้ง ๒ ศาสนา

จากการศึกษาพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์ กับท้าวสักกะในพระพุทธศาสนาแล้ว พระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์ ตามความเชื่อถือยุคปัจจุบันจัดเป็นเทพที่ไม่มีความสำคัญเท่าใดนัก ตรงกันข้ามกับท้าวสักกะในพระพุทธศาสนานับเป็นเทวดาที่มีความสำคัญอย่างมาก เพราะเป็นเทพที่ปกครองสวรรค์ถึง ๒ ชั้น คือชั้นจาตุมมหาราชิกา และชั้นดาวดึงส์ รวมมาถึงการคอยดูแลมนุษยโลกด้วย และยังมีบทบาทสำคัญกับพระพุทธศาสนาอย่างมาก จะเรียกว่าเป็นเทพที่คอยปกป้องคำฐพระพุทธศาสนาก็ว่าได้

วิชณีย์ เสนาะล้ำ ให้ความเห็นว่

จากลักษณะต่างๆ ที่คล้ายคลึงกันของพระอินทร์ในทั้ง ๒ ศาสนา จึงเชื่อว่า พระอินทร์ในศาสนาพุทธเป็นการรับเอาความเชื่อเรื่องพระอินทร์มาจากศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นการผสมผสานทางความเชื่อ แม้ลัทธิความเชื่อจะเปลี่ยนไป แต่ความนิยมก็ยังคงอยู่ แม้จะแตกต่างกันไปบ้าง ตามลักษณะของแต่ละศาสนา ความนิยมนับถือพระอินทร์ได้แพร่หลายไปในชาติต่างๆ ที่รับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ และพุทธ เช่น ลังกาและประเทศในแถบเอเชียอาคเนย์^{๒๕}

ความต่างกันของเหตุแห่งการไปเกิดเป็นพระอินทร์ของศาสนาพราหมณ์ และพระพุทธศาสนา มีความต่างกันตรงที่วิธีการที่ไปเกิด คือผู้ที่จะไปเกิดเป็นพระอินทร์ในศาสนา

^{๒๒} อัง. เอก, ทุก. อ. (ไทย) ๑/๑๖๗.

^{๒๓} อัง. เอก, ทุก. (บาลี) ๒๐/๑๖๖/๓๗.

^{๒๔} ที. ม. อ. (ไทย) ๒/๒/๒๐๗.

^{๒๕} วิชณีย์ เสนาะล้ำ, “คติความเชื่อเรื่องพระอินทร์ในศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทย”, สาร

พราหมณ์ต้องเป็นผู้ที่ประกอบพิธีอัศวเมธ หรือพิธีฆ่าม้าบูชาัญญถึง ๑๐๐ ครั้ง^{๒๖} ซึ่งการประกอบพิธีอัศวเมธนี้เป็นกลอุบายหาเหตุในการล่าเมืองขึ้น หรือการแผ่ขยายอาณาเขตของกษัตริย์นั่นเอง^{๒๗} ส่วนคติทางพระพุทธศาสนาผู้ที่จะไปเกิดเป็นพระอินทร์หรือท้าวสักกะ จะต้องประกอบมหากุศลคือการถือศีล ๕ บริสุทธและบำเพ็ญวัตรบพ ๗ ประการ ตรงกันข้ามกับคติของฝ่ายศาสนาพราหมณ์ซึ่งไปเกิดด้วยการทำอกุศลตามหลักการของพระพุทธศาสนา หรืออีกอย่างหนึ่งศาสนาพราหมณ์เรียกว่า การบูชาัญญ ส่วนพระพุทธศาสนาเรียกว่า การบำเพ็ญบารมี

พระอินทร์ทั้งสองศาสนามีสิ่งที่เหมือนกัน คือ ทรงดำรงฐานะเป็นจอมเทพและมีได้ครองตำแหน่งอย่างถาวร แต่มีการเปลี่ยนไปตามวาระ ผู้อื่นก็อาจจะขึ้นเป็นพระอินทร์ได้ และเรื่องท้าวสักกะในพระพุทธศาสนาก็มีมาภายหลังพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์ เกื้อพันธ์ นาคบุปผา ให้ความเห็นว่า ด้วยเหตุที่พระอินทร์เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ชาวอารยัน และเป็นเทพที่ได้รับความนับถือมาแต่เดิม ฉะนั้น เมื่อมีศาสนาพุทธเกิดขึ้นในอินเดีย ความนิยมกล่าวถึงเทพองค์นี้ก็ยังมีอยู่ เพียงแต่ผิดเพี้ยนกันไปบ้าง คือ กล่าวถึงในแง่ที่ดี เป็นไปตามความเชื่อทางศาสนาพุทธ^{๒๘}

กำเนิดท้าวสักกะซึ่งเกิดขึ้นโดยการบำเพ็ญความดี จึงเป็นการส่งเสริมหลักการของพระพุทธศาสนา ซึ่งต่างจากพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์ที่เกิดขึ้นด้วยการประกอบอกุศลกรรม มีการทำพิธีอัศวเมธเพื่อให้ได้ตำแหน่งพระอินทร์เป็นต้น การศึกษาประวัติของท้าวสักกะจึงเป็นแรงจูงใจให้คนได้ทำความดีตามแบบอย่างของท้าวสักกะ อย่างน้อยก็มีสวรรค์สมบัติเป็นเป้าหมายซึ่งไม่ผิดหลักการของพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด

๒.๓ บทบาทของท้าวสักกะในพระพุทธศาสนา

ในอรรถกถาชาดกพระอรรถกถาจารย์บรรยายว่า ท้าวสักกะจะเสด็จมาช่วยเหลือบุคคลต่างๆ ที่ได้รับความเดือดร้อน ก่อนเสด็จมาจะมีสัญญาณเตือนให้ทราบคือ อาสนะของท้าวสักกะจะแสดงอาการร้อน ในสัปตนิตชาดก บรรยายถึงเหตุที่อาสนะของท้าวสักกะร้อนไว้ว่า ๑) เพราะท้าวสักกะจะสิ้นอายุหรือสิ้นบุญ ๒) เมื่อสัตว์อื่นผู้มีอำนาจมากปรารถนาสถานที่นั้น ๓) ด้วยเดชแห่งศีลของสมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรม^{๒๙} อันเป็นสัญญาณให้รู้ว่าเกิดเรื่องขึ้น ซึ่งเป็น

^{๒๖} สุชาติ กิจชัยพร, **พระอินทร์ เทวดากษัตริย์ ผู้คุ้มครองโลก**, (กรุงเทพมหานคร : ส.พิจิตร, ๒๕๓๙), หน้า ๒๔-๒๕.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

^{๒๘} เกื้อพันธ์ นาคบุปผา, “พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, หน้า ๙-๑๐.

^{๒๙} พ. ช. อ. (ไทย) ๓/๔/๔๔๕.

เรื่องราวของท้าวสักระโนติดที่กล่าวถึงในชาดกต่างๆ แม้ท้าวสักระโนติดปัจจุบันยังปรากฏว่า อาสนะแสดงอาการร้อนเป็นบางครั้งเหมือนกัน เช่น ตอนมาช่วยพระจักขุบาล^{๓๐} แต่ส่วนมากแล้ว จะเสด็จมาด้วยพระองค์เอง ด้วยความเต็มพระทัย ด้วยความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธเจ้าบ้าง ในพระสาวกบ้าง โดยไม่ต้องรอให้อาสนะร้อน ดังผู้วิจัยจะได้กล่าวไปตามลำดับ

๒.๓.๑ ความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้า

ท้าวสักระโนติดคอยให้ความช่วยเหลือพระโพธิสัตว์มาตลอด ดังปรากฏในชาดกหลายเรื่อง ในปัจจุบันซึ่งเป็นชาติสุดท้ายของพระพุทธเจ้า ท้าวสักระโนติดมีบทบาทเกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์อยู่นั่นเอง

บทบาทของท้าวสักระโนติดที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าในปัจจุบัน ส่วนมากเป็นการให้ความช่วยเหลือด้วยความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธเจ้าเป็นส่วนใหญ่ นับแต่ยังเป็นพระโพธิสัตว์ประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิต เมื่อเทวดาในหมื่นจักรวาลได้ฟังเสียงโกลาหลเรื่องพระพุทธรูปจักขุบัติ จึงร่วมประชุมพร้อมกัน และทราบข่าวว่าใครจักมาอุปัฏฐากเป็นพระพุทธเจ้า ก็พากันเข้าไปหาในขณะที่ยังนิมิตปรากฏ มีทั้งเทวดาและพระพรหม อันรวมท้าวสักระโนติดด้วย พากันไปยังที่ประทับของพระโพธิสัตว์ในภพดุสิต ต่างอ้อนวอนให้มาอุปัฏฐากเป็นพระพุทธเจ้า^{๓๑} จนกระทั่งพระโพธิสัตว์รับคำอาราธนาแล้วมาปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางสิริมหามายา ช่วงเวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากครรภ์พระมารดา อสิตดาบสไปพักผ่อนยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้เห็นเหล่าเทวดาซึ่งมีท้าวสักระโนติดเป็นประธาน มีใจชื่นชมยินดี มีปิติโสมนัสจึงได้ทราบว่าพระโพธิสัตว์ประสูติแล้ว^{๓๒} เมื่อพระโพธิสัตว์มีพระชนมายุได้ ๗-๘ ปี พระเจ้าสุทโธทนะดำริจะสร้างสระโบกขรณีถวาย ท้าวสักระโนติดว่าเครื่องใช้ของมนุษย์ไม่สมควรแก่พระโพธิสัตว์ เครื่องใช้ทิพย์จึงจะเหมาะสม จึงตรัสสั่งให้วิสสุกรรมเทพบุตรเนรมิตสระโบกขรณีในสนามเล่นของพระโพธิสัตว์^{๓๓} เมื่อพระโพธิสัตว์จะเสด็จมหาภิเนษกรรม ท้าวสักระโนติดสั่งให้วิสสุกรรมเทพบุตรแปลงเป็นช่างกลบของพระโพธิสัตว์ เอาผ้าโพกมาพันพระเศียรของพระโพธิสัตว์ โดยที่พระโพธิสัตว์ทรงทราบด้วยสัมผัสมือว่าไม่ใช่มนุษย์^{๓๔} และขณะที่เสด็จถึงฝั่งแม่น้ำอโนมาทรงตัดพระโมลีแล้ว ทรงจับพระจุฬาร่วมด้วยพระโมลีทรงอธิษฐานว่าถ้าจักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระโมลีจงดำรงอยู่ในอากาศ ถ้าไม่ได้เป็นจงตกลงบนพื้นดิน แล้ว

^{๓๐} พุ. ธ. อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๒๔-๓๐.

^{๓๑} พุ. ชา. อ. (ไทย) ๓/๑/๔๑, พุ. อป. อ. (ไทย) ๘/๑/๑๐๒.

^{๓๒} พุ. สุ. (ไทย) ๒๕/๖๔๕/๖๖๓, พุ. สุ. อ. (ไทย) ๑/๖/๖๓๓-๖๓๕.

^{๓๓} อ.จ. ดิก. อ. (ไทย) ๑/๑๗๓-๑๗๔.

^{๓๔} พุ. ชา. อ. (ไทย) ๓/๑/๔๙-๑๐๐, พุ. อป. อ. (ไทย) ๘/๑/๑๒๔, พุ. พุทฺธ. อ. (ไทย) ๙/๒/๗๐๗-๗๐๘.

ทรงโยนขึ้นไปในอากาศ ท้าวสัณณะเสด็จมาเฝ้าขอบทองรับไว้ นำไปประดิษฐานไว้ในพระเจดีย์ชื่อว่าจุฬามณี ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังคาถาว่า

อัครบุคคผลผู้เลิศ ได้ตัดพระโมลีอันอบด้วย
กลิ่นหอมอันประเสริฐแล้ว โยนขึ้นไปยังเวหา ท้าว
วาสวะผู้มีพระเนตรตั้งพันเฝ้าขอบทองอันประเสริฐ
ทูลพระเศียรรับไว้แล้ว^{๓๕}

เรื่องราวตอนนี้คล้ายกับตอนพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร และพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ^{๓๖} ท้าวสัณณะก็ทรงเฝ้าขอบทองรับพระเกศาและพระมงกุฎไว้เหมือนกัน แล้วทรงทำเป็นมงกุฎเจดีย์สำเร็จด้วยแก้วมณีสีดอกอินทนิล เหนือยอดเขาสิเนรุ^{๓๗} และก่อนที่เจ้าชายสิทธัตถะจะตรัสรู้ถูกพญามารมารบกวน ขณะนั้นเทวดาในหมื่นจักรวาลได้ยื่นกล่าวชมเชยพระโพธิสัตว์ แม้ท้าวสัณณะก็ได้ยื่นเป้าสังขวิชัยยุต แต่เมื่อเหล่าพญามารเข้ามาใกล้ ท้าวสัณณะซึ่งมีอำนาจน้อยกว่าพญามาร ก็เฝ้าสังขวิชัยยุตไว้ข้างหลัง ได้ไปยืนอยู่ที่ขอบปากจักรวาล^{๓๘}

จากการศึกษาพบว่าพระไตรปิฎกและอรรถกถาบรรยายถึงบทบาทของท้าวสัณณะ ที่มีต่อพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์มาตามลำดับตั้งแต่อดีตจนกระทั่งตรัสรู้ และหลังจากตรัสรู้แล้วยังมีบทบาทอีกมากมายที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า โดยสรุปได้แก่ การคอยดูแลให้ความช่วยเหลืออุปัฏฐาก และการเสด็จมาเพื่อฟังธรรมหรือถามปัญหา

(๑) การให้ความช่วยเหลือและอุปัฏฐาก

เริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว เสดยวิมุตติสุขตามสถานที่ต่างๆ ในสัปดาห์ที่ ๗ ประทับนั่งที่ต้นราชายตนะ มีพระดำริว่าจักสงรองพระพักตร์ ท้าวสัณณะทรงนำผลสมอมาถวายด้วยพระองค์เอง ต่อมาได้ถวายไม้ชำระพระทนต์ชื่อนาคลดา และน้ำล้างพระพักตร์^{๓๙} เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปยังต้นอชปาลนิโครธอีก ประทับนั่งที่โคนต้นนิโครธ ทรงพิจารณาว่าธรรมซึ่งพระองค์ทรงบรรลุแล้วเป็นธรรมลึกซึ้งคนทั่วไปรู้ตามได้ยาก เกิดความดำริไม่ประสงค์จะแสดงธรรมแก่คนอื่น ท้าวสัณณะก็เสด็จมาเพื่อให้พระพุทธเจ้าแสดงธรรม ดังปรากฏข้อความว่า “ท้าวสัณณะกับท้าวมหาพรหมเสด็จมา เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงความชวนชวายน้อยในการแสดงธรรมว่า เราพึงแสดงธรรม คนเหล่า

^{๓๕} ชุ. ชา. อ. (ไทย) ๓/๑/๑๐๖-๑๐๗, ชุ. อป. อ. (ไทย) ๘/๑/๑๓๒, ชุ. พุทฺธ. อ. (ไทย) ๙/๒/๗๑๔.

^{๓๖} ชุ. พุทฺธ. อ. (ไทย) ๙/๒/๓๘๒-๓๘๓.

^{๓๗} ชุ. พุทฺธ. อ. (ไทย) ๙/๒/๑๙๔.

^{๓๘} ชุ. ชา. อ. (ไทย) ๓/๑/๑๑๗, ชุ. อป. อ. (ไทย) ๘/๑/๑๔๔, ชุ. พุทฺธ. อ. (ไทย) ๙/๒/๗๒๑-๗๒๒.

^{๓๙} ชุ. ชา. อ. (ไทย) ๓/๑/๑๒๙, ชุ. อป. อ. (ไทย) ๘/๑/๑๕๗-๑๕๘, ชุ. พุทฺธ. อ. (ไทย) ๙/๒/๓๒.

อื่นก็พึงรู้ทั่วถึงธรรมของเราไม่ได้ ได้ทรงกระทำปฏิญญาว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าขอพระองค์จงทรงแสดงธรรมเถิด เมื่ออาณาจักรไม่เป็นไปแต่พระองค์ เป็นไปแก่ข้าพระองค์ พวกข้าพระองค์จักให้เป็นไป ธรรมจักรจงเป็นของพระองค์ อาณาจักรเป็นของข้าพระองค์”^{๔๐}

ในพรรษาที่ ๗ หลังตรัสรู้แล้ว พวกเดียรถีย์ต้องการแสดงปาฏิหาริย์แข่งกับพระพุทธเจ้า พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลว่าจะให้ทำมณฑปเพื่อพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงห้ามและตรัสว่าท้าวสักกะจะทำมณฑปเพื่อพระองค์ ณ คงไม้คันทามพฤษ (ต้นมะม่วง)^{๔๑} เมื่อใกล้วันแสดงปาฏิหาริย์ ท้าวสักกะทรงทรมานพวกเดียรถีย์ด้วยวิธีการต่างๆ จนไม่สามารถมารุกรานพระพุทธเจ้าได้^{๔๒} พระพุทธเจ้าได้แสดงยมกปาฏิหาริย์ ณ คงไม้มะม่วงนั้นแล้ว เสด็จไปยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ท้าวสักกะพร้อมด้วยหมู่เทวดา เชิญเสด็จให้พระพุทธเจ้าประทับนั่ง ณ บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ พระพุทธเจ้าทรงแสดงอิทธิธรรมโปรดพระพุทธรามดา และเหล่าเทวดา หลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษา ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ปวารณาแล้ว จึงตรัสบอกท้าวสักกะเพื่อเสด็จกลับสู่โลกมนุษย์ ท้าวสักกะทรงให้วิสสุกรรมเทพบุตรเนรมิตบันได ๓ ชนิด คือบันไดทองคำ บันไดแก้วมณี บันไดเงิน เชิงบันไดเหล่านั้นตั้งอยู่ที่ประตูเมืองสังกัสสะ ห้วบันไดตั้งอยู่ที่ยอดเขาสิเนรุ ท้าวสักกะทรงรับบาตรเสด็จตามพระพุทธเจ้ามายังมนุษย์โลก^{๔๓} ชาวพุทธเรียกว่าวันพระเจ้าเปิดโลก หรือวันเทโวโรหนะ มีประเพณีการตักบาตรเทโวมาจนถึงปัจจุบัน

การช่วยเหลือพระพุทธเจ้าของท้าวสักกะ ยังส่งผลให้ประชาชนทั่วไปได้รับประโยชน์ไปด้วย ดังมีเรื่องราว ในแคว้นโกศลเกิดทุพภิกขภัย ฝนไม่ตก ข้าวกล้าเหี่ยวแห้ง แม้สระโบกขรณีที่ใกล้ชุมประตูดัดเขตวันก็ขาดน้ำ ฝูงกาและนกจิกทิ้งฝูงปลาและเต่าทั้งที่กำลังดินอยู่ พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็น ทรงมีพระกรุณาต่อสัตว์เหล่านั้น ดำริว่า วันนี้ควรให้ฝนตก ประทับยืนที่บันไดสระโบกขรณีเขตวัน ตรัสเรียกพระอานนท์ให้นำผ้าอาบน้ำมา ตั้งพระทัยว่า จักสงวนน้ำในสระโบกขรณีเขตวัน ท้าวสักกะมีเทวบัญชาให้วาลกเทพบุตรเจ้าแห่งฝน บันดาลให้ฝนตกโดยเร็ว ด้วยอานุภาพของวาลกเทพบุตรฝนก็ตกลงมาดุจหม้อคว่ำ แคว้นโกศลทั้งสิ้นมีเมฆเป็นอันเดียวกัน มีน้ำท่วมทันไหลป่าท่มอยู่ครู่เดียวก็เต็มสระ น้ำท่วมจนถึงแคว้นบันได พระพุทธเจ้าทรงลงสงวนน้ำในสระด้วยน้ำฝนที่ตกลงมานั้น^{๔๔} และเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้า จะเสด็จบิณฑบาต ณ วาณิชคาม แคว้น

^{๔๐} พุ. ชว. อ. (ไทย) ๓/๑/๑๓๐-๑๓๑, พุ. พุทฺธ. อ. (ไทย) ๙/๒/๗๒๗, ที. ส. อ. (ไทย) ๑/๑/๕๖๔-๕๖๕.

^{๔๑} ในอรรถกถาไม่กล่าววาท้าวสักกะให้เนรมิต.

^{๔๒} พุ. ธิ. อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๒๙๕-๒๙๘.

^{๔๓} อญ. เอก. อ. (ไทย) ๑/๑/๒๓๐, พุ. ธิ. อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๓๐๘-๓๑๗.

^{๔๔} พุ. ชว. อ. (ไทย) ๓/๒/๒๐๔-๒๐๖.

สุนาปรันตะ ซึ่งมีระยะทางถึง ๓๐๐ โยชน์ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ๔๙๙ รูป ทำวสัฏกะทรงทราบ จึงให้วิสสุกรรมเทพบุตรเนรมิตเรือนยอด ๕๐๐ หลัง ให้อลอยไปในอากาศ โดยเทวโองการของทำวสัฏกะ^{๔๕} อันเป็นตัวอย่างเรื่องราวที่ทำวสัฏกะคอยอำนวยความสะดวกแก่พระพุทธเจ้าและพระสาวก

นอกจากจะคอยอำนวยความสะดวกในด้านต่างๆ แล้ว เมื่อมีเรื่องทำให้พระพุทธเจ้าต้องเสื่อมเสียชื่อเสียง ทำวสัฏกะจะเสด็จมาทำให้เรื่องร้ายกลายเป็นดี ทำให้ความจริงปรากฏ ดังในอรรถกถาธรรมบทบรรยายว่า เมื่อลามสัฏการะเป็นอันมากเกิดแก่พระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ ทำให้พวกเดียรฉัตรลำบาก เกิดริษยา จึงให้ปริพาชกาซื้อจัญจมาณวิกากล่าวใส่ร้ายพระพุทธเจ้าด้วยคำไม่จริง นางจัญจมาณวิกาแกล้งทำตัวว่ามีศรัทธาแก่พระพุทธเจ้า เข้าไปหาพระพุทธเจ้าซึ่งกำลังแสดงธรรม กล่าวต่อพระพุทธเจ้าว่าทำให้นางมีศรัทธา ทำวสัฏกะพร้อมด้วยเทวดาอื่นๆ ช่วยกันทำให้ความจริงปรากฏ ขจัดมลทินที่เกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้า^{๔๖}

ในยามที่พระพุทธเจ้าอาพาธทำวสัฏกะจะเสด็จมาอุปัฏฐากอยู่เสมอ เช่นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงปลงอายุสังขารแล้ว ทรงพระประชวร ทำวสัฏกะเสด็จมาดูแลพระองค์ ทรงนวดพระบาทด้วยพระหัตถ์ทั้งสอง เมื่อพระพุทธเจ้าให้เสด็จไปเสียโดยตรัสว่า มีพระภิกษุคอยปรนนิบัติแล้ว และเพราะภิกษุมนุษยปรากฏแก่เทวดาเหมือนกับขาศพที่ผูกไว้ที่คอ แม้จะอยู่ไกลถึง ๑๐๐ โยชน์ ทำวสัฏกะกลับกราบทูลว่า แม้พระพุทธเจ้าจะอยู่ไกลถึง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ก็ยังได้กลิ่นศีลของพระองค์จึงได้เสด็จมาบำรุง แล้วไม่ให้ใครถูกต้องภาชนะพระบังคลหนักของพระพุทธเจ้า ทรงทูลไปบนพระเศียร ไม่แสดงอาการรังเกียจแม้แต่น้อย ทำเหมือนกับเป็นภาชนะของหอม เมื่อพระพุทธเจ้าทรงสบายดีแล้วจึงเสด็จกลับ^{๔๗}

(๒) การถามปัญหาและการฟังธรรม

พระสูตรหลายสูตรมีที่มาจากการถามปัญหาของเหล่าเทวดา โดยมีทำวสัฏกะเป็นผู้นำ เช่น ในอรรถกถามงคลสูตร บรรยายว่า เหล่าเทวดาและมนุษย์ คิดปัญหากันว่าอะไรเป็นมงคล จนล่วงไป ๑๒ ปี จึงพากันไปทูลถามทำวสัฏกะ ทำวสัฏกะตรัสถามว่าใครได้ทูลถามพระพุทธเจ้าหรือยัง เมื่อทรงทราบว่าไม่มีใครทูลถามพระพุทธเจ้า จึงตรัสเปรียบเปรยว่า ทำไมจึงมาทิ้งดวงไฟเสียแล้วมาตามไฟต่อจากแสงหิ่งห้อย เหตุใดจึงมาลวงเลยพระพุทธเจ้า ผู้ทรงแสงดวงใจไม่เหลือ

^{๔๕} ส. พ. อ. (ไทย) ๔/๑/๑๒๙.

^{๔๖} พ. อ. (ไทย) ๑/๔/๑๖๖, พ. ข. อ. (ไทย) ๓/๖/๑๘๙-๒๐๒.

^{๔๗} พ. อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๓๘๔-๓๘๖.

เสียแล้ว แล้วมีเทวโองการให้เทพบุตรองค์หนึ่งไปทูลถามพระพุทธเจ้า^{๔๘} แต่ในอรรถกถาถามมังคลชาดก บรรยายว่า ท้าวสักกะเป็นผู้ถามเอง ดังข้อความว่า “เราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามปัญหานี้ ครั้นถึงเวลารাত্রี พระองค์จึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ถวายบังคมแล้วประคองอัญชลี ทูลถามปัญหาด้วยคาถาว่า “พหู เทวา มนุสสา จ” เป็นต้นด้วยพระองค์เอง”^{๔๙}

หลังจากที่เหล่าเทวดาฟังมงคลสูตรแล้ว มีความสงสัยว่า พระพุทธเจ้าตรัสความเจริญและความสวัสดิ์แก่สัตว์ทั้งหลายในมงคลสูตร ตรัสแต่ความเจริญอย่างเดียวเท่านั้น ไม่ตรัสความเสื่อมเลย แต่สัตว์ทั้งหลายย่อมเสื่อม ย่อมพินาศ พวกเราจะทูลถามถึงเหตุแห่งความเสื่อมของเหล่าสัตว์ ในวันที่ ๒ แต่วันที่ตรัสมงคลสูตร เทวดาในหมื่นจักรวาล ประสงค์จะฟังพระสูตรว่าด้วยความเสื่อมจึงประชุมกันในจักรวาลนี้ ท้าวสักกะ ตรัสสั่งเทพบุตรองค์หนึ่งให้ทูลถามปัญหาเกี่ยวกับความเสื่อมกับพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสสูตรว่าด้วยความเสื่อม^{๕๐} ซึ่งมงคลสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสนั้นพระสงฆ์ไทยใช้สำหรับสวดมนต์ในโอกาสงานมงคลต่างๆ

มีเรื่องว่าเทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ประชุมกันตั้งปัญหาขึ้น ๔ ข้อว่า บรรดาทานทั้งหลาย ทานชนิดไหน บัณฑิตกล่าวว่าเยี่ยม บรรดาสถูปทั้งหลาย รสชนิดไหนบัณฑิตกล่าวว่ายอดเยี่ยม บรรดาความยินดีทั้งหลาย ความยินดีชนิดไหน บัณฑิตกล่าวว่าเลิศ เพราะเหตุไร ความสิ้นไปแห่งตัณหา บัณฑิตกล่าวว่าประเสริฐที่สุด ปัญหาทั้ง ๔ ข้อนี้ไม่มีเทวดาองค์ใดสามารถตอบได้ ล่วงเลยไป ๑๒ ปี จึงพากันไปเฝ้าท้าวมหาราชทั้ง ๔ ก็ไม่สามารถตอบได้ แต่แนะนำให้ไปทูลถามท้าวสักกะ ท้าวสักกะแนะนำให้ไปทูลถามพระพุทธเจ้า เพราะปัญหานี้เป็นวิสัยของพระพุทธเจ้า แล้วพาเหล่าเทวดาไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงแก้ปัญหาเหล่านั้นว่า บรรดาทานทุกชนิด ธรรมทานเป็นเยี่ยม บรรดาสถูปทุกชนิด รสแห่งธรรมเป็นยอดเยี่ยม บรรดาความยินดีทุกชนิด ความยินดีในธรรมประเสริฐ ส่วนความสิ้นตัณหาประเสริฐที่สุด เพราะเป็นเหตุให้สัตว์บรรลुพระอรหัต^{๕๑}

หลังจากทรงทราบคำตอบแล้ว ท้าวสักกะทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ธรรมทานมีผลมากถึงเพียงนี้ ทำไมพระองค์ไม่รับสั่งให้ให้ส่วนบุญแก่พวกข้าพระองค์ ตั้งแต่นี้ไปขอให้พระองค์ตรัสบอกภิกษุสงฆ์แล้วรับสั่งให้ๆ ส่วนบุญแก่พวกข้าพระองค์ด้วย พระพุทธเจ้าจึงรับสั่งให้ประชุมพระภิกษุ

^{๔๘} พุ. พุ. อ. (ไทย) ๑/๑/๑๖๖-๑๖๗, พุ. ส. อ. (ไทย) ๑/๖/๑๓๑-๑๓๒.

^{๔๙} พุ. ขา. อ. (ไทย) ๓/๕/๙๔๗-๙๔๘.

^{๕๐} พุ. ส. อ. (ไทย) ๑/๕/๓๑๔.

^{๕๑} พุ. ธ. อ. (ไทย) ๑/๒/๔/๓๒๓-๓๒๕.

สงฆ์ แล้วตรัสว่า ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป พวกภิกษุทำการฟังธรรมใหญ่ก็ดี การฟังธรรมตามปกติก็ดี โดยที่สุดแม้แต่การอนุโมทนา ฟังให้ส่วนบุญแก่สัตว์ทั้งปวง^{๕๒}

การเสด็จมาของท้าวสัณณะในโอกาสต่างๆ ไม่ว่าจะมาคอยให้ความช่วยเหลือ การมาอุปัฏฐากในยามอาพาธ หรือเสด็จมาเพื่อถามปัญหาก็ตาม มีส่วนสำคัญที่ทำให้พระพุทธเจ้าเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ง่ายขึ้น อาจเป็นเพราะคนในสมัยนั้นรู้จักและเคารพท้าวสัณณะเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เมื่อมารู้ว่าท้าวสัณณะมีความเลื่อมใสพระพุทธเจ้าก็ทำให้เกิดความเลื่อมใสไปด้วย ฉะนั้น การเสด็จมาของท้าวสัณณะจึงมีส่วนในการช่วยให้พระพุทธเจ้า สามารถเผยแผ่ศาสนาและแสดงธรรมได้ง่ายขึ้น เช่นเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดอุรุเวลกัสสปะ ในคืนที่ ๒ ท้าวสัณณะเข้าไปเฝ้า รุ่งขึ้นอุรุเวลกัสสปะทูลถามว่าใครมาเฝ้า ซึ่งมีรัศมีดวงงามทำให้ป่าสว่างไสว เปรียบเหมือนกองไฟใหญ่ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้นั้นคือท้าวสัณณะเสด็จมาเพื่อฟังธรรม วันต่อมา เมื่อผ้าบังสุกุลเกิดขึ้นกับพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงดำริว่าจะชักผ้าบังสุกุลที่ไหน ท้าวสัณณะทรงทราบ จึงใช้พระหัตถ์ชุดสระโบกขรณี เสร็จแล้วกราบทูลให้ชักผ้าบังสุกุลในนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าทรงดำริว่า จะขยำผ้าบังสุกุลที่ไหน ท้าวสัณณะก็ยกแผ่นศิลาใหญ่มาวางไว้ แล้วกราบทูลให้ทรงขยำผ้าบังสุกุลที่แผ่นศิลานั้น ทรงดำริว่า ฟังเปลี่ยนผ้าบังสุกุลที่ไหน ท้าวสัณณะก็ยกเอาแผ่นศิลาใหญ่มาวางไว้แล้วกราบทูลให้เปลี่ยนผ้าบังสุกุลที่นั่น รุ่งเช้าอุรุเวลกัสสปะเข้าไปเฝ้า ทูลถามถึงสิ่งของต่างๆ ว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า สิ่งของเหล่านี้ท้าวสัณณะเป็นผู้ทำให้ทั้งสิ้น อุรุเวลกัสสปะคิดว่า แม้ท้าวสัณณะก็ยังไม่ฟังธรรม และมาคอยให้การช่วยเหลือถึงที่ จึงเกิดความเลื่อมใส และขอบวช^{๕๓} ด้วยการมาเข้าเฝ้าและคอยช่วยเหลือของท้าวสัณณะนี้เอง จึงมีส่วนทำให้พระพุทธเจ้าได้พระสาวกซึ่งเป็นกำลังสำคัญอย่างเช่นพระอุรุเวลกัสสปะ ช่วยประดิษฐานพระศาสนา ณ เมืองราชคฤห์^{๕๔}

นอกจากนี้ เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จโปรดชัมพูกาชีวก ท้าวสัณณะและเทวดาอื่นๆ มาเข้าเฝ้าในเวลากลางคืน ชัมพูกาชีวกเห็นแสงสว่างน่าอัศจรรย์ รุ่งเช้าจึงไปเฝ้าพระพุทธเจ้าทูลถามถึงบุคคลต่างๆ ที่มาเฝ้าตามลำดับ และเมื่อทูลถามถึงท้าวสัณณะ ก็ทูลถามว่าระหว่างท้าวสัณณะกับพระพุทธเจ้าใครยอดเยี่ยมกว่ากัน พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า พระองค์ยอดเยี่ยมกว่าท้าวสัณณะ ท้าวสัณณะเป็นคิลานุปัฏฐาก (ผู้ดูแลตอนเจ็บป่วย) ของพระองค์ เช่นเดียวกับสามเณรผู้เป็นกบิปปิ

^{๕๒} พุ. ธ. อ. (ไทย) ๑/๒/๔/๓๒๘.

^{๕๓} วิ. อ. (ไทย) ๔/๑/๙๒-๙๖, พุ. อบ. อ. (ไทย) ๙/๑/๔๓๔-๔๔๐.

^{๕๔} วิ. อ. (ไทย) ๔/๑/๑๑๐-๑๑๖.

การก^{๕๕} ทำให้ชำพุกาชีวึกเกิดความเลื่อมใสเป็นอย่างมาก และยอมรับฟังธรรมของพระพุทเจ้าจนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

เมื่อกล่าวโดยสรุปบทบาทความสัมพันธ์ระหว่างท้าวสั๊กกะกับพระพุทเจ้านั้น ได้ทั้งประโยชน์กับตัวท้าวสั๊กกะเอง ประโยชน์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทเจ้า และบุคคลอื่นก็ได้รับประโยชน์ด้วย และจากการศึกษาในหัวข้อนี้ทำให้ทราบว่า ท้าวสั๊กกะเป็นที่รู้จักและเคารพศรัทธาของคนในสมัยนั้นอยู่แล้ว เมื่อทราบว่าท้าวสั๊กกะมีความเคารพเลื่อมใสในพระพุทเจ้าจึงทำให้โน้มเอียงที่จะนับถือพระพุทเจ้าตามอย่างท้าวสั๊กกะ

๒.๓.๒ ความสัมพันธ์กับพระสงฆ์

ท้าวสั๊กกะมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับพระสงฆ์หลายรูปในฐานะต่างๆ กัน ทั้งให้ความช่วยเหลือ การสนทนาธรรม และการบำเพ็ญบุญกับพระสงฆ์รูปนั้นๆ เมื่อกล่าวโดยรวมมีประเด็นสำคัญคือ การให้ความช่วยเหลือ การแสดงความเลื่อมใสศรัทธา การสนทนาและฟังธรรม

(๑) การให้ความช่วยเหลือ

ท้าวสั๊กกะจะคอยใส่ใจเสมอเกี่ยวกับความเป็นไปของพระภิกษุสงฆ์ คอยอำนวยความสะดวกให้พระสงฆ์ในเรื่องต่าง ๆ ให้เกิดความสะดวกสบาย เช่น เมื่อครั้งที่พระอัญญาโกณฑัญญะนิพพานข้างสระมณฑาทิโนโบกขรณี อันเป็นถิ่นของข้างตระกูลจันทน์ ซึ่งมีแต่เพียงข้างอยู่ในที่นั้นเท่านั้น ท้าวสั๊กกะให้วิสสุกรรมเทพบุตร เนมิตเรือนยอด ให้พระอัญญาโกณฑัญญะนอนในเรือนยอดนั้น ได้มอบหมายให้ข้างทั้งหลายยกเรือนยอดเวียนเขาหิมวันต์^{๕๖} และเมื่อคราวที่พระสารีบุตรนิพพาน ณ สถานที่เกิดของท่าน เมื่อท้าวสั๊กกะทรงทราบ จึงให้วิสสุกรรมเทพบุตรเนมิตเรือนหาร้อยหลัง เพื่อต้อนรับผู้จะมาบูชาสรีระศพของพระสารีบุตร แม้ตัวท่านเองก็เสด็จมาบูชาสรีระศพของพระสารีบุตรเช่นกัน^{๕๗}

แม้ในกิจทางพระวินัยของพระสงฆ์ซึ่งดูเป็นเรื่องเพียงเล็กน้อยไม่สำคัญเท่าใดนัก ก็มีท้าวสั๊กกะเข้ามามีส่วนร่วมด้วย ดังเช่นในวันทำจีวรของพระอนรุทธะ พระพุทเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ช่วยกันทำจีวร แม้ท้าวสั๊กกะได้ทรงทำการประพรมในที่กระทำจีวรและได้มีส่วนช่วยในการทำจีวรครั้งนั้นสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี^{๕๘}

^{๕๕} พุ. ภ. (ไทย) ๑/๒/๒๒๖-๒๒๗.

^{๕๖} ส. ส. (ไทย) ๑/๓๔๓-๓๔๔.

^{๕๗} ส. ม. (ไทย) ๕/๑/๔๓๕-๔๓๖.

^{๕๘} พุ. ภ. (ไทย) ๑/๓๗๗-๓๗๘.

เมื่อพระภิกษุสงฆ์มีเหตุเดือดร้อนต้องการความช่วยเหลือ ท้าวสักกะก็ไม่ละเลยในหน้าที่อันเป็นนิสัยประจำพระองค์ ดังเช่นในอรรถกถาธรรมบท บรรยายถึงพระจักขุบาลปฏิบัติธรรมตลอด ๓ เดือนในพรรษา จนตบอดพร้อมกับการบรรลุพระอรหัต น้อยชายของท่านทราบข่าว จึงส่งสามเณรหลานชายของท่านไปรับ แต่สามเณรประพฤติดีดสีในระหว่างทาง ท่านจึงติเตียนสามเณรและไม่ยอมเดินทางไปด้วย ท้าวสักกะทรงทราบ ดำริว่าถ้าไม่ไปช่วยเหลือพระเถระผู้ติเตียนคนบาป ผู้หนักในธรรมขนาดนี้ ศีรษะของตนจะแตก ๗ เส้น จึงแปลงเพศเหมือนคนเดินทางไปยังกรุงสาวัตถี ไปหาพระจักขุบาลรับอาสาถือปาลายไม้ทำให้พระเถระ แล้วย่นระยะทางนำพระเถระไปถึงเมืองสาวัตถีในตอนเย็นวันนั้น ให้พระเถระนั่งพักบนแผ่นกระดานในบรรณศาลา ที่จุลปาลิตกุฎมพิน้องชายของท่านสร้างไว้ใกล้วัดเชตวัน ทำให้น้องชายของท่านทราบแล้วจึงเสด็จกลับไป^{๕๙}

(๒) การแสดงความเลื่อมใสศรัทธา

ท้าวสักกะนอกจากจะแสดงความเลื่อมใสต่อพระพุทธเจ้า ด้วยการเสด็จมาเฝ้าในโอกาสต่างๆ แล้ว แม้พระสาวกบางรูปท้าวสักกะก็เสด็จมาหาในโอกาสต่างๆ เหมือนกัน เช่น ตอนที่ท้าวสักกะเสด็จมาหาพระสารีบุตรในคืนที่ท่านจะนิพพาน การเสด็จมาของท้าวสักกะจึงมีส่วนช่วยให้มารดาของพระสารีบุตร เกิดความเลื่อมใสและยอมฟังธรรม มีเรื่องเล่าว่า ก่อนที่พระสารีบุตรจะนิพพาน ได้กลับไปนิพพาน ณ ห้องที่ท่านเกิดเพื่อโปรดยมมารดา ในคืนที่ท่านจะนิพพานนั้นท้าวสักกะได้เข้าไปเยี่ยม มารดาของท่านได้เห็นเหตุอัศจรรย์เพราะมีเทวดามารดาหาพระที่เป็นบุตรของตน จึงถามถึงท้าวสักกะว่ามีความสำคัญอย่างไร เมื่อเทียบกับพระสารีบุตร พระสารีบุตรเปรียบท้าวสักกะเหมือนกับสามเณรผู้ถือของ เมื่อวันทีพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ก็ทรงถือบาตรและจีวรลงมา และถามถึงเทวดาอื่นๆ อีก มารดาของท่านคิดว่าลูกของเรายังมีอำนาจถึงเพียงนี้ แล้วพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นอาจารย์ของลูกเราจะมีอำนาจมากเพียงใด ทำให้เกิดความเลื่อมใสและยอมฟังธรรมจนได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน^{๖๐}

ท้าวสักกะได้แสดงความเลื่อมใสแก่พระสงฆ์บางรูป จนเป็นเหตุให้ภิกษุบางรูปโพชนา ดังอรรถกถาบรรยายว่า ขณะที่พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสาวกหมู่ใหญ่ประทับนั่ง ณ ปราสาทของนางวิสาขาในวันมหาปวารณา พระมหากัจจายนะอยู่ในอวันตีชนบท พระเถระผู้ใหญ่ทั้งหลายเมื่อจะนั่ง จึงนั่งเว้นอาสนะไว้เพื่อพระมหากัจจายนะ ท้าวสักกะเสด็จมาจากเทวโลกพร้อมด้วยหมู่

^{๕๙} พุ. ธ. อ. (ไทย) ๑/๑/๒๔-๓๐, พุ. เถร. อ. (ไทย) ๒/๓/๑/๔๔๒-๔๔๗.

^{๖๐} ที. ม. อ. (ไทย) ๒/๓๔๖, ส. ม. อ. (ไทย) ๕/๔๓๒-๔๓๓.

เทวดา ทรงบูชาพระพุทธเจ้าด้วยของหอมและระเบียบดอกไม้อันเป็นทิพย์แล้วประทับยืนอยู่ เมื่อไม่เห็นพระมหากัจจายนะจึงทรงรำพึงว่า ทำไมไม่เห็นพระมหากัจจายนะ เพราะถ้าพระผู้เป็นเจ้าของข้าพเจ้ามา การมาของท่านเป็นการดีนัก ขณะนั้นพระเถระก็นั่งบนอาสนะของตน ทำวสันตกะทอดพระเนตรเห็นพระเถระทรงจับข้อเท้าทั้งสองแล้ว ตรัสว่า พระผู้เป็นเจ้าของเรามาแล้ว เราหวังการมาของพระผู้เป็นเจ้าของอยู่ ทรงนวดเท้าทั้งสองของพระเถระด้วยพระหัตถ์ทั้งสอง บูชาด้วยของหอมและระเบียบดอกไม้ ทรงไหว้แล้วได้ประทับยืน ณ สถานที่อันสมควร ภิกษุบางรูปจึงโพนทนาว่า ทำวสันตกะทรงเห็นแก่น้ำจึงทำสักการะ ไม่ทรงทำสักการะนี้แก่พระสาวกผู้ใหญ่ พระพุทธเจ้าทรงสดับถ้อยคำของภิกษุทั้งหลาย ตรัสว่า ภิกษุผู้มีทวารอันตนคุ้มครองแล้วในอินทรีทั้งหลาย เช่นกับด้วยมหากัจจายนะผู้บุตรของเราย่อมเป็นที่รักของเหล่าเทพเจ้า^{๖๑}

พระอรรถกถาจารย์ บรรยายถึงการแสดงความเคารพของทำวสันตกะต่อพระเถระอีกรูปหนึ่ง คือ พระมหาสิวะเถระผู้บำเพ็ญสมณธรรมถึง ๓๐ ปี เมื่อยังไม่บรรลुเป็นพระอรหันต์ก็ไม่ยอมล้างเท้า เมื่อท่านได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในปีที่ ๓๐ ต้องการจะล้างเท้า ลูกศิษย์จำนวน ๓๐,๐๐๐ รูป ต้องการจะล้างก็ไม่ยอมให้ล้าง ทำวสันตกะทรงทราบจึงเสด็จมาพร้อมด้วยนางสุชาดา ให้นางสุชาดาเป็นผู้นำเพื่อให้ภิกษุที่เป็นลูกศิษย์หลักทาง ขออาสาล้างเท้าให้ เมื่อพระเถระกล่าวว่า ไม่เคยล้างเท้ามาตั้ง ๓๐ ปี และโดยปกติกลิ่นตัวมนุษย์เป็นของน่าเกลียดสำหรับพวกเทวดาแม้อยู่ไกลตั้งร้อยโยชน์เหมือนเอาซากศพมาแขวนคอ และขอล้างเอง ทำวสันตกะตรัสว่า ชื่อว่ากลิ่นอย่างนี้ไม่ปรากฏ เพราะวากลิ่นศีลของท่านเลยเทวโลกหกชั้นไปตั้งอยู่สูงถึงชั้นภวคพรหมในเบื้องบน ไม่มีกลิ่นอื่นที่ยิ่งไปกว่ากลิ่นศีล และมาเพราะกลิ่นศีลของท่าน แล้วก็ทรงเอาพระหัตถ์ซ้ายจับข้อต่อตาตุ่มแล้วเอาพระหัตถ์ขวาถูบฝ่าเท้า เท้าของท่านก็เป็นเหมือนกับเท้าของเด็กหนุ่มขึ้นมาทันที^{๖๒}

นอกจากจะแสดงความเคารพศรัทธาแล้ว ทำวสันตกะยังได้ทำบุญกับพระสงฆ์ เหมือนคนทั่วไป แม้เป็นถึงทำวสันตกะ แต่ยังต้องการบุญ เพราะทำวสันตกะบำเพ็ญบารมีในกาลที่โลกว่างจากพระพุทธศาสนา ทำให้ผู้ไปเกิดภายหลังซึ่งได้ทำบุญกับพระพุทธเจ้ามีอานุภาพมากกว่า จึงคิดที่จะทำบุญเพื่อเสริมบารมีให้กับตนเอง ดังมีเรื่องเล่าว่า พระมหากัสสปะออกจากนิโรธสมาบัติใหม่ๆ ประสงค์จะไปรับบิณฑบาตเพื่อโปรดคนยากจน ทำวสันตกะแปลงเป็นนายช่างผูกทอผ้าอยู่ นางสุชาดากำลังกรอผ้าหยอด และทำที่ถวายบิณฑบาตแก่พระมหากัสสปะ แต่ในขณะที่ตักข้าวออกจากหม้อใส่บาตร ด้วยกลิ่นของอาหารทิพย์ พระมหากัสสปะจึงรู้ทันทีว่า เป็นทำวสันตกะปลอมมา จึงดำนิไม่ให้ทำแบบนี้อีก ทำวสันตกะกล่าวว่า แม้พระองค์ต้องการบุญเหมือนกัน จากนั้นทรงทำ

^{๖๑} พุ. ธ. อ. (ไทย) ๑/๓๔๑-๓๔๒.

^{๖๒} ที. ม. อ. (ไทย) ๒/๒/๑๙๑.

ประทักษณแล้วเสด็จเหาะขึ้นไปในอากาศ ทรงเปล่งอุทานขึ้น ๓ ครั้งว่า “เราได้ถวายทานอย่างยอดเยี่ยมในท่านพระมหากัสสปะแล้ว”^{๒๓}

(๓) การสนทนาและการฟังธรรม

นอกจากจะสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าแล้ว แม้พระสาวกทำวสัฏกะก็ให้ความสำคัญที่จะสนทนาธรรมด้วย ในสังกาสสูตร บรรยายว่า พระมหาโมคคัลลานะเหาะไปยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์สนทนาธรรมกับทำวสัฏกะเรื่องการถึงพระรัตนตรัยเป็นที่ฟังซึ่งเป็นเหตุให้ได้สมบัติ ๑๐ ประการ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสี่ยงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ และโภจวิญญูทิพย์^{๒๔} และอีกท่านคือ พระอัญญาโกณฑัญญะปลีกตัวไปอยู่ยังป่าจันทน์ ทำวสัฏกะเสด็จเข้าไปหาพระเถระ ขอให้ท่านแสดงธรรมให้ฟัง พระเถระจึงแสดงธรรมด้วยพุทธลีลา ว่าด้วยเรื่องอริยสัจ และไตรลักษณ์ อันเกี่ยวด้วยภาวะที่ว่างเปล่า วิจิตรด้วยนัยต่าง ๆ อันหยั่งลงในอมตธรรม ทำวสัฏกะสดับแล้ว จึงประกาศความเลื่อมใสของตนว่า

ข้าพเจ้าได้ฟังธรรมมีรสอันประเสริฐ จึงเกิด
ความเลื่อมใสอย่างยิ่ง ธรรมอันคลายความกำหนัด
เพราะไม่ยึดถือมั่น โดยประการทั้งปวง พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าได้แสดงไว้แล้ว^{๒๕}

ครั้นทรงชมเชยเทศนาของพระเถระแล้วทรงอภิวัตพระเถระ แล้วเสด็จไปสู่ที่ประทับของพระองค์ตามเดิม

ในอุตตรวิปัสสิสูตร พระอุตตรแสดงเรื่องวิบัติโดยยกพระดำรัสของพระพุทธเจ้ามาแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ทำวสัฏกะได้ยินเข้าจึงไปกราบทูลทำวสัฏกะ ทำวสัฏกะจึงเสด็จมาตรัสถามท่านพระอุตตรว่า ข้อความนี้เป็นปฏิภาณส่วนตัว หรือว่าเป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้า ท่านจึงตอบแบบย้อนถามด้วยอุปมาโวหารว่า หากคนชนช้างเปลือจากงอกช้างใหญ่ไม่ไกลจากหมู่บ้านกำลังเดินมา เมื่อถูกถามว่า ชนมาจากไหน พวกเขาจะตอบว่าอย่างไร ทำวสัฏกะกล่าวว่า พวกเขาก็ต้องตอบว่าชนมาจากงอกช้างใหญ่ ท่านจึงสรุปว่า ทำนองเดียวกัน ตัวท่านและสาวกเหล่าอื่นก็

^{๒๓} พุ. จุ. (ไทย) ๒๕/๒๗/๒๒๒-๒๒๓, พุ. วิ. อ. (ไทย) ๑/๑๒๒/๑๒๔.

^{๒๔} ส. สฟ. (ไทย) ๑๘/๓๔๑/๓๕๖-๓๖๘.

^{๒๕} พุ. เถร. อ. (ไทย) ๒/๓/๓/๔๙๕-๔๙๖, พุ. อป. อ. (ไทย) ๘/๑/๖๓๒.

เหมือนกัน ท้าวสีกะทรงชื่นชมว่าท่านพูดได้ดี แล้วทรงเล่าเรื่องวิบัติของพระเทวทัตที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงถวาย^{๒๖}

จากปฏิปทาความเป็นผู้เฝื่อนธรรม และเอาใจใส่ในกิจการของพระสงฆ์ในหลายๆ เรื่องนี้เอง ท้าวสีกะจึงเป็นที่รักของพระสงฆ์ ซึ่งเมื่อมีเหตุเกิดขึ้นพระสงฆ์บางท่านก็ตกเตือนให้ได้สติทำให้ไม่ประมาท เช่น ในจุฬัตตมหาสังขยสูตร บรรยายว่า ท้าวสีกะเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลถามปัญหาเรื่องความหลุดพ้นด้วยธรรมเป็นที่สิ้นต้นเหตุโดยย่อ หลังจากได้ฟังพระพุทธเจ้าตรัสตอบแล้วทรงชื่นชมพระพุทธานุชาต แล้วทูลลาจากไป ท่านพระมหาโมคคัลลานะซึ่งอยู่ในที่ไม่ไกลและได้ฟังพระพุทธานุชาตนี้ด้วย คิดว่า ท้าวสีกะเข้าพระทัยพระพุทธานุชาตดีแค่ไหน จึงตามไปยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ถ้ามองถึงพระพุทธานุชาตที่พระพุทธเจ้าตรัส ท้าวสีกะไม่ทรงตอบแต่กลับตรัสว่าตนมีกิจมาก มีหน้าที่ที่จะต้องทำอีกมาก กล่าวชมเชยและชวนพระเถระให้ชมเวชยันตปราสาทของพระองค์ พระเถระคิดว่าท้าวสีกะมัวเมาในกามคุณและประมาทอยู่ ต้องการเตือนสติให้เกิดความสังเวช จึงสาธยายฤทธิ์โดยใช้นิ้วหัวแม่เท้ากดเวชยันตปราสาทให้สั่นสะเทือน ท้าวสีกะเกิดความสลดพระทัย จึงได้ตรัสบอกตามที่ฟังมาจากพระพุทธเจ้าทุกประการ^{๒๗}

เกียรติคุณของท้าวสีกะเป็นที่กล่าวขานกันว่า เป็นผู้ที่ดีดำรงอยู่ในคุณความดีและคอยกำจัดสิ่งที่ไม่ดีให้หมดไปจากสังคม จนเป็นที่เคารพยำเกรงแม้แต่พระสงฆ์ ดังมีเรื่องเล่าว่า พระปิยคามิกะ เห็นลาภเกิดขึ้นแก่พวกภิกษุผู้สมทานธุดงค์ จึงคิดว่าตนก็จะสมทานธุดงค์ทำลายให้เกิดขึ้นบ้าง แล้วสมทานโสสานิกังคธุดงค์ (ธุดงค์ของภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร) แล้วอยู่ในป่าช้า วันหนึ่ง วัวแก่ตัวหนึ่งซึ่งเจ้าของไม่ใช้งานจึงปล่อยทิ้ง กลางวันออกเที่ยวหากิน ตกกลางคืนเข้าไปในป่าช้านั้น ได้ยินชุกศีระชะไว้ที่พุ่มดอกไม้ พระปิยคามิกะออกจากที่จงกรมไปในตอนกลางคืน ได้ยินเสียงคางของวัวนั้นกระทบกันแล้วก็เข้าใจว่า ท้าวสีกะคงจะทราบว่าเป็นตนหวังลาภจึงมาอยู่ในป่าช้าและมาเพื่อทำร้าย ท่านจึงได้ยื่นประนมมือไหว้ข้างหน้าวัวแก่ อ้อนวอนขอให้ยกโทษให้สักคืน ในวันพรุ่งนี้จะไม่ทำอย่างนี้อีก ครั้นรุ่งเช้าจึงได้ทราบว่าไม่ใช่ท้าวสีกะ^{๒๘} อันแสดงให้เห็นถึงเรื่องราวของท้าวสีกะว่าเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่มิเกลสงฆ์สมัยนั้น

^{๒๖} อ.ญ. อ.ญ. (ไทย) ๒๓/๘/๒๐๙-๒๑๓.

^{๒๗} ม. ม. (ไทย) ๑๒/๓๙๐-๓๙๔/๔๒๐-๔๒๖, พ. เกร. อ. (ไทย) ๒/๓/๔/๔๖๗-๔๖๘.

^{๒๘} ม. ม. อ. (ไทย) ๑/๒๙๑-๒๙๒.

๒.๓.๓ ความสัมพันธ์กับภิกษุณี

ความสัมพันธ์ของท้าวสัณณะกับภิกษุณี ไม่ค่อยมีปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนามากนัก เรื่องที่ปรากฏก็ไม่ใช่บทบาทของท้าวสัณณะโดยตรง แต่เป็นความเกี่ยวข้องกันทางอ้อม หรือเป็นเพียงการกล่าวถึงเฉยๆ ที่เกี่ยวข้องโดยตรง มีเรื่องของพระนางโคตมีภิกษุณี เมื่อทราบว่านางปรีณิพพาน ท้าวสัณณะพร้อมทั้งเทวดาก็เสด็จมาให้ความช่วยเหลือจัดการสรีระศพ ดังปรากฏในมหาปชาบดีโคตมีเถรีปทาน ตอนที่พระนางปชาบดีโคตมีเถรีพร้อมทั้งบริวารปรีณิพพานว่า พระอานนท์ประกาศให้ภิกษุทั้งหลายมาประชุมกัน ต่างช่วยกันยกเตียงนอนที่พระโคตมีภิกษุณีนอนขึ้นไว้บนเรือนยอดทองคำซึ่งวิสุทธกรรมเทพบุตรเนรมิต ท้าวโลกบาลทั้งสี่เฝ้าเข้าเฝ้ารับเรือนยอดเทวดาที่เหลื่อมมีท้าวสัณณะเป็นต้นเข้าช่วยรับเรือนยอด เหล่าเทวดาได้แบกพระโคตมีภิกษุณีและภิกษุณีทุกๆ องค์ที่นอนอยู่บนเตียงไปยังจิตตภาวัน แล้วช่วยกันทำสรีระศพของนาง^{๖๙}

ที่ไม่เกี่ยวข้องโดยตรง เพียงแต่กล่าวถึงเฉย ๆ ปรากฏในอรรถกถาธรรมบทว่า นางเขมาภิกษุณีต้องการจะเฝ้าพระพุทธเจ้าแต่เห็นท้าวสัณณะ จึงถวายเป็นบังคมแล้วกลับไป ท้าวสัณณะถามพระพุทธเจ้าว่านางเป็นใคร พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า นางชื่อเขมา เป็นผู้มียุทธิมาก และเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าตรัสลักษณะพรหมณ์และมีใช้พรหมณ์ในพระพุทธศาสนา^{๗๐} ในอรรถกถาเขมาเถรีคาถา บรรยายถึงอดีตชาติของนางว่า เคยถวายขนมสามก้อนแก่พระสุชาตเถระ อัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ในวันเดียวกันก็ได้สละผมของตนถวายเป็นทานแก่พระเถระ จึงเวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์และได้เป็นมเหสีของท้าวสัณณะ^{๗๑}

พระนางกิสาคโคตมีเถรีก็คล้ายกับนางเขมาภิกษุณี นางต้องการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแต่เห็นท้าวสัณณะกำลังประทับอยู่กับพระพุทธเจ้าจึงถวายเป็นบังคมในอากาศแล้วกลับไป ท้าวสัณณะจึงถามถึงว่านางเป็นใคร พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า นางชื่อกิสาคโคตมี เป็นยอดแห่งพระเถรีผู้ทรงผ้าบังสุกุล^{๗๒}

ผู้วิจัยเห็นว่า การแสดงเรื่องภิกษุณีทั้ง ๒ รูปนี้นอกจากจะได้ทราบลักษณะของความเป็นพรหมณ์จากพระพุทธเจ้าแล้ว พระอรรถกถาจารย์ยังต้องการสื่อให้เห็นว่า ท้าวสัณณะนั้นเป็นบุคคลที่ใครๆ จะเห็นได้โดยยาก ต้องเป็นผู้มียุทธิอย่างพระเถรีทั้งสองรูปนี้เท่านั้นจึงจะได้มีโอกาสเห็นท้าวสัณณะซึ่งเป็นเทวดามีกายทิพย์ อันคนธรรมดาทั่วๆ ไปไม่อาจจะเห็นได้

^{๖๙} พ. อป. (ไทย) ๓๓/๒๕๔-๒๖๒/๔๒๑-๔๒๒, พ. อป. อ. (ไทย) ๙/๕๖๒.

^{๗๐} พ. ธ. อ. (ไทย) ๑/๒/๔/๔๗๒-๔๗๓.

^{๗๑} พ. เถรี. อ. (ไทย) ๒/๔/๒๑๖.

^{๗๒} พ. ธ. อ. (ไทย) ๑/๒/๔/๕๕๓.

ส่วนภิกษุณีที่ทำวสัฏกะแสดงความเลื่อมใสเป็นที่ปรากฏชัดเจน คือพระนางสุภากัมมารธิดาภิกษุณี ซึ่งตอนเป็นฆราวาสได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าจนได้เป็นพระโสดาบัน ต่อมาขอบวชในสำนักของพระนางปชาบดีโคตมี พวกญาติอยากให้ลาสิกขา มาอ้อนวอนและล่อด้วยทรัพย์จำนวนมาก นางสละทรัพย์เหล่านั้นอย่างไม่มีเยื่อใย แสดงโทษในฆราวาสและกามทั้งหลาย หมั่นเจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาในวันที่ ๘ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสรรเสริญนางแก่ภิกษุณีทั้งหลาย ทำวสัฏกะทรงทราบ เกิดความเลื่อมใสจึงเสด็จมาทำการอภิเษกพร้อมด้วยหมู่เทวดา ดังคาถาว่า

ทำวสัฏกะเจ้าแห่งหมู่สัตว์ พร้อมด้วยหมู่เทพ
เสด็จเข้าไปหาพระเถรี ธิดาช่างทองผู้สวยงามรูปนั้น
ด้วยเทวฤทธิ์ทรงนมัสการอยู่^{๗๓}

ในสุนทรีเถรีคาถา บรรยายถึงนางสุนทรีภิกษุณี ซึ่งอดีตชาติเคยถวายข้าวทัพพีหนึ่งแก่พระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู พระองค์ทรงอนุโมทนาว่านางจะไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นมเหสีของทำวสัฏกะ ๓๖ พระองค์^{๗๔} และในโรหิณีเถรีคาถา บรรยายถึงพระนางโรหิณีภิกษุณี ในอดีตชาติได้ถวายขนมพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้เกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นมเหสีของทำวสัฏกะถึง ๓๖ พระองค์เช่นกัน^{๗๕} อันแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของทำวสัฏกะว่า แม้ผู้ที่จะไปเกิดเป็นมเหสีก็ต้องบำเพ็ญบุญกับพระพุทธเจ้าหรือพระสาวกของพระพุทธเจ้า จึงจะสามารถได้รับตำแหน่งนี้

๒.๓.๔ ความสัมพันธ์กับสามเณร

บทบาทที่เกี่ยวข้องกับสามเณร ที่ปรากฏเด่นชัดก็คือการให้ความช่วยเหลือในการปฏิบัติธรรม เช่น เมื่อครั้งที่บัณฑิตสามเณรจักเจริญสมณธรรม ทำวสัฏกะทรงทราบ จึงบัญชาให้ท้าว महाराชทั้ง ๔ ไถ่คนที่ส่งเสียงจ้อแจ้อยู่ในป่าใกล้วิหารให้หนีไป แล้วอารักขาไว้โดยรอบ ตรัสกับจันทเทพบุตรและสุริยเทพบุตรให้จุดธูปวิมานของตนไว้ ส่วนพระองค์ได้เสด็จไปประทับยึดอารักขาอยู่ที่สายยู่ แม้แต่เสียงใบไม้ก็ไม่มีในที่อยู่ของสามเณร เมื่อสามเณรบรรลุพระอรหัตแล้วจึงฉัน

^{๗๓} พุ. เถรี. (ไทย) ๒๖/๓๖๗/๖๑๕., พุ. เถรี. อ. (ไทย) ๒/๔/๔๑๙-๔๓๒.

^{๗๔} พุ. เถรี. อ. (ไทย) ๒/๔/๔๐๔.

^{๗๕} พุ. เถรี. อ. (ไทย) ๒/๔/๓๗๓.

อาหาร ภิกษุสงสัยว่าตะวันบ่ายคล้อยแล้วทำไมสามเณรจึงฟังฉันอาหาร พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ในเวลาที่ผู้มีบุญเจริญสมณธรรม แม้เทวดาก็มาช่วยกันอารักขา^{๗๖}

เรื่องสุขสามเณรคล้ายกับเรื่องบัณฑิตสามเณร สุขสามเณรไปบิณฑบาตกับพระสารีบุตร ได้สนทนาธรรมกันไปตลอดทาง เมื่ออยากจะทำสมณธรรมในขณะนั้น จึงมอบบาตรคืนพระสารีบุตร และกลับมาทำสมณธรรม พระสารีบุตรก็เข้าบ้านเพื่อบิณฑบาต สามเณรเข้าไปวิหารแล้ว เปิดห้องของพระสารีบุตรเข้าไปแล้วปิดประตู พิจารณากายของตน ทำวสัฏกะทรงทราบ จึงรับสั่งให้ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ไถ่คนที่มีเสียงเป็นโทษในป่าใกล้วิหารให้หนีไปแล้วให้คอยป้องกันอยู่โดยรอบ ทรงบังคับพระจันทร์และพระอาทิตย์ให้ยื้อวิมานของตนๆ ให้หยุดก่อน พระองค์เองก็ทรงรักษาอยู่ที่สายยู วิหารสงบเงียบปราศจากเสียง สามเณรเจริญวิปัสสนาด้วยจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง บรรลุมรรคและผล ๓ แล้ว พระพุทธเจ้าประทับนั่งในพระคันธกุฎีแต่เช้าตรู่ ทรงรำพึงว่า วันนี้สุขสามเณรรับบาตรและจีวรของอุปัชฌาย์แล้วกลับไป ตั้งใจว่าจักทำสมณธรรม ทรงทราบว่าสามเณรบรรลุมรรคและผล ๓ แล้ว และทรงทราบว่าสามเณรมีอุปนิสัยที่จะบรรลุพระอรหัตในวันนี้ ส่วนพระสารีบุตรรับภัตแล้ว ก็รีบออกด้วยคิดว่าสามเณรจักหิว ถ้าสามเณรยังไม่บรรลุพระอรหัต พระสารีบุตรนำภัตมาก่อน อันตรายแห่งมรรคผลจักมีแก่สามเณร จึงเสด็จมาอารักขาที่ซุ้มประตู ครั้นทรงดำริแล้วจึงเสด็จออกจากคันธกุฎี ประทับยืนยืดอกอารักขาอยู่ที่ซุ้มประตูตรัสถามปัญหา ๔ ข้อกับพระสารีบุตร พอวิชันนาปัญหาจบ สามเณรก็บรรลุพระอรหัต แล้วท้าวมหาราช ๔ องค์ ก็พากันเลิกการรรักษา พระจันทร์พระอาทิตย์ก็ปล่อยวิมาน ทำวสัฏกะก็ทรงเลิกอารักขาที่สายยู พระอาทิตย์ปรากฏคล้อยเลยท่ามกลางฟ้าไป^{๗๗}

ไม่เพียงแต่การช่วยให้บรรลุธรรมเท่านั้น แม้การช่วยเหลือในแง่อื่นๆ ทำวสัฏกะก็ได้ทรงละเลย มีเรื่องเล่าว่านางพราหมณ์คนหนึ่ง ต้องการถวายอาหารแก่ภิกษุผู้เฒ่า ๔ รูป ให้สามีไปนิมนต์พระ แต่กลับได้สามเณร ๔ รูป คือ สัจจิกจสามเณร บัณฑิตสามเณร โสปากสามเณร และเวตสามเณร นางพราหมณ์เห็นสามเณรซึ่งเป็นเด็กก็โกรธ ไม่ยอมให้นั่งบนอาสนะสูงที่จัดไว้ จัดอาสนะต่ำให้นั่งแล้วให้สามีไปนิมนต์ใหม่ สามีไปพบพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะจึงนิมนต์มา เมื่อท่านทั้งสองทราบว่าสามเณรยังไม่ได้ฉันจึงขอบาตรคืนแล้วกลับไปเพื่อต้องการให้สามเณรได้ฉัน สามเณรนั่งรอนานจนหิว ทำวสัฏกะทรงทราบ จึงแปลงเป็นพราหมณ์แก่ประทับนั่งบนอาสนะที่ดีที่สุดในโรงสวด สามีของนางพราหมณ์เห็นเข้าก็ดีใจ แล้วนิมนต์ไปบ้าน นางพราหมณ์เห็นทำวสัฏกะก็ดีใจปูอาสนะซ้อนกันเป็น ๒ ชั้นแล้วนิมนต์ให้นั่ง ทำวสัฏกะเสด็จเข้าในเรือนไหว้

^{๗๖} พุ. ธ. อ. (ไทย) ๑/๓๓๕-๓๓๙.

^{๗๗} พุ. ธ. อ. (ไทย) ๑/๑๓๗-๑๓๙.

สามเณรทั้ง ๔ รูปด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้วประทับนั่งที่ท้ายอาสนะของสามเณร นางพราหมณีก็โกรธว่า พราหมณ์แก่นี่เที่ยวไหว้สามเณรอายุคราวหลานจึงให้ไล่ออกไป ท้าวสักกะทรงแสดงปาฏิหาริย์ให้สองสามเณรเกิดความกลัวแล้วแสดงตนว่าเป็นท้าวสักกะ สองสามเณรจึงยอมถวายอาหารแก่สามเณร^{๗๘}

ในอรรถกถาหาปรินิพพานสูตร บรรยายถึงสามเณรสังฆรักขิตว่าท่านได้บรรลุพระอรหัตขณะโกณम्म จากนั้นก็คิดว่ามีภิกษุที่เคยบรรลุพระอรหัตในวันที่บวชแล้วทำเวชยันตปราสาทของท้าวสักกะให้ไหวบ้างหรือไม่ ก็รู้ว่าไม่มีใครเคยทำมาก่อน จึงคิดว่าตนจะทำให้ไหว แล้วไปยืนอยู่บนยอดเวชยันตปราสาทใช้เท้ากระแทกก็ไม่สามารถทำให้ไหวด้วยกำลังแห่งอภิญญา เหล่านางรำของท้าวสักกะจึงกล่าวเยาะเย้ยสามเณรว่าไม่สามารถทำได้ สามเณรจึงไปหาพระมหานาคเถระผู้เป็นอาจารย์ เมื่อพระเถระบอกอุบายแล้วจึงไปยังเวชยันตปราสาทอีกครั้ง เหล่าเทพธิดาเห็นสามเณรแล้ว พุดกันว่า สามเณรอุบถไปครั้งหนึ่งแล้ว ยังมาแล้วมาอีก ท้าวสักกะกล่าวตำหนิเหล่าเทพธิดาว่า อย่าดูถูกบุตรของเราเลย ตอนนี้เธอได้อาจารย์แล้ว ชั่วขณะเธอจักทำปราสาทให้ไหวได้ สามเณรใช้นิ้วเท้าเกี่ยวยอดปราสาท ปราสาทก็โอนเอนไปทั้ง ๔ ทิศ เหล่าเทวดาร้องลั่นขอร้องให้สามเณรทำปราสาทให้ตั้งอยู่อย่างเดิม สามเณรจึงวางปราสาทไว้ดังเดิม^{๗๙}

๒.๓.๕ ความสัมพันธ์กับอุบาสก

ท้าวสักกะมีความสัมพันธ์กับอุบาสกหลายคนด้วยกัน โดยการให้ความช่วยเหลือและการทดลองในโอกาสต่างๆ เช่น การให้ความช่วยเหลือแก่หมอชีวกซึ่งเรียนวิชาแพทย์จนจบเท่าที่อาจารย์รู้ทั้งหมด ที่ศิษย์คนอื่นเรียนถึง ๑๖ ปี โดยใช้เวลาเพียง ๗ ปีเท่านั้น ท้าวสักกะได้ดำริว่าหมอชีวกนี้จักเป็นอุปัฏฐาก มีความคุ้นเคยอย่างยอดของพระพุทธเจ้าควรจะให้เขาศึกษาการประกอบยา จึงเข้าสั่งอาจารย์ของหมอชีวก ให้หมอชีวกศึกษาการประกอบยา ที่สามารถรักษาโรคได้ทุกชนิดเว้นวิบากของกรรม ให้หายด้วยการประกอบยาขนานเดียวเท่านั้น^{๘๐} อันเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ทั้งพระพุทธเจ้าและแก่พระภิกษุสงฆ์อย่างมาก

อุบาสกส่วนใหญ่ที่ท้าวสักกะให้ความช่วยเหลือ จะมีศรัทธามากในพุทธศาสนาไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นคนรวยหรือคนจนก็ตาม ในอรรถกถาธรรมบท บรรยายถึงคนยากจนคนหนึ่งนามว่ามหาบุคคลตะ ต้องการถวายทานแก่ภิกษุรูปหนึ่ง พร้อมด้วยภรรยาออกไปทำงานรับจ้างเพื่อนำค่าจ้างมา

^{๗๘} พ. อ. (ไทย) ๑/๒/๔/๔๔๓-๔๔๗.

^{๗๙} ที. ม. อ. (ไทย) ๒/๑/๓๙๕.

^{๘๐} วิ. อ. (ไทย) ๕/๒/๓๒๒.

ทำอาหารเลี้ยงพระ ผู้ที่จัดการนิมนต์พระลี้มจตชื่อของมหาบุคคลตะลงในบัญชี ผู้จัดการจึงให้ไปนิมนต์พระพุทเจ้า พระพุทเจ้าทรงรับนิมนต์ ท้าวสักกะทรงทราบเสด็จไปยังเรือนของมหาบุคคลตะแต่เข้าทำหน้าที่เป็นพ่อครัว จัดอาหารข้าวต้มข้าวสวยและผัก ปูอาสนะสำหรับเป็นที่ประทับของพระพุทเจ้า เมื่อพระพุทเจ้าเสด็จมาถึงท้าวสักกะถวายข้าวยาคุ เมื่อพระพุทเจ้าอนุโมทนาเสด็จกลับไปแล้ว ก่อนที่ท้าวสักกะจะเสด็จกลับประทับยืนที่ประตูเรือนของมหาบุคคลตะ ทรงแลดูอากาศ ให้ฝนแก้วตกลงเต็มภาชนะทั้งหมดในเรือนของเขาและลั่นไปทั่วเรือน จนเรือนไม่มีที่ว่างด้วยอานุภาพของพระองค์แล้วจึงเสด็จกลับไป^{๔๑}

นอกจากจะช่วยเหลือคนยากจนอย่างมหาบุคคลตะแล้ว แม้คนร่ำรวยที่มีทรัพย์สมบัติมาก ท้าวสักกะก็ให้ความช่วยเหลือเช่นกัน ดังมีเรื่องว่า เมื่อโชติกะเศรษฐีผู้มีบุญมาก มีทรัพย์สมบัติมาก ต้องการปลูกเรือน ท้าวสักกะทรงทราบว่าเศรษฐีนี้จะไม่อยู่ในเรือนที่ผู้อื่นสร้าง จึงแปลงกายเป็นช่างไม้ ทรงเนรมิตปราสาท ๗ ชั้น พร้อมด้วยกำแพง ๗ ชั้น ทำด้วยแก้ว ๗ ประการ มีต้นกัลปพฤกษ์ล้อมรอบ เนรมิตชุมทรัพย์ทั้ง ๔ ให้ผุดขึ้นที่มุมทั้ง ๔ ของปราสาท ที่มุมประตูทั้ง ๗ มียักษ์รักษาไว้อย่างมั่นคงทั้งภายในและภายนอก ทำให้เป็นเรือนที่ใครๆ ก็ไม่สามารถปล้นเอาทรัพย์สมบัติไปได้^{๔๒}

นอกจากจะให้ความช่วยเหลือแล้ว ยังได้ทดสอบอุบาสกท่านหนึ่ง คือ สุปปพุทธภูสิฐ ซึ่งได้ฟังธรรมเทศนาของพระพุทเจ้าแล้วบรรลุโสดาปัตติผล ปราธนาจะกราบทูลคุณที่ตนได้แต่พระพุทเจ้า ท้าวสักกะทรงทราบว่า สุปปพุทธภูสิฐต้องการทำคุณที่ตนได้ในศาสนาของพระพุทเจ้าให้ปรากฏจึงอยากทดลอง เสด็จไปยืนในอากาศตรัสว่า สุปปพุททะ เธอเป็นมนุษย์ขัดสน เป็นมนุษย์ยากไร้เราจักให้ทรัพย์หาที่สิ้นสุดมิได้แก่เธอ เธอจงกล่าวว่า พระพุทเจ้าไม่ใช่พระพุทเจ้า พระธรรมไม่ใช่พระธรรม พระสงฆ์ไม่ใช่พระสงฆ์ อย่าเลยด้วยพระพุทเจ้าของเรา อย่าเลยด้วยพระธรรมของเรา อย่าเลยด้วยพระสงฆ์ของเรา สุปปพุทธภูสิฐจึงถามท้าวสักกะว่าเป็นใคร เมื่อรู้ว่าเป็นท้าวสักกะ จึงกล่าวติเตียนว่าเป็นอันธพาล ไม่มียางอาย เป็นผู้ไม่สมควรจะพูดกับเขา แล้วยืนยันว่าตนไม่ใช่คนเขี้ยวใจ ไม่ใช่คนขัดสนเลย แต่เป็นผู้ถึงความสุข มีทรัพย์มาก ได้แก่อริยะทรัพย์ ๗ อริยะทรัพย์ ๗ นี้ มีอยู่แก่ชนเหล่าใด ชนเหล่านั้นอันพระพุทเจ้าทั้งหลาย หรือพระปัจเจกพุทเจ้าทั้งหลายไม่กล่าวว่าเป็นคนจน ท้าวสักกะทรงสดับถ้อยคำของสุปปพุททะนั้นแล้ว ทรงทิ้งเขาไว้ในระหว่างทาง เสด็จไปเฝ้าพระพุทเจ้า กราบทูลการโต้ตอบถ้อยคำนั้นทั้งหมดแต่พระพุทเจ้าพระพุทเจ้าตรัสกับท้าวสักกะว่า ทั้งร้อยทั้งพันแห่งคนทั้งหลายผู้เช่นกับพระองค์ ไม่อาจเพื่อจะให้

^{๔๑} พุ. ธ. อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๓๑๙-๓๒๙.

^{๔๒} พุ. ธ. อ. (ไทย) ๑/๒/๔/๕๒๙-๕๓๑.

สุปปพุทธภูมิ กล่าวว่ พระพุทธรูปไม่ใช่พระพุทธรูป พระธรรมไม่ใช่พระธรรม หรือพระสงฆ์ไม่ใช่พระสงฆ์ได้เลย^{๔๓} อันเป็นการทดสอบความมั่นคงในพระรัตนตรัยที่เรียกว่าอจลศรัทธา คือศรัทธาที่ไม่หวั่นไหว ของบุคคลผู้เป็นพระโสดาบัน

๒.๓.๖ ความสัมพันธ์กับอุบาสิก

ท้าวสักกะมีความเกี่ยวข้องกับอุบาสิกโดยการให้ความช่วยเหลือเป็นส่วนใหญ่ เช่น เมื่อกาลก่อนพระพุทธเจ้าจะตรัสรู้ ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาครบปีที่ ๖ ในวันวิสาขปุณณมี นางสุชาดาคิดว่า จักทำพลีกรรมแก่เทวดา จึงตื่นแต่เช้าตรู่เริ่มทำข้าวมธุปายาส โดยมีท้าวมหาพรหมกั้นฉัตร ท้าวโลกบาลทั้ง ๔ ถือนพคุณตั้งการรักษาท้าวสักกะรวบรวมพินดีไฟ เหล่าเทวดานำโธชะใน ๔ ทวีปมาใส่ในข้าวมธุปายาสนั้น^{๔๔} อีกท่านคือนางจุฬาสัทธา ธิดาของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ซึ่งไปเป็นภรรยาของบุตรกาฬเศรษฐี^{๔๕} ณ นครสาเกตุ เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลว่าจักไปอยู่เรือนสามี ณ ตระกูลของคนมีจลาทิฏฐิให้พระพุทธเจ้านี้ถึงนางบ้าง เมื่อกาฬเศรษฐีให้นางนิมนต์พระพุทธเจ้าโดยใช้เวลาเพียงคืนเดียว นางขึ้นปราสาทชั้นบนถือภาชนะดอกไม้ขนาดใหญ่ ระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้าแล้วจึงโยนกำดอกไม้ไป นิมนต์พระพุทธเจ้าให้มาในวันรุ่งขึ้นพร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูป พระพุทธเจ้าตรัสสั่งพระอานนท์ ให้เตรียมภิกษุผู้บรรลุนิพพาน ๖ จำนวน ๕๐๐ รูป และเสด็จไปยังเมืองสาเกตุ ท้าวสักกะทรงเรียกวิสสุกรรมเทพบุตรมาสั่งให้สร้างเรือนยอด ๕๐๐ หลัง พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุเหล่านั้นได้เสด็จไปยังนครสาเกตุด้วยภูฏาครยาน มีเรือนยอดประหนึ่งรอยขีดในอากาศที่มีสีดังแก้วมณี^{๔๖} ด้วยอานุภาพของวิสสุกรรมเทพบุตรตามคำบัญชาของท้าวสักกะ

๒.๓.๗ ความสัมพันธ์กับเทวดา

ท้าวสักกะมีหน้าที่สำคัญต่อเทวดาที่พระองค์ทรงปกครองอยู่ อันถือเป็นหน้าที่หลักของพระองค์เหมือนพระราชูปถัมภ์ปกครองประเทศ หน้าที่ที่สำคัญ คือ การตัดสินคดีความ และเป็นที่ปรึกษา คือ

^{๔๓} พุ. ธิ. อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๑๙๔-๑๙๖.

^{๔๔} พุ. ชา. อ. (ไทย) ๓/๑/๑๑๒, พุ. อป. อ. (ไทย) ๘/๑/๑๓๘, อัง. เอก., พุ. อ. (ไทย) ๑/๒/๘๓-๘๕.

^{๔๕} ในอรรถกถาธรรมบทเป็นอุคคหเศรษฐี (พุ. ธิ. อ. (ไทย) ๑/๒/๔/๑๘๒.)

^{๔๖} อัง. จตุกก. อ. (ไทย) ๒/๗๔-๗๕, พุ. ธิ. อ. (ไทย) ๑/๒/๔/๑๘๘.

(๑) ตัดสินคดีความ

ท้าวสัณณะมีหน้าที่ตัดสินเรื่องราวที่เกิดขึ้นบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เช่น การตัดสินผู้ที่มาเกิดบนสวรรค์ ธิดาและบุตรย่อมเกิดขึ้นที่ตักของเทวดาทั้งหลาย หญิงผู้เป็นบาทบริจาริกาย่อมเกิดในที่นอน ผู้ประดับตกแต่งเทวดาเหล่านั้น ก็เกิดแวดล้อมที่ของเทพธิดา ผู้ช่วยเหลือกิจการงานทั้งหลายเกิดขึ้นภายในวิมาน จึงไม่มีคดีความเพื่อต้องการสิ่งเหล่านั้น แต่ถ้ามีมาตุคามเกิดในระหว่างเขตแดน ไม่สามารถตัดสินว่า มาตุคามเหล่านั้นเป็นสมบัติของใคร เมื่อจะทำคดีจึงทูลถามท้าวสัณณะ ท้าวสัณณะจะทรงตัดสินว่า วิมานของผู้ใดอยู่ใกล้กว่าก็เป็นสมบัติของผู้นั้น ถ้าวิมานทั้งสองมีอยู่ในระหว่างเท่ากัน ก็จะตัดสินว่า ผู้ที่เกิดมานั้นยืนแลดูวิมานของผู้ใดก็เป็นสมบัติของผู้นั้น ถ้าไม่แลดูแม้สักวิมานเดียว เพื่อต้องการตัดการวิวาทของเทวดาทั้งหลาย ก็ทำมาตุคามนั้นให้เป็นสมบัติของพระองค์เอง ^{๔๗} ดังเรื่องพระนางโรหิณี ซึ่งได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าบรรลุปะเป็นพระโสดาบันแล้ว นางจุติไปเกิดในระหว่างเขตแดนของเทพบุตร ๔ องค์ ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้เป็นเทพธิดาที่มีรูปร่างงดงามมาก เทพบุตรทั้ง ๔ เห็นนางแล้วเกิดความรัก ไม่สามารถจะตัดสินกันได้ ว่านางควรเป็นสมบัติของใคร จึงให้ท้าวสัณณะตัดสิน แม้ท้าวสัณณะก็เกิดความรักนางเหมือนกัน จึงถามเทพบุตรทั้ง ๔ ว่า เมื่อพวกท่านเห็นเทพธิดานี้แล้วรู้สึกอย่างไร เทพบุตรองค์ที่ ๑ ทูลว่า เมื่อเห็นนางแล้ว จิตเหมือนกับกลองในคราวสงครามไม่สามารถสงบลงได้ เทพบุตรองค์ที่ ๒ ทูลว่า เมื่อเห็นนางแล้ว จิตเหมือนแม่น้ำที่ตกจากภูเขา เทพบุตรองค์ที่ ๓ ทูลว่า เมื่อเห็นนาง ตาทั้ง ๒ ของตนถลนออกเหมือนตาปู เทพบุตรองค์ที่ ๔ ทูลว่า เมื่อเห็นนางจิตเหมือนกับธงที่โบกสะบัดบนเจดีย์ ไม่สามารถนิ่งได้ ท้าวสัณณะตรัสกับเทพบุตรทั้ง ๔ ว่า จิตของพวกท่านยังพอมได้ แต่เราเมื่อไม่ได้นางจักต้องตาย เทพบุตรทั้ง ๔ จึงยกนางให้กับท้าวสัณณะเพราะไม่ยอมให้พระองค์ต้องตาย ^{๔๘} เรื่องนี้ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นอุบายในการตัดสินของท้าวสัณณะเพื่อมิให้เกิดความทะเลาะวิวาทและเกิดความลำเอียง เมื่อต้องยกนางให้แก่เทพบุตรองค์ใดองค์หนึ่ง เหมือนการตัดสินให้เทพธิดาในสุทธาโกชนชาดก

ในสุทธาโกชนชาดก บรรยายว่า ธิดาของท้าวสัณณะ ๔ นาง คือ นางอาสา นางศรัทธา นางสิริ และนางหิริ ไปเล่นน้ำที่สระอนินดาต พรหมมณดาบสซึ่งอนารทะไปยังภพดาวดึงส์เพื่อพักผ่อนในกลางวัน แล้วถือดอกปาริฉัตตกะเพื่อบังเงาเหมือนร่ม ไปยังถ้ำทองที่อยู่ของตนใกล้กับสระอนินดาต นางเทพธิดาทั้ง ๔ เห็นดอกไม้ในมือดาบสจึงพากันขอ ดาบสกล่าวว่าจะให้แก่ผู้ประเสริฐที่สุด นางเทพธิดาทั้ง ๔ กล่าวว่า ถ้าดาบสให้แก่ใครก็ถือว่าคนนั้นประเสริฐที่สุด ดาบสจึงให้ไปถามท้าว

^{๔๗} ม. มุ. อ. (ไทย) ๑/๓/๑๖๑.

^{๔๘} พ. ธ. อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๔๓๐-๔๓๑.

สักกะว่าใครประเสริฐที่สุด เมื่อเทพธิดาทั้ง ๔ ไปถามท้าวสักกะ ท้าวสักกะทรงดำริว่า เทพธิดาทั้ง ๔ นี้ล้วนเป็นธิดาของเรา ถ้าตัดสินว่าใครสูงสุดแล้ว นางที่เหลือก็จักโกรธ จึงส่งนางทั้ง ๔ ไปหาโกสีย์ดาบสในหิมวันตประเทศ โดยกล่าวว่า จักให้นาสุธาโภชน (อาหารทิพย์) ไปถวายดาบส เพราะดาบสนั้นมีข้อวัตรอยู่ว่าถ้าไม่ให้แก่ใครก่อนจะไม่บริโภค และเมื่อจะให้ก็จะให้แก่ผู้ที่ประเสริฐสุดเท่านั้น ถ้าใครได้อาหารจากโกสีย์ดาบสก็แสดงว่าผู้นั้นเป็นผู้ประเสริฐสุด และให้มาตลีเทพบุตรนำสุธาโภชนไปถวายดาบส เมื่อเทพธิดาทั้ง ๔ ไปขอ ดาบสก็ให้แก่นางหิริโดยให้เหตุผลว่า นางหิริเป็นผู้มีความละอาย ห้ามคนจากบาปเหมือนท่านบเป็นเครื่องกันกระแสน้ำเชี่ยวไว้ได้ ควรเป็นผู้ที่ประเสริฐที่สุด ท้าวสักกะพร้อมทั้งเทวดาจึงบูชานางหิริยกให้เป็นผู้ประเสริฐสุด เมื่อโกสีย์ดาบสจุติจากมนุษย์โลกมาเกิด ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ท้าวสักกะจึงยกนางหิริให้เป็นอัครมเหสี^{๔๙}

ในสิริกาลวรรณิชาดก บรรยายว่า เทพธิดา ๒ องค์ คือ กาลกรรณีเทพธิดา ซึ่งเป็นธิดาของท้าววิรูปักษ์มหาราช และสิริเทพธิดา ซึ่งเป็นธิดาของท้าวธตรัฐมหาราช ทะเลาะกันเพราะแย่งกันอาบน้ำที่สระอนินดาต จึงให้ท้าวสักกะตัดสิน ท้าวสักกะดำริว่าเธอทั้งสองก็เป็นธิดาของบริษัทของพระองค์เหมือนกันจึงไม่อาจวินิจฉัย จึงออกอุบายให้ไปหาสุจิตวิระเศรษฐี โดยมีข้อแม้ว่าถ้าเทพธิดาตนใดได้นั่งหรือได้นอนบนที่นั่งที่นอนของเศรษฐีนั้น เทพธิดานั้นควรได้อาบน้ำก่อน สิริเทพธิดาได้นอนบนที่นอนนั้นจึงได้อาบน้ำก่อน ทำให้เทพธิดาทั้งสองไม่ต้องวิวาทกันด้วยพระบัญชาของพระองค์^{๕๐} ซึ่งการตัดสินคดีความเหล่านี้ เป็นการทำหน้าที่ในฐานะที่ท้าวสักกะเป็นเทพผู้ปกครองสวรรค์ทั้ง ๒ ชั้น คือชั้นจตุรมหาราช และชั้นดาวดึงส์ เหมือนกับผู้ปกครองบ้านเมือง เมื่อผู้อยู่ในปกครองเกิดการทะเลาะวิวาทกันก็ต้องคอยตัดสินว่าใครเป็นคนผิดหรือถูกเพื่อให้บ้านเมืองนั้นๆ อยู่กันด้วยความสงบสุข

(๒) เป็นที่ปรึกษา

นอกจากจะคอยตัดสินคดีความและเป็นที่พึ่งของเทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์แล้ว ท้าวสักกะก็ยังเป็นที่พึ่งของเทวดาที่อาศัยอยู่ในมนุษย์โลกด้วย ดังเช่นเทวดามัจฉาทิฎฐิผู้สิงอยู่ที่ขุมประตู่ที่ ๔ บ้านอนาถปิณฑิกเศรษฐี เมื่อพระพุทธรเจ้าและพระสงฆ์เข้าไปยังเรือนของเศรษฐี ด้วยอาณูภาพของพระพุทธรเจ้าและพระสงฆ์ เทวดาไม่สามารถจะอยู่ในวิมานของตนได้ ต้องลงมาอยู่บนพื้นดิน ทำให้รู้สึกลำบาก จึงไม่ยอมให้พระพุทธรเจ้าและพระสงฆ์มาที่บ้านของเศรษฐี ครั้น

^{๔๙} พ. ช.อ. (ไทย) ๔/๑/๔๗๗-๕๑๒.

^{๕๐} พ. ช.อ. (ไทย) ๓/๕/๗๔-๗๗.

อนาถปิณฑิกเศรษฐีถึงความยากจน แต่ก็ยังไม่เลิกถวายทานและอุปัฏฐากพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ เทวดาคิดว่าเศรษฐียากจนแล้วคงเชื่อคำพูดของตน จึงเข้าไปหาเศรษฐีบอกให้เลิกบริจาคทานและเลิกอุปัฏฐากพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ แต่กลับถูกเศรษฐีไล่ออกจากบ้านจนไม่มีที่อยู่ จึงเข้าไปหาเทพบุตรประจำเมือง และทำมหาราชทั้ง ๔ ให้ช่วยเพื่อให้อยู่ในบ้านเศรษฐีเหมือนเดิม แต่ท่านเหล่านั้นก็ไม่สามารถช่วยได้ จึงเข้าไปเฝ้าท้าวสักกะขอให้ช่วย ท้าวสักกะไม่สามารถจะพูดขอร้องเศรษฐีโดยตรงได้ จึงทรงแนะนำอุบายให้เทวดาแปลงเพศเป็นคนเก็บส่วยของเศรษฐี ทงหน้แก่พ่อค้าที่ยืมเงินเศรษฐีไป จำนวน ๑๘ โกฏิ ให้นำทรัพย์ ๑๘ โกฏิที่เศรษฐีฝังไว้ใกล้ฝั่งทะเล และถูกน้ำพัดจมหายไปกลับมา และนำทรัพย์ที่ไม่มีเจ้าของอีก ๑๘ โกฏิ มาใส่ให้เต็มเรือนคลังของเศรษฐี รวม ๕๔ โกฏิ เทวดาได้ทำตามที่ทำท้าวสักกะตรัสบอกทุกอย่าง และขอให้เศรษฐียกโทษให้ เศรษฐีจึงนำเทวดาไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลเรื่องทั้งหมดให้ทรงทราบ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่เทวดา เมื่อฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วเทวดาได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน^{๙๑} จึงถือได้ว่าท้าวสักกะมีอุปการะอย่างมากแก่เทวดาองค์นี้

ในมหาสุตโสมชาดก เมื่อปริสาทต้องการปลงพระชนม์พระราช ๑๐๑ พระองค์เพื่อบวงสรวงเทวดาที่ต้นไทร เทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นไทรไม่ต้องการพิธีกรรมนั้นจึงขอคำปรึกษาจากท้าวสักกะ ท้าวสักกะจึงบอกอุบายให้ไปนำพระเจ้าสุตโสมโภสีสัตว์มา เมื่อมาถึงพระองค์ทรงแสดงธรรมทำให้ปริสาททกลบใจถือศีล ๕ แล้วเลิกกินเนื้อมนุษย์ปล่อยพระราช ๑๐๑ พระองค์ให้เป็นอิสระ^{๙๒}

ในหัตถิปาลชาดก พราหมณ์ปุโรหิตต้องการให้พระเจ้าเอสุการีมีพระโอรส ได้ขู่ว่าเทวดาผู้สิงอยู่ ณ ต้นไทรแห่งหนึ่งว่า ถ้าไม่ให้จะโค่นต้นไทรทิ้ง รุกขเทวดาจึงไปหาท้าวสักกะขอให้ช่วย ท้าวสักกะจึงไปเชิญเทพบุตร ๔ องค์ ให้จุติมาปฏิสนธิในครรภ์ของพระมเหสี แต่เทพบุตรเหล่านั้นขอไปปฏิสนธิในครรภ์ของนางพราหมณีภรรยาของปุโรหิตแทน เมื่อกุมารทั้ง ๔ เจริญวัยประสงค์ออกบวช ท้าวสักกะให้วิสสุกรรมเทพบุตรเนรมิตบรรณศาลาและบรรพชิตบริวารถวาย^{๙๓}

ในอรรถกถาธรรมบท บรรยายว่า โอรสของพระเจ้าพาราณสีบนกับเทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นไทรไว้ว่า ถ้าได้ราชสมบัติจักทำพิธีกรรมด้วยเลือดในลำคอของพระราช ๑๐๑ พระองค์พร้อมทั้งพระมเหสีในชมพูทวีป ต่อมาก็ได้ตามพระประสงค์ จึงเข้าใจว่าตนเองได้เพราะอาศัยเทวดา จึงไปจับพระราชและพระอัคมเหสีที่ชมพูทวีปทั้งหมด ยกเว้นพระเทวีพระนามว่าธัมมทินนาผู้ทรงพระ

^{๙๑} พุ. ธ. อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๑๙-๒๑, พุ. ชา. อ. (ไทย) ๓/๑/๓๖๔-๓๗๐.

^{๙๒} พุ. ชา. อ. (ไทย) ๔/๑/๖๖๔-๖๖๕.

^{๙๓} พุ. ชา. อ. (ไทย) ๓/๗/๒๔๕/๒๗๒.

ครรรักษ์ แก่ ซึ่งเป็นพระอัครมเหสีของพระราชอาคันตุกะเสนา ซึ่งเป็นพระราชอาคันตุกะเสนา
พระราชอาคันตุกะเสนาได้ เสด็จคิดว่าพระราชอาคันตุกะเสนาจะจับพระราชอาคันตุกะเสนาเพื่อฆ่า ซึ่งจะทำให้
พระราชอาคันตุกะเสนาในสมณทูตวิบัติสาธุกรรม แม้โคนไม้ก็จักไม่สะอาด และรู้ว่าตนไม่สามารถห้ามพระราชอาคันตุกะเสนา
ได้ จึงไปขอความช่วยเหลือจากเทวดาในจักรวาลทั้งสี่นั้นไม่มีใครสามารถช่วยได้ จึงเข้าไปเฝ้าท้าว
สักกะ แม้ท้าวสักกะก็ตรัสว่าพระองค์ไม่สามารถห้ามพระราชอาคันตุกะเสนาได้ แต่ได้บอกอุบายให้พระราชอาคันตุกะเสนา
นั้นไปนำพระเทวีของพระราชอาคันตุกะเสนา พระเทวีนั่นจักแสดงธรรมแล้วให้ชีวิตทานแก่
คนทั้งหมด เทวดาก็ได้ทำตามอุบายนั้น พระราชอาคันตุกะเสนาไปนำพระเทวีมาแล้ว พระเทวีนั่นแสดงธรรม
โปรดพระราชอาคันตุกะเสนาทำให้พระองค์กลับใจปล่อยพระราชอาคันตุกะเสนาทั้งหมดให้เป็นอิสระ ขอขมาโทษแล้วให้
กลับไปยังเมืองของแต่ละพระองค์ตามเดิม^{๙๔} เรื่องราวเหล่านี้สื่อให้เห็นว่า ท้าวสักกะเป็นผู้ที่มี
ปัญญามากสมกับเป็นผู้ปกครอง สามารถที่จะแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับเทวดาผู้อยู่ในปกครอง
ของตน

นอกจากจะเป็นที่ปรึกษาและคอยให้ความช่วยเหลือแล้ว ท้าวสักกะยังมีอุบายผ่อนคลาย
ความเสียใจให้แก่เทวดาที่ต้องถึงกาลจุติจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ด้วย คือ ก่อนที่เทวดาจะจุติ จะมี
มรณนิมิต ๕ อย่างเกิดขึ้น พวกเทวดาทั้งหลายย่อมเสียใจคร่ำครวญว่าจักต้องละทิ้งสมบัติจุติไป
ท้าวสักกะจะให้โอวาทว่า ท่านทั้งหลายอย่าร้องไห้ไปเลย ขึ้นชื่อว่าสังขารทั้งหลายต้องมีการ
แตกดับไปเป็นธรรมดา แล้วจึงให้เทวดานั้นเข้าไปสู่สวนนันทวัน ความเศร้าโศกของเทวดานั้นแม้
จะถูกเทวดาอื่นประคองแขนไป ก็ย่อมสงบระงับได้ เพราะเห็นสมบัติแห่งสวนนันทวันนั้น ย่อมเกิด
ความปรีดาปราโมทย์ และเมื่อเทวดาทั้งหลายกำลังเล่นอยู่ในสวนนันทวันนั้น ร่างกายย่อมละลาย
ไปดุจก้อนหิมะที่ถูกเผาด้วยความร้อน และย่อมถูกขจัดไป ดุจเปลวประทีปถูกลมพัดดับไป เทวดา
ก็จะจุติในขณะนั้น^{๙๕} อันเป็นอุบายไม่ให้เทวดาเหล่านั้นมีความเสียใจมากนักในคราวที่จะต้องจุติ

๒.๓.๘ ความสัมพันธ์กับบุคคลทั่วไป

นอกจากท้าวสักกะจะมีความเกี่ยวข้องกับบุคคลสำคัญ เช่น พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์
สามเณรแล้ว ยังมีบทบาทสำคัญที่เกี่ยวข้องกับบุคคลทั่วไปด้วย เมื่อพบใครที่มีความเห็นผิดไปจาก
หลักการของพระพุทธศาสนา พระองค์ก็จะช่วยกลับทำความเห็นให้ถูกต้องเป็นสัมมาทิฐิ อันจะ
เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่บุคคลเหล่านั้น เช่น ในอรรถกถาชาดก^{๙๖} มีเรื่องเล่าว่า พวกชาวอ้ง

^{๙๔} พุ. ธ. อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๑๖๘-๑๗๓.

^{๙๕} ส. ส. อ. (ไทย) ๑/๑/๗๒.

^{๙๖} ส. ส. อ. (ไทย) ๑/๕๐๔-๕๐๕.

คะและมคธ ได้เอาเนยใส น้ำผึ้งและน้ำอ้อยเป็นต้นอย่างดี เอาพื้นบรรพทุกเกวียนประมาณ ๖๐ เล่ม กองสุมไว้ในที่แห่งหนึ่งแล้วก่อไฟ ขณะที่ไฟลุก ใสของดีทั้งหมดนั้นเข้าไปด้วยตั้งใจว่า จะบูชาท้าวมหาพรหม ซึ่งพวกเขามีความเชื่อว่า ใสลงไปครั้งหนึ่งจะให้ผลแสนเท่า ท้าวสักกะต้องการจะอนุเคราะห์คนเหล่านั้นให้มีความเห็นที่ถูกต้อง และให้พวกเขาถวายแด่พระพุทธเจ้า และพระสงฆ์เท่านั้น จึงจะประสพบุญมาก เมื่อพวกเขากำลังดูอยู่พระองค์จึงแปลงร่างเป็นพรหม ได้ทำเป็นเหมือนแหวกพระจันทร์ออกไป ประชาชนที่เห็นต่างก็เข้าใจว่า ท้าวมหาพรหมเสด็จมารับเครื่องบูชา จึงคุกเข่าประนมมือทำความนอบน้อม พวกพรหมก็ได้โอกาสจึงกล่าวว่า พระพรหมมารับเครื่องบูชาของพวกเราด้วยมือตนเอง ท้าวสักกะเสด็จมายืนอยู่ในอากาศบนกองฟืน ตรัสถามว่าสักการะนี้เพื่อใคร คนที่เข้าใจว่าท้าวสักกะคือพระพรหมจึงทูลว่าเพื่อพระองค์ แล้วเชิญให้รับเครื่องบูชา ท้าวสักกะจึงพาคนเหล่านั้นไปเฝ้าพระพุทธเจ้า และถามปัญหาว่าให้ทานแก่ใครจึงมีผลมาก พระพุทธเจ้าจึงตรัสถึงบุคคลที่ถวายทานแล้วมีผลมากกว่า ให้ถวายทานแก่ผู้ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มีพระสงฆ์เป็นต้น จึงจะได้านิสงส์มาก^{๙๗} ทำให้คนเหล่านั้นกลับความเห็นที่ผิดให้ถูกต้อง อันเป็นประโยชน์แก่คนจำนวนมากซึ่งเป็นการทำหน้าที่ในฐานะของพุทธศาสนิกชน ผู้มีศรัทธาไม่หวั่นไหวในพระรัตนตรัย ตามหลักการของพระพุทธศาสนา

ด้วยความเป็นผู้มีจิตประกอบด้วยเมตตาอยู่เสมอ ท้าวสักกะเมื่อต้องเห็นคนได้รับความทุกข์ในอบายก็อดที่จะให้การช่วยเหลือมิได้ ดังเช่น เมื่อพระพุทธเจ้าทรงปริณิพพานและถวายพระเพลิงเสร็จแล้ว พระเจ้าอชาตศัตรูได้ทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า และมีงานนมกรรมในกรุงราชคฤห์ โดยได้ทรงทำกรรมกรรมตั้งแต่กรุงกุสินาราจนถึงกรุงราชคฤห์เป็นระยะทางไกล พวกเล่นกีฬาแห่งละ ๗ วัน ๆ จนกระทั่งเวลาผ่านไปถึง ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน พวกมิชฌาทิฏฐิพากันติเตียนว่า ตั้งแต่พระพุทธเจ้าปริณิพพานพวกเราก็กวนวาย ด้วยการเล่นกีฬา โดยผลการ การงานของพวกเขาเสียหายแล้วเกิดความชุ่นเคืองใจ ไปเกิดในอบายเป็นอันมาก เหล่าพระชีณาสพได้ทราบว่าเป็นเช่นนั้นชุ่นเคืองใจ พวกกันไปเกิดในอบาย จึงไปหาท้าวสักกะเพื่อขอความช่วยเหลือ ทูลบอกเรื่องนั้นแล้วขอให้ทรงทำอุบายนำพระบรมธาตุมา ท้าวสักกะตรัสว่า พระเจ้าอชาตศัตรูไม่ทรงเชื่อพระองค์ แต่พระองค์จะแสดงสิ่งที่น่าสะพรึงกลัว เสมือนมารที่น่าสะพรึงกลัว จักประกาศเสียงดังลั่น จักทำเป็นคนไข้สิ้นเรี่ยว เหมือนคนเผลอ แล้วให้พระสงฆ์ทูล พระเจ้าอชาตศัตรูว่า พวกอมนุษย์โกรธเคือง ได้โปรดให้นำพระบรมธาตุไปโดยเร็ว เมื่อทำเช่นนั้น พระราชาก็จักทรงให้นำพระบรมธาตุไป แล้วทรงทำทุกอย่างดังที่กล่าวนั้น ฝ่ายพระเถระทั้งหลายก็

^{๙๗} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๖๒/๓๘๒-๓๘๓.

เข้าไปเฝ้าพระราชาชูลธวายุดังที่กล่าว พระราชาแม้ยังไม่อยากนำพระบรมธาตุไป แต่ก็ต้องให้เขานำไป^{๙๘} เป็นเหตุให้คนทั้งหลายไม่ต้องไปอบายเพราะมีใจขุนเคือง

ดังที่ทราบแล้วว่า ท้าวสักกะเป็นจอมเทพปกครองสวรรค์ถึง ๒ ชั้น คือชั้นจาตุมหาราช และชั้นดาวดึงส์ ซึ่งเป็นสวรรค์ที่มีความใกล้ชิดกับมนุษย์โลกเป็นอย่างมาก แตกต่างจากสวรรค์ชั้นอื่นๆ ท้าวสักกะจึงมีความเกี่ยวข้องกับมนุษย์โลกมาโดยตลอด ดังในอรรถกถา มหาโควินทสูตร บรรยายว่า เทวดาจะโฆษณาการพึงธรรมใหญ่เดือนละ ๘ วัน ในวันทั้ง ๘ นั้น สันถัมมาร มหาพรหม ท้าวสักกะ ภิกษุธรรมกถึก หรือเทพบุตรธรรมกถึกองค์ใดองค์หนึ่ง กล่าวธรรมกถาในสุธรรมาเทวสภา ท้าวสักกะทรงให้เหล่าเทวดาคอยตรวจตรามนุษย์โลกว่ามีใครบ้าง ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ รักษาศีล ๕ กระทำอุโบสถ ๘ ทุกเดือน ทำการบำรุงมารดา บิดา กระทำการบูชาด้วยดอกอุบล บูชาด้วยแจกันดอกไม้ ตามประทีป บำเพ็ญสุจริต ๓ ประการ ประพฤติดีมีนกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการเป็นต้น แล้วนำมาอ่านให้เทวดาฟัง เมื่อคนทำบุญมีไม่มาก สมุদ্บันธุชีก็น้อย พอพวกเทวดาได้เห็นบันธุชีนั่น ก็เสียใจว่ามหาชนประมาท อบาย ๔ จักเต็ม เทวโลก ๖ ชั้นจักว่างเปล่า แต่ถ้าบันธุชีนาน เมื่อพวกเทวดาได้เห็น ก็พากันดีใจว่ามหาชนมิได้ประมาท อบาย ๔ จักว่าง เทวโลก ๖ ชั้นจักเต็ม พวกเราจักได้ห้อมล้อมผู้มีบุญใหญ่ที่ได้ทำบุญไว้ในพระพุทธศาสนาแล้วมาเล่นนักษัตรด้วยกัน ท้าวสักกะทรงถือบันธุชีนั่นแล้วก็ทรงสั่งสอน^{๙๙} เป็นการสื่อให้เห็นว่าท้าวสักกะนั้นคอยดูแลเอาใจใส่มนุษย์โลกมาโดยตลอด อันเป็นความเกี่ยวข้องกับบุคคลทั่วไปโดยรวมๆ นี้กล่าวเฉพาะท้าวสักกะองค์ปัจจุบันเท่านั้น แต่เมื่อกล่าวถึงท้าวสักกะในอดีต และแยกย่อยเป็นบุคคลที่พระองค์ไปช่วยแล้วมีเป็นจำนวนมาก

๒.๓.๙ บทบาทในการปกป้องพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาพบว่า ท้าวสักกะถึงแม้จะเป็นเทวดาซึ่งมีหน้าที่แตกต่างจากมนุษย์ แต่ก็มี ความห่วงใยในพระพุทธศาสนา จึงเป็นผู้มีส่วนปกป้องและเผยแพร่พระพุทธศาสนาในบทบาทต่างๆ ดังเช่นการเก็บรักษาพระบรมสารีริกธาตุไม่ให้เกิดความเสียหาย ทำให้ตกทอดมาจนถึงปัจจุบันได้ เช่น เมื่อครั้งที่โศภนพราหมณ์ได้รับมอบหมายให้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุ รู้ว่ากษัตริย์เหล่านั้นผลอกก็แอบหยิบพระเขี้ยวแก้วเบื้องขวา เก็บไว้ในระหว่างผ้าโพกศีรษะ เมื่อโศภนพราหมณ์กำลังแบ่งพระบรมธาตุอยู่ ท้าวสักกะสำรวจดูว่า ใครเอาพระเขี้ยวแก้วเบื้องขวาของพระพุทธเจ้าไป ก็ทรงเห็นว่า พราหมณ์แอบหยิบไป ทรงดำริว่าแม้พราหมณ์ก็ไม่อาจทำสักการะอันควรแก่พระ

^{๙๘} ที. ม. อ. (ไทย) ๒/๔๖๔-๔๖๕.

^{๙๙} ที. ม. อ. (ไทย) ๒/๔๑-๔๒, อ. จ. ต. (ไทย) ๑/๓/๑๖๓.

เขี้ยวแก้วได้ จึงทรงถือเอาจากระหว่างฝ่าโพกของโศภนพราหมณ์ บรรจุไว้ในผอบทองคำ แล้วนำไปยังเทวโลกประดิษฐานไว้ ณ พระจุฬามณีเจดีย์^{๑๐๐}

เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูนำพระบรมธาตุมาจากเมืองกุสินารา และสร้างพระสถูปบรรจุไว้ พระมหากัสสปะเห็นอันตรายของพระบรมธาตุในเมืองอื่นๆ จึงปรึกษากับพระเจ้าอชาตศัตรูเพื่อเก็บพระบรมสารีริกธาตุเหล่านั้นไว้ โดยพระมหากัสสปะไปนำพระบรมธาตุที่คิดว่าจะมีอันตรายเสียหายมาประดิษฐานไว้ ณ ทิศตะวันออกและทิศใต้ แห่งกรุงราชคฤห์ อธิษฐานไม่ให้เกิดอันตรายแก่พระบรมธาตุเหล่านั้น

ท้าวสักกะ ทรงให้วิสสุกรรมเทพบุตรตั้งกองรักษาการณ์ไว้ที่นั่น วิสสุกรรมเทพบุตรได้ประกอบหุ่นยนต์ที่ทำด้วยไม้มีลักษณะน่ากลัว ถือพระขรรค์ เคลื่อนตัวได้เร็วเหมือนลม ติดลิ้มสลักไว้อันเดียวเท่านั้น เอาสาลาล้อมไว้โดยรอบ ทำเหมือนเรือนสร้างด้วยอิฐ ข้างบนปิดด้วยสาลาแผ่นเดียว ใส่ฝุ่นแล้วทำพื้นให้เรียบ แล้วประดิษฐานสถูปหินไว้บนที่นั้น เมื่อการเก็บพระบรมธาตุเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระเถระดำรงอยู่จนตลอดอายุก็ปรินิพพาน แม้พระราชาก็เสด็จไปตามยมถารกรรม

ต่อมาพระเจ้าอโศกขึ้นครองราชย์ อาศัณิโคธสสามเณร ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา โปรดให้สร้างวิหาร ๘๔,๐๐๐ แห่ง เมื่อทรงแสวงหาพระบรมธาตุเพื่อมาบรรจุในวิหารที่สร้างขึ้น ได้ทรงทราบที่เก็บพระบรมธาตุจากพระเถระอายุ ๑๒๐ ปีท่านหนึ่ง เมื่อพระเถระชี้ที่เก็บแล้วสั่งให้ตัดกอไม้ นำสถูปหินและฝุ่นออก ทรงเห็นพื้นโบกปูนอยู่ จากนั้นทรงทำลายปูนโบกและแผ่นอิฐแล้วเสด็จสู่บริเวณตามลำดับ ทอดพระเนตรเห็นรูปไม้หุ่นยนต์ถือพระขรรค์ เดินวนเวียนอยู่ พระเจ้าอโศกรับสั่งให้นำหม้อผีมา แม้ทำการเช่นสรวงแล้วก็ไม่สามารถทำลายรูปไม้นั้นได้ จึงทรงนมัสการเทวดาทั้งหลายตรัสว่า ข้าพเจ้ารับพระบรมธาตุเหล่านี้แล้วจะบรรจุไว้ในวิหาร ๘๔,๐๐๐ แห่ง จะทำสักการะ ขอเทวดาอย่าทำอันตราย ท้าวสักกะทรงทราบ จึงเรียกวิสสุกรรมเทพบุตรมาสั่งให้ไปทำลายรูปไม้เสีย วิสสุกรรมเทพบุตร ก็แปลงเพศเป็นเด็กชาวบ้านไว้จุก ๕ แหยม ยืนถือธนูตรงพระพักตร์ของพระราชารับอาสาทำลายหุ่นยนต์ แล้วจับศรยิงตรงที่ผูกหุ่นยนต์นั้น ทำให้ทุกอย่างกระจัดกระจายไป พระเจ้าอโศกจึงสามารถนำพระบรมธาตุมาได้ นำไปประดิษฐาน ณ วิหาร ๘๔,๐๐๐ แห่ง^{๑๐๑} พุทธศาสนิกชนจึงได้มีพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าไว้สักการะเคารพจนถึงปัจจุบัน

นอกจากการช่วยรักษาพระบรมสารีริกธาตุแล้ว ท้าวสักกะยังมีส่วนช่วยในการประดิษฐานพระพุทธศาสนายังประเทศลังกาด้วย ดังเช่น เมื่อพระโมคคัลลิตบุตรติสสเถระ ประชุมสงฆ์ทำ

^{๑๐๐} ที. ม. อ. (ไทย) ๒/๔๖๓.

^{๑๐๑} ที. ม. อ. (ไทย) ๒/๑/๔๖๖-๔๗๐.

สังคายนาครั้งที่ ๓ และส่งภิกษุไปประกาศพระศาสนา จำนวน ๙ สาย คือ (๑) พระมหินทเถระ พร้อมด้วยคณะไปยังเกาะลังกา (๒) พระมัทธันติกเถระ ไปแคว้นคันธาระ (๓) พระมหาเทวะ ไปแคว้นมคธ (๔) พระรักขิตเถระ ไปอนาปิประเทศ (๕) พระโยนกธรรมรักขิต ไปอนาปิประเทศ (๖) พระมหารักขิตเถระ ไปอนาปิประเทศ (๗) พระมัทธิมเถระพร้อมคณะ ไปดินแดนแถบภูเขาหิมาลัย (๘) พระโสณเถระ และ พระอุตตรเถระ ไปสุวรรณภูมิ (๙) พระมหาธรรมรักขิต ไปแคว้นมหาราษฎร์^{๑๐๒} ขณะนั้นพระเจ้ามกุฏสวเณรทรงครองราชย์ พระมหินทเถระพิจารณาเห็นว่า พระเจ้ามกุฏสวเณรชราภาพมากแล้วไม่สามารถจะยกย่องพระศาสนาได้ จึงรอนกระทั้งพระเจ้ามกุฏสวเณรสวรรคต และพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะขึ้นครองราชย์ เมื่อพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะขึ้นครองราชย์ ท้าวสักกะเสด็จเข้าไปหาพระมหินทเถระ แล้วได้ตรัสบอกเรื่องที่พระเจ้ามกุฏสวเณรสวรรคตแล้ว พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะขึ้นครองราชย์แทน และพระพุทธเจ้าก็ทรงพยากรณ์องค์ท่านไว้แล้วว่า ในอนาคต ภิกษุชื่อมหินท์ จักยังชาวเกาะดัมพปณิทวีปให้เสื่อมใส ขณะนี้เป็นเวลาสมควรที่จะไปยังเกาะอันประเสริฐแล้ว แม้ท่านเองก็จักร่วมเป็นเพื่อนด้วย พระเถระรับคำของท้าวสักกะ รวม ๗ คนทั้งตน เดินทางไปประดิษฐานพระพุทธศาสนาที่ยังเกาะลังกา^{๑๐๓} เมื่อพระมหินทเถระประดิษฐานพระศาสนาบนเกาะลังกา มีความประสงค์จะสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมธาตุ พระเถระจึงให้สุมนสามเณรไปขอพระบรมธาตุจากพระเจ้าอโศกและขอพระธาตุรากขัณฐะ เบื้องขวาจากท้าวสักกะ พระองค์ก็ได้นำพระธาตุรากขัณฐะเบื้องขวาออกมาแล้วถวายแก่สุมนสามเณร สุมนสามเณรรับเอาพระธาตุนั้นแล้วประดิษฐานไว้ในเจดีย์บรรพต^{๑๐๔} ทำให้พระบรมธาตุนั้นเป็นที่สักการะเคารพของพุทธศาสนิกชนชาวประเทศศรีลังกามาจนกระทั่งปัจจุบัน

นอกจากช่วยในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแล้ว แม้การช่วยเหลือในการรักษาพระปริยัติ พระองค์ก็มีส่วนในการช่วยเหลือเช่นกัน ดังเช่น ในคราวมีภัยใหญ่ครั้งพระเจ้าจันทาลติสสะในลังกาทวีป ท้าวสักกะนิรมิตแพใหญ่แฉ่งแก่ภิกษุทั้งหลายว่า จะมีภัยใหญ่เกิดขึ้น ฝนจะไม่ตกต้องตามฤดูกาล พระภิกษุทั้งหลายพากันลำบากด้วยปัจจัย ๔ ไม่สามารถเพื่อจะทรงพระปริยัติไว้ได้ ควรที่พระผู้เป็นเจ้าของทั้งหลายจะไปยังอีกฝั่งหนึ่งรักษาชีวิตไว้ นิมนต์ให้พระสงฆ์ขึ้นแพ เมื่อที่นั่งไม่พอที่เหลือให้เกาะขอนไม้ไปภัยจักไม่มีแก่ภิกษุทั้งปวง ขณะนั้นภิกษุ ๖๐ รูป ไปถึงฝั่งมหาสมุทรแล้วทำติดากันไว้ว่า ไม่มีกิจที่พวกเราจะไปที่นี่ พวกเราจักอยู่ในที่นี่ จักรักษาพระไตรปิฎก

^{๑๐๒} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ สุจิตฺตภาณิน), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๖๑-๑๖๓.

^{๑๐๓} วิ. อ. (ไทย) ๑/๑/๑๒๒-๑๒๓.

^{๑๐๔} วิ. อ. (ไทย) ๑/๑/๑๔๓-๑๔๔.

แล้วจึงกลับจากที่นั่นไปสู่ทักษิณมลัชยชนบท เลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยรากเหง้าและใบไม้ เมื่อร่างกายยังเป็นไปอยู่ที่พากันนั่งกระทำการสาธยาย เมื่อร่างกายเป็นไปไม่ได้ ก็พูนทรายขึ้นล้อมรอบศีรษะไว้ในที่เดียวกันพิจารณาพระปริยัติ โดยวิธีนี้ ภิกษุทั้งหลายก็สามารถทรงพระไตรปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถาให้บริบูรณ์อยู่ได้ถึง ๑๒ ปี^{๑๐๕}

ส่วนท้าวสักกะในอดีตก็มีส่วนในการปกป้องพระพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน ดังเช่น ในมหากัณหาชก บรรยายว่า เมื่อพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะปรินิพพานแล้ว ครั้นกาลล่วงมานานพระพุทธศาสนาก็เสื่อม ภิกษุทั้งหลายเลี้ยงชีพด้วยการแสวงหาไม่สมควร ทำการเกี่ยวข้องกับพวกภิกษุณีจนมีบุตรธิดา พวกภิกษุประพฤติกุศลธรรมไปเกิดในอบายเป็นอันมาก ท้าวสักกะทรงทราบจึงให้มาตลีเทพบุตรแปลงเป็นสุนัขดำใหญ่เท่าม้าอาชาไนย มีรูปร่างดูร้ายน่ากลัว มีเขี้ยวโตเท่าผลกล้วย มีครีมีร่อนเป็นไฟพุ่งออกจากเขี้ยวทั้งสี่ ส่วนพระองค์แปลงเพศเป็นนายพรานป่ามือขวาดือปลายเข็อกผูกสุนัข มือซ้ายถือธนูใหญ่ กวัดแกว่งวชิราวุธ เหาะลงที่ห้างพระนครโยชนหนึ่ง ส่งเสียงว่า โลกจักพินาศ และสุนัขนี้จะกินมนุษย์ที่ไม่ยินดีในธรรม ทำให้มนุษย์หวาดกลัว แล้วตรัสกับพระราชาว่า พระองค์มาเพราะเห็นว่าโลกนี้จักพินาศ เพราะมนุษย์พากันประมาทประพฤติกุศลธรรม ทรงแสดงธรรมแก่พระราชาและมนุษย์เป็นอันมาก ทำให้พวกมนุษย์ยินดีในธรรม ทำพระศาสนาที่เสื่อมโทรมให้เป็นไปได้อีกพันปี^{๑๐๖}

ความเกี่ยวข้องของท้าวสักกะกับพระพุทธศาสนานั้น ส่วนใหญ่เป็นการคอยให้ความช่วยเหลือให้พระพุทธศาสนาสามารถดำรงอยู่ได้นาน อันเป็นการทำหน้าที่ในฐานะพุทธศาสนิกชนหรือพุทธบริษัทท่านหนึ่งเช่นกัน

๒.๔ สรุปวิเคราะห์บทบาทของท้าวสักกะ

จากการศึกษาพบว่า ท้าวสักกะเป็นเทวดาที่มีบทบาทมากที่สุดในเทวดาทั้งหลายแม้จะอยู่ในชั้นที่สูงกว่าพระองค์และมีอำนาจมากกว่า เช่นเทวดาชั้นดุสิต เป็นต้น เพราะไม่ปรากฏว่าเทวดาเหล่านั้นมีบทบาทมากมายนัก อาจเป็นเพราะเทวดาเหล่านั้นอยู่ในภพภูมิที่ห่างไกลจากโลกมนุษย์จนเกินไปที่จะแสดงบทบาทให้ปรากฏก็เป็นได้

ท้าวสักกะเป็นเทพที่อยู่ในใจของคนทั่วไปมานาน และคนทั่วไปก็นับถือและอยากเห็นท้าวสักกะ เช่น ในลักกัปปัญหสูตร พระพุทธเจ้าถามท้าวสักกะว่า เคยจำได้หรือไม่ว่า เคยตรัสถามปัญหากับสมณพราหมณ์เหล่าอื่นมาแล้ว ตรัสว่า เคยตรัสถามสมณพราหมณ์ที่เข้าพระทัยว่า เป็น

^{๑๐๕} อจ. เอก. อ. (ไทย) ๑/๑/๑๗๓๓.

^{๑๐๖} พุ. ขา. อ. (ไทย) ๓/๖/๑๗๐-๑๗๙.

ผู้อยู่ป่า อยู่ในเสนาสนะอันสงัด แต่ไม่ทรงได้รับคำตอบ พอเขาทราบว่า พระองค์เป็นท้าวสักกะ กลับได้รับการยกย่องนับถือ ยอมตนเป็นสาวกของพระองค์^{๑๐๗}

ท้าวสักกะคอยให้การดูแลช่วยเหลือพระพุทธเจ้ามาโดยตลอด ทั้งเฉพาะพระองค์เองและร่วมกับพระพรหมหรือเทวดาอื่น ตั้งแต่จุติจากสรวงค์ชั้นดุสิตเป็นต้นมาจนกระทั่งปรินิพพาน ทั้งในแง่ของการอุปฐาก ปฏิบัติรับใช้ และคอยให้ความช่วยเหลือเมื่อเกิดเรื่องขึ้น แม้พระพุทธเจ้าจะปรินิพพานแล้วยังคอยช่วยปกป้องพระพุทธศาสนา มีส่วนทำให้คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าดำรงมาได้จนกระทั่งปัจจุบัน โดยจะมีผู้ช่วย เช่น วิสสุกรรมเทพบุตร แบ่งหน้าที่ให้รับผิดชอบช่วยกระทำการแทนพระองค์

สำหรับพระภิกษุและสามเณร ผู้ที่ท้าวสักกะจะมาคอยให้ความช่วยเหลือก็เฉพาะผู้ที่มีคุณธรรมเท่านั้น เช่น พระสารีบุตร พระจกขุบาล เป็นต้น ช่วยทำให้สามารถปฏิบัติธรรมได้สะดวก เช่น บัณฑิตสามเณรและสุขสามเณร เป็นต้น ส่วนพระเถระอื่นก็จะมาหาด้วยความเลื่อมใสศรัทธาเพื่อมาบำเพ็ญบุญ หรือแลกเปลี่ยนสนทนาธรรม ส่วนคนทั่วไปก็เสด็จมาเพื่อทดสอบ และช่วยเหลือทำให้เกิดความเห็นที่ถูกต้องเป็นสัมมาทิฐิบ้าง

เมื่อกล่าวโดยสรุป บทบาทของท้าวสักกะ มี ๒ ประการ คือ ๑) การให้ความช่วยเหลือหรือคอยรับใช้ ๒) การมาฟังธรรมและการถามปัญหา แต่บทบาทที่เด่นและพบบ่อยทั้งเรื่องในอดีตและปัจจุบัน คือการให้ความช่วยเหลือ พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูร ธมฺมปญฺโญ) ให้ความเห็นว่า

คติการช่วยของพระอินทร์อย่างนี้ นับว่าเป็นวิวัฒนาการช่วงต่อที่เชื่อมจากคติแห่งเทวานุภาพของลัทธิศาสนาแบบเดิม เข้าสู่คติแห่งกรรมของพระพุทธศาสนา แม้จะยังมีชีวิตแต่บริสุทธิตามหลักการของพระพุทธศาสนา แต่ก็เป็นคติที่วิวัฒน์เข้าสู่ความเป็นพุทธ ถึงขั้นที่ยอมรับเป็นพุทธได้ สาระสำคัญของคตินี้ก็คือ มนุษย์ที่ดียอมทำความดีไปตามเหตุผลสามัญของมนุษย์เอง และทำอย่างมั่นคงแน่วแน่เต็มสติปัญญาจนสุดความสามารถของตน ไม่คำนึงถึง ไม่รีรอ ไม่เรียกร้องความช่วยเหลือจากเทวดาใดๆ เลย เทวดาที่ดียอมใส่ใจคอยดูแลช่วยเหลือมนุษย์ที่ดีด้วยคุณธรรมของเทวดาเอง เมื่อมนุษย์ผู้ทำดีได้รับความเดือดร้อน หากเทวดายังมีความดีอยู่บ้าง เทวดาก็จะทนดูไม่ไหวต้องลงมาช่วยเอง พุดง่าย ๆ ว่า มนุษย์ก็ทำดีโดยไม่คำนึงถึงการช่วยเหลือของเทวดา เทวดาก็ช่วยโดยไม่คำนึงถึงการอ่อนน้อมของมนุษย์^{๑๐๘}

^{๑๐๗} ส. ส. (ไทย) ๑๐/๓๖๗/๒๕๕.

^{๑๐๘} พระพรหมคุณาภรณ์, **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงขยายความ)**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๔๗๑-๔๗๒.

การที่คัมภีร์พระพุทธศาสนา บรรยายถึงความเลื่อมใสศรัทธาที่ท้าวสักกะมีต่อพระพุทธเจ้า และพระสาวก ก็เป็นบุคคลาธิษฐานทำให้เห็นว่า บุคคลที่ยิ่งใหญ่ขนาดเป็นจอมเทพก็ยังเคารพ ศรัทธาในพระพุทธศาสนา คนธรรมดาเหตุไฉนจะละเลยเสียไม่สนใจพระพุทธศาสนา อันเป็นการ ส่งเสริมความสำคัญของพระพุทธศาสนาให้น่าเลื่อมใสศรัทธามากยิ่งขึ้น

บทที่ ๓

วิเคราะห์คุณธรรมของท้าวสั๊กกะ

การศึกษาเรื่องคุณธรรมของท้าวสั๊กกะ ผู้ศึกษาแยกศึกษาเป็น ๒ หัวข้อใหญ่ คือ คุณธรรมหลักของท้าวสั๊กกะ ได้แก่ วัตร ๗ ประการ และ คุณธรรมอื่นที่นอกเหนือจากวัตร ๗ ซึ่งปรากฏทั่วไปในเรื่องราวของท้าวสั๊กกะ

๓.๑ วัตร ๗ ประการ

คำว่า วัตร ๗ ประการ ได้แก่ ส่วนแห่งวัตร^๑ หรือข้อที่ถือปฏิบัติเป็นประจำ เป็นคุณธรรมของบุคคลผู้ที่จะไปเกิดเป็นท้าวสั๊กกะ ซึ่งไม่ปรากฏว่าบุคคลอื่นๆ จะบำเพ็ญวัตรครบทั้ง ๗ ข้อ เหมือนกับผู้ที่จะไปเกิดเป็นท้าวสั๊กกะ ผู้ศึกษาจะได้วิเคราะห์ไปตามลำดับ โดยอธิบายความหมาย วิถีปฏิบัติ เพื่อชี้ให้เห็นว่า ผู้ที่ประพฤติและไม่ประพฤติตามวัตร ๗ แต่ละข้อมีคุณและโทษอย่างไร

๓.๑.๑ การบำรุงมารดาบิดา

(๑) ความหมาย

วัตรข้อที่ ๑ ความว่า เราพึงเลี้ยงมารดาบิดาตลอดชีวิต^๒ พระอรรถกถาจารย์ อธิบายความหมายของการเลี้ยง หรือ การบำรุง ไว้ว่า หมายถึงการทำการอุปการะด้วยการล้างเท้า นวด ขัดสี ให้อาบน้ำ และการให้ปัจจัย ๔ หรือการทักท้วง ๕ อย่าง* เป็นต้น เหตุที่ต้องบำรุงเพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก หวังประโยชน์อนุเคราะห์ เป็นผู้ดูแล บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย^๓ พระพุทธศาสนาจึงสมมติว่าเป็นพรหม เป็นบูรพาจารย์ การบำรุงมารดาบิดาจึงนำมาซึ่งการสรรเสริญในโลกนี้ เมื่อจากโลกนี้ไปก็จะเป็นเหตุให้ได้รับความสุขในสวรรค์^๔

^๑ ส. ส. อ. (ไทย) ๑/๒/๔๙๑.

^๒ ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๕, บาลีใช้ศัพท์ว่า ยาวชีโว มาตาเปตุมโร อสุสฺส. (ส. ส. (บาลี) ๑๕/๙๐๖/๓๓๕).

* กิจ ๕ อย่าง คือ ๑) การเลี้ยงดู ๒) การช่วยทำกิจ ๓) การดำรงวงศ์ตระกูล ๔) ประพฤติตนเหมาะสม ๕) ทำบุญอุทิศให้ (ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒).

^๓ พ. พ. อ. (ไทย) ๑/๑/๑๘๘-๑๘๙.

^๔ พ. อธิ. (ไทย) ๒๕/๑๐๖/๔๘๕-๔๘๖.

เหตุที่มารดาบิดาเป็นบุคคลที่ควรบำรุง มีอรรถาธิบายว่า เพราะมารดาบิดาเปรียบเหมือนพรหมของบุตร พระพรหมมีคุณธรรม ๔ อย่าง คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา และจะเจริญคุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ตลอดเวลา เหมือนกับมารดาบิดาซึ่งไม่ละเลยคุณธรรม ๔ ประการนี้ในบุตรเหมือนกัน อธิบายตามลำดับว่า ในเวลาที่บุตรยังอยู่ในท้อง มารดาจะเกิดเมตตาจิตว่า เมื่อใดจะได้เห็นบุตรน้อยปลอดภัย มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบบริบูรณ์ เมื่อบุตรยังเล็ก นอนแบบเบา มีเลือดไรไต่ตอมหรือนอนกระสับกระส่าย ส่งเสียงร้อง มารดาบิดาได้ยินเสียงบุตรนั้น ก็จะเกิดความกรุณา เวลาบุตรวิ่งเล่นไปมาได้ หรืออยู่ในวัยหนุ่มสาว มารดาบิดามองดูแล้วจะมีจิตอ่อนไหว บันทึกลงใจ เหมือนกับสำลี และปุยนุ่น เมื่อนั้นมารดาบิดาจะมีมุทิตาจิต แต่เมื่อบุตรมีครอบครัว แยกเรือนออกไป มารดาบิดาจะเกิดความหวังใจว่า ขณะนี้บุตรของเราสามารถเป็นอยู่ได้ตามลำพัง เวลานั้นมารดาบิดาจะมีอุเบกขา จึงเปรียบมารดาบิดาเหมือนกับพรหมของบุตร ด้วยเหตุที่ประกอบด้วยคุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้

เหตุที่มารดาบิดา เปรียบเหมือน บุรพจารย์ คือเป็นอาจารย์คนแรกของบุตร เพราะให้การศึกษาก่อนอาจารย์คนอื่น เช่นให้ศึกษาเกี่ยวกับอริยาบถ ๔ การดื่ม การกิน สอนการพูด เช่นคนไหนควรเรียกว่าพ่อ คนไหนควรเรียกว่าพี่ คนไหนควรเรียกว่าน้อง ควรทำสิ่งไหน ไม่ควรทำสิ่งไหน ควรเข้าไปหาคนไหน ไม่ควรเข้าไปหาคนไหน เวลาต่อมาจึงได้เรียนกับอาจารย์คนอื่น อาจารย์คนอื่นจึงเรียกว่า บัณฑิตจารย์ คือ อาจารย์ภายหลัง มารดาบิดาย่อมพุ่มพักรักษานูตรของตน แม้ด้วยการฆ่าสัตว์อื่น ฉะนั้น มารดาบิดาจึงควรได้รับชาน้ำเป็นต้นที่บุตรจัดมาเพื่อบูชา หรือต้อนรับ ควรแก่การนอบน้อม และความนับถือ การสักการะจากบุตร^๕ เหมือนกับที่ศิษย์ปฏิบัติต่ออาจารย์

ในโสณนันทชาดก บรรยายลักษณะของมารดาอันเหมาะสมกับความเป็นบุคคลที่บุตรควรบำรุงและตอบแทนคุณ โดยใช้ศัพท์แสดงลักษณะของมารดาในโอกาสต่างๆ กัน คือ

๑) สุหทา หมายถึง หญิงผู้มีใจดี เพราะมารดาเมื่ออยากได้บุตรจึงนอบน้อมทวนดา และได้ถามถึงฤกษ์ ฤกษ์ และปีว่า ลูกของตนจะเกิดในฤกษ์ ฤกษ์ และปีใด จะมีอายุยืน อายุสั้นอย่างไร เมื่อมารดามีระดู จึงตั้งครรภ์ มีการแพ้ท้องเพราะการตั้งครรภ์ เวลานั้นมารดาจะเกิดความรักในบุตรที่เกิดในท้องของตน จึงชื่อว่า หญิงผู้มีใจดี^๖

๒) ชเนตตี หมายถึง หญิงผู้ให้กำเนิดบุตร คือ มารดาประทับระครองครรภ์อยู่หนึ่งปีหรือน้อยกว่านั้นบ้าง แล้วจึงคลอดบุตร จึงชื่อว่า หญิงผู้ให้กำเนิดบุตร หรือผู้ยังบุตรให้เกิด^๗

^๕ พุ. ติ. อ. (ไทย) ๑/๓/๑๐๗-๑๐๘.

^๖ พุ. ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๕-๑๖๖/๘๑, พุ. ชา. อ. (ไทย) ๔/๑/๓๒๐.

^๗ พุ. ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๕-๑๖๗/๘๒.

๓) โตเสนตี หมายถึง หญิงผู้ยังบุตรให้รำเริง คือ เมื่อบุตรร้องไห้มารดาก็ปลอบโยนให้เกิดความยินดีโดยให้ดื่มนมบ้าง กอดไว้แนบอบบ้าง จึงชื่อว่า หญิงผู้ยังบุตรให้รำเริง^๘

๔) ไปเสนตี หมายถึง หญิงผู้เลี้ยงดูบุตร เช่น เมื่อลมและแดดแรงเป็นต้น มารดาที่เกิดความรักอย่างจับใจ มองบุตรซึ่งยังเป็นเด็กอ่อนไร้เดียงสาอยู่ จึงชื่อว่า หญิงผู้เลี้ยงดูบุตร^๙

ในบัณฑิตสูตร ซึ่งว่าด้วยกรรมที่บัณฑิตบัญญัติไว้ คือ ทาน (การให้) อหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) สัจญมะ (ความสำรวม) ทมะ (การฝึกตน) มาตาปิตุอุปัฏฐาน (การบำรุงมารดาบิดา) คุณธรรมเหล่านี้เป็นธรรมของสัตบุรุษทั้งหลายซึ่งคนเป็นบัณฑิตควรถือปฏิบัติ บัณฑิตนั้นท่านจัดเป็นอริยบุคคลผู้มีทศสนะสมบูรณ์ เข้าถึงโลกอันเกษมได้^{๑๐} มีอรรถาธิบายว่า อริยบุคคลผู้มีทศสนะสมบูรณ์ในที่นี้หมายถึงบุคคลผู้บำรุงมารดาบิดา มิใช่หมายถึงพระพุทธเจ้าหรือพระโสดาบัน และโลกอันเกษมก็หมายถึงเทวโลก^{๑๑}

ที่บรรยายมานี้ผู้ศึกษาต้องการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของมารดาบิดาว่า เป็นผู้ที่มีพระคุณอย่างไร และเป็นบุคคลที่บุตรควรให้การดูแลเอาใจใส่เป็นอย่างดี

(๒) แนวทางการปฏิบัติ

เมื่อมารดาบิดามีคุณมากอย่างนี้ จึงเป็นบุคคลที่บุตรควรเอาใจใส่ให้การบำรุง วิธีการบำรุงหรือตอบแทนคุณมารดาบิดานั้น พระอรรถกถาจารย์บรรยายว่า ด้วยการให้ของกิน เช่น ข้าวต้ม ข้าวสวย ผักสำหรับนึ่งห่ม เครื่องอุปโภคสำหรับกำจัดกลิ่นเหม็น ทำให้มีกลิ่นหอม ให้อาบน้ำรดตัวด้วยน้ำอุ่นในหน้าหนาว ด้วยน้ำเย็นในหน้าร้อน การล้างเท้าด้วยน้ำอุ่นและน้ำเย็น แล้วทาด้วยน้ำมัน^{๑๒} เป็นต้น ดังเช่นในโสณนันทชาดกบรรยายว่า บุตรควรบำรุงมารดาบิดาด้วยหลักการสงเคราะห์หรือธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ คือสังคหวัตถุ ๔ ประการ คือ (๑) ทาน การให้แก่มารดาบิดา (๒) ปิยวาจา พึงเจรจาแต่คำที่น่ารัก (๓) อตถจริยา พึงประพฤติประโยชน์ด้วยการทำหน้าที่ที่เกิดขึ้นให้สำเร็จ (๔) สมนัตตตา มีตนเสมอในธรรมทั้งหลายตามสมควร หมายถึง ความประพฤติยำเกรงอ่อนน้อมต่อท่าน^{๑๓} ในสังคหวัตถุนี้จะกินความหมายได้กว้างขวาง เพราะบุตรสามารถเลือกทำตอบแทนแก่มารดาบิดาได้มากมายตามสมควรแก่เวลาและโอกาสที่บุตรจะพึงทำได้

^๘ ชุ. ขา. (ไทย) ๒๘/๑๖๕-๑๖๘/๘๒.

^๙ ชุ. ขา. (ไทย) ๒๘/๑๖๕-๑๖๙/๘๒.

^{๑๐} อ.ง. ด.ก. (ไทย) ๒๐/๔๕/๒๐๗.

^{๑๑} อ.ง. ด.ก. อ. (ไทย) ๑/๓/๒๐๒.

^{๑๒} อ.ง. ด.ก. อ. (ไทย) ๑/๓/๑๐๘.

^{๑๓} ชุ. ขา. (ไทย) ๒๘/๑๗๘/๘๓, ชุ. ขา. อ. (ไทย) ๔/๑/๓๒๑.

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการอยู่ร่วมกันในสังคม ดังมีคำสอนที่ให้ปฏิบัติต่อบุคคลต่างๆ รอบตัวเราให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข โดยแจกแจงรายละเอียดให้สามารถนำไปปฏิบัติในชีวิตจริงได้ เช่น แสดงเรื่องทศ ๖ และยกมารดาบิดาให้เป็นทิศเบื้องหน้า ที่บุตรควรบำรุงโดยฐานะ ๕ วิธีการ^{๑๔} ได้แก่

๑) ท่านเลี้ยงมาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ คือ มารดาบิดาเลี้ยงบุตรมาด้วยการให้ดื่มน้ำนม ทำให้มือเท้าเจริญขึ้น คุณน้ำมูก ให้อาบน้ำ แต่งตัวให้ เลี้ยงดูและประคับประคอง บุตรจึงต้องเลี้ยงมารดาบิดาผู้แก่เฒ่าด้วยการล้างเท้า อาบน้ำ ให้ข้าวต้มและข้าวสวยเป็นต้น

๒) ทำกิจของท่าน คือ บุตรต้องเว้นการงานของตนไปทำกิจที่เกิดขึ้นของมารดาบิดา โดยยกตัวอย่างกิจในราชสำนัก เป็นต้น

๓) ดำรงวงศ์ตระกูล เช่น ไม่ทำนา สวน ของอย่างอื่นมีเงินและทองเป็นต้นของมารดาบิดาให้เสียหาย ช่วยรักษาสินเหล่านั้นไว้ นำมารดาบิดาออกจากวงศ์ตระกูลที่ไม่ประกอบด้วยธรรม ให้อยู่ในวงศ์ตระกูลที่ประกอบด้วยธรรม และไม่ตัดทานที่มารดาบิดาเคยทำมา ชื่อว่าดำรงวงศ์ตระกูล

๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท คือ มารดาบิดาจะทำบุตรที่ไม่ประพฤติตามโอวาท หรือปฏิบัติผิด ให้ถือว่าไม่เป็นบุตร บุตรเช่นนั้นไม่ควรรับทรัพย์มรดก แต่ทำบุตรที่ประพฤติตามโอวาทให้เป็นเจ้าของทรัพย์ในตระกูล

๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน คือ บุตรต้องทำทานแบ่งส่วนบุญให้แก่ท่านทั้งสอง โดยทำบุญให้ท่านตั้งแต่วันที่สามที่ท่านล่วงลับไปแล้ว^{๑๕}

หากบุตรทำได้ครบทั้ง ๕ วิธีการนี้แล้วก็ได้ชื่อว่าทำตอบแทนแก่มารดาบิดาในระดับหนึ่ง และถือเป็นสิ่งจำเป็นเพราะเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่ทุกคนจะต้องมี พระพุทธศาสนาแสดงให้เห็นว่าผู้ที่เกิดมาในโลกนี้ทั้งหมดถือได้ว่าเป็นผู้มีหนี้ติดตัวมาตั้งแต่เกิด คือหนี้บุญคุณที่มีต่อมารดาบิดา การเลี้ยงมารดาบิดาจึงเปรียบเหมือนการเปลื้องหนี้เก่า โดยยกตัวอย่างไว้ในสาลิกทวารชาดกว่า พระโพธิสัตว์เกิดเป็นนกแขกเต้า เมื่อออกไปหากินด้วยตัวเองแล้ว ก็คาบข้าวสาลีไปให้มารดาบิดาด้วย วันหนึ่งไปกินข้าวสาลีของโกสียพราหมณ์แล้วถูกจับได้ โกสียพราหมณ์ถามว่า นำข้าวสาลีไปทำไม จึงกล่าวว่านำไปเพื่อเปลื้องหนี้เก่า ให้เขาอยู่ และฝังขุมทรัพย์ไว้ เมื่อถูกถามว่าการเปลื้องหนี้คืออะไร ก็ตอบว่า มารดาบิดาแก่เฒ่าล่วงกาลผ่านวัยไปแล้ว นำข้าวสาลีไปให้ท่าน ชื่อว่าเปลื้องหนี้

^{๑๔} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒, อัง. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๙/๖๐.

^{๑๕} ที. ปา. อ. (ไทย) ๓/๒/๑๑๒-๑๑๔.

ที่ทำไว้ก่อน ^{๑๖} เพราะฉะนั้นจึงเป็นหน้าที่ของบุตรทุกคนที่จะต้องทำตอบแทนแก่มารดาบิดาตามหลักการของพระพุทธศาสนา

แต่การทำตอบแทนดังที่ได้กล่าวไปแล้วนั้น ถือเป็นการทำตอบแทนที่เป็นเพียงโลกียะเท่านั้น ซึ่งการทำตอบแทนแบบนี้ไม่ถือว่าตอบแทนพระคุณของท่านให้หมดสิ้นได้ เพราะพระพุทธศาสนา ถือว่ามารดาบิดามีอุปการะมากต่อบุตร เปรียบเหมือนกับพระพรหม บุตรจึงไม่สามารถทำตอบแทนแก่ท่านให้สิ้นสุดด้วยการตอบแทนที่เป็นโลกียะได้ โดยเปรียบเทียบว่า ถึงแม้บุตรจะมีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี เลี้ยงดูมารดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง เลี้ยงดูบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ปฏิบัติท่านทั้งสองบนบานนั้น แม้ท่านทั้งสองจะถ่ายอุจจาระปัสสาวะบนบ่าทั้งสองของบุตร และแม้บุตรจะสถาปนามารดาบิดาไว้ในราชสมบัติเช่นกับพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ยังไม่ถือว่าบุตรได้ทำตอบแทนแก่มารดาบิดาเลย เพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย การทำตอบแทนแบบโลกียะจึงเป็นเพียงสิ่งเล็กน้อยเท่านั้น แต่บุตรคนใดทำมารดาบิดาผู้ไม่มีศรัทธาให้มีศรัทธา ผู้ไม่มีศีลให้มีศีล ผู้ตระหนี่ให้รู้จักการเสียสละ ผู้ไม่มีปัญญาให้มีปัญญา การทำอย่างนี้เท่านั้น จึงจะชื่อว่าบุตรได้ตอบแทนคุณของมารดาบิดานั้น ^{๑๗} บุตรที่บำรุงมารดาบิดาด้วยการให้เลื่อมใสในพระรัตนตรัย ให้สมาทานศีล หรือให้บรรพชา จัดว่าเป็นยอดของคนทั้งหมดผู้บำรุงมารดาบิดาในโลกนี้ การบำรุงมารดาบิดาของผู้หนึ่ง เป็นการกระทำตอบแทนต่ออุปการะคุณที่มารดาบิดากระทำไว้^{๑๘}

ในเรื่องการบำรุงหรือการตอบแทนคุณมารดาบิดานี้ อาจแบ่งเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ การบำรุงที่เป็นโลกียะ คือ การตอบแทนท่าน ๕ อย่าง ตามหลักการในทิส ๖ และการบำรุงที่จัดเป็นโลกุตตระ เช่น การทำให้มีศรัทธา เหตุที่พระพุทธเจ้าแบ่งไว้แบบนี้ก็ถือตามประเภทของบุตรก็ได้ เพราะพระพุทธเจ้าได้แบ่งบุตรไว้เป็น ๓ ประเภทคือ ๑) อติชาตบุตร คือบุตรที่มีศรัทธาและศีลมากกว่ามารดาบิดา ๒) อนุชาตบุตร คือบุตรที่มีศรัทธาและศีลเสมอกับมารดาบิดา และ ๓) อวชาตบุตร บุตรที่มีศรัทธาและศีลน้อยกว่ามารดาบิดา ^{๑๙} บุตรทุกประเภทอาจตอบแทนพระคุณมารดาบิดาแบบโลกียะได้ แต่อติชาตบุตรเท่านั้นที่สามารถตอบแทนมารดาบิดาแบบโลกุตตระได้ เพราะมีศรัทธาและศีลยิ่งกว่ามารดาบิดา เช่น พระสารีบุตรเป็นต้น แต่บุตรที่มีศรัทธาและศีลมากกว่ามารดาบิดา ก็ใช้ว่าจะสามารถชักนำให้มารดาบิดามีศรัทธาอย่างตนได้เหมือนพระ

^{๑๖} พ. ช. (ไทย) ๒๗/๕-๑๐/๔๒๓-๔๒๔.

^{๑๗} อ. จ. (ไทย) ๒๐/๓๔/๗๗-๗๘.

^{๑๘} พ. ส. อ. (ไทย) ๑/๖/๑๖๗, พ. จ. (ไทย) ๑/๑/๑๘๘-๑๘๙.

^{๑๙} พ. อ. (ไทย) ๒๕/๗๔/๔๓๑.

สารีบุตรทุกคนไป ก็อาจตอบแทนท่านตามหลักการในทิส ๖ ก็ถือว่าได้ตอบแทนท่านตามกำลังความสามารถของตน แต่ถ้าไม่ตอบแทนเลยก็ถือว่าไม่ได้ปฏิบัติตามธรรมข้อนี้

(๓) อานิสงส์

พระพุทธศาสนามีได้แสดงเฉพาะคุณของมารดาบิดาและวิธีการปฏิบัติเท่านั้น เพื่อให้เกิดกำลังใจในการปฏิบัติจึงได้แสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ของการบำรุงมารดาบิดา และโทษของการไม่บำรุงมารดาบิดาไว้ด้วย ดังเช่นในโสณนันทชาดกบรรยายว่า บุตรที่มารดาบิดาเลี้ยงมาแล้วไม่เลี้ยงตอบแทนท่าน ย่อมเข้าถึงนรก ทรมานสมบัติย่อมพินาศไป และบุตรนั้นย่อมถึงฐานะอันลำบาก ความพลัดพลัดยินดี ความร่ำรวยบันเทิงใจ และการหัวเราะเล่นหัวกัน เป็นต้น บุคคลจะได้ก็ด้วยอานิสงส์ของการบำรุงมารดาบิดา^{๒๐} ดังคำพูดของพระโพธิสัตว์ที่กล่าวกับบิดาว่า ผู้ชั่วช้าเบียดเบียนมารดาบิดาผู้ไม่ประทุษร้ายตน เมื่อตายไปชาติหน้าจะตกนรกอย่างไม่ต้องสงสัย ส่วนผู้บำรุงมารดาบิดาด้วยข้าวและน้ำเป็นต้น เมื่อตายไปชาติหน้า ผู้นั้นจะขึ้นสวรรค์อย่างไม่ต้องสงสัย^{๒๑} และบางแห่งว่า เมื่อมารดาบิดาทราบว่าบุตรไม่เลี้ยงดูแล้ว ก็ฝังทรัพย์ของตนในแผ่นดินเสียบ้าง สละให้แก่คนอื่นบ้าง บุตรเหล่านั้นก็ถูกนิทานว่าไม่เลี้ยงดูมารดาบิดา หลังจากตายไป ก็เกิดในคุณรอก ส่วนบุตรที่เลี้ยงดูมารดาบิดาโดยเคารพ ย่อมได้รับทรัพย์สมบัติของมารดาบิดานั้น ทั้งยังได้การสรรเสริญ เมื่อตายไปก็เกิดในสวรรค์ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า การบำรุงมารดาบิดานำความสุขมาให้^{๒๒} ผู้ที่บำรุงมารดาบิดา ได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่กรรม^{๒๓} และเป็นมงคลอันสูงสุด เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์ในปัจจุบัน และสัมปรายภพ^{๒๔}

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับผู้บำรุงมารดาบิดาอย่างมาก เช่น ในวินัยอนุญาตให้พระภิกษุปรุ้งยาแก่มารดาบิดา หรือคนผู้บำรุงมารดาบิดา และอนุญาตให้รับสงฆ์สาสน์ของผู้ที่บำรุงมารดาบิดาได้^{๒๕} แม้แต่ภิกษุที่พระภิกษุยังไม่ได้ฉันก็อนุญาตให้มอบแก่มารดาบิดา และผู้บำรุงมารดาบิดาได้โดยไม่เป็นอาบัติ^{๒๖} ในอาทิยสูตรบรรยายถึงหลักการใช้จ่ายทรัพย์ ให้

^{๒๐} พุ. ขา. (ไทย) ๒๘/๑๗๘/๘๓.

^{๒๑} พุ. ขา. (ไทย) ๒๓/๘๗-๘๘/๓๓๗.

^{๒๒} พุ. ธ. อ. (ไทย) ๑/๒/๔/๒๖๓-๒๖๔.

^{๒๓} ที. ม. อ. (ไทย) ๒/๑/๔๒๑-๔๒๒.

^{๒๔} พุ. สุ. อ. (ไทย) ๑/๖/๑๖๗, พุ. พุ. (ไทย) ๒๕/๖/๗.

^{๒๕} พุ. ม. อ. (ไทย) ๕/๒/๔๑๒.

^{๒๖} พุ. ม. อ. (ไทย) ๕/๒/๔๑๓., วิ. อ. (ไทย) ๑/๒/๔๓๖.

ความสำคัญกับการเล็งดูมารดาบิดาไว้เป็นข้อต้น^{๒๗} มีข้อความรับรองว่า ผู้ใดแสวงหาภิกษาโดยธรรมแล้ว เล็งดูมารดาและบิดาผู้นั้นยังได้บุญเป็นอันมาก ดังข้อความว่า

บุคคลใด เล็งดูมารดาบิดาโดยธรรม
เพราะการบำรุงมารดาบิดานั้นแล บัณฑิตย่อม
สรรเสริญบุคคลนั้นในโลกนี้ที่เดียว บุคคลนั้น ละ
ไปจากโลกนี้แล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์^{๒๘}

พระอรรถกถาจารย์บรรยายว่า คนที่ไม่เล็งดูมารดาบิดา ย่อมไม่บรรลุถึงอานิสงส์ในการเล็งดูมารดาบิดา และคนนั้นย่อมถูกนิทานาและติเตียนว่าจักเล็งใครอื่นได้ และเกิดในทุคติ^{๒๙} ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญคนนั้น
ด้วยการบำรุงบำเรอ นั้น ในมารดาบิดาในโลกนี้ เขา
ละไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์^{๓๐}

พระพุทธเจ้าตรัสถึงคนถ้อยหรือคนเลว ๒๐ จำพวก โดยตรัสถึงคนที่ไม่เล็งดูมารดาบิดาไว้เป็นข้อหนึ่งว่าเป็นคนถ้อยหรือคนเลว คือ ผู้ที่สามารถเล็งตนเองและผู้อื่นได้ แต่ไม่เล็งดูมารดาบิดาของตน ผู้แก่ชราแล้ว^{๓๑}

พระสิริมงคลอาจารย์^{๓๒} ได้ประมวลวิบากของการบำรุงมารดาบิดาไว้ว่า ผู้บำรุงมารดาบิดา แม้ถูกยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษ ยังพ้นจากทุกข์คือความตายได้ ดุจสุวรรณสามโพธิสัตว์^{๓๓} แม้ไปสู่สำนักของยักษ์ ยังพ้นจากความตายได้ ดุจพระโพธิสัตว์ผู้เข้ใจชื่อ สุตนะ^{๓๔} แม้ดำรงอยู่ในสถานที่อันเขารักษาแล้ว ยังพ้นจากทุกข์คือความตายได้ ดุจพระโพธิสัตว์ผู้เป็นเนื้อชื่อนันทิยะ^{๓๕}

^{๒๗} อภ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๑/๖๔.

^{๒๘} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๕/๒๙๗.

^{๒๙} พ. ส. อ. (ไทย) ๑/๕/๓๒๐.

^{๓๐} อภ. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔/๗.

^{๓๑} พ. ส. (ไทย) ๒๕/๑๒๔/๕๓๐.

^{๓๒} มงคล. (บาลี) ๑/๒๘๕.

^{๓๓} พ. ช. (ไทย) ๒๘/๒๙๖/๒๒๙.

^{๓๔} พ. ช. (ไทย) ๒๗/๑๕/๒๕๗.

^{๓๕} พ. ช. (ไทย) ๒๗/๗๐/๒๔๐.

แม้ติดในบ่วงก็พ้นจากทุกข์คือความตายได้ ดุจพระโพธิสัตว์ผู้เป็นพระยาแรง^{๓๖} และพระยานกเขก
เต้า^{๓๗} แม้ถูกผูกด้วยเครื่องผูก ยังพ้นจากทุกข์คือความตายได้ ดุจพระโพธิสัตว์ผู้เป็นพระยาช้าง^{๓๘}

จากการศึกษาในหัวข้อนี้ผู้วิจัยยังพบว่า การบำรุงมารดาบิดา อาจแบ่งเป็น ๒ ทาง คือ
ทางกาย กับทางใจ การบำรุงทางกายนั้นจะเรียกว่าการเลี้ยงก็ได้ ซึ่งจัดเป็นการตอบแทนคุณท่าน
อันเป็นฝ่ายโลกียะ ซึ่งไม่สามารถตอบแทนให้หมดได้ ส่วนการคอยดูแลทางด้านจิตใจ เช่น การทำ
ให้เกิดศรัทธา จึงจะสามารถตอบแทนได้หมด หรือจะแบ่งการบำรุงเป็น ๒ ฝ่ายก็ได้ คือ ฝ่าย
ฆราวาส และฝ่ายบรรพชิต การบำรุงท่านในฐานะ ๕ ที่ตรัสกับสาคามานพในเรื่องทศ ๖ ทรงแ
หมายเอาผู้ที่เป็นฆราวาส ส่วนการทำให้เกิดศรัทธาเป็นต้น สามารถนำไปใช้ได้ทั้งบรรพชิตและ
คฤหัสถ์ ส่วนอานิสงส์ในการบำรุงมารดาบิดานั้นแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ อานิสงส์ในโลกนี้ และ
โลกหน้า

เมื่อกล่าวโดยสรุป บุตรในโลกนี้น้อยคนนักที่จะสามารถตอบแทนแก่มารดาบิดาได้หมด
เว้นพระพุทเจ้า และพระอริยสาวก เพราะแม้ตัวของบุตรเองก็มีน้อยคนนักที่จะมีศรัทธา ศีล การ
เสียสละ และมีปัญญา และถึงแม้บุตรจะมีคุณธรรมเหล่านั้นอยู่ ก็ยังยากที่จะทำให้มารดาบิดามี
คุณธรรมเหล่านั้นได้ ที่เห็นตัวอย่างชัดเจน ก็มีพระพุทเจ้าและพระสาวกบุตรที่สามารถทำให้
มารดาบิดาของท่านเลื่อมใสศรัทธาได้ ส่วนคนที่มีอานุภาพน้อยคงทำได้ยาก และขึ้นอยู่กับ
อุปนิสัยของมารดาบิดาด้วยว่ามีความเป็นสัมมาทิฐิมากน้อยเพียงใด แต่แม้จะตอบแทนคุณของ
ท่านไม่หมดตามหลักการที่กล่าวมานี้ก็ไม่ใช่ผลเสียหาย หรือเป็นเหตุให้ต้องไปอบายแต่อย่างใด

๓.๑.๒ การประพติด่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล

(๑) ความหมาย

วัดบทข้อที่ ๒ ความว่า เราพึงประพติด่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลตลอดชีวิต^{๓๙} ได้แก่
การกระทำความยำเกรงผู้ใหญ่ในตระกูล เช่น ปู่ ย่า อา น้า ลุง ป้า เป็นต้น^{๔๐} ซึ่งมีศัพท์ที่เกี่ยวข้อง

^{๓๖} พุ. ชา. (ไทย) ๒๗/๒๗/๗๐.

^{๓๗} พุ. ชา. (ไทย) ๒๗/๑/๔๒๓.

^{๓๘} พุ. ชา. (ไทย) ๒๖/๑/๓๕๔.

^{๓๙} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๕, บาลีใช้ศัพท์ว่า ยาวชิว กุเล เขมฐาปจายี อสุล (ส. ส. (บาลี) ๑๕/๙๐๖/
๓๓๕).

^{๔๐} ส. ส. อ. (ไทย) ๑/๒/๔๙๑.

และมีความหมายคล้ายๆ กันหลายศัพท์ เช่น นิวาตะ ความประพุดิถ้อมตน โสวัจสสตา ความเป็นผู้ว่าง่าย คารวะ ความเคารพ และสัปปติสสะ ความยำเกรง

คำว่า นิวาตะ หมายถึง ความอ่อนน้อม ความประพุดิถ้อมตน ได้แก่ ผู้ประกอบด้วย ความประพุดิถ้อมตน ไม่มีมานะและความกระด้าง เปรียบด้วยผ้าเช็ดเท้า โคเขาขาด และงูที่ถูก ถอนเขี้ยว มีวาจาไพเราะอ่อนหวาน^{๔๑} หรือ ผู้มีใจลดต่ำ มีความประพุดิถ้อมไม่ลำพอง เป็นผู้ ละเอียดอ่อนละมุนละไม ผ่องแผ้วด้วยความสุข ความถ่อมตนนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ได้ยศเป็นต้น^{๔๒}

คำว่า โสวัจสสตา หมายถึง ความเป็นผู้ว่าง่าย คิดถึงคุณและโทษในเมื่อตนถูกกล่าวอ้าง ประกอบด้วยธรรม ทำความเอื้อเฟื้อ ความเคารพ ความอ่อนน้อมอย่างยิ่งแล้วยอมรับคำว่ากล่าว ตักเตือนนั้น ความเป็นผู้ว่าง่ายนั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นมงคลเช่นกัน เพราะเป็นเหตุให้ได้โอวาท และอนุศาสน์จากเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย เป็นเหตุให้ได้ละโทษและบรรลुคุณความดี^{๔๓}

คำว่า คารวะ หรือ คารวตา หมายถึง ความเคารพ ในบุคคลต่างๆ มีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้า อาจารย์ อูปัชฌาย์ มารดาบิดา พี่ชาย พี่สาว เป็นต้น^{๔๔} หรือการถือเป็นเรื่องสำคัญที่จะพึงใส่ใจและปฏิบัติด้วยความเอื้อเฟื้อ หรือด้วยความหนักแน่น จริงจัง การมองเห็นคุณค่าและความสำคัญ แล้วปฏิบัติต่อบุคคลหรือสิ่งนั้นโดยถูกต้อง ด้วยความ จริงใจ^{๔๕}

คำว่า สัปปติสสะ หมายถึง การมีความยำเกรง คือมีความสงบเสงี่ยมเพราะมีความ ประพุดิถ้อมน้อมถ่อมตน ในบุคคลที่อยู่ในฐานะเป็นครู^{๔๖} พระอรรถกถาจารย์ยกตัวอย่างภิกษุที่ มีความอ่อนน้อม เช่น เห็นภิกษุผู้มีพรรษาแก่กว่า ก็ต้อนรับ รับบาตรจีวร กราบไหว้ และหลีกทางให้ เป็นต้น^{๔๗} การมีความยำเกรงนี้ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ สงเคราะห์เป็น ศีลมัย^{๔๘}

^{๔๑} พุ. ส. อ. (ไทย) ๑/๖/๑๗๘-๑๗๙.

^{๔๒} พุ. พ. อ. (ไทย) ๑/๑/๑๙๘-๑๙๙.

^{๔๓} พุ. ส. อ. (ไทย) ๑/๖/๑๘๗.

^{๔๔} พุ. พ. อ. (ไทย) ๑/๑/๑๙๘.

^{๔๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**,

พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๑๘๙.

^{๔๖} พุ. วิ. อ. (ไทย) ๒/๑/๖๗๔.

^{๔๗} พุ. อิติ. อ. (ไทย) ๑/๔/๓๘๙.

^{๔๘} พุ. อิติ. อ. (ไทย) ๑/๔/๓๙๐.

ส่วนลักษณะของผู้ใหญ่หรือผู้เจริญนั้น อรรถกถาถึงสี่สูตร ใช้ศัพท์ว่า วุฑฒาปจายี คือผู้มีความเจริญ โดยแบ่งบุคคลผู้เจริญเป็น ๔ จำพวก คือ

๑) ปัญญาวุฑฒบุคคล ได้แก่ภิกษุที่เป็นพหูสูต แม้โดยกำเนิดจะเป็นคนหนุ่มก็ตาม ก็ชื่อว่าปัญญาวุฑฒะได้ เพราะเป็นผู้เจริญด้วยปัญญา คือ พหุสัจจะในสำนักแห่งภิกษุผู้มีการศึกษาน้อยทั้งหลาย แม้ภิกษุแก่ทั้งหลายก็เรียนพระพุทฺธพจน์ในสำนักของภิกษุหนุ่มนั้น และหวังได้รับโอวาท การวินิจฉัยความ และการแก้ปัญหา

๒) คุณวุฑฒบุคคล ได้แก่ ภิกษุหนุ่มที่บรรลुकุณวิเศษมีฌานและมรรคผลเป็นต้น ชื่อว่าคุณวุฑฒะ ผู้เจริญโดยคุณ เพราะแม้ภิกษุแก่ทั้งหลายดำรงอยู่ในโอวาทของภิกษุหนุ่มนั้นแล้ว เจริญวิปัสสนา ย่อมบรรลุดรรชนีผลได้

๓) ชาติวุฑฒบุคคล หมายถึง พระราชาผู้เป็นกษัตริย์ แม้ทรงพระเยาว์ เป็นกษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว หรือจะเป็นพราหมณ์ก็ตาม ก็เป็นผู้ควรแก่การกราบไหว้ของคนทั้งหลาย ชื่อว่า ชาติวุฑฒะ ผู้เจริญโดยชาติ

๔) วัยวุฑฒบุคคล หมายถึง คนที่เกิดก่อนทุกจำพวก หรือผู้เจริญโดยวัย^{๔๙}

ข้อสุดท้ายนี้ท่านหมายถึงมารดาบิดาหรือผู้ใหญ่ในตระกูล ซึ่งน่าจะตรงกับความหมายของผู้ใหญ่ในวัดตบพ้อนี้ เพราะการประพติด่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ นั้น ไม่ว่าผู้ใหญ่คนนั้นจะมีปัญญา มีคุณธรรม หรือมีศักดิ์สูง เช่น เป็นพระมหากษัตริย์หรือไม่ก็ตาม ก็เป็นหน้าที่ของบุคคลที่จะต้องประพติด่อนน้อมต่อท่าน ในฐานะที่ท่านเป็นผู้เกิดก่อน เพราะการประพติด่อนน้อมต่อตนเองนี้ ไม่ว่าจะประพติดกับใครก็ตามถือเป็นมงคลทั้งสิ้น

(๒) แนวทางการปฏิบัติ

แนวทางในการปฏิบัติหลักธรรมข้อนี้ ผู้วิจัยขอยกพระพุทฺธพจน์ที่พระพุทฺธเจ้าตรัสกับพระสารีบุตรมาเป็นแนวทาง ซึ่งพระสารีบุตรทูลถามพระพุทฺธเจ้าว่า ต้องประพติดีเช่นไรจึงจะได้รับประโยชน์สูงสุด พระพุทฺธเจ้าตรัสตอบว่า

นรชนควรเป็นผู้ประพติด่อนน้อม ต่อ
ผู้ใหญ่ ไม่ริษยา และควรรู้จักกาลที่จะเข้าไปหาครู
ทั้งหลาย รู้จักขณะที่จะฟังธรรมกถาที่ท่านกล่าว
และตั้งใจฟังสุภาษิตอื่นๆ จากท่านโดยเคารพ

^{๔๙} พุ. ส. อ. (ไทย) ๑/๖/๒๕๖-๒๕๗.

ควรลดมานะ นบนอบอ่อนน้อมเข้าไปยัง
สำนักของครูตามเวลาเหมาะสม ตั้งใจระลึกถึง
อรรถ ธรรม สังฆะ* พรหมจรรย์พร้อมทั้งยึดถือ
ปฏิบัติตามนั้น^{๕๐}

พระอรรถกถาจารย์ ยกตัวอย่างพระภิกษุที่จะเข้าไปหาอาจารย์กรรมฐาน หรือครูทั้งหลาย ฟังไปโดยกาลอันสมควร โดยกระทำไว้ในใจว่า เราจักบำเพ็ญกรรมฐาน และจักเป็นผู้รักษา อดุคฺ เมื่อเห็นอาจารย์ยืนอยู่ที่หัวพระเจดีย์ ที่ลานต้นโพธิ์ ทางเที่ยวบิณฑบาต เป็นต้น ก็ไม่ควร เข้าไปถามปัญหา แต่รอจนให้ท่านนั่งในเสนาสนะของตน ซึ่งมีความกระวนกระวายสงบแล้ว เข้า ไปหาเพื่อถามวิธีแห่งกรรมฐาน เมื่อเข้าไปหาฟังเป็นผู้ประพฤติด่อนน้อม ไม่มีความมานะกระด้าง เป็นผู้เช่นกับผ้าเช็ดเท้า โคเขาขาด และงูที่ถูกถอนเขี้ยวออกแล้วจึงเข้าไปหา ต่อจากนั้นก็ฟัง ระลึกถึง อรรถ ธรรม ความสำรวม พรหมจรรย์ และฟังประพฤติดุโดยเอื้อเฟื้อ ตามคำที่ครูนั้น กล่าว^{๕๑}

ตามที่พระอรรถกถาจารย์บรรยายมานี้ก็เพื่อต้องการให้ผู้ปฏิบัติมีกายใจที่อ่อนน้อม รู้จัก กาลเวลาที่จะเข้าไปหาผู้ใหญ่ เพื่อให้ได้ประโยชน์สูงสุดจากท่าน ถึงแม้ว่าไม่ได้ประโยชน์อันใดก็ยัง ได้ชื่อว่าเป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน อันเป็นเหตุให้เป็นที่รักของคนที่เราเข้าไปเกี่ยวข้อง และจะเห็นว่า ท่านอุปมาคนที่อ่อนน้อมถ่อมตนเหมือนกับผ้าเช็ดเท้า โคเขาขาด และงูที่ถูกถอนเขี้ยวแล้ว ซึ่ง สิ่งของและสัตว์เหล่านี้ไม่สามารถต่อกรหรือทำอันตรายใครได้ ทำให้ผู้ที่อยู่ใกล้รู้สึกปลอดภัยและ อบอุน

มีสาเหตุหลายประการที่คนไม่ประพฤติด่อนน้อมถ่อมตน เช่น ๑) ความโกรธ เพราะคนมัก โกรธย่อมมีความแค้นใจมาก กว่าแม้ชนิดเดียวกันก็ขึงใจ โกรธ พยาบาท ๒) ความเป็นผู้ว่ายาก เพราะคนว่ายาก ไม่อดทน ไม่รับฟังคำสอนด้วยความเคารพ ๓) เพราะความเมา แยกออกเป็น ความเมาในชาติ ความเมาในโคตร ความเมาเพศ ความเมาในความไม่มีโรค ความเมาในความ หนุ่มสาว และความเมาในชีวิต^{๕๒} คนที่มีมานะว่า เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยชาติ หยิ่งเพราะมานะนั้น เป็นผู้ลำพอง เหมือนสุนัขที่เต็มด้วยลม ย่อมไม่อ่อนน้อมต่อใคร ๆ^{๕๓} เหล่านี้เป็นเหตุทำให้ไม่อ่อน

* สังฆะ หมายถึง ศील (ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๖/๒๗๙).

^{๕๐} ขุ. สุ. (ไทย) ๒๕/๓๒๗-๓๒๙/๕๗๕.

^{๕๑} ขุ. สุ. อ. (ไทย) ๑/๖/๒๗๘-๒๗๙.

^{๕๒} ขุ. อิติ. อ. (ไทย) ๑/๔/๖๘๓.

^{๕๓} ขุ. สุ. อ. (ไทย) ๑/๕/๓๒๒.

น้อย แต่ถ้าได้ปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธเจ้าและพระอรรถกถาจารย์ข้างต้น ก็จะสามารถลดทิฏฐิมานะและกลับกลายเป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตนได้ในที่สุด

นอกเหนือจากความเคารพดังกล่าวมาแล้ว พระพุทธศาสนายังแสดงความเคารพไว้ในฐานะ ๖ ประการอีก อันได้แก่ ๑) ความเคารพในพระศาสดา (สตถุคารวตา) ๒) ความเคารพในพระธรรม (ธมฺมคารวตา) ๓) ความเคารพในพระสงฆ์ (สงฺฆคารวตา) ๔) ความเคารพในการศึกษา (สิกฺขาคารวตา) ๕) ความเคารพในความไม่ประมาท (อปฺปมาทคารวตา) ๖) ความเคารพในปฏิสันถาร (ปฏิสนฺถคารวตา)^{๕๔}

ความเคารพทั้ง ๖ ประการนี้ ผู้วิจัยขอยกตัวอย่าง ความเคารพที่พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวไว้สำหรับปฏิบัติกับพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติ กล่าวคือ

ความเคารพในพระพุทธเจ้า อรรถกถาบายในส่วนของพระภิกษุว่า เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ต้องไปสูกที่บำรุงวันละ ๓ ครั้ง พระพุทธเจ้าไม่สวมรองเท้าเสด็จจงกรมอยู่ ก็ไม่สวมรองเท้าจงกรม เมื่อพระพุทธเจ้าจงกรมในที่จงกรมต่ำ ก็ไม่จงกรมในที่จงกรมสูง เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอยู่เบื้องล่างก็ไม่อยู่เบื้องบน ในที่เห็นพระพุทธเจ้าไม่ห่มคลุมไหล่ทั้งสอง ไม่กั้นร่ม ไม่สวมรองเท้า ไม่อาบน้ำ ไม่ถ้ายอุจจาระ หรือปัสสาวะ หรือเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ไปไหว้พระเจดีย์ กระทำกิจทั้งปวงดังที่กล่าวแล้วในที่พระเจดีย์ยังปรากฏอยู่ หรือในที่เห็นพระพุทธเจ้า^{๕๕} หรือขึ้นสู่ลานพระเจดีย์ ไม่กั้นร่ม ไม่สวมรองเท้า ไม่แลดูแต่ที่อื่น ไม่เดินคุยกัน ชื่อว่าเคารพพระพุทธเจ้า^{๕๖}

ประเพณีของชาวพุทธจึงมีมารยาทว่าเมื่อเข้าไปไหว้พระเจดีย์ ไหว้พระ หรือเข้าไปในเขตพุทธาวาส พระสงฆ์จึงไม่ห่มคลุม ไม่กั้นร่ม ไม่สวมรองเท้า เข้าไป แม้แต่คฤหัสถ์ก็ไม่ควรกั้นร่ม สวมรองเท้า หรือแสดงกิริยาไม่เคารพอย่างอื่นดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ในปัจจุบันประเพณีนี้อาจเลือนหายไปบ้างแล้ว

ตัวอย่างความเคารพในพระธรรม เช่น ภิกษุเมื่อได้ฟังเขาปาวร้องการฟังธรรม ก็ไปฟังธรรมโดยเคารพ ไม่หลับเสีย หรือไม่นั่งพูดคุยกันอยู่ เรียนและสอนธรรมโดยเคารพ^{๕๗} ไม่นั่งหลับในโรง

^{๕๔} อ. ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๑/๓๔๓-๓๔๔.

^{๕๕} ที. ปา. อ. (ไทย) ๓/๒/๓๗๑, ม. อ. (ไทย) ๓/๑/๙๗.

^{๕๖} ส. นิ. อ. (ไทย) ๒/๖๓๗.

^{๕๗} ม. อ. (ไทย) ๓/๑/๙๗-๙๘.

พึงธรรม มีจิตตั้งมั่น ไม่นั่งคุยเรื่องอื่น หรือไม่ทำนวัตรกรรมเป็นต้นอย่างอื่น จึงจะชื่อว่ามีความเคารพในพระธรรม^{๕๘}

ภิกษุที่มีความเคารพในพระสงฆ์ เมื่อพระเถระไม่เชื่อเชิญก็ไม่แสดงธรรม ไม่กล่าวถามปัญหา ไม่เดิน ยืน นั่ง เบียดเสียดพระผู้ใหญ่ ไม่เอาผ้าหรือมือรัดเข้า ไม่คลุมไหล่ทั้งสองข้าง ท่ามกลางสงฆ์ ไม่กั่นร่วม สวมรองเท้า เชื่อว่าเคารพในพระสงฆ์ และเมื่อทำความไม่เคารพแม้ในภิกษุรูปหนึ่ง ย่อมเป็นอันไม่เคารพในสงฆ์ด้วย^{๕๙} หรือภิกษุที่ไปยังที่บำรุ้งของพระเถระ แต่ไม่ให้เอามือรัดเข้า ทำการบิดผ้า หรือคะนองมือทำอย่างอื่น ไปโดยมิได้รับการกล่าวเชื่อนิเชิญในสำนักของพระเถระผู้แก่กว่า เชื่อว่าไม่มีความเคารพในพระสงฆ์^{๖๐}

ทั้งหมดนี้ถึงแม้จะเป็นการกล่าวเฉพาะข้อปฏิบัติที่เป็นของพระภิกษุ และการปฏิบัติต่อพระพุทธรูป พระธรรมและพระสงฆ์ แต่ผู้ที่เป็นฆราวาสก็สามารถนำข้อธรรมต่างๆ นี้ไปประยุกต์ใช้กับบุคคลในครอบครัวได้ เช่น การรู้จักฟังคำสอนของผู้ใหญ่และปฏิบัติตามโดยเคารพ

(๓) อานิสงส์

อานิสงส์ของความอ่อนน้อมและไม่อ่อนน้อมต่อมตน พระพุทธศาสนามีคำสอนว่า คนในโลกนี้จะเป็นหญิงหรือชายก็ตาม เป็นคนกระด้าง เย่อหยิ่ง ไม่กราบไหว้คนที่ควรกราบไหว้ ไม่ลูกรับคนที่ควรลูกรับ ไม่ให้อาสนะคนที่สมควรแก่อาสนะ ไม่ให้ทางแก่คนที่สมควรแก่ทาง ไม่สักการะคนที่ควรสักการะ ไม่เคารพคนที่ควรเคารพ ไม่นับถือคนที่ควรนับถือ ไม่บูชาคนที่ควรบูชา เขาตายไปจะเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมที่เขาได้ทำไว้ หากตายไป ไม่เกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์จะเกิดในตระกูลต่ำ^{๖๑}

จะสังเกตว่าแม้ความไม่ประพฤติดอ่อนน้อมต่อมตน ซึ่งเป็นคุณธรรมพื้นฐานดูไม่สำคัญเท่าใดนัก แต่ก็สามารถทำให้คนไปเกิดในอบายได้ แต่ตรงกันข้ามถ้ามีความประพฤติดอ่อนน้อมต่อมตนก็เป็นเหตุให้ไปเกิดในสวรรค์ได้ ดังพระพุทธพจน์ว่า

บุคคล กระทำความเคารพผู้ที่ควรเคารพ
สักการะผู้ที่ควรสักการะ นับถือผู้ที่ควรนับถือ บูชา
ผู้ที่ควรบูชา เพราะธรรมนั้น ที่ยึดถือไว้บริบูรณ์

^{๕๘} ส. น. อ. (ไทย) ๒/๖๓๗.

^{๕๙} ม. จ. อ. (ไทย) ๓/๑/๙๘.

^{๖๐} ส. น. อ. (ไทย) ๒/๖๓๗.

^{๖๑} ม. จ. (ไทย) ๑๔/๒๙๕/๓๕๔.

อย่างนี้ หลังจากตายไป เขาย่อมเข้าถึงสุคติโลก
 สวรรค์ ถ้าเขาไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ หากมา
 เกิดเป็นมนุษย์ ก็จะเป็นผู้มีตระกูลสูงในประเทศที่
 กลับมาเกิด^{๖๒}

อานิสงส์ของการประพัตถ์อ่อนน้อมถ่อมตนอีกประการหนึ่ง ปรากฏในขุททกนิกาย ธรรม
 บท ดังพระพุทธพจน์ว่า

ธรรม ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ
 พละ ย่อมเจริญแก่บุคคลผู้กราบไหว้เป็นปกติ ผู้
 อ่อนน้อมต่อท่านผู้เจริญเป็นนิตย์^{๖๓}

พระอรรถกถาจารย์อธิบายพระพุทธพจน์บทนี้ว่า ผู้ไหว้เป็นปกติ ได้แก่ ผู้ชวนชวากิจคือ
 การไหว้เป็นประจำ สำหรับคฤหัสถ์ เช่น การกราบไหว้ภิกษุหนุ่มและแม่สามเณรแม่จะบวชในวัน
 นั้น สำหรับบรรพชิต ด้วยการกราบไหว้ท่านผู้แก่กว่าโดยบรรพชาหรือโดยอุปสมบท หรือในท่านผู้
 เจริญด้วยคุณ เมื่ออายุยังเป็นไปอยู่ อายุนั้นย่อมเป็นไปสิ้นเวลาเท่าใด คุณธรรมเหล่านั้นก็เป็นไป
 ตามสิ้นกาลเท่านั้นเหมือนกัน เพราะผู้ใดทำกุศลที่ยังอายุ ๕๐ ปี ให้เป็นไป อันตรายแห่งชีวิตของ
 ผู้นั้นพึงเกิดขึ้นแม้ในกาลมีอายุ ๒๕ ปี อันตรายนั้นย่อมระงับเสียได้ ด้วยการเป็นผู้กราบไหว้เป็น
 ปกติ ผู้นั้นย่อมดำรงอยู่ได้จนตลอดอายุ แม้วรรณะเป็นต้นของผู้นั้น ย่อมเจริญพร้อมกับอายุนั้น
 แต่การเจริญแห่งอายุ ที่เป็นไปโดยไม่มีอันตรายย่อมไม่มี^{๖๔} ใครก็ตามไม่ว่าจะเป็นฆราวาส
 นักบวช หรือแม้แต่สัตว์เดรัจฉาน ประพัตถ์ธรรมคือการอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่โดยวิธทั้งหลาย ผู้
 สมบูรณ์ด้วยคุณ ย่อมได้การสรรเสริญ พรรณนาชมเชยในชาตินี้ว่าเป็นผู้อ่อนน้อมต่อผู้เจริญที่สุด
 เมื่อตายไปแล้วก็มีความสุขในสวรรค์^{๖๕} พระพุทธเจ้าจึงสอนว่า ในศาสนานี้ควรทำการอภิวัต การ
 ลูกรับ อัญชลีกรรม สามิจิกรรม ตามผู้แก่กว่า ด้วยการให้อาสนะเลิศ น้ำเลิศ ก้อนข้าวเลิศ ตามผู้
 แก่กว่า^{๖๖} โดยแสดงอานิสงส์ของการอ่อนน้อมไว้ว่า

นรชนเหล่าใด ฉลาดในธรรม ย่อมมอบ
 น้อมคนผู้เจริญ นรชนเหล่านั้นเป็นผู้ได้รับความ

^{๖๒} พุ. พ. อ. (ไทย) ๑/๑/๑๙๘.

^{๖๓} พุ. ฎ. (ไทย) ๒๕/๑๐๙/๖๔.

^{๖๔} พุ. ฎ. อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๔๖๓-๔๖๔.

^{๖๕} พุ. ชา. อ. (ไทย) ๓/๑/๓๕๔.

^{๖๖} พุ. ชา. อ. (ไทย) ๓/๑/๓๕๑.

สรรเสริญในปัจจุบันนี้ และมีสุดความเป็นที่ไปในเบื้องหน้า^{๖๗}

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทว่า ภิกษุใดห้ามอาสนะ คือไม่ให้อาสนะแก่ผู้แก่กว่าต้องอาบัติทุกกฏ^{๖๘} และปรับอาบัติทุกกฏแก่ภิกษุผู้ไม่เคารพตามลำดับพรรษา ดังข้อความว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการกราบไหว้ การลูกรับ การทำอัญชลีกรรม การทำสามีจิกรรม อาสนะที่เลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ ตามลำดับผู้แก่กว่า ภิกษุไม่ควรเกียดกันเสนาสนะของสงฆ์ตามลำดับผู้แก่กว่า รูปใดเกียดกัน ต้องอาบัติทุกกฏ^{๖๙} ซึ่งจะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับความอ่อนน้อมถ่อมตนเป็นอย่างมาก เพราะความเคารพเป็นเหตุทำให้พระศาสดาดำรงอยู่ได้นาน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า พวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีความเคารพ มีความยำเกรงในพระศาสดา พระธรรม พระสงฆ์ ศึกษา ความไม่ประมาท และในปฏิสันถาร เป็นเหตุให้พระสังฆธรรมดำรงอยู่ได้นาน ในเมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้ว^{๗๐}

ตัวอย่างบุคคลผู้ประพฤติถ่อมตนสามารถทำให้คนเลื่อมใส และได้มาเป็นกำลังสำคัญของพระพุทธศาสนาในอดีตได้แก่พระอัสสชิ เมื่อครั้งที่พระสารีบุตรไปพบท่าน ณ เมืองราชคฤห์ ได้ถามท่านว่า พระศาสดาของท่านมีวาตะอย่างไร กล่าวอย่างไร พระอัสสชิคิดว่า ธรรมดาพวกปริพาชกเป็นปฏิปักษ์ต่อพระพุทธศาสนา เราจักแสดงความลึกซึ้งในพระศาสนาแก่ปริพาชกนี้ จึงกล่าวถ่อมตนว่ายังเป็นผู้ใหม่ บวชยังไม่นาน เพิ่งมาสู่พระธรรมวินัย ไม่อาจแสดงธรรมโดยพิสดารได้^{๗๑} ท่านจึงเป็นผู้ที่พระสารีบุตรเลื่อมใสเมื่อแรกเห็น เมื่อได้ฟังคำพูดที่ประกอบด้วยความถ่อมตนก็ยิ่งเกิดความเลื่อมใสยิ่งขึ้นเป็นตัวอย่างที่ควรยึดถือปฏิบัติตาม

๓.๑.๓ พุทธคำสุภาพอ่อนหวาน

(๑) ความหมาย

วัดตบทข้อ ๓ ความว่า เราพึงพูดจาแต่คำอ่อนหวานตลอดชีวิต^{๗๒} ในอรรถกถา มีศัพท์ว่าสาขัลยะ คือ ความเป็นผู้มีวาจาอ่อนหวาน สละสลวย ไม่หยาบคาย^{๗๓} หรือความเป็นผู้ร่าเริง

^{๖๗} พุ. ชา. อ. (ไทย) ๓/๑/๓๔๙.

^{๖๘} พุ. ชา. อ. (ไทย) ๓/๑/๓๕๓.

^{๖๙} วิ. จ. (ไทย) ๗/๓๑๑/๑๒๕-๑๒๖.

^{๗๐} อัง. ฉก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๔๙๑-๔๙๒.

^{๗๑} อัง. เอก. อ. (ไทย) ๑/๑/๒๗๑.

^{๗๒} บาลีใช้ศัพท์ว่า ยาวชีวี สณฺหาใจ อสฺสํ (ส. ส. (บาลี) ๑๕/๙๐๖/๓๓๕)

อ่อนโยน มีวาจาอ่อนหวาน ไพเราะ ไม่หยาบ งดเว้นถ้อยคำหยาบช้า สามานย์ เดี๋ยวร้อน ดุด่าผู้อื่น ชวนโกรธ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบเสีย แล้วพูดแต่ถ้อยคำสุภาพ น่ารัก ถูกใจ ทนสมัย เป็นที่พอใจรักใคร่ของชนหมู่มาก เรียกว่า สาขัลลยะ^{๗๔}

ศัพท์อื่นๆ ที่มีความหมายคล้ายกัน คือ^{๗๕}

(๑) กณณสุขา วาจาที่สบายหู เพราะเป็นวาจาที่ไพเราะโดยพยัญชนะ คือไม่ทำการเสียดแทงหูให้เกิดขึ้นตุจการแทงด้วยเข็ม (๒) เปมเนีย คือวาจาที่ไม่ให้เกิดความโกรธ แต่ยังความรักให้เกิดขึ้น เพราะเป็นวาจาไพเราะโดยอรรถ (๓) หทยังคมา วาจาจับใจ คือไปสู่หทัย ไม่มีอะไรกระทบกระเทือนเข้าไปสู่จิตโดยง่าย (๔) โบริ วาจาที่เป็นของมีอยู่ในเมือง เพราะเป็นวาจาบริบูรณ์ด้วยคุณ วาจานี้ท่านอุปมาเหมือนหญิงผู้มีวัฒนธรรมอันดีในเมือง เป็นของมีอยู่แก่ชาวเมือง หรือเป็นถ้อยคำของชาวเมือง เพราะชาวเมืองมีถ้อยคำสมควร มักเรียกบุคคลครวฟ่อว่าฟ่อ เรียกบุคคลควรเป็นพี่ชายน้องชายว่าพี่ชายน้องชาย เป็นต้น (๕) พหุชนกันตา วาจาเป็นที่รักชอบใจแก่ชนเป็นอันมาก (๖) พหุชนมนาปา วาจาที่เจริญใจ คือวาจาเป็นที่ยิ่งใจให้ชุ่มชื่น คือทำความเจริญแห่งจิตแก่คนจำนวนมาก โดยเป็นวาจาที่เจริญใจของชนหมู่มาก (๗) สัณหวาจตา ผู้มีวาจาละเอียดอ่อน สละสลวย (๘) สขิลวาจตา ความเป็นผู้มีวาจาอ่อนหวาน ได้แก่ วาจาอ่อนน้อม (๙) อมรสุวาจตา ความเป็นผู้มีวาจาไม่หยาบคาย คือ วาจาไม่กัซพะ บางแห่งใช้ศัพท์ว่า (๑๐) มธุภาณี คือ ผู้พูดภาษาน้ำผึ้ง หรือกล่าวถ้อยคำอ่อนหวานเหมือนน้ำผึ้ง^{๗๖} คืองดเว้นจากการพูดคำหยาบ พูดแต่คำที่ไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ^{๗๗} หรือผู้มีวาจางาม คือมีบทและพยัญชนะกลมกล่อม มีสำเนียงไพเราะอ่อนหวาน เวลาเปล่งออกมีเสียงกังวาน เป็นวาจาที่ไม่มีโทษ และเป็นวาจาที่สามารถให้รู้ใจความที่กล่าวได้ชัดเจน ทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด^{๗๘} คนที่พูดอ่อนหวาน เป็นสัมโมทนียกถา ไม่หยาบคาย เสนาะหู เรียกว่า ผู้มีวาจาไพเราะ^{๗๙} ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นวาจาที่สุภาพอ่อนหวานทั้งสิ้น

เหมือนพระดำรัสของพระพุทธเจ้า เวลาที่พระองค์ตรัสปฏิสันถาร จะทำให้ผู้ฟังมีความรื่นเริง ซึ่งมีศัพท์ว่า สัมโมทนียะ คือถ้อยคำเป็นที่ตั้งแห่งความรื่นเริง เพราะให้เกิดความรื่นเริง เกิด

^{๗๓} อภ. สง. อ. (ไทย) ๑/๒/๕๐๖.

^{๗๔} ที. ปา. อ. (ไทย) ๓/๒/๒๔๒.

^{๗๕} อภ. สง. อ. (ไทย) ๑/๒/๕๒๘-๕๕๙.

^{๗๖} อภ. ตี. อ. (ไทย) ๑/๓/๙๒.

^{๗๗} อภ. ตีก. (ไทย) ๒๐/๒๔/๑๗๘.

^{๗๘} ที. ส. อ. (ไทย) ๑/๒/๒๓.

^{๗๙} วิ. อ. (ไทย) ๑/๓/๖๔๗.

ปิติปราโมทย์ พังอยู่ก็เป็นสุข บริสุทธิ์โดยเนื้อความ และอีกศัพท์ว่า สาราณียะ คือถ้อยคำเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน เพราะเป็นถ้อยคำที่สมควร เป็นถ้อยคำที่ควรระลึกถึงกันตลอดกาลนาน อ่อนหวานด้วยอรรถและพยัญชนะ ตามระลึกถึงเมื่อใดก็เป็นสุข^{๔๐} พระดำรัสของพระพุทธเจ้าจึงมีความดี ๑๘ อย่าง คือ ๑) ทำโทษให้พินาศ ๒) ให้บรรลุดุชน ๓) ให้เกิดศรัทธา ๔) ให้เกิดปัญญา ๕) เป็นไปกับด้วยอรรถ ๖) เป็นไปกับด้วยพยัญชนะ ๗) มีบทอันดี ๘) มีเนื้อความลึกซึ้ง ๙) ไพเราะโสด ๑๐) เข้าถึงหทัย ๑๑) ไม่ยกตนขึ้นอวดอ้าง ๑๒) ไม่ชมผู้อื่น ๑๓) เย็นด้วยพระกรุณา ๑๔) ทรงตรัสถามด้วยพระปัญญา ๑๕) เป็นที่รื่นรมย์ ๑๖) ทนต่อความย่ำยีได้อย่างวิเศษ ๑๗) พังอยู่ก็เป็นสุข ๑๘) ใคร่ครวญอยู่ก็มีประโยชน์^{๔๑} ซึ่งทั้งหมดนี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการเจรจากับบุคคลต่างๆ ไป ให้สำเร็จประโยชน์ได้ทั้งสิ้น

พระพุทธเจ้าตรัสถึงลักษณะของวาจาสุภาสิตว่า วาจาประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ เป็นวาจาสุภาสิต ไม่เป็นทุภาสิต และเป็นวาจาไม่มีโทษ วิญญูชนไม่ติเตียน โดยรวมถึงคำพูดที่อ่อนหวานไว้ด้วย ได้แก่ ๑) พูดถูกกาล ๒) พูดคำจริง ๓) พูดคำอ่อนหวาน ๔) พูดคำประกอบด้วยประโยชน์ และ ๕) พูดด้วยเมตตาจิต^{๔๒}

การพูดนั้นถือเอาเจตนาเป็นที่ตั้ง ถึงแม้จะพูดหยาบคายแต่ผู้พูดมีจิตอ่อนโยน ก็ไม่เป็นผรุสวาจา พระอรรถกถาจารย์ยกตัวอย่างเด็กคนหนึ่งไม่เชื่อถ้อยคำของมารดา เข้าไปป่า เมื่อมารดาไม่สามารถห้ามเขาได้ จึงด่าว่า ขอให้แม่กระปือดูร้ายจงขวิดเขา แม่กระปือได้ปรากฏแก่เขาเหมือนอย่างแม่พูด เด็กจึงทำสักการีว่า คุณแม่ของเขากล่าวอย่างใดด้วยปากขออย่าเป็นอย่างนั้น แต่คิดอย่างใดด้วยใจ ขอให้เป็นอย่างนั้น แม่กระปือก็ได้หยุดอยู่อย่างนั้นเหมือนถูกผูกไว้ เพราะธรรมาแม่ไม่มีความประสงค์จะให้ลูกตาย คำพูดแบบนี้ไม่เป็นผรุสวาจา เพราะผู้พูดมีจิตอ่อนโยน การพูดอ่อนหวานแต่จิตไม่อ่อนโยนก็จัดเป็นผรุสวาจาได้ เช่น คำพูดของผู้ประสงค์ให้เขาตายว่า แกจงให้คนนั้นนอนสลายเถิด จัดเป็นผรุสวาจา เพราะผู้พูดมีจิตหยาบคาย^{๔๓}

(๒) แนวทางการปฏิบัติ

พระพุทธเจ้าสอนให้พิจารณาน้อมเข้ามาในตนว่า เมื่อมีใครพูดกับเราด้วยคำหยาบผู้ที่ย่อมไม่เป็นที่รักและพอใจของเรา การที่เราฟังพูดกับผู้อื่นด้วยคำหยาบ เราก็ไม่เป็นที่รักและพอใจ

^{๔๐} วิ. อ. (ไทย) ๑/๑/๒๒๐.

^{๔๑} วิ. อ. (ไทย) ๑/๑/๓๑๑-๓๑๒.

^{๔๒} อญ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๘/๓๓๘.

^{๔๓} ม. มุ. อ. (ไทย) ๑/๑/๕๕๒-๕๕๓.

แก่ผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเรา สิ่งนั้นก็ไม่ใช่ที่รักไม่เป็นที่พอใจของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเรา เราจะนำสิ่งนั้นไปผูกมัดกับผู้อื่นได้อย่างไร เมื่อพิจารณาอย่างนี้แล้ว ก็ควรเว้นจากการพูดคำหยาบ ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการพูดคำหยาบ และกล่าวสรรเสริญการไม่พูดคำหยาบด้วย^{๔๔} ให้ทำความขัดเกลากว่า คนอื่นจักพูดคำหยาบ เราจึงงดเว้นจากการพูดคำหยาบ^{๔๕} เพราะการงดเว้นจากคำหยาบเป็นทางหลักเลียงสำหรับบุคคลผู้พูดคำหยาบ^{๔๖} แม้แต่สัตว์เดรัจฉานก็ยังชอบคนที่พูดจาอ่อนหวาน ดังเช่นโคนันทิวีสาล เมื่อพราหมณ์พูดคำอ่อนหวาน น่าพอใจ โคนันทิวีสาลจึงลากเกวียนอันหนักไปได้ ทั้งยังทำให้พราหมณ์ได้ทรัพย์ และตนเองก็ปลื้มใจเพราะการช่วยเหลือนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ควรพูดแต่คำที่น่าพอใจเท่านั้น ไม่ควรพูดคำที่ไม่น่าพอใจในเวลาไหนๆ เลย^{๔๗}

(๓) อานิสงส์

พระพุทธเจ้าตรัสถึงบุรพกรรมของพระองค์ว่า ในชาติก่อน ภพก่อน พระองค์เกิดเป็นมนุษย์ ละเว้นจากคำหยาบ พูดแต่คำที่ไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จบใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่ พอใจ เพราะได้ทำ สังคม พอกพูนกรรมนั้น ทำกรรมนั้นให้สมบูรณ์แล้ว หลังจากตายแล้วพระองค์จึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ครบงำเทพเหล่าอื่นในเทวโลกด้วยฐานะ ๑๐ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ รสทิพย์ ใญ่รู้พระทิพย์ จุตติจากเทวโลกมาเกิดเป็นมนุษย์ จึงได้ลักษณะมหาบุรุษ ๒ ประการนี้ คือ (๑) มีพระชิวหาใหญ่ยาว (๒) มีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม ตรัสดุจเสียงร้องของนกการเวก ด้วยอานิสงส์นั้น แม้พระองค์จะทรงเป็นพระราชหรือเป็นพระพุทธเจ้าก็ตามจะมีพระวาจอันชนทั้งหลายยอมรับ^{๔๘}

พระอรรถกถาจารย์บรรยายว่า คนพูดคำหยาบจะมีล้นกระด้าง มีล้นอำพราง มีสองล้น หรือติดอ่าง ส่วนคนไม่พูดคำหยาบจะมีล้นไม่กระด้าง ไม่มีล้นอำพราง ไม่สองล้น ล้นของเขาจะอ่อน มีสีเหมือนผ้ากัมพลสีแดง เสียงของผู้มีวจาหยาบย่อมแตก เสียงขาด หรือมีเสียงเหมือนกา ส่วนผู้ไม่กล่าววจาหยาบอันทำให้เสียงแตก ผู้นั้นจะมีเสียงไพเราะและน่ารัก^{๔๙} เพราะไม่พูดหยาบ

^{๔๔} ส. ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๔.

^{๔๕} ม. ม. (ไทย) ๑๒/๘๓/๗๓.

^{๔๖} ม. ม. (ไทย) ๑๒/๘๕/๗๕.

^{๔๗} ช. ขา. (ไทย) ๒๗/๒๔/๑๒.

^{๔๘} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๖/๑๙๓.

^{๔๙} ที. ปา. อ. (ไทย) ๓/๒/๗๕.

จึงเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนทั้งหลาย มีปกติอยู่เป็นสุข พุดเพราะ น่ายกย่อง เสี่ยงของเขา ประกอบด้วยองค์ ๘* ซึ่งเป็นอานิสงส์มาจากการพุดวาจาอ่อนหวานในอดีต^{๙๐}

๓.๑.๔ ไม่พุดส่อเสียด

(๑) ความหมาย

วัดตบทข้อ ๓ ความว่า เราไม่พุดคำส่อเสียดตลอดชีวิต^{๙๑} ศัพท์บาลีว่า ปิสุณวาจา คือ วาจาส่อเสียด ได้แก่ วาจาที่เป็นเหตุทำตนให้เป็นที่รักในใจของผู้ที่ตนพุดด้วย และเป็นเหตุส่อเสียดผู้อื่น อรรถาธิบายว่า เจตนาของบุคคลผู้มีจิตเศร้าหมองอันให้เกิดความพยายามทางกาย และทางวาจา เพื่อให้คนอื่นแตกกัน และเพื่อต้องการทำตนให้เป็นที่รัก^{๙๒} หรือวาจาที่เป็นเหตุให้บุคคลผู้ที่ตนพุดด้วย เกิดความรักตนและเกลียดชังคนอื่น แม้เจตนาที่เป็นต้นเหตุของการกล่าวคำหยาบและคำเพ้อเจ้อ ก็ชื่อว่า วาจาส่อเสียดได้ หรือเจตนาของบุคคลผู้มีจิตเศร้าหมองอันเป็นที่ตั้งแห่งการพยายามทางกายและวาจา เพื่อทำลายคนอื่นหรือเพื่อประสงค์จะทำตนให้เป็นที่รักของคนอื่น ก็ชื่อว่า วาจา ส่อเสียด^{๙๓}

ลักษณะของผู้มีวาจาส่อเสียด คือฟังจากข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้วมาบอกข้างนี้เพื่อทำลายคนหมู่นี้ เป็นผู้ทำลายคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง สนับสนุนคนที่แตกกันแล้วบ้าง ขอบการแบ่งพวกแบ่งเหล่า ยินดีการแบ่งพวกแบ่งเหล่า สนุกกับการแบ่งพวกแบ่งเหล่า พุดแต่เรื่องทีก่อให้เกิดการแบ่งพวกแบ่งเหล่า ทั้งหมดนี้เรียกว่า ความเป็นผู้ ส่อเสียด^{๙๔}

สาเหตุของการพุดส่อเสียด ได้แก่ ประสงค์ให้ตนเป็นที่รัก และประสงค์ให้เขาแตกกัน โดยอธิบายว่า บุคคลนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยประสงค์ให้ตนเป็นที่รัก เช่น คนที่มีความคิดว่า เราจักเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ เป็นผู้คุ้นเคยสนิทสนม เป็นที่ดีใจของผู้นี้ และผู้ที่มีความประสงค์ให้เขาแตก

* เสี่ยงที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการคือ (๑) แจ่มใส (๒) ชัดเจน (๓) นุ่มนวล (๔) ชวนฟัง (๕) กลมกล่อม (๖) ไม่พรวด (๗) ลึกซึ้ง (๘) กังวาน (ที. ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๕/๒๑๖).

^{๙๐} พุ. จริยา. อ. (ไทย) ๙/๓/๖๓๐.

^{๙๑} บาลีใช้ศัพท์ว่า ยาวชีวิต อปิสุณวาโจ อสุสฺส. (ส. ส. (บาลี) ๑๕/๙๐๖/๓๓๕).

^{๙๒} ที. ส. อ. (ไทย) ๑/๑/๑๙๔.

^{๙๓} ม. ม. อ. (ไทย) ๑/๑/๕๕๑.

^{๙๔} พุ. ม. (ไทย) ๒๙/๘๗/๒๗๐.

กัน เช่น คนที่มีความคิดว่า ทำอย่างไรคนเหล่านี้จึงเป็นคนแปลกแยก แตกต่าง เป็นพรรค เป็นเหล่า เป็นสองพวก เป็นสองฝักสองฝ่าย แยกแยกไม่ปรองดองกัน อยู่ลำบาก ไม่สบาย เป็นต้น^{๙๕}

การที่จะนับว่าเป็นวาจาเสื่อมและถึงความเป็นกรรมบถได้นั้น ต้องมีองค์ประกอบ ๔ ประการ คือ

๑) มีผู้อื่นที่ฟังให้แตกกัน (ภินุทิตพุโพ ปโร)

๒) มุ่งให้เขาแตกกันว่า คนเหล่านี้จักเป็นผู้ต่างกัน และแยกกันด้วยอุบายอย่างนี้ (ภทปุเรกขารตา) หรือ ประสงค์ให้ตนเป็นที่รักว่า เราจักเป็นที่รัก จักเป็นที่ไว้วางใจ ด้วยอุบายอย่างนี้ (ปิยกมฺยตา)

๓) ความพยายามที่เกิดแต่ความมุ่งให้เขาแตกกันนั้น (ตชฺโช วายาโม)

๔) ผู้นั้นรู้เรื่องนั้น (ตสฺส ตทตฺถวิชานนํ)^{๙๖}

เมื่อครบองค์ประกอบทั้ง ๔ ประการนี้แล้ว ชื่อว่าเป็นกรรมบถ ซึ่งสามารถนำผู้นั้นไปสู่อบายได้เมื่อจากโลกนี้ไป

(๒) แนวทางการปฏิบัติ

วิธีปฏิบัติเพื่อเว้นจากคำส่อเสียด คือ ฟังความจากฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความจากฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ชื่นชมยินดีเฟลิดเฟลินต่อผู้ที่สามัคคีกัน พุดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี^{๙๗} ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระจุนทะถึงข้อปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลสว่า เธอทั้งหลายพึงทำความขัดเกลากว่า คนอื่นจักพุดคำส่อเสียด เราจักงดเว้นจากคำส่อเสียด^{๙๘} การงดเว้นจากคำส่อเสียดเป็นทางหลักเลี้ยงสำหรับบุคคลผู้พุดส่อเสียด^{๙๙}

บุคคลจะละการพุดส่อเสียดได้เพราะอาศัยการไม่พุดส่อเสียด โดยให้พิจารณาว่าเราเป็นผู้ส่อเสียดเพราะเหตุแห่งสังโยชนเหล่าใด เราพึงปฏิบัติเพื่อละเพื่อตัดสังโยชนเหล่านั้นเสีย^{๑๐๐} พระพุทธเจ้าสอนให้พิจารณาแล้วน้อมเข้ามาในตนว่า การที่บุคคลพึงยุยงเราให้แตกจากมิตรด้วยการพุดส่อเสียด ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา การที่เราพึงยุยงผู้อื่นให้แตกจากมิตรด้วยการ

^{๙๕} พุ. ม. (ไทย) ๒๙/๘๗/๒๗๐.

^{๙๖} ที. ส. อ. (ไทย) ๑/๑/๑๙๔-๑๙๕, พุ. ม. อ. (ไทย) ๕/๑/๒๔๓-๒๔๔.

^{๙๗} ที. ส. (ไทย) ๙/๑๙๔/๖๕.

^{๙๘} ม. มุ. (ไทย) ๑๒/๘๓/๗๓.

^{๙๙} ม. มุ. (ไทย) ๑๒/๘๕/๗๕.

^{๑๐๐} ม. ม. (ไทย) ๑๓/๓๖/๔๐.

พูดส่อเสียด ชื่อนั้นก็ไม่ใช่ที่รัก ไม่ใช่ที่พอใจแม้ของผู้อื่น สิ่งใดไม่ใช่ที่รัก ไม่ใช่ที่พอใจของเรา สิ่งนั้นก็ไม่ใช่ที่รัก ไม่ใช่ที่พอใจแม้ของผู้อื่น สิ่งใดไม่ใช่ที่รัก ไม่ใช่ที่พอใจของเรา เราจะนำสิ่งนั้นไปผูกมัดกับผู้อื่นได้อย่างไร เมื่อพิจารณาอย่างนี้แล้ว ก็ควรเว้นขาดจากการพูดส่อเสียด ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการพูดส่อเสียด และกล่าวสรรเสริญการพูดส่อเสียดด้วย^{๑๐๑}

การเว้นจากการส่อเสียดไม่ใช่เฉพาะแต่การเว้นการไม่พูดส่อเสียดเท่านั้น แต่ยังหมายถึงการทำให้คนรักใคร่ปรองดองกัน เช่น เมื่อมิตร ๒ คน หรือภิกษุร่วมอุปัชฌาย์เป็นต้น ๒ รูป แยกกันด้วยเหตุใดๆ ก็ตามเข้าไปหาทีละคนแล้วกล่าวถ้อยคำเป็นต้นว่า การแยกกันนี้ไม่ควรแก่ท่านผู้เกิดในตระกูลเช่นนี้ ผู้เป็นพหูสูตอย่างนี้ ทำการสมานกันเป็นประจำ ส่งเสริมการสมานกัน เช่น เห็นคน ๒ คน พร้อมเพรียงกันแล้วพูดถ้อยคำเป็นต้นว่า ความพร้อมเพรียงนี้สมควรแก่ท่านทั้งหลาย ผู้เกิดในตระกูลเช่นนี้ ผู้ประกอบด้วยคุณเช่นนี้ ทำให้เขามั่นคงต่อกัน หรือชอบคนที่พร้อมเพรียงกัน ยินดีกับคนที่เขาพร้อมเพรียงกัน ที่ใดไม่มีคนพร้อมเพรียงกันก็ไม่ปรารถนาจะอยู่ที่นั่น หรือยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกันไม่ปรารถนาแม้จะจากคนผู้พร้อมเพรียงกันไปอยู่ที่อื่น และผลิตเพลินในคนที่พร้อมเพรียงกัน เช่น การเห็น การฟัง คนที่พร้อมเพรียงกันแล้วผลิตเพลิน นอกจากนั้น ยังกล่าวแต่ วาจาที่ทำให้คนพร้อมเพรียงกัน ซึ่งเป็นวาจาที่แสดงคุณแห่งความสามัคคีเท่านั้น^{๑๐๒}

(๓) อานิสงส์

พระพุทธเจ้าตรัสว่า วาจาส่อเสียด ที่บุคคลเสพ เจริญ กระทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยการผลให้ไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน เป็นเปรต โทษของวาจาส่อเสียดอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยการผลให้แตกจากมิตรเมื่อมาเกิดเป็นมนุษย์^{๑๐๓} เพราะวาจาส่อเสียดคมกล้าดุจประหารด้วยศาสตรา ถึงความคุ้นเคยที่เหนียวแน่นมั่นคง ก็แตกสลายไปได้โดยรวดเร็ว เพราะคนที่เชื่อถือวาจาส่อเสียดนั้นแล้วก็ทำลายไมตรีของตนเสีย^{๑๐๔} พระอรรถกถาจารย์บรรยายว่า การไม่พูดส่อเสียดทำให้มีกายไม่แตกแยก มีบิรวารไม่แตกแยก แม้ด้วยความพยายามของคนอื่น มีเสียงไม่แตกแยกในพระสังฆกรรม มีมิตรมั่นคง เป็นที่รักของสัตว์ทั้งหลายโดยส่วนเดียว มากไปด้วยความไม่เศร้าหมอง^{๑๐๕} โทษเหล่านี้ให้ดูที่คุณธรรมของผู้ที่ตนส่อเสียดด้วยว่า มีคุณธรรมมาน้อยเพียงใด โทษของวาจา

^{๑๐๑} ส. ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๓.

^{๑๐๒} ที. ส. อ. (ไทย) ๑/๑/๑๙๕-๑๙๖.

^{๑๐๓} อญ. สตุตถก-อฏฐก-นวก. (ไทย) ๒๓/๔๐/๓๐๑.

^{๑๐๔} พุ. ขา. อ. (ไทย) ๓/๔/๖๙๙.

^{๑๐๕} พุ. จริยา. อ. (ไทย) ๙/๓/๖๓๐.

ส่อเสียดยนั้น ที่มีโทษน้อยเพราะผู้ถูกทำให้แตกกันนั้นมีคุณธรรมน้อย และมีโทษมากเพราะผู้นั้นมีคุณธรรมมาก^{๑๐๖}

โทษที่ควรคำนึงถึงอีกประการคือ เมื่อเราพูดส่อเสียดย แม้ตนเองก็ยังดีเตียนตนเองได้ ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วพึงดีเตียน หลังจากตายแล้วทุกติเป็นอันหวังได้ เพราะการพูดส่อเสียดยเป็นปัจจัยอาสวะและความเร้าร้อนที่ทำความคับแค้น จะพึงเกิดขึ้นเพราะการพูดส่อเสียดยเป็นปัจจัย เมื่อบุคคลเว้นขาดจากการพูดส่อเสียดยแล้ว อาสวะและความเร้าร้อนที่ทำความคับแค้นเหล่านั้นจะไม่มี^{๑๐๗} กรณีของพระภิกษุ แม้ตนเองก็จะดีตนเองว่า เราบวชในศาสนาที่สอนไม่ให้ทำการพูดส่อเสียดยโดยอาการทั้งปวง ก็ยังไม่อาจละการพูดส่อเสียดยได้ เราบวชทำไม วิญญูชน แม้ใคร่ครวญก็พึงดีเตียนว่า คนนี้บวชในศาสนาเช่นนี้แล้วยังไม่สามารถละการพูดส่อเสียดยได้ คนนี้บวชทำไม^{๑๐๘}

พระพุทธเจ้าตรัสถึงบุรพกรรมของพระองค์ว่า ในชาติก่อน ภพก่อน พระองค์เกิดเป็นมนุษย์ ละเว้นจากคำส่อเสียดย คือ พึงความจากฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือพึงความจากฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ชื่นชมยินดีเฟลิดเฟลินต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่คำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี เพราะได้ทำ สังฆม พอกพูนกรรมนั้น ทำกรรมนั้นให้ไพบูลย์แล้ว หลังจากตายลงพระองค์จึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ครอบบำเพ็ญเหล่าอื่นในเทวโลกด้วยฐานะ ๑๐ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสี่ยงทิพย์ รสทิพย์ โภจวิพพะทิพย์ จุติจากเทวโลกนั้นแล้วมาสู่ความเป็นมนุษย์ ได้ลักษณะมหาบุรุษ ๒ ประการ คือ (๑) มีพระทนต์ ๔๐ ที่ (๒) มีพระทนต์ไม่ห่างและด้วยอาณิสสฺสนั้น ถึงพระองค์จะเป็นพระราชารหรือพระพุทธเจ้าก็ตามจะมีบริษทที่ไม่แตกแยก^{๑๐๙} ผู้กล่าววจาส่อเสียดยทำลายความสามัคคี พินัย่อมไม่สมบุรณ์และย่อมเป็นผู้มีพินห่าง^{๑๑๐}

พระอรรถกถาจารย์ เล่าเรื่องพระภิกษุรูปหนึ่งในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ กล่าวคำส่อเสียดยให้ภิกษุ ๒ รูปซึ่งสามัคคีกันต้องแตกจากกัน ตายไปเกิดในนรกอเวจีตลอดพุทธันดรหนึ่ง ในสมัยพระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบันมาเกิดเป็นเปรตปากเน่า กลืนปากเหม็น

^{๑๐๖} ที. ซี. อ. (ไทย) ๑/๑/๑๙๕๕., ม. ม. อ. (ไทย) ๑/๑/๕๕๑.

^{๑๐๗} ม. ม. (ไทย) ๑๓/๓๖/๔๐.

^{๑๐๘} ม. ม. อ. (ไทย) ๒/๑/๙๕.

^{๑๐๙} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๔/๑๙๑๑.

^{๑๑๐} ที. ปา. อ. (ไทย) ๓/๒/๗๓.

ฟุ้งซาย แต่กายของเขามีสีเหมือนทองคำ ท่านพระนารทะ ลงจากเขาคิชฌกูฏเห็นเปรตนั้นจึงถามถึงบุรพกรรมในกาลก่อน^{๑๑๑} เปรตตอบว่า

เมื่อก่อน ข้าพเจ้าเป็นสมณะลามก มีวาจา
 ชั่วช้ายิ่งนัก เป็นผู้มักกำจัด ไม่สำรวมปาก
 ผิดพรณดังทอง ข้าพเจ้าได้แล้ว เพราะพรหมจรรย์
 นั้น แต่ปากของข้าพเจ้าเหม็น เพราะกล่าววาทา
 ส่อเสียด

และได้กล่าวเตือนพระนารทะว่า

ท่านนารทะ รูปร่างของข้าพเจ้าท่านเห็น
 เองแล้ว ท่านผู้ฉลาดซึ่งเป็นผู้อนุเคราะห์ให้กล่าวไว้ว่า
 ท่านอย่าได้พูดส่อเสียด และอย่าได้พูดมุสา ท่าน
 จักเป็นเทพผู้สมบูรณ์ ด้วยสมบัติที่น่าปรารถนา^{๑๑๒}

ในวินัยปิฎก พระพุทธเจ้าปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้กล่าวคำส่อเสียด^{๑๑๓} โดยแบ่งอาบัติเป็น ๒ ประเภท คือ กล่าวคำส่อเสียดแก่อุปสัมบัน (ภิกษุด้วยกัน) อาบัติปาจิตตีย์ กล่าวคำส่อเสียดแก่อนุสัมบัน (สามเณรหรือคฤหัสถ์) ต้องอาบัติทุกกฏ^{๑๑๔}

วาจาส่อเสียดนี้ ผู้ใดละได้ ตัดขาดได้ ทำให้สงบระงับ ทำให้เกิดขึ้นไม่ได้อีก เผาด้วยไฟคือญาณแล้ว ผู้นั้นจึงจะชื่อว่าไม่เกี่ยวข้อง ไม่ชวนชวาย และไม่พัวพันกับความมีวาจาส่อเสียด^{๑๑๕} เพราะผู้ยังเป็นปุถุชนก็มีโอกาสที่จะเผลอพูดส่อเสียดได้บ้างไม่มากก็น้อย ผู้ที่จะสามารถละวาจาส่อเสียดได้ต้องบรรลุนิพพานพระโสดาบันขึ้นไป^{๑๑๖}

^{๑๑๑} พุ. เปต. อ. (ไทย) ๒/๒/๒๕-๒๗.

^{๑๑๒} พุ. เปต. (ไทย) ๒๖/๘-๙/๑๖๙.

^{๑๑๓} วิ. ม. (ไทย) ๒/๓๗/๒๒๕.

^{๑๑๔} วิ. ม. (ไทย) ๒/๔๒/๒๓๑.

^{๑๑๕} พุ. ม. (ไทย) ๒๙/๘๗/๒๗๑.

^{๑๑๖} อจ. ติก. อ. (ไทย) ๑/๓/๔๕.

๓.๑.๕ กำจัดความตระหนี่

(๑) ความหมาย

ความตระหนี่ มาจากศัพท์ว่า มัจฉริยะ ได้แก่ ความเหนียวแน่น ความเป็นผู้มีจิตหดหู่เจ็บร้อนในการให้ ความมุงจะเอา ผู้ไม่รู้จักถ้อยคำที่ปากกล่าว คือ ผู้ที่เห็นยากแล้วให้จิตยบยั้งอยู่ให้ทนหดหู่อยู่ด้วยความขี้เหนียว^{๑๑๗} ความหวงแหนคิดกีดกันไม่ให้ผู้อื่นได้ดี หรือมีส่วนร่วม^{๑๑๘} มีลักษณะปกปิดสมบัติของตน เพราะไม่อยากให้แก่ผู้มาขอสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แม้จะเป็นการขอยืมก็ตาม^{๑๑๙} มีความกระด้างและความเหนียวแน่นเป็นลักษณะ^{๑๒๐}

จิตของผู้ตระหนี่ย่อมคับแคบ เมื่อจิตคับแคบ แม้กายก็คับแคบ ไม่ยื่นให้คนอื่น ไม่มีจิตคิดเผื่อแผ่ คือ การที่จิตกันเอาไว้ไม่ให้ทานเป็นต้น ไม่ต้องการทำอุปการะให้สิ่งของของตนแก่คนอื่น อยากจะรับฝ่ายเดียว มีการซ่อนสมบัติของตน ถือเอาสมบัติของคนอื่นเป็นลักษณะ ด้วยคิดว่าความอัสจรรย์นี้ จะมีแก่เราคนเดียว อย่างมีแก่คนอื่น^{๑๒๑}

บาลีใช้ศัพท์อีกคำว่า กทริยะ คือความตระหนี่เหนียวแน่น^{๑๒๒} ซึ่งใช้แทนความตระหนี่ความตระหนี่อย่างอ่อน เรียกว่า มัจฉริยะ ส่วนความตระหนี่จัด เรียกว่า กทริยะ^{๑๒๓} หรือความตระหนี่ที่กล้าแข็ง คือ การไม่เอื้อเฟื้อ เป็นภาวะของคนเห็นแก่ตัว ผู้ประกอบด้วยความตระหนี่นั้น ย่อมห้ามแม้คนที่ให้แก่คนอื่น ดังข้อความว่า

บุคคลผู้เหนียวแน่น มีความดำริชั่วเป็น
 มิจฉาทิฏฐิ ไม่มีความเอื้อเฟื้อ ย่อมห้ามคนที่กำลัง
 จะให้โภชนาหารแก่คนทั้งหลายที่ขออยู่^{๑๒๔}

ลักษณะของคนตระหนี่ เมื่อพูดเรื่องจาละ ย่อมขัดใจ โกรธ พยาบาท แสดงความโกรธเคืองและความขัดใจให้เห็น เพราะผู้ตระหนี่ยอมไม่เห็นจาคสัมปทาในตน และไม่ได้ปิตปราโมทย์ที่

^{๑๑๗} อภิ. สจ. อ. (ไทย) ๑/๒/๔๒๘

^{๑๑๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๒-๑๗๓.

^{๑๑๙} ชู. วิ. อ. (ไทย) ๒/๑/๑๒๐.

^{๑๒๐} ที. ม. อ. (ไทย) ๒/๒/๖๓.

^{๑๒๑} อภิ. สจ. อ. (ไทย) ๑/๒/๔๓๒.

^{๑๒๒} ชู. เปต. อ. (ไทย) ๒/๒/๒๑๖.

^{๑๒๓} ส. ส. อ. (ไทย) ๑/๑/๒๖๓.

^{๑๒๔} อภิ. สจ. อ. (ไทย) ๑/๒/๔๓๑.

มีจาคสัมปทาเป็นเหตุ ถ้อยคำปรารภจาจะจึงเป็นถ้อยคำชั่วของคนตระหนี่^{๑๒๕} คนตระหนี่จึงให้ทานไม่ได้ด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ ๑) เพราะกลัวภัย จึงไม่ให้ทาน แต่ภัยจะมีแก่คนผู้ไม่ให้ทานนั้น ๒) เพราะกลัวความหิว จึงไม่ให้ทาน แต่ความหิวจะมีแก่คนผู้ไม่ให้ทานนั้น ๓) เพราะกลัวความกระหาย จึงไม่ให้ทาน แต่ความกระหายจะมีแก่คนผู้ไม่ให้ทานนั้น^{๑๒๖}

พระอรรถกถาจารย์ยกตัวอย่างชาวนา ในเวลาไถนา คิดว่า เมื่อนานี้สมบูรณ์แล้วจักถวายสลากภัต แต่เมื่อข้าวกล้าเมล็ดผลแล้ว ความตระหนี่เกิดขึ้นห้ามจิตอันประกอบด้วยจาคะ เมื่อจิตประกอบด้วยจาคะไม่องงามขึ้นได้ด้วยอำนาจความตระหนี่ เขาจึงไม่ได้สมบัติสามอย่าง คือ มนุษย์สมบัติ ทิพย์สมบัติ และ นิพพานสมบัติ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ความตระหนี่เป็นมลทินของผู้ให้^{๑๒๗}

พระพุทธศาสนาแบ่งความตระหนี่ไว้ ๕ ประเภท คือ^{๑๒๘}

๑. อาวาสมัจฉริยะะ ตระหนี่ที่อยู่ คือ หวงที่อยู่อาศัย เช่น ภิกษุหวงเสนาสนะ กีดกันผู้อื่นซึ่งมิใช่พวกของตน ไม่ให้เข้าอยู่^{๑๒๙} เช่น เห็นอาคันตุกะแล้วกล่าวว่า ในอาวาสหลังนี้เขาเก็บบริวารของเจดีย์ ของสงฆ์ไว้ ย่อมกันอาวาสแม้เป็นของสงฆ์ หรือเห็นผู้อื่นอยู่ในอาวาสนั้น แล้วทณไม่ได้ ตายไปย่อมเกิดเป็นเปรต หรืองูเหลือม^{๑๓๐} เช่น ภิกษุรูปหนึ่งไม่ต้องการให้ภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก ผู้สมบูรณ์ด้วยวัตรมาในอาวาสนั้น คิดว่าแม้ภิกษุที่มาแล้วก็ขอให้รีบไปเสีย ชื่อว่า อาวาสมัจฉริยะะ แต่ถ้าไม่ต้องการให้พวกภิกษุผู้ก่อการทะเลาะวิวาทเป็นต้น อยู่ในที่อยู่นั้น ไม่เป็นอาวาสมัจฉริยะะ^{๑๓๑}

๒. กุลมัจฉริยะะ ตระหนี่ตระกูล หรือ หวงสกุล เช่น ภิกษุหวงสกุลอุปัฏฐาก คอยกีดกันภิกษุอื่นไม่ให้เกี่ยวข้อง หรือได้รับการบำรุงด้วย^{๑๓๒} ย่อมกันภิกษุพวกอื่นที่จะเข้าไปในตระกูลอุปัฏฐากของตน หรือเห็นภิกษุอื่นเข้าไปในตระกูลนั้นแล้วทณไม่ได้^{๑๓๓} อย่างนี้จัดเป็นกุลมัจฉริยะะ แต่ถ้าไม่ต้องการให้คนไม่ดีเข้าไป ไม่เป็นมัจฉริยะะ เพราะคนไม่ดีย่อมปฏิบัติเพื่อทำลายความ

^{๑๒๕} อจ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๗/๒๖๐.

^{๑๒๖} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๓๒/๓๗.

^{๑๒๗} พ. ธ. อ. (ไทย) ๑/๒/๔/๒๘.

^{๑๒๘} อจ. นวก. (ไทย) ๒๓/๖๙/๕๕๓.

^{๑๒๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๗๓.

^{๑๓๐} ที. ปา. อ. (ไทย) ๓/๒/๓๕๙-๓๖๐, อจ. ปญจก-ฉก. อ. (ไทย) ๓/๒๕๖.

^{๑๓๑} พ. ม. อ. (ไทย) ๕/๑/๒๗๓.

^{๑๓๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๗๓.

^{๑๓๓} ที. ปา. อ. (ไทย) ๓/๒/๓๕๙-๓๖๐, อจ. ปญจก-ฉก. อ. (ไทย) ๓/๒๕๖.

เลื่อมใสของอุปัฏฐากและญาตินั้นเสีย แต่ถ้าไม่ต้องการให้ภิกษุผู้สามารถรักษาความเลื่อมใสไว้ได้ เข้าไปในสกุลนั้น เป็นมัจฉริยะ^{๑๓๔} ในภิกษุณีวิวัจนีทรวงปรับอาบัติปาจิตตีย์ สำหรับภิกษุณีผู้ตระหนี่ตระกูล^{๑๓๕}

๓. ลามมัจฉริยะ ความตระหนี่ลาม หวงผลประโยชน์ เช่น ภิกษุหาทางกีดกันไม่ให้ลามเกิดขึ้นแก่ภิกษุอื่น^{๑๓๖} ตระหนี่ลามแม้เป็นของสงฆ์ หาวิธีทำให้ภิกษุอื่นไม่ได้ลามนั้น หรือเห็นลามเกิดแก่ผู้อื่นแล้วทนไม่ได้^{๑๓๗} เช่น เมื่อภิกษุผู้มีศีลรูปอื่นได้ลามอยู่ ภิกษุผู้ตระหนี่คิดว่า จงอย่าได้ อย่างนี้จัดเป็นลามมัจฉริยะ แต่ภิกษุที่ทาสัทธิให้เลื่อม ด้วยการไม่ใช้สอยหรือใช้สอยไม่ดีเป็นต้น แม้ของบุคคลนั้นก็ไม่ได้แก่ผู้อื่น เห็นภิกษุนั้นแล้วคิดว่าถ้าภิกษุนี้ไม่ได้ลามนี้ ภิกษุผู้มีศีลรูปอื่นพึงได้ใช้สอย อย่างนี้ไม่เป็นมัจฉริยะ^{๑๓๘}

๔. วรณมัจฉริยะ ตระหนี่วรรณะ หวงสรีวรรณะ คือผิวพรรณของร่างกาย ไม่พอใจให้ผู้อื่นสวยงาม หวงคุณวรรณะ คือคำสรรเสริญคุณ ไม่อยากให้มีใครมีคุณความดีมาแข่งตน หรือไม่พอใจได้ยินคำสรรเสริญคุณความดีของผู้อื่น ตลอดจนแบ่งชั้นวรรณะกัน^{๑๓๙}

คำว่า วรรณะ มี ๒ ชนิด คือวรรณะแห่งสรีระ และวรรณะคือคุณความดี^{๑๔๐} ในวรรณะ ๒ อย่างนั้น เมื่อเขากล่าวกันว่าผู้อื่นมีรูปร่างน่าเลื่อมใส ผู้ที่ไม่ประสงค์จะกล่าว ชื่อว่าตระหนี่วรรณะแห่งสรีระ ผู้ที่ไม่ประสงค์จะกล่าวสรรเสริญผู้อื่นด้วยคุณคือ ศีล ธุตคุณ ปฏิบัติ อจาระ ชื่อว่าตระหนี่วรรณะคือคุณความดี คือเห็นเขากล่าวคุณความดีของผู้อื่นแล้วทนไม่ได้^{๑๔๑}

๕. ธรรมมัจฉริยะ คือ ตระหนี่ธรรม หวงวิชาความรู้ และคุณพิเศษที่ได้บรรลุ ไม่ยอมสอน ไม่ยอมบอกผู้อื่น กลัวเขาจะรู้เทียมเท่าหรือเกินตน^{๑๔๒} คือ ตระหนี่ในปริยัติธรรม ไม่ให้ปริยัติธรรมแก่ภิกษุอื่น คิดว่าผู้อื่นเรียนธรรมนี้แล้วจักข่มตน ส่วนภิกษุใดไม่ให้เพราะอนุเคราะห์ธรรม หรือ

^{๑๓๔} พ. ม. อ. (ไทย) ๕/๑/๒๗๓.

^{๑๓๕} วิ. ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๔๓/๒๗๔.

^{๑๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๓.

^{๑๓๗} ที. ปา. อ. (ไทย) ๓/๒/๓๕๙-๓๖๐, อ.จ. ปญจก-ฉก. อ. (ไทย) ๓/๒๕๖.

^{๑๓๘} พ. ม. อ. (ไทย) ๕/๑/๒๗๓-๒๗๔.

^{๑๓๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๓.

^{๑๔๐} ที. ปา. อ. (ไทย) ๓/๒/๓๕๙-๓๖๐, อ.จ. ปญจก-ฉก. อ. (ไทย) ๓/๒๕๖.

^{๑๔๑} พ. ม. อ. (ไทย) ๕/๑/๒๗๓.

^{๑๔๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๓.

อนุเคราะห์บุคคล ไม่จัดเป็นความตระหนี่^{๑๓๓} พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ความตระหนี่ธรรมนี้เป็นสิ่งที่น่าเกลียดอย่างยิ่ง^{๑๓๔}

เรื่องมัจฉริยะนี้ พระอรรถกถาจารย์จะอธิบายและยกตัวอย่างพระภิกษุเป็นส่วนใหญ่ เพราะคำสอนส่วนใหญ่มุ่งแสดงแก่พระภิกษุ แต่คฤหัสถ์ก็สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้เช่นกัน

ความตระหนี่มีสิ่งของอันเป็นที่รักเป็นต้นเหตุ เช่น นักบวชมีลูกศิษย์ ส่วนชาวบ้านก็มีลูก หรือมีสัตว์ มีช้างม้าเป็นต้น เป็นที่รัก เป็นที่หยอกล้อ ถือว่าของเรา เมื่อไม่เห็นพวกเขาแม้ครู่เดียวก็ทนไม่ได้ เมื่อเขาได้เห็นคนอื่นได้สิ่งที่น่ารักอย่างนั้นก็เกิดริษยา ถูกคนอื่นขอสัตว์นั้นไปใช้งานก็ให้ไม่ได้ เกรงว่าเขาจะเหน้อยเป็นต้น แล้วก็เกิดความตระหนี่

สำหรับพระภิกษุมิบริหาร เช่น บาตรและจีวร สำหรับชาวบ้านมีเครื่องประดับ เป็นต้น เป็นที่รักที่ชื่นใจ เมื่อเขาเห็นสิ่งของชนิดนั้นกำลังเกิดแก่คนอื่น ก็เกิดความริษยาว่า ขอสิ่งเช่นนั้นอย่ามีแก่คนนั้น และแม้ถูกขอก็เกิดความตระหนี่ว่า แม้เรายังใช้สอยสิ่งนี้อยู่ ยังให้ไม่ได้ เมื่อได้สัตว์ และสิ่งของอย่างทีกล่าวนมาแล้วนั้น แต่เป็นชนิดที่ไม่น่ารักเลย ถึงแม้ว่าไม่ชอบใจ แต่ก็ไม่ยอมให้แก่คนอื่น แม้ถูกขอยืมก็ไม่ให้ ด้วยอำนาจของความตระหนี่^{๑๓๕}

สาเหตุสำคัญของความตระหนี่ คือ สิ่งอันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก ดังพระพุทธเจ้าตรัสกับ ท้าวสักกะว่า เทวดา มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ และสัตว์เหล่าอื่นเป็นอันมาก มีความริษยา และความตระหนี่เป็นเครื่องผูกพัน เขาเหล่านั้นเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีอาชญา ไม่มีข้าศึก ไม่มี ความคับแค้นใจ หวังอยู่ว่า ขอเราจะเป็นผู้ไม่มีเวรเป็นต้นอยู่เถิด แต่ก็ยังเป็นผู้มีเวร มีอาชญา มีข้าศึก มีความคับแค้นใจ เป็นไปกับด้วยเวรอยู่

ท้าวสักกะได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ความริษยาและความตระหนี่มีสาเหตุมาจากอะไร เมื่ออะไรยังมีอยู่ ความริษยาและความตระหนี่จึงมี และเมื่ออะไรไม่มี ความริษยาและความตระหนี่จึงไม่มี พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ความริษยาและความตระหนี่ มีเหตุมาจากอารมณ์อันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก เมื่ออารมณ์อันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รักยังมีอยู่ ความริษยาและความตระหนี่ก็ยังมี เมื่ออารมณ์เหล่านั้นไม่มี ความริษยาและความตระหนี่ก็ไม่มี^{๑๓๖}

^{๑๓๓} ที. ปา. อ. (ไทย) ๓/๒/๓๕๙-๓๖๐, อ.จ. ปญจก-ฉก. อ. (ไทย) ๓/๒๕๖.

^{๑๓๔} อ.จ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๕๔/๓๙๔.

^{๑๓๕} ที. ม. อ. (ไทย) ๒/๒/๑๗๖.

^{๑๓๖} ที. ม. (ไทย) ๑๐/๓๕๘/๒๘๕.

(๒) แนวทางการปฏิบัติ

วัดตปทข้อที่ ๕ นี้ เมื่อศึกษาจากคำสมาทานของมฆมาณพที่กล่าวว่า “เราพึงมีใจปราศจากความตระหนี่ที่เป็นมลทิน อยู่ครองเรือน มีการบริจาคนเป็นประจำ มีมือชุ่มเป็นนิตย์ ยินดีในการเสียสละ ควรที่ผู้อื่นจะขอ ยินดีในการแจกจ่ายทานตลอดชีวิต* คำสมาทานนี้ นอกจากจะกล่าวถึงความไม่ตระหนี่แล้ว ยังแนะนำต่อว่าควรจะทำอย่างไรต่อไป เพราะวิธีที่จะกำจัดความตระหนี่ได้นั้นต้องอาศัยการบริจาคนอยู่เป็นประจำ เพื่อไม่ให้ความตระหนี่เข้าครอบงำจิตได้ เพราะในขณะที่จิตประกอบด้วยการเสียสละความตระหนี่ก็ไม่สามารถเข้าครอบงำจิตได้ อันเป็นวิธีปฏิบัติของมฆมาณพที่คนทั่วไปก็สามารถถือปฏิบัติตามได้

พระพุทธเจ้าแนะนำให้ทำความขัดเกลาโดยพิจารณาว่า คนอื่นจักมีความตระหนี่ เราจักไม่มีความตระหนี่^{๑๔๗} และสอนให้พิจารณาด้วยตนเองว่า เราเป็นคนริษยา เป็นคนตระหนี่หรือไม่ หากพิจารณาว่า เราเป็นคนริษยาเป็นคนตระหนี่จริง ก็ควรพยายามเพื่อที่จะละอกุศลธรรมอันชั่วช้านั้นเสีย หากพิจารณาว่า เราไม่เป็นคนริษยา ไม่เป็นคนตระหนี่ ก็พึงอยู่ด้วยปิติและปราโมทย์นั้น หมั่นศึกษาทั้งกลางวันกลางคืนในกุศลธรรมทั้งหลาย^{๑๔๘} และตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายควรรู้วิบากของการแจกจ่ายทานดังที่พระองค์รู้ คนทั้งหลายยังไม่ได้ให้ก็ไม่ควรบริโภคน และไม่ควรรีไ้ความตระหนี่ครอบงำจิตใจอยู่ ยังไม่ได้แจกจ่ายแม้จากคำช้าคำสุดท้าย คำช้าคำที่กินเสร็จของพวกเขาก็ไม่ควรบริโภคนถ้ามีปฏิกาณ เพราะสัตว์ทั้งหลายไม่รู้วิบากของการแจกจ่ายทาน เหมือนที่พระองค์รู้ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายยังไม่ได้ให้ก็บริโภคน ความตระหนี่ที่เป็นมลทินก็ครอบงำจิตใจพวกเขา^{๑๔๙} เปรียบเหมือนสินค้าซึ่งพ่อค้าซื้อ จะไม่ขายในที่นั้นทันที จะรอไว้ขายในเทศกาล จะได้มีกำไรมาก ของของตนก็เหมือนกัน ตนเองยังไม่บริโภคนให้บุคคลผู้รับก่อนจักมีผลมาก จักมีส่วนหลายร้อย เพราะฉะนั้นตนเองไม่ควรบริโภคนก่อน แต่ควรให้ผู้อื่นก่อนแล้วจึงบริโภคน เหตุที่คนไม่บริจาคนเพราะไม่รู้ผลของการบริจาคนเหมือนที่พระองค์รู้^{๑๕๐}

เมื่อของมีน้อยก็แบ่งให้เหมือนพวกเดินทางไกล แบ่งของให้แก่พวกที่เดินทางร่วมกัน คนเช่นนั้นเมื่อคนอื่นตายก็ถือว่าไม่ตาย ทักษิณาที่ให้แต่ของน้อยมีผลเสมอด้วยพัน^{๑๕๑} เหมือนพวก

* บาลีใช้ศัพท์ว่า ยาวซีวิ วิคตมลมจฺเจเรน เจตสา อคาริ อชฺฌาวเสยฺย มุตตจาโค ปยตปาณึ
ไวสุสฺสคุโรโต ยาจโยโค ทานสํวิภาครโต (ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๕๗/๓๗๕).

^{๑๔๗} ม. ม. (ไทย) ๑๒/๘๓/๗๔.

^{๑๔๘} ม. ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๔/๑๙๖.

^{๑๔๙} พ. ขา. อ. (ไทย) ๓/๕/๔๒๘.

^{๑๕๐} พ. จริยา. อ. (ไทย) ๙/๓/๑๒๔-๑๒๕.

^{๑๕๑} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๓๒/๓๗-๓๘.

วีรบุรุษถึงจะมีน้อยก็สามารถรบชนะผู้ขลาดที่มีมากได้ บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาก็เหมือนกัน เมื่อให้ทานน้อยย่อมอย่าย่ำความตระหนี่มาก ทั้งยังได้ผลของทานเป็นอันมาก ทานและการบวชจึงเสมอกัน ^{๑๕๒} หรือเหมือนนักรบถึงมีพวกน้อยแต่พร้อมใจกันสละชีวิตก็อาจรบคนพวกมากเอาชนะชนะได้ เจตนาคิดบริจาคถึงจะมีน้อย ก็ยอมชนะหมู่กิเลสพวกมาก มีมัจฉริยจิตและโลกจิตเป็นต้น ได้เหมือนกัน ^{๑๕๓}

แนวทางการปฏิบัติในเรื่องนี้ ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างวิธีการพิจารณา เพื่อบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์ มาเป็นตัวอย่างให้เห็นถึงโทษของการไม่บริจาค และเห็นคุณของการบริจาค อันจะเป็นปัจจัยแก่ทานบารมีเป็นต้น โดยพระพุทธเจ้าสอนให้พิจารณาว่า ผู้ขอเป็นผู้คุ้นเคยของเรา เพราะบอกความลับของตน เป็นผู้แนะนำแก่เราว่า จงเสียสละถือเอาของของตนไปสู่โลกหน้าเมื่อโลกถูกไฟคือมรณะเผา เหมือนเรือนถูกไฟเผาเป็นเพื่อนช่วยแบกของของเราออกไปจากโลก เมื่อเขายังไม่แบกออกไป เขาก็ยังไม่เผาวางไว้ เป็นกัลยาณมิตรอย่างยิ่ง เพราะเป็นสหายในกรรมอันงาม คือการให้ทาน และเพราะความเป็นเหตุให้ถึงพุทธภูมิที่ได้ยากอย่างยิ่งซึ่งเลิศกว่าสมบัติทั้งปวง

พึงน้อมไปในการบริจาคว่า ผู้นี้ยกย่องเราในกรรมอันยิ่ง เพราะฉะนั้นควรทำความยกย่องนั้นให้เป็นความจริง แม้เขาไม่ขอเราก็ให้ เพราะการเป็นอยู่ของเขาก็แจ้งชัดอยู่แล้ว ไม่ต้องพูดถึงการขอ ผู้ขอมาเองจากที่เราแสวงหาด้วยอหิยาตย์อันยิ่ง ควรให้ด้วยบุญของเรา การอนุเคราะห์ของเรานี้โดยมุ่งถึงการให้แก่ยากจก เราควรอนุเคราะห์ให้โลกแม้ทั้งหมดนี้เหมือนตัวเรา เมื่อยากจกไม่มี ทานบารมีของเราจะพึงเต็มได้อย่างไร เมื่อยากจกทั้งหลายไม่ขอ เราพึงถือเอาของของเราไปเอง เราพึงเป็นที่รักและเป็นที่ชอบใจของยากจกทั้งหลายได้อย่างไร ยากจกเหล่านั้นพึงเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของเราได้อย่างไร เมื่อให้ก็พอใจ แม้ให้แล้วก็ปลื้มใจ เกิดปีติโสมนัสได้อย่างไร หรือยากจกทั้งหลายของเราพึงเป็นอย่างไร เราจึงจะเป็นผู้มีอหิยาตย์กว้างขวาง ยากจกไม่ขอเราจะรู้ใจของยากจกทั้งหลายได้อย่างไร แล้วจึงให้ เมื่อทรัพย์มี ยากจกมี การไม่บริจาคเป็นการหลอกลวงของเราอย่างใหญ่หลวง เราพึงสละอวัยวะหรือชีวิตของตนแก่ยากจกทั้งหลายได้อย่างไร

ถ้าผู้ขอเป็นคนที่รัก ก็พึงดีใจว่า ผู้นี้เป็นที่รักของเรา แม้ผู้ขอเป็นคนเฉย ๆ พึงดีใจว่า ยากจกนี้ขอเราอย่ามัวไม่ได้ด้วยการบริจาคนี้แน่ ๆ แม้ผู้ให้ก็ยอมเป็นที่รักของยากจกทั้งหลาย แม้คนมีเวรชอ ก็พึงดีใจเป็นพิเศษว่า ศัตรูขอเรา ศัตรูนี้เมื่อขอเราอย่ามัวเป็นมิตรที่รักด้วยการบริจาคนี้แน่ พึง

^{๑๕๒} ส. ส. อ. (ไทย) ๑/๑/๑๗๗.

^{๑๕๓} ชู. ขา. อ. (ไทย) ๓/๕/๕๔๑.

ทำเมตตากฤณาไว้เฉพาะหน้า แล้วพึงให้แม่ในบุคคลเป็นกลางและบุคคลมีเวร^{๑๕๔} ที่กล่าวมาเป็นคติความคิดแบบพระโพธิสัตว์ ซึ่งคนทั่วไปก็สามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นวิธีปฏิบัติเพื่อกำจัดความตระหนี่ได้เช่นกัน

ในสุทธาโกชนชาดก บรรยายถึงโกสิยดาบสมีวัตรอยู่ว่าถ้าไม่ให้อะไรแก่ใครก่อนจะไม่บริโภค ได้ประกาศวัตรของตน ให้มาตลีเทพบุตรฟังว่า ถ้ายังไม่ให้ก่อนไม่ควรบริโภค การบริโภคคนเดียว พระอริยเจ้าไม่บูชา ผู้ที่มีได้แบ่ง บริโภคแต่ผู้เดียว ย่อมไม่ประสบความสุข

มาตลีเทพบุตรถามว่า เห็นโทษอะไรในการไม่ให้คนอื่นเสียก่อนแล้วบริโภค จึงได้สมาทานวัตรนี้ ท่านตอบว่า ผู้ที่ประกอบอกุศลกรรม เช่น ข่มขืนหญิง คบภรรยาผู้อื่น ประทุษร้ายต่อมิตร ข่มขืนพรหมณ์ คนเหล่านั้นล้วนมีความตระหนี่เป็นพื้นฐานของจิตใจอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ถือเป็นผู้เลวทราม และการให้ก็จะให้แก่ผู้ที่ผู้รู้สรรพเสริญ มีศรัทธา ไม่มีความตระหนี่ มีความสัตย์^{๑๕๕} เมื่อศึกษาจากเรื่องนี้ ทำให้ทราบได้ว่าคนที่มีความตระหนี่ประจําใจสามารถจะทำความชั่วได้หลายๆ อย่างเพราะมีความเป็นตระหนี่เป็นต้นเหตุ

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ปุณฺชนผู้ยังมีกิเลสหนาแน่นอยู่ก็อดไม่ได้ที่จะถูกความตระหนี่ครอบงำจิตใจ เพราะความตระหนี่จะจะได้ก็ด้วยโศดาปัตติมรรค^{๑๕๖} ตลอดเวลาที่ยังละมันไม่ได้ เทวดาและมนุษย์ แม้ปรารถนาความไม่มีเวรเป็นต้นอยู่ก็ตาม ก็ไม่รอดพ้นไปจากเวรเป็นต้นได้เลย

(๓) อานิสงส์

วิบากของคนตระหนี่และไม่ตระหนี่ มีความต่างกันดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ตระหนี่และไม่ละมลทินคือความตระหนี่ย่อมอุบัติในนรกเหมือนนำตัวไปเก็บไว้ ส่วนผู้ไม่ตระหนี่ละมลทินคือความตระหนี่ได้แล้ว ย่อมอุบัติในสวรรค์เหมือนเขาเชิญตัวไปประดิษฐานไว้เหมือนกัน^{๑๕๗} ดังที่ทรงแตรัสสอนภิกษุณีว่า ภิกษุณีประกอบด้วยธรรม ๕ ประการย่อมดำรงอยู่ในนรก คือ ตระหนี่ที่อยู่ตระหนี่สกุล ตระหนี่ลาภ ตระหนี่วรรณะ ตระหนี่ธรรม ผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้เหมือนถูกนำมาไว้ในนรก ส่วนผู้ไม่ตระหนี่เหมือนเชิญมาอยู่ในสวรรค์^{๑๕๘}

^{๑๕๔} พุ. จริยา. อ. (ไทย) ๙/๓/๕๙๗-๕๙๘.

^{๑๕๕} พุ. ขา. อ. (ไทย) ๔/๑/๔๘๖-๔๘๗.

^{๑๕๖} ที. ม. อ. (ไทย) ๒/๒/๑๗๕.

^{๑๕๗} อญ. ติก. (ไทย) ๒๐/๑๐/๑๔๗-๑๔๘.

^{๑๕๘} อญ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๑๕/๑๙๔.

บางแห่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า ความริษยาและตระหนี่เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่ายาก ^{๑๕๙} ตรงกันข้ามกับความไม่ริษยาและไม่ตระหนี่ ทำให้เป็นคนว่าง่าย ^{๑๖๐} แม้ความตระหนี่ในของกิน ติดในของกินอย่างเดียว ก็เป็นทางแห่งความเสื่อม เพราะคนถึงพร้อมด้วยความตระหนี่ในของกิน ย่อมถูกนิทา ต่ำหนิติเตียน และเข้าถึงทุกคติ ^{๑๖๑} กิเลส ๗ ประการนี้ คือ ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน ความเศร้าโศก ความถือตัว ความดูหมิ่น ความพุดส่อเสียด มีเหตุมาจากความตระหนี่ทั้งสิ้น ^{๑๖๒}

นอกจากนั้นพระอรรถกถาจารย์ยังแสดงโทษของความตระหนี่ที่ให้ผลต่างๆ กัน คือ ผู้ตระหนี่อวาส ย่อมเกิดเป็นยักษ์ หรือเปรต ยกหยากเยื่อในสถานที่นั้นทิ้งทิ้งเสียไป ผู้ตระหนี่ตระกุก เมื่อเห็นสกุลอื่นให้ทานและความนับถือเป็นต้นแก่ผู้อื่น คิดว่า สกุลของเราแตกแล้ว ถึงแก่เลือดพุ่งออกจากปากก็มี ท้องเดินก็มี ใส่ใหญ่ออกมาเป็นขึ้นน้อยขึ้นใหญ่ก็มี ผู้ตระหนี่ลามก บริโภคของสงฆ์ หรือของคณะเหมือนของตน ย่อมเกิดเป็นยักษ์ เป็นเปรต หรือ เป็นงูเหลือมใหญ่ ผู้ตระหนี่วรรณะ สรรเสริญแต่เฉพาะคุณของตน ไม่สรรเสริญคุณผู้อื่น แต่กลับกล่าวโทษ ไม่ให้ความรู้และอะไร ๆ แก่ใคร ๆ ย่อมมีวรรณะทรมและเป็นไป บุคคลย่อมหมกหม้ออยู่ในเรือนโลหะ เพราะความตระหนี่ที่อยู่ มีลาภน้อยเพราะตระหนี่สกุล บังเกิดในคุณนรกเพราะตระหนี่ลามก ไม่มีวรรณะเพราะตระหนี่วรรณะ บังเกิดในกุกกุนนรก คือ นรกถ่านเพลิง เพราะตระหนี่ธรรม ^{๑๖๓} ฉะนั้น คนตระหนี่จึงไปเทวโลกไม่ได้ พวกคนโง่ไม่สรรเสริญทาน แต่นักปราชญ์พลอยยินดีตามทาน เขาจึงมีความสุขในโลกหน้า ^{๑๖๔} เมื่อรู้อย่างนี้จึงควรทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ตรัสว่า

ชนเหล่าใดมีใจผ่องใสแล้ว ให้อาหารด้วย
 ศรัทธา อาหารนั้นแลย่อมพะนอเขาทั้งในโลกนี้และ
 โลกหน้า เพราะเหตุนั้น บุคคลพึงนำความตระหนี่
 ออกไปเสีย พึงข่มความตระหนี่ซึ่งเป็นตัวมลทิน
 แล้วให้ทาน เพราะบุญทั้งหลายเป็นที่พึงของเหล่า
 สัตว์ในโลกหน้า ^{๑๖๕}

^{๑๕๙} ม. ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๑/๑๘๗.

^{๑๖๐} ม. ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๒/๑๘๙.

^{๑๖๑} พุ. ส. อ. (ไทย) ๑/๕/๓๒๑-๓๒๒.

^{๑๖๒} พุ. ม. (ไทย) ๒๙/๙๘/๓๐๓.

^{๑๖๓} พุ. ม. อ. (ไทย) ๕/๑/๒๗๕-๒๗๖.

^{๑๖๔} พุ. อ. (ไทย) ๒๕/๑๗๗/๘๘.

^{๑๖๕} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๔๓/๕๙.

จากการศึกษาในหัวข้อนี้พบว่า ความตระหนืออย่างเดียวยสามารถทำให้คนเป็นไปได้อย่างต่าง ๆ กัน เช่น เป็นยักษ์ เปรต สัตว์เดรัจฉาน แม้เป็นมนุษย์ก็เป็นมนุษย์ไม่สมบูรณ์ และส่งผลให้เกิดในนรกได้ด้วย

๓.๑.๖ มีวาจาสัตย์

(๑) ความหมาย

วัตถบทข้อที่ ๖ ความว่า เราพึงพูดแต่คำสัตย์ตลอดชีวิต^{๑๖๖} ศัพท์ว่า สัจจะ ปรากฏในความหลายอย่าง คือในวาจา สัจ เช่น ประโยคว่า พึงกล่าวคำสัจ ไม่พึงโกธ ในวิริตัสัจ ดังประโยคที่ว่า สมณและพราหมณ์ตั้งอยู่ในความสัจ ในทิวาสัจ ดังประโยคว่า บุคคลกล่าวคำพูดที่เป็นกุศลต่างๆ แล้วจึงกล่าวคำสัจ ในพราหมณสัจ ดังประโยคว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พราหมณสัจจะ ๔ อย่างเหล่านี้ ปรากฏในปรมัตถสัจจะ ดุจในประโยคที่ว่า ก็สัจจะมีหนึ่งไม่มีสอง ในอริยสัจจะ ดุจประโยคที่ว่า บรรดาสัจจะทั้ง ๔ สัจจะที่เป็นกุศลมีเท่าไร^{๑๖๗} นี่เป็นความหมายของ สัจจะ ที่ปรากฏในอรรถต่างๆ ไป

อรรถกถาอุโปสถสูตร อธิบายลักษณะของผู้ไม่พูดมุสา พูดแต่คำสัตย์ไว้ว่า การพูดคำสัตย์ให้ต่อเนื่อง ได้แก่ การสืบต่อสัจจะด้วยสัจจะ คือ ไม่พูดเท็จในระหว่าง ๆ เพราะบางคน บางครั้งก็พูดเท็จ บางครั้งก็พูดจริง ผู้นั้นชื่อว่า ไม่สืบต่อสัจจะด้วยสัจจะ เพราะมีมุสาวาทมาคั่น เขาจึงไม่ชื่อว่า มีสัจจะต่อเนื่อง แต่บางคนไม่เป็นเช่นนั้น สืบต่อคำสัตย์ด้วยคำสัตย์อย่างเดียว โดยไม่ยอมพูดเท็จแม้เพราะเหตุแห่งชีวิต บาลีใช้ศัพท์ว่า สัจฉันทา คือ ผู้มีสัจจะต่อเนื่อง และมีถ้อยคำมั่นคง โดยเปรียบเหมือนผ้าที่ย้อมด้วยขมิ้น เหมือนหลักที่ปักไว้บนกองแกลบ และเหมือนลูกฟักที่วางไว้บนหลังม้า แต่คนที่มิถ้อยคำมั่นคง มีคำพูดเหมือนรอยจารึกบนแผ่นดิน และเหมือนเสาเขื่อน ถึงจะเอาดาบตัดศีรษะก็ไม่ยอมพูดเท็จ^{๑๖๘}

ในคฤณาสสูตร อธิบายถึงถ้อยคำที่ควรนับเข้าในวาจา สัจ โดยใช้ศัพท์ว่า ปุณณภาณิ คือ กล่าวถ้อยคำสงกลิ่นหอมเหมือนดอกไม้ หรือพูดภาษาดอกไม้ โดยอธิบายว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ อยู่ในสภา อยู่ในบริษัท อยู่ท่ามกลางหมู่ญาติ อยู่ท่ามกลางทหาร หรืออยู่ท่ามกลางราชสำนัก ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า ท่านรู้สิ่งใดจงกล่าวสิ่งนั้น บุคคลนั้นไม่รู้ก็กล่าวว่าไม่รู้ หรือรู้ก็กล่าว

^{๑๖๖} บาลีว่า ยาวชีโว สจฺจวาโจ อสุตฺติ (ส. ส. (บาลี) ๑๕/๗๐๖/๓๓๕).

^{๑๖๗} พุ. ส. อ. (ไทย) ๑/๕/๔๖๕.

^{๑๖๘} อญ. ติก. อ. (ไทย) ๑/๓/๔๐๐-๔๐๑.

ว่ารู้ ไม่เห็นก็กล่าวไม่เห็น หรือเห็นก็กล่าวเห็น ไม่กล่าวเท็จทั้งที่รู้เพราะตนและบุคคลอื่นเป็นเหตุ หรือเห็นแก่อามิสเล็กน้อย เรียกว่า บุคคลผู้พูดภาษาดอกไม้^{๑๖๙}

พระพุทธเจ้าตรัสว่า สัจจะเท่านั้น เป็นรสที่ดีกว่ารสทั้งหลาย^{๑๗๐} เพราะบางคนสามารถทำน้ำให้เป็นไปในอำนาจได้ ชำมผงแห่งชาติชราและมรณะได้ ด้วยอำนาจแห่งवासัจ และทำปรมาณสัจจะให้เป็นพระนิพพานได้^{๑๗๑} สัจจะวาจา ยังถือว่าเป็นวาจาไม่ตาย เพราะยังประโยชน์ให้สำเร็จ เปรียบเหมือนน้ำอมฤต เป็นปัจจัยแห่งพระนิพพาน และเป็นประเพณีเก่าที่บัณฑิตในกาลก่อนประพฤติกันมาแล้ว สัจจะวาจาจึงถือว่าตั้งอยู่ในประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น เพราะตั้งอยู่ในสัจจะ และถือว่าตั้งอยู่ในธรรมเพราะตั้งอยู่ในประโยชน์นั่นเอง คือตั้งอยู่ในสัจจะที่เป็นอรรถและเป็นธรรม ซึ่งให้สำเร็จประโยชน์ คือทำไม่ผิดประโยชน์ เพราะไม่ปราศจากประโยชน์ผู้อื่น ให้สำเร็จประโยชน์ที่เป็นธรรม คือประกอบด้วยธรรม ไม่ปราศจากธรรม^{๑๗๒}

สัจจะวาจาเป็นข้อหนึ่งรวมอยู่ในवासัจสุภาสิต คือวาจาอันประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ เป็นสุภาสิต ไม่เป็นทุพภาสิต ไม่มีโทษ และวิญญูชนทั้งหลายไม่ติเตียน ได้แก่ ๑) กล่าววาจาดีอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาชั่ว ๒) กล่าวแต่วาจาเป็นธรรมอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาไม่เป็นธรรม ๓) กล่าวแต่วาจาอันเป็นที่รักอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาไม่เป็นที่รัก ๔) กล่าวแต่วาจาจริงอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาหละหละ^{๑๗๓} พระพุทธเจ้าตรัสว่าวาจาเหล่านี้เป็นมงคลอันสูงสุด

(๒) แนวทางการปฏิบัติ

การปฏิบัติเพื่อมีवासัจก็คือการงดเว้นจากการพูดเท็จทุกอย่าง ในพระไตรปิฎกไม่มีวิธีปฏิบัติโดยตรง แต่มีตัวอย่างของผู้ที่กล่าวคำสัตย์แล้วสำเร็จประโยชน์ในสิ่งที่ตนปรารถนาจำนวนมาก โดยการนำคำพูดที่เป็นเรื่องจริงของตน หรือของสิ่งอื่นมากล่าว ก็สามารถทำให้เกิดอานุภาพเป็นความสำเร็จได้ โดยเฉพาะเรื่องราวที่เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์เป็นส่วนมาก ดังเช่น

เมื่อครั้งพระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นนกคุ้ม ได้เป็นลูกนกคุ้มประมาณเท่าคุมเกวียน ยังไม่สามารถบินและยกเท้าเดินไปได้ ไฟป่าได้ไหม้สถานที่แห่งนั้นเป็นประจำทุกปี และครั้งนั้นก็ไหม้เสียดังลั่น หนูนกรวมทั้งมารดาบิดาของพระโพธิสัตว์พากันออกจากรังของตนๆ หนีไปด้วยความ

^{๑๖๙} อจ. ติก. (ไทย) ๒๐/๒๘/๑๗๘.

^{๑๗๐} ชุ. ส. (ไทย) ๒๕/๑๘๓-๑๘๔/๕๔๓.

^{๑๗๑} ชุ. ส. อ. (ไทย) ๑/๕/๔๖๖.

^{๑๗๒} ส. ส. อ. (ไทย) ๑/๒/๓๒๑.

^{๑๗๓} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๓/๓๐๘-๓๐๙.

กลัว ทั้งพระโพธิสัตว์ไว้ พระโพธิสัตว์เห็นไฟป่ากำลังมา ได้ทรงระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต แล้วปรารถนาจะคือสัจจะซึ่งมีอยู่ในตนทำสังกิริยาว่า

ปีกของเรามีอยู่ แต่ก็บินไม่ได้ เท้าทั้งสอง
ของเรามีอยู่ แต่ก็เดินไม่ได้ มารดาและบิดาของเรา
ออกไปหาอาหาร ดูก่อนไฟ ท่านจงถอยกลับไปเสีย
เถิด^{๑๗๔}

พร้อมกับสังกิริยาของพระโพธิสัตว์นั้น ไฟได้ถอยกลับไปไหม้ที่อื่น แล้วดับไปเหมือนคบเพลิงที่บุคคลจุ่มลงในน้ำ

เมื่อพระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นพญาปลา ฝนไม่ตกเป็นเวลานานทำให้น้ำในสระแห้ง กาและนกจิกกินปลาทั้งที่ยังดินอยู่ พระโพธิสัตว์เห็นญาติทั้งหลายต้องตาย เกิดความสงสารปลาเหล่านั้น จึงกระทำสังกิริยาว่า ข้าแต่ท้าวปัทมุนะ* ข้าพเจ้าอาศัยหมู่ญาติเดือดร้อนมาก ในเมื่อข้าพเจ้าผู้ทรงศีลลำบากอยู่ทำไมท่านไม่ช่วยให้ฝนตกลงมา ข้าพเจ้าบังเกิดในฐานะที่จะก่อกินพวกเดียวกัน แต่ก็ยังไม่เคยก่อกินแม้จลาจลตั้งแต่ปลาเล็กแม้มีขนาดเท่าเมล็ดข้าวสาร ถึงสัตว์อื่นๆ ข้าพเจ้าก็ได้เคยแก่งฆ่าเลย ด้วยสัจจวาจาฉันขอท่านจงให้ฝนตกลงมา ปลดเปลื้องหมู่ญาติของข้าพเจ้าจากทุกข์ เมื่อจบสัจจวาจาฉันนั้น เป็นเหตุทำให้ฝนตกทั่วแคว้นโกศลทำให้ปลาทั้งหลายพ้นจากความตาย แม้มนุษย์ทั้งหลายก็สามารถปลูกข้าวกล้าได้^{๑๗๕}

ครั้งหนึ่งพระโพธิสัตว์เป็นหัวหน้าต้นหนชื่อสุปารกะ นำพ่อค้าออกไปยังทะเล ลมที่ไม่ใช่กาลได้พัดเรือให้แล่นไปผิดทิศทางในทะเลตลอด ๔ เดือน ผ่านทะเลมีชื่อต่างๆ จนกระทั่งถึงทะเลมีชื่อว่า พลวามุข น้ำในทะเลตอนนั้นเดือดพล่านพุ่งขึ้นโดยเป็นฟืดตลอดไป ปรากรูเป็นเหมือนเหวใหญ่โกล้นน้ำผาขาด เมื่อคลื่นพุ่งขึ้นก็เป็นเหมือนเหวติดต่อกันไป พวกพ่อค้าพากันหวาดกลัว ถ้ามพระโพธิสัตว์ถึงทะเลตอนนี้ พระโพธิสัตว์กล่าวว่า เรือที่ถึงท้องทะเลนี้ไม่สามารถจะกลับไปได้เลย ต้องแตกไปทุกลำ พวกมนุษย์ในเรือประมาณ ๗๐๐ คน เกิดความกลัวต่างเปล่งเสียงโอดครวญรำไห้ พระโพธิสัตว์ได้ทำสังกิริยาปรารภศีล ๕ ว่า

ตั้งแต่ข้าพเจ้าระลึกถึงตนได้ ถึงความ เป็น
ผู้รู้เพียงสา ข้าพเจ้าไม่เคยรู้สึกแก่งเบียดเบียน

* ท้าวปัทมุนะ หมายถึง เมฆ หรือ วลาหกเทวราช เจ้าแห่งฝน. (พ. ฐา. อ. (ไทย) ๓/๒/๒๐๙).

^{๑๗๔} พ. ฐา. (ไทย) ๒๗/๓๕/๑๕.

^{๑๗๕} พ. ฐา. อ. (ไทย) ๓/๒/๒๐๗-๒๐๙, พ. จริยา. อ. (ไทย) ๙/๓/๔๘๓-๔๘๙.

สัตว์แม่สักตัวหนึ่งเลย ด้วยสัจวาจา^{๑๗๖} ขอเรื่อง
กลับ ได้โดยสวัสดิ์^{๑๗๗}

หลังจากพระโพธิสัตว์ทำสังกิริยาแล้ว เรือที่แล่นไปผิดทิศทางตลอด ๔ เดือน ก็หันหัวกลับ
ได้ไปถึงท่าเดิมเพียงวันเดียวเท่านั้น ด้วยอานุภาพแห่งสัจจะ เหมือนผู้มีฤทธิ์บันดาล เมื่อถึงท่าแล้ว
ยังแล่นไปบนบกไปหยุดที่ประตูเรือนของนายเรืออีกด้วย^{๑๗๘}

เมื่อสุวรรณสามถูกพระเจ้ากบิลยกษัตริย์จนสลบ มารดาและบิดาได้ทำสัจวาจา ขอให้บุตร
ปลอดภัยจากพิษ^{๑๗๙} และนางพสุนธรเทพธิดาที่ภูเขาคันธมาทน์ ได้มากล่าวสัจวาจาปรารภความ
รักในสุวรรณสาม และความจริงที่มีอยู่ที่ภูเขาคันธมาทน์ขอให้สุวรรณสามปลอดภัย^{๑๘๐} ในเวลาที่
เทพธิดาทำสังกิริยาจบลง พิษในร่างกายของสุวรรณสามได้คลายหายไปเหมือนน้ำกลิ้งจากใบบัว
ไม่ปรากฏแผลที่ถูกยิง สามารถลุกขึ้นได้^{๑๘๑} ซึ่งเมื่อดูจากคำพูดที่มารดาบิดาและเทพธิดากล่าวสัจ
วาจาแล้วก็เป็นคำพูดธรรมดาต่างๆ ไม่น่าจะทำให้มีอานุภาพถึงขนาดนั้น แต่ก็สามารถทำให้
สุวรรณสามฟื้นได้

เมื่อครั้งที่พระองค์จุลิมาลเข้าไปบิณฑบาตในเมืองสาวัตถี เห็นหญิงมีครรภ์แก่ใกล้คลอดเกิด
ความสงสัย จึงกราบทูลพระพุทธรเจ้า พระพุทธรเจ้าทรงแนะนำให้ช่วยหญิงนั้น โดยการกล่าวสัจวาจา
ซึ่งมีข้อความว่า “น้องหญิงตั้งแต่อาตมาภาพเกิดมาโดยอริยชาติ ไม่เคยจงใจปลงชีวิตสัตว์เลย ด้วย
สัจวาจา^{๑๘๒} ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่เธอ ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่ทารกในครรภ์ของเธอเกิด”^{๑๘๓} ทำให้
หญิงมีครรภ์นั้นเกิดความสวัสดิ์คือเป็นหญิงคลอดง่ายดุจเท้าน้ำออกจากธรรมกรก (เครื่องกรองน้ำ
ของพระภิกษุ) พร้อมกับการกล่าวคำสัตย์จบ เป็นเหตุให้ท่านไม่ต้องลำบากด้วยการบิณฑบาต
เพราะมีคนเลื่อมใสท่านด้วยสัจวาจา^{๑๘๔} ต่อมาชาวบ้านได้ทำตั่งไว้ตรงที่ท่านนั่งกระทำสังกิริยา
บางครั้งก็นำสัตว์เดรัจฉานตัวที่มีครรภ์มานอนที่ตั่งนั้น ก็ทำให้สัตว์นั้นคลอดง่ายเช่นกัน ตัวใดนำมา
ไม่ได้ก็เอาน้ำล้างตั่งนั้นไปรดศีรษะ ก็คลอดออกได้ในขณะนั้นเลย แม้โรคอย่างอื่นก็พลอยสงบไป
ด้วย พระปริตรนี้ชื่อว่า มหาปริตร ท่านกล่าวว่าจะไม่มีอันตรายอะไรมาทำลายได้ และมีปาฏิหาริย์

^{๑๗๖} พุ. ขา. (ไทย) ๒๓/๑๒๐/๓๗๓.

^{๑๗๗} พุ. ขา. อ. (ไทย) ๓/๖/๙๙-๑๐๕.

^{๑๗๘} พุ. ขา. (ไทย) ๒๘/๓๘๒-๓๘๗/๒๔๑.

^{๑๗๙} พุ. ขา. (ไทย) ๒๘/๓๙๗-๓๙๙/๒๔๒.

^{๑๘๐} พุ. ขา. อ. (ไทย) ๔/๒/๒๐๘-๒๐๙.

^{๑๘๑} ม. ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๑/๔๒๘/๔๒๙.

ตั้งอยู่ตลอดกัปปี^{๑๔๒} ปัจจุบันพระสงฆ์ไทยนิยมใช้พระปริตรนี้สวดในงานมงคลต่างๆ ในหนังสือมนต์พิธีทั่วไป ซึ่งพุทธศาสนิกชนไทยนิยมใช้ มักใช้ชื่อว่า อังคลิมาลปริตร

ในมหากัปปีนเถราปทาน มีคำบรรยายว่า เมื่อพระเจ้ามหากัปปีนะ ทรงทราบข่าวการอุบัติของพระพุทธเจ้าจากพวกพ่อค้าชาวเมืองสาวัตถี มีความเลื่อมใสประสงค์จะออกบวชพร้อมด้วยอำมาตย์ เสด็จถึงแม่น้ำสายต่างๆ ทรงกระทำสัจจะอธิฐานปรารภคุณของพระรัตนตรัย เมื่อกล่าวจบ น้ำได้ไหลเหลือกออกไปจากหนทาง ทำให้พระเจ้ามหากัปปีนะข้ามแม่น้ำไปได้โดยสะดวก^{๑๔๓} ส่วนในอรรถกถามมหากัปปีนเถราปทานบรรยายไว้ว่า พระเจ้ามหากัปปีนะพร้อมอำมาตย์เสด็จถึงแม่น้ำคงคาแล้วทรงทำสัจจะอธิฐานว่า ถ้าพระศาสดาทรงเป็นสัมมาสัมพุทธะจริง ขอน้ำจงอย่าเปียกแม้เพียงกิบเท้ามาแล้วนี้เลย แล้วเสด็จข้ามแม่น้ำคงคาอันเต็มเปี่ยมไปบนหลังน้ำ แม่น้ำอื่นก็ทรงกระทำเช่นเดียวกัน^{๑๔๔}

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนายังมีตัวอย่างอีกมาก ที่แสดงให้เห็นถึงอำนาจของสัจจาจาสามารถช่วยเหลือตนเองและผู้อื่นให้รอดพ้นจากอันตรายได้ แต่ผู้วิจยขอยกมาพอเป็นตัวอย่างเพียงเท่านั้น จากตัวอย่างที่ยกมานี้ จะสังเกตได้ว่าผู้ที่กล่าวคำสัตย์นั้น ล้วนแต่เป็นบุคคลที่มีบุญ มีศีลด้วยกันทั้งนั้น ซึ่งปกติธรรมดาบุคคลเหล่านี้ก็มีบารมีบำเพ็ญมาแล้วเป็นส่วนมาก เช่น พระโพธิสัตว์ และบุคคลที่จะมาเป็นอริยสาวกในปัจจุบัน ส่วนบุคคลทั่วไปๆ จะสามารถกล่าวคำสัตย์แล้วทำให้เกิดอานุภาพแบบที่กล่าวมานี้หรือไม่ นั่นไม่อาจทราบได้

(๓) อานิสงส์

พระพุทธเจ้าตรัสถึงบุรพกรรมของพระองค์ว่า ในชาติก่อน ภพก่อน พระองค์เกิดเป็นมนุษย์ ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ ดำรงคำสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลักฐาน ควรเชื่อถือ ไม่พูดลวงโลก เพราะได้ทำ สังฆม พอกพูนกรรมนั้น ทำกรรมนั้นให้ไพบุลย์แล้ว หลังจากตาย พระองค์จึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ครบงำเทพเหล่าอื่นในเทวโลกด้วยฐานะ ๑๐ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ รสทิพย์ ใญ่ฐัพพะทิพย์ จุตติจากเทวโลก มาเกิดเป็นมนุษย์ จึงได้ลักษณะมหาบุรุษ ๒ ประการ คือ (๑) มีโลมาขุมละเส้น (๒) มีอุณาโลมระหว่างคิ้ว มีสีขาวอ่อนเหมือนนุ้ยฝ้าย เมื่อพระองค์เป็นพระพุทธเจ้าจึงได้รับผล คือ เป็นที่ประพฤติ

^{๑๔๒} ม. ม. อ. (ไทย) ๒/๒/๑๖๓.

^{๑๔๓} พ. อป. (ไทย) ๓๓/๙๑-๙๔/๒๔๙-๒๕๐.

^{๑๔๔} พ. เถร. อ. (ไทย) ๒/๓/๓/๓๕๒.

ตามของมหาชนที่เป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เทวดา มนุษย์ อสูร นาค และคนธรรพ์ เป็นต้น^{๑๘๕}

ในปาฏลียสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราผู้จัดการพุทเท็จ ผลของการพุทเท็จ และข้อปฏิบัติที่เป็นเหตุให้บุคคลผู้พุทเท็จหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก^{๑๘๖} ส่วนคนที่พุทเท็จ คำสัจย์มีผลตรงกันข้าม เช่นในอรรถกถาธรรมบท บรรยายถึงพระมหาโมคคัลลานะ จาริกไปยัง เทวโลก ได้ไปยืนอยู่ที่ประตูวิมานของเทพิดาผู้ใหญ่นางหนึ่ง ได้ถามนางถึงบุรพกรรมในกาลก่อน เทพิดานักรู้สึกละอาย เมื่อจะบอกว่าสมบัติเหล่านั้นนางไม่ได้ถวายทาน ไม่ได้ทำการบูชา ไม่ได้ฟัง พระธรรม เพียงรักษาคำสัจย์อย่างเดียว ก็ได้เกิดเป็นเทพิดามีศักดิ์มากขนาดนี้ หลังจากกลับจาก เทวโลกแล้ว พระมหาโมคคัลลานะเข้าไปกราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า บุคคลสามารถไปเทวโลกได้ด้วยเหตุเพียงกล่าวคำสัจย์หรือ ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ตรัสรับรอง^{๑๘๗}

นอกจากจะมีอานิสงส์ต่อตนเองแล้ว ยังมีประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่บุคคลอื่นด้วย ถ้าคำสัจย์นั้นประกอบเนื้อหาปรรวาทพระไตรลักษณ์ ดังมีตัวอย่างของผู้ที่ได้ฟังสัจวาจาอันเป็นสุภาสิตและได้สำเร็จประโยชน์ คือ บุรุษผู้หนึ่งในพุทธันดร (กาลเวลาที่ว่างจากคำสอนของพระพุทธเจ้า) กลับจาก ปาพร้อมด้วยบุตร ๗ คน ฟังสตรีซึ่งกำลังตำข้าวสารร้องเพลงมีเนื้อหาปรรวาทความไม่เที่ยงของร่างกาย เมื่อฟังแล้วพิจารณาตามไปก็บรรลุปัจเจกโพธิญาณ พร้อมด้วยบุตรทั้งหลาย^{๑๘๘} วาจาสัจ จึงมีคุณมากอย่างนี้ ทุกคนจึงไม่ควรละเลยวาจาสัจ

๓.๑.๗ ความไม่โกรธ

(๑) ความหมาย

ความโกรธ บาลีใช้ศัพท์ว่า โภธ ความไม่โกรธ ใช้ศัพท์ว่า อกุโภธ ความหมายของ โภธ มีหลายนัย ได้แก่ ความปองร้าย ความมุ่งร้าย ความขัดเคือง ความขุ่นเคือง ความแค้นเคือง ความชัง ความพยาบาทแห่งจิต ความประทุษร้ายในใจ ความโกรธ ความพยาบาท ความพิโรธ ความดูร้าย ความเพาะวาจาชั่ว ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต ทั้งหมดนี้ เรียกว่า โภธ หรือ ความโกรธ ส่วน ความไม่โกรธก็มีนัยตรงกันข้ามนี้^{๑๘๙}

^{๑๘๕} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๒/๑๘๙.

^{๑๘๖} ส. สฟา. (ไทย) ๑๘/๓๖๕/๔๓๒.

^{๑๘๗} พุ. ธ. อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๔๔๘-๔๕๐.

^{๑๘๘} ส. ส. อ. (ไทย) ๑/๒/๓๒๐.

^{๑๘๙} พุ. ม. (ไทย) ๒๙/๘๕/๒๕๓.

ลักษณะของความโกรธ และความไม่โกรธ มีความแตกต่างกันมากและน้อยตามลำดับ คือ บางครั้งความโกรธเป็นแต่เพียงทำจิตใจให้ขุ่นมัว แต่ยังไม่ถึงให้หน้าเจ้าหน้าอาก็มี บางครั้งเป็นเพียงทำให้หน้าเจ้าหน้าอแต่ยังไม่ทำให้คางสั่นก็มี บางครั้งเป็นแต่เพียงทำให้คางสั่น แต่ยังไม่ให้เปล่งผรุสวาทก็มี บางครั้งเป็นแต่เพียงให้เปล่งผรุสวาท แต่ยังไม่ให้เกลียวดูทิศต่าง ๆ ก็มี บางครั้งเป็นแต่เพียงให้เกลียวดูทิศต่าง ๆ แต่ยังไม่ให้จับท่อนไม้และศาสตราก็มี บางครั้งเป็นแต่เพียงให้จับท่อนไม้และศาสตรา แต่ยังไม่ให้เงื้อมมือและศาสตราก็มี บางครั้งเป็นแต่เพียงให้เงื้อมมือและศาสตรา แต่ยังไม่ให้ท่อนไม้และศาสตราถูกต้องก็มี บางครั้งเป็นแต่เพียงให้ท่อนไม้และศาสตราถูกต้อง แต่ยังไม่ทำให้เป็นแผลเล็กแผลใหญ่ก็มี บางครั้งเป็นแต่เพียงทำให้เป็นแผลเล็กแผลใหญ่ แต่ยังไม่ให้กระดูกหักก็มี บางครั้งเป็นแต่เพียงให้กระดูกหักแต่ยังไม่ให้อวัยวะระคายเคืองใหญ่หลุดไปก็มี บางครั้งเป็นแต่เพียงให้อวัยวะระคายเคืองใหญ่หลุดไป แต่ยังไม่ให้ชีวิตดับก็มี บางครั้งเป็นแต่เพียงให้ชีวิตดับ แต่ยังไม่เสียสละชีวิตของตนให้หมดไปก็มี เมื่อใดความโกรธเป็นเหตุให้ฆ่าผู้อื่นแล้วฆ่าตนเสียด้วย เมื่อนั้นความโกรธเป็นไปรุนแรงอย่างหนัก ถึงความเป็นของมากอย่างยิ่ง

ความโกรธ ที่บุคคลใดละ ตัดขาด สงบระงับแล้ว ทำให้ไม่เกิดขึ้นได้ เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือ ญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่โกรธ บุคคลชื่อว่าเป็นผู้ไม่โกรธ เพราะละความโกรธได้แล้ว เพราะกำหนดรู้วัตถุแห่งความโกรธ เพราะตัดเหตุแห่งความโกรธเสีย จึงชื่อว่า ผู้ไม่โกรธ^{๑๙๐} สาเหตุของความโกรธ คือ ความไม่อดทน ที่แรกเป็นของน้อย แต่ภายหลังเป็นของมาก เพิ่มมากขึ้นโดยลำดับ มักทำความเกี่ยวข้อง มีความคับแค้นมาก^{๑๙๑} เพราะความโกรธเป็นต้นเหตุ คนที่ล่วงเกินในพระอริยบุคคลเป็นต้น ด้วยอำนาจความโกรธ จึงเสวยทุกข์เป็นอันมาก มีความเดือดร้อนเพราะถูกฆ่า และถูกจองจำเป็นต้น ความโกรธจึงเป็นชื่อของความคับแค้นมาก^{๑๙๒}

ลักษณะของความโกรธอีกอย่างหนึ่ง คือ ความโกรธของแต่ละคนมีลักษณะมาน้อยเพิ่มพูนขึ้นตามลำดับไม่เหมือนกัน คือ บางคนโกรธนิดหน่อยเพียงทำใจให้เร่าร้อนแล้วสงบลงได้ บางคนทำหน้าสยิวด้วยความโกรธ ซึ่งบังเกิดขึ้นแล้วมีกำลังแรงกว่าความโกรธนั้น บางคนปรารถนาจะกล่าวคำหยาบจึงเป็นเหตุให้คางสั่น บางคนกล่าวคำหยาบ บางคนแสวงหาท่อนไม้และศาสตรา บางคนจับท่อนไม้และศาสตรา บางคนถือท่อนไม้เป็นต้น วิ่งเข้าใส่ด้วยความโกรธที่มีกำลังแรงกว่า บางคนประหาร ๒-๓ ครั้ง บางคนฆ่าแม้กระทั่งญาติสายโลหิตของตน บางคนเกิด

^{๑๙๐} พ. ม. (ไทย) ๒๙/๘๕/๒๕๓.

^{๑๙๑} พ. ขา. อ. (ไทย) ๓/๕/๗๘๓.

^{๑๙๒} พ. ขา. อ. (ไทย) ๓/๕/๗๘๕.

ความเดือดร้อนขึ้นแล้วฆ่าตัวตาย^{๑๙๓} จากข้อความนี้ ทำให้เห็นว่า ความโกรธมีหลายระดับ ตามที่บุคคลได้สั่งสมไว้มากและน้อย ที่มีความรุนแรงมากจนถึงฆ่าตัวตายก็มี

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบอาการของคนโกรธเหมือนกับบ่อสรพิษ ๔ จำพวก คือ

๑) บุคคลดุจสรพิษมีพิษแฉ่น แต่พิษไม่ร้าย คือ บางคนโกรธบ่อย แต่ความโกรธของเขาไม่นอนเนื่องอยู่นาน ๒) บุคคลดุจสรพิษมีพิษร้าย แต่พิษไม่แฉ่น คือ บางคนไม่โกรธบ่อย แต่ความโกรธของเขาอนเนื่องอยู่นาน ๓) บุคคลดุจสรพิษมีพิษแฉ่นด้วย และพิษร้ายด้วย คือ บางคนโกรธบ่อย และความโกรธของเขาก็นอนเนื่องอยู่นาน ๔) บุคคลดุจสรพิษมีพิษไม่แฉ่น และพิษไม่ร้าย คือ บางคนไม่โกรธบ่อย และไม่นอนเนื่องอยู่นาน^{๑๙๔}

ลักษณะคนมักโกรธ เมื่อเป็นศัตรูกันก็มุ่งทำสิ่งไม่เป็นประโยชน์ต่อกัน มีความปรารถนาอยากให้ศัตรูของตน มีผิวพรรณไม่ดี อยากให้เขาอนเป็นทุกข์ ไม่ให้มีทรัพย์พอใช้จ่าย ไม่ให้มีทรัพย์สมบัติ ไม่ให้มียศ ไม่ให้มีเพื่อน และหลังจากตายไปขอให้เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะคนที่เป็นศัตรูกันจะไม่ยินดีในการที่ศัตรูของตนมีผิวพรรณเปล่งปลั่ง นอนเป็นสุข มีทรัพย์พอใช้จ่าย มีโภคทรัพย์ มียศ มีเพื่อน และไม่ยินดีในการไปสู่สุคติของศัตรู

คนมักโกรธเมื่อถูกความโกรธครอบงำ แม้เขาจะอาบน้ำอย่างสะอาด รับประทานอาหารดี ตัดผมโกนหนวด นุ่งผ้าสะอาด เขาก็ยังมีผิวไม่งามอยู่นั่นเอง คนมักโกรธย่อมประพฤติทุจริตทางกาย วาจา ใจ ครั้นประพฤติทุจริตทางกาย วาจา ใจแล้ว หลังจากตายทั้งที่ยังมีความโกรธอยู่ก็จะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก พระพุทธเจ้าจึงสอนให้พิจารณาโทษของความโกรธว่า คนโกรธย่อมไม่รู้orroด ไม่เห็นธรรม ความมีดบอดย่อมมีแก่คนที่ถูกความโกรธเข้าครอบงำ ความโกรธจะด้วยเหตุผลใดๆ ก็ตาม ย่อมทำสัตว์ให้เข้าถึงทุกคติ คนมีปัญญาจึงควรละความโกรธนั้นเสีย เพราะความโกรธก่อให้เกิดความเสื่อมเสีย ทำจิตให้กำเริบ แต่คนย่อมไม่รู้จักความโกรธที่เกิดขึ้นแต่จิตว่าเป็นภัย^{๑๙๕} เมื่อปล่อยไว้นานก็จะกลายเป็นความประทุษร้าย เมื่อก่อนเป็นความโกรธ ต่อเมื่อแปรแล้วจึงเป็นความคิดประทุษร้ายในภายหลัง สภาวธรรมทั้งสองนั้น แม้จะมีกำเนิดอย่างเดียวกัน โดยความเป็นอกุศลมูลด้วยกัน แต่เรียกชื่อต่างกันว่า ความโกรธ ความคิดประทุษร้าย เปรียบเหมือนสิ่งที่มีรสเปรี้ยวเกิดจากสิ่งที่ไม่มืรสเปรี้ยว โทสะก็เกิดขึ้นจากความโกรธเหมือนกัน^{๑๙๖}

^{๑๙๓} พุ. ส. อ. (ไทย) ๑/๕/๖๓-๖๔.

^{๑๙๔} อญ. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๐/๑๖๗-๑๖๘.

^{๑๙๕} พุ. ส. อ. (ไทย) ๑/๕/๒๖-๒๗.

^{๑๙๖} พุ. ขา. อ. (ไทย) ๓/๕/๗๘๖.

ความโกรธ เกิดด้วยเหตุหลายอย่าง คือ เพราะเข้าใจว่า เขาได้ประพฤติ กำลังประพฤติ และจักประพฤติสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่เรา เพราะเข้าใจว่า เขาได้ประพฤติ กำลังประพฤติ และจักประพฤติ สิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลที่รักที่ชอบใจของเรา เพราะเข้าใจว่า เขาได้ประพฤติ กำลังประพฤติ และจักประพฤติสิ่งเป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา^{๑๙๗} เพราะบางคนโกรธโดยไม่มีเหตุผลก็มี โดยใจความสำคัญก็เกิดจากความยึดถือในตัวตน สัตว์สิ่งของอันเป็นที่รัก และไม่เป็นที่รักนั่นเอง

(๒) แนวทางการปฏิบัติ

หากดูตามคำสมาทานของวัดตบทซอ^{๑๙๘} ซึ่งให้ข้อความว่า เราไม่พึงโกรธตลอดชีวิต ถ้าแม้ความโกรธพึงเกิดขึ้นแก่เรา เราก็จะกำจัดโดยฉับพลันทันที^{๑๙๙} คนที่จะบำเพ็ญได้ต้องมีจิตใจเข้มแข็งอดทน ซึ่งความโกรธนั้นคนที่พระอรหันต์บุคคลระดับพระอนาคามีเท่านั้นจึงจะสามารถละได้เด็ดขาด^{๒๐๐} แต่สมมาณพเป็นปุถุชนที่ยังมีความโกรธอยู่เป็นธรรมดา จึงต้องใช้ข้อความเสริมในตอนท้ายว่า แม้ความโกรธพึงเกิดขึ้นแก่เรา เราก็จะกำจัดโดยพลันทันที เพราะธรรมดาคือคนที่ยังละโทษไม่ได้ ก็เลิกละเหล่านี้ก็จะต้องเกิดอยู่ แต่มีวิธีก็คือ เมื่อมันเกิดขึ้นแล้วต้องรีบกำจัดไม่ให้มีกำลังและทวีความรุนแรงขึ้น อันเป็นวิธีการปฏิบัติของสมมาณพที่คนทั่วไปสามารถนำไปปฏิบัติตามได้

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เธอทั้งหลายพึงทำความขัดเกลากว่า ผู้อื่นผู้โกรธ เราจักไม่ผูกโกรธ^{๒๐๑} หรือบุคคลพึงละความโกรธได้ เพราะอาศัยความไม่โกรธ โดยให้พิจารณาว่า เราเป็นผู้มีความโกรธแค่นั้นเพราะเหตุแห่งสังโยชน์เหล่านี้ใด เราพึงปฏิบัติเพื่อละ เพื่อตัดสังโยชน์เหล่านั้นเสีย^{๒๐๒}

ความโกรธส่วนใหญ่เกิดจากความอาฆาต เพื่อละความโกรธนั้น พระพุทธเจ้าจึงแนะนำวิธีเอาชนะความโกรธโดยการปลดเปลื้องความอาฆาตที่มีอยู่ในใจ โดยใช้ศัพท์ว่า อาฆาตปฏิวินัย คือวิธีปฏิบัติเพื่อละความอาฆาต โดยให้พิจารณาว่า ความอาฆาตเกิดขึ้นในบุคคลใดพึงเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ในบุคคลนั้น หรือพึงปลดเปลื้องความอาฆาตในบุคคลนั้นโดยการพิจารณาว่า ท่านผู้นี้เป็นผู้มีกรรมเป็นของตน จักเป็นทายาทของกรรม หากผู้ที่พิจารณาโดยกฎแห่งอาฆาต

^{๑๙๗} พุ. ม. (ไทย) ๒๙/๘๕/๒๕๒-๒๕๓.

^{๑๙๘} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๕, บาลีว่า ยาวชีโว อุกุโธโน อสฺสํ สเจปิ เม โกโธ อูปฺปชฺชเยย จิปปเมว นํ ปฏิวินเยยฺย (ส. ส. (บาลี) ๑๕/๙๐๖/๓๓๕).

^{๑๙๙} พุ. อิติ. (ไทย) ๒๕/๒/๓๔๖-๓๔๗.

^{๒๐๐} ม. ม. (ไทย) ๑๒/๘๓/๗๔.

^{๒๐๑} ม. ม. (ไทย) ๑๓/๓๙/๔๑.

ปฏิวิญญอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว แต่ยังมิใช่ประทุษร้ายแม้ในใจผู้ต่ำช้าที่เฝ้าเลื่อยเลื่อยอวัยวะน้อยใหญ่จนขาดเป็นสองท่อน ก็ถือว่าเป็นผู้ไม่ทำตามคำสอนของพระองค์^{๒๐๒}

ในชาดกมีตัวอย่างบุคคลผู้ไม่แสดงความโกรธแม้มีเหตุต้องให้โกรธ เป็นผู้มีจิตเมตตาอยู่เสมอ ดังเช่นทูลบัณฑิตเมื่อทราบว่สรวรรณสามผู้เป็นบุตรถูกพระเจ้ากปิลาชชิงด้วยลูกศร ได้กล่าวกับนางปาริการว่

บุตรที่รักอันหาได้ยาก ผู้ได้เลี้ยงเราทั้งสอง
ผู้ตามืดในป่า บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุคคล
ผู้ไม่โกรธ ในบุคคลผู้ฆ่าบุตรคนเดียวนั้น^{๒๐๓}

ผู้ที่จะสามารถวางใจ และปฏิบัติตามอย่างทูลบัณฑิตได้ ต้องเป็นผู้มีคุณธรรมสูงพอสมควร เพราะคนทั่วไปโดยมากย่อมมีความยึดมั่นหวงแหนในบุตรและสิ่งของอันเป็นที่รักอย่างเหนียวแน่น เมื่อมีใครมาทำอันตรายของที่รักก็อดที่จะโกรธไม่ได้ พระอรรถกถาจารย์แนะนำว่า คนมักโกรธให้หมั่นระลึกถึงพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ว่

ผู้ใดยอมโกรธตอบต่อผู้โกรธแล้ว ผู้นั้น เหว
เสียดกว่าผู้โกรธที่แรกนั้นอีก เพราะเหตุที่โกรธตอบ
เขานั้น ผู้ที่ไม่โกรธตอบต่อผู้ที่โกรธตนแล้ว ชื่อว่
ยอมชนะสงครามซึ่งชนะได้แสนยาก ผู้ที่รู้ว่คนอื่น
โกรธแล้วเป็นผู้มีสติสงบเสงี่ยม ชื่อว่ ประพฤติ
ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายตน และผู้อื่น^{๒๐๔}

วิธีพิจารณาเพื่อระงับความโกรธ ให้พิจารณาว่ บุคคลที่เป็นคนมักโกรธ ถูกความโกรธครอบงำ ผูกโกรธไว้ มักระแวงจัด เพราะความโกรธเป็นเหตุ เปล่งว่จาใกล้ต่อความโกรธ หาเป็นที่รักใคร่พอใจของเราไม่ หากเราเป็นคนมักโกรธ ถูกความโกรธครอบงำ ผูกโกรธไว้ มักระแวงจัด เพราะความโกรธเป็นเหตุ และเปล่งว่จาใกล้ต่อความโกรธบ้างแล้ว เราคงไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของคนอื่น เมื่อรู้อย่างนี้พึงให้ความคิดเกิดขึ้นว่ เราจักไม่เป็นคนมักโกรธ ไม่ให้ความโกรธครอบงำ ไม่ผูกโกรธ ไม่ระแวงจัดเพราะความโกรธเป็นเหตุ และไม่เปล่งว่จาใกล้ต่อความโกรธ^{๒๐๕}

^{๒๐๒} พ. อิตติ. อ. (ไทย) ๑/๔/๘๐.

^{๒๐๓} พ. ชา. (ไทย) ๒๘/๓๕๔/๒๓๘.

^{๒๐๔} พ. สุ. อ. (ไทย) ๑/๕/๒๔-๒๕, ส. ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๘/๒๖๗.

^{๒๐๕} ม. ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๓/๑๙๐-๑๙๑.

พึงพิจารณาด้วยตนเองว่า เราเป็นคนมักโกรธ ความโกรธครอบงำแล้วหรือไม่ เป็นคนผูกโกรธเพราะความโกรธนั้นเป็นเหตุหรือไม่ เป็นคนมักแวงจัดเพราะความโกรธเป็นเหตุหรือไม่ หากเป็นเช่นนั้นก็ควรพยายามเพื่อละอกุศลธรรมอันชั่วช้านั้นเสีย แต่ถ้าพิจารณาแล้วว่า เราไม่เป็นคนมักโกรธ ความโกรธครอบงำไม่ได้ ไม่ผูกโกรธเพราะความโกรธนั้นเป็นเหตุ ไม่มักแวงจัดเพราะความโกรธเป็นเหตุ และไม่แปลงวาจาใกล้ต่อความโกรธ ก็พึงอยู่ด้วยปิติและปราโมทย์นั้น หมั่นศึกษาทั้งกลางวันกลางคืนในกุศลธรรมทั้งหลาย^{๒๐๖}

พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า ความโกรธก็ดี ความริษยาก็ดี แม้มีประมาณเล็กน้อยไม่ควรทำเลย ควรละความโกรธ ละความถือตัว เพราะถ้าทำได้อย่างนั้น ความทุกข์ย่อมไม่ตกต้องบุคคลนั้น^{๒๐๗} ตรัสอุปมาวิธีคิดเพื่อชนะความโกรธ โดยทรงอุปมาว่า เมื่อมีญาติ และมิตรสหายมาเยี่ยมเจ้าของบ้านจึงจัดของเพื่อต้อนรับแขกมีอาหารและน้ำดื่มเป็นต้น ถ้าแขกที่มาไม่ได้บริโภคหรือดื่มของเหล่านั้น ของเหล่านั้นควรจะเป็นของใคร ของเหล่านั้นก็ต้องเป็นของเจ้าของบ้านนั่นเอง เปรียบเหมือนเมื่อมีคนอื่นมาด่ามาทำให้โกรธ แต่เมื่อเราไม่รับสิ่งที่เขาด่าคือไม่โกรธตอบ สิ่งที่เขาว่าทั้งหมดก็จะตกเป็นของเขาเอง^{๒๐๘} เช่นในอภิสสูตรมีข้อความว่า ผู้ใดโกรธตอบต่อบุคคลผู้โกรธ ผู้นั้นย่อมเลวกว่าผู้โกรธ เพราะการโกรธตอบนั้น บุคคลผู้ไม่โกรธตอบต่อบุคคลผู้โกรธ ชื่อว่าชนะสงครามที่ชนะได้ยาก^{๒๐๙}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) แนะนำวิธีปฏิบัติเพื่อเอาชนะความโกรธ ๑๐ วิธี คือ^{๒๑๐}

๑) นึกถึงผลเสียความเป็นคนมักโกรธ เช่น นึกว่าพระพุทธเจ้าของเราทรงสอนชาวพุทธให้เป็นคนมีเมตตา เรามัวมาโกรธอยู่ ไม่ระงับความโกรธเสีย เป็นการไม่ปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ และที่ทรงสอนว่า คนที่โกรธเขาก่อนก็นับว่าเลวอยู่แล้ว คนที่ไม่มีสติรู้เท่าทัน หลงโกรธตอบเขาไปอีก ก็เท่ากับสร้างความเลวให้ยืดยาวเพิ่มมากขึ้น นับว่าเลวหนักลงไปกว่าคนที่โกรธก่อนนั้นอีก เราอย่าเป็นทั้งคนเลว ทั้งคนเลวกว่านั้นเลย

^{๒๐๖} ม. ฎ. (ไทย) ๑๒/๑๔๔/๑๙๓-๑๙๔.

^{๒๐๗} พุ. ฐ. (ไทย) ๒๕/๒๒๑/๑๐๑.

^{๒๐๘} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๘/๒๖๕-๒๖๖.

^{๒๐๙} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๘/๒๖๗.

^{๒๑๐} พระธรรมปิฎก, **ทำอย่างไรจะหายโกรธ**, พิมพ์ครั้งที่ ๕๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๓-๒๕.

๒) พิจารณาโทษของความโกรธ เช่น นึกถึงพระพุทธรูปว่า คนที่โกรธจะมีผิวพรรณไม่งาม นอนเป็นทุกข์ พอโกรธเข้าแล้วก็ไม่ว่าอะไรเป็นประโยชน์ ทำให้มองไม่เห็นธรรม มีแต่ความมืดตื้อ คนโกรธจะผลาญสิ่งใด สิ่งนั้นทำลายก็เหมือนทำลาย แต่ภายหลังพอลงใจโกรธแล้ว ต้องเดือดร้อนเหมือนถูกไฟเผา

๓) นึกถึงความดีของคนที่เราโกรธว่า คนแต่ละคนย่อมมีข้อดีบ้างข้อเสียบ้าง มากบ้างน้อยบ้าง จะหาคนดีครบถ้วนบริบูรณ์ไม่มีข้อบกพร่องเลย คงหาไม่ได้หรือแทบจะไม่มี คนบางคนความประพฤติทางกายเรียบร้อยดี แต่พูดไม่ไพเราะ หรือปากไม่ดี แต่ก็ไม่ได้ประพฤติเกะกะระรานทำร้ายใคร บางคนแสดงออกทางกายกระโดดกระเดาะไม่น่าดู หรือเหมือนไม่มีสัมมาคารวะ แต่พูดจาดี สุภาพ หรือพูดมีเหตุผล บางคนปากร้ายแต่ใจดี สัมพันธ์กับคนอื่นไม่ดีแต่ตั้งใจทำงาน เป็นต้น^{๒๑๑}

๔) พิจารณาว่า ความโกรธ คือการสร้างทุกข์ให้ตัวเอง และเป็นการลงโทษตัวเองให้สมใจศัตรู เพราะธรรมดาศัตรูย่อมปรารถนาร้าย อยากให้เกิดความเสื่อมและความพินาศให้แก่ตัวเอง โดยที่ศัตรูไม่ต้องทำอะไรให้ลำบากก็ได้สมใจของเขา โดยการทำตัวของผู้โกรธเอง

๕) พิจารณาความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน เช่น พิจารณาว่า ทั้งเราและเขาต่างก็มีกรรมเป็นสมบัติของตน ทำกรรมอะไรไว้ก็จะได้ผลของกรรมนั้น เราโกรธแล้วไม่ว่าจะทำอะไร การกระทำของเรานั้นเกิดจากโทสะ ซึ่งเป็นอกุศลมูล กรรมของเรากีย่อมเป็นกรรมชั่วซึ่งก่อให้เกิดผลร้าย มีแต่ความเสียหาย ไม่เป็นประโยชน์ และเราจะต้องรับผลของกรรมนั้นต่อไป

๖) พิจารณาพระจริยาวัตรในปางก่อนของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระพุทธเจ้ากว่าจะตรัสรู้ ก็ได้ทรงบำเพ็ญบารมีมาตลอดเวลายาวนาน ทรงบำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่น โดยยอมเสียสละแม้แต่พระชนมชีพของพระองค์เอง เมื่อทรงถูกข่มเหงกลั่นแกล้งเบียดเบียนด้วยวิธีการต่างๆ ก็ไม่ทรงแค้นเคือง ทรงเอาดีเข้าตอบ

๗) พิจารณาความเคยเกี่ยวข้องกันในสังสารวัฏ เช่น พระพุทธรูปที่ทรงตรัสไว้ว่า ในสังสาระ คือการเวียนว่ายตายเกิดที่กำหนดจุดเริ่มต้นมิได้นี้ สัตว์ที่ไม่เคยเป็นมารดา ไม่เคยเป็นบิดา ไม่เคยเป็นบุตร ไม่เคยเป็นธิดากัน มิใช่หาได้ง่าย

๘) พิจารณานิสงส์ของเมตตา ซึ่งเป็นธรรมตรงกันข้ามกับความโกรธ ความโกรธมีโทษก่อผลร้ายมากมาย ฉะนั้น เมตตาก็มีคุณก่อให้เกิดผลดีมาก ฉะนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ควรที่จะระงับความโกรธเสียแล้วตั้งจิตเมตตาขึ้นมาแทน

๙) พิจารณาโดยวิธีแยกธาตุ เป็นการปฏิบัติใกล้แนววิปัสสนา หรือเอาความรู้ทางวิปัสสนามาใช้ประโยชน์ คือ มองดูชีวิตนี้ มองดูสัตว์บุคคล เรา เขา ตามความเป็นจริงว่า ที่ถูกแล้วก็เป็นที่

^{๒๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗-๘.

เพียงส่วนประกอบทั้งหลายมากมายมาประชุมกันเข้า แล้วก็สมมติเรียกกันว่าเป็นคน เป็นสัตว์ เป็นฉัน เป็นเธอ เป็นเรา เป็นเขา

๑๐) ปฏิบัติทาน คือ การให้หรือแบ่งปันสิ่งของ เพราะการให้หรือแบ่งปันกันเป็นวิธีแก้ความโกรธที่ได้ผล สามารถระงับเวรที่ผูกกันมายาวนานให้สงบลงได้ ทำให้ศัตรูกลายเป็นมิตร เป็นเมตตากรุณาที่แสดงออกในการกระทำ

ทั้ง ๑๐ วิธีนี้ ไม่จำเป็นต้องทำไปตามลำดับเรียงรายชื่อ วิธีใดเหมาะสมสำหรับตนก็ให้ใช้วิธีนั้น

(๓) อานิสงส์

พระพุทธเจ้าตรัสถึงบุรพกรรมของพระองค์ว่า ในชาติก่อน ภพก่อน พระองค์เกิดเป็นมนุษย์ ไม่มีความโกรธ ไม่มีความแค้นใจ แม้จะถูกล่าอย่างรุนแรงก็ไม่ขัดเคือง ไม่โกรธ ไม่พยาบาท ไม่จองล้างจองผลาญ ไม่แสดงความโกรธ ความคิดประทุษร้าย เพราะได้ทำ สังฆม พอกพูนกรรมนั้น ทำกรรมนั้นให้ไพบุลย์ หลังจากตายแล้วพระองค์จึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ครอบงำเทพเหล่าอื่นในเทวโลกด้วยฐานะ ๑๐ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ รสทิพย์ โภกฐิพย์ พะทิพย์ จูติจากเทวโลกเกิดเป็นมนุษย์ จึงได้ลักษณะมหาบุรุษ คือ มีพระฉวีสีทอง คล้ายทองคำ^{๒๑๒} พระอรธกถาจารย์อรรถาธิบายว่า คนมักโกรธจะมีผิวพรรณเศร้าหมอง หน้าตาดูน่าเกลียด แต่คนไม่โกรธจะมีใบหน้าแจ่มใส ผิวพรรณผ่องใส ซึ่งคนจะเป็นผู้นำ เลื่อมใสได้ด้วยเหตุ ๔ อย่าง คือ ด้วยให้อามิส ด้วยให้ผ้า ด้วยเครื่องกวาด และด้วยความไม่โกรธ^{๒๑๓}

ในจุฬามณีวงศ์สูตร แสดงว่า คนมักโกรธ มากด้วยความแค้นเคือง ถูกเขาว่าเล็กน้อยก็ขัดใจโกรธเคือง พยาบาทมาดร้าย ทำความโกรธ ความร้าย และความซึ่งเคียดให้ปรากฏ เขาตายไป จะเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมที่เขาสั่งสมไว้ หากตายไป ไม่เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิด ณ ที่ใดๆ ในภายหลัง จะเป็นคนมีผิวพรรณทราม

ส่วนคนไม่มักโกรธ ไม่มากด้วยความแค้นเคือง ถูกเขาว่ามากก็ไม่ขัดใจ ไม่โกรธเคือง ไม่พยาบาทมาดร้าย ไม่ทำความโกรธ ความร้าย และความซึ่งเคียดให้ปรากฏ เขาตายไป จะเข้าถึง

^{๒๑๒} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑๘/๑๗๗.

^{๒๑๓} ที. ปา. อ. (ไทย) ๓/๒/๖๗.

สุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมที่เขาสั่งสมไว้ หากตายไปไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถ้ามาเป็นมนุษย์ จะเป็นคนน่าเลื่อมใส^{๒๑๔}

พระพุทธเจ้าตรัสโทษของความโกรธไว้ว่า เมื่อเรามีความโกรธแค้น แม้ตนเองก็ติเตียนตนเองได้ ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วพึงติเตียน หลังจากตายแล้วทุกติเป็นอันหวังได้ เพราะความโกรธแค้นเป็นปัจจัย อาสวะและความเร่าร้อนที่ทำความคับแค้น จะพึงเกิดขึ้นเพราะความโกรธแค้นเป็นปัจจัย เมื่อบุคคลไม่มีความโกรธแค้น อาสวะและความเร่าร้อนที่ทำความโกรธแค้นจะไม่มี^{๒๑๕} สำหรับพระภิกษุ ก็ติเตียนตนเองว่า เราบวชในศาสนาที่สอนไม่ให้กระทำความโกรธและความคับแค้น แต่ไม่สามารถละความโกรธได้ เราบวชทำไม ผู้รู้แม้ใคร่ครวญก็พึงติเตียนว่า คนนี้บวชในศาสนาเช่นนี้แล้วยังไม่สามารถละความโกรธได้ คนนี้บวชทำไม^{๒๑๖} แม้การที่ภิกษุเป็นผู้มักโกรธ ไม่สรรเสริญการกำจัดความโกรธ ก็เป็นธรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นที่รัก เคารพ ยกย่อง และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน^{๒๑๗} แต่ถ้าภิกษุเป็นผู้ไม่โกรธ กล่าวสรรเสริญการกำจัดความโกรธ ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นที่รัก เคารพ ยกย่อง เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน^{๒๑๘}

ความไม่โกรธ มีไว้สำหรับหลีกเลี่ยงบุคคลผู้มักโกรธ^{๒๑๙} ถ้าต่างคนต่างโกรธแล้วก็มีแต่จะทำความพินาศให้ทั้งตนเองและผู้อื่นด้วย พระอรรถกถาจารย์ยกตัวอย่างเทพบุตร ๒ องค์ที่โกรธกันแล้วจุติทั้งคู่ คือ เทพบุตรชั้นจาตุมหาราชิกาองค์หนึ่งจักเล่นนักขัตฤกษ์ มาพร้อมด้วยบริวาร ขึ้นรถไปตามทาง ขณะนั้นเทพบุตรอีกองค์หนึ่ง ออกไปเห็นเทพบุตรนั้นกำลังไปข้างหน้า เห็นสมบัติของเทพบุตรองค์นั้นจึงโกรธ เทพบุตรผู้เดินไปข้างหน้าเลี้ยวตัวรู้ว่าเทพบุตรนั้นโกรธ จึงโกรธตอบกล่าวว่าท่านโกรธจักทำอะไรได้ เราได้สมบัตินี้มาด้วยอำนาจทานและศีลเป็นต้น ไม่ใช่ได้มาด้วยอำนาจของท่าน ถ้าเทพบุตรองค์หนึ่งโกรธ อีกองค์หนึ่งไม่โกรธ ยังรักษาไว้ได้ แต่เมื่อโกรธด้วยกันทั้งสอง ความโกรธของเทพบุตรองค์หนึ่งเป็นปัจจัยแก่อีกองค์หนึ่ง ความโกรธของเทพบุตรองค์นั้นก็เป็นปัจจัยของเทพบุตรองค์ก่อน เทพบุตรทั้งสองย่อมจุติ เหตุการณ์แบบนี้ถือเป็นเรื่องธรรมดาในการโกรธของพวกเขา^{๒๒๐} แม้เป็นเทวดาแล้วยังมีกิเลสอยู่ ไม่สามารถละความโกรธได้เด็ดขาด เมื่อมีเหตุปัจจัยต้องให้โกรธก็อดที่จะโกรธไม่ได้ ตัวอย่างของมนุษย์ครั้นโกรธแล้วก็มักเอามือบ้ำ

^{๒๑๔} ม. ช. (ไทย) ๑๔/๒๙๒/๓๕๑-๓๕๒.

^{๒๑๕} ม. ม. (ไทย) ๑๓/๓๙/๔๑-๔๒.

^{๒๑๖} ม. ม. อ. (ไทย) ๒/๑/๙๕.

^{๒๑๗} อ. ทสก. (ไทย) ๒๔/๘๗/๑๙๕.

^{๒๑๘} อ. ทสก. (ไทย) ๒๔/๘๗/๙๗.

^{๒๑๙} ม. ม. (ไทย) ๑๒/๘๕/๗๖.

^{๒๒๐} อ. จตุกก. อ. (ไทย) ๒/๔๑๐-๔๑๑, ที่. ส. อ. (ไทย) ๑/๑/๒๕๗-๒๕๘.

เท้าบ้าง ทบตีตนเอง ผูกคอตาย กินยาพิษ กระโดดเหว กระโดดน้ำ เข้ากองไฟ เอาท่อนไม้ ศัสตราทำร้ายและทำคนอื่นให้ตาย^{๒๒๑} เป็นต้น ซึ่งเป็นโทษของความโกรธที่แสดงออกมาอย่างรุนแรง

ความโกรธนั้นยังเป็นปฏิปักษ์ต่อการทำความเพียรของพระภิกษุด้วย ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในเจตีสลสูตรว่า ภิกษุยอมโกรธ ไม่พอใจ มีจิตถูกโทสะประทุษร้าย มีจิตกระด้าง ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย จิตของภิกษุนั้นยอมไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อประกอบเนื่องๆ เพื่อกระทำติดต่อ เพื่อบำเพ็ญเพียร^{๒๒๒} ตรงกันข้ามถ้าภิกษุไม่โกรธ มีความพอใจ มีจิตไม่ถูกโทสะประทุษร้าย มีจิตไม่กระด้าง ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย จิตของภิกษุนั้นยอมมน้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อประกอบเนื่องๆ เพื่อกระทำติดต่อ เพื่อบำเพ็ญเพียร^{๒๒๓}

เมื่อกล่าวโดยสรุป บุคคลที่ยังมีกิเลสอยู่ ก็จักจะถูกความโกรธครอบงำได้เสมอเมื่อขาดสติ เพราะบุคคลที่ไม่โกรธเลยและสามารถละความโกรธหรือโทสะได้เด็ดขาด ก็ต้องปฏิบัติธรรมจนได้เป็นพระอนาคามีขึ้นไปเท่านั้น ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“เธอทั้งหลายละธรรมอย่างหนึ่งได้ เราขอรับรองความเป็นอนาคามีของเธอทั้งหลาย ธรรมอย่างหนึ่งเป็นไฉน ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายละธรรมอย่างหนึ่งคือโทสะได้ เราขอรับรองความเป็นอนาคามีของเธอทั้งหลาย โทสะใด เป็นเหตุให้สัตว์ผู้ประทุษร้ายไปสู่ทุกข์ ผู้มีปัญญาเห็นแจ้งย่อมละโทสะนั้นได้เพราะรู้โดยชอบ ครั้นละได้แล้ว จึงไม่ต้องหวนกลับมาเกิดในโลกนี้อีกไม่ว่าในกาลไหนๆ^{๒๒๔}

จากการศึกษาเรื่องความไม่โกรธ อีกความหมายหนึ่งก็คือเมตตา ความปรารถนาอยากให้ผู้อื่นเป็นสุขนั่นเอง ถ้าหมั่นเจริญเมตตาให้เกิดขึ้นในใจบ่อยๆ ก็สามารถห่างไกลจากความโกรธได้ เพราะเมตตาเป็นธรรมที่ตรงข้ามกับความโกรธ วิธีปฏิบัติก็คือการตั้งจิตประกอบด้วยเมตตาบ่อยๆ จนกระทั่งกระทั่งพื้นที่จิตใจไม่มีที่ว่างสำหรับความโกรธอีก พระพุทธศาสนาแสดงโทษของความโกรธเพื่อให้ผู้ปฏิบัติมีความกลัวและมีกำลังใจที่จะดเว้นจากความโกรธ

^{๒๒๑} อญ. จตุกก. อ. (ไทย) ๒/๔๑๐-๔๑๑.

^{๒๒๒} อญ. ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๔/๒๓.

^{๒๒๓} อญ. ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๔/๒๕.

^{๒๒๔} ชุ. อิติ. (ไทย) ๒๕/๒/๓๔๖-๓๔๗.

๓.๒ วัดตบกับความเป็นท้าวสักกะ

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยต้องการศึกษาถึงคุณธรรมต่างๆ ในวัดตบ ๗ ประการ ว่าคุณธรรมที่ทำท้าวสักกะเคยบำเพ็ญมาเมื่อครั้งเป็นมนุษย์นั้น มีคุณธรรมใดบ้างที่ปรากฏในขณะที่เป็นท้าวสักกะในช่วงชีวิตของพระองค์ ดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ การบำรุงมารดาบิดา

มีคำบรรยายว่า ท้าวสักกะเป็นเทวดาซึ่งเป็นโอรสที่เกิดจากกำเนิด คือ ผุดเกิดขึ้นทันที ไม่มีมารดาบิดาผู้ให้กำเนิดเหมือนกับมนุษย์ หรือเทวดาบางจำพวกในชั้นจาตุมหาราช และสัตว์อื่นๆ และก็ไม่มีปรากฏว่ามีบิดามารดาเหมือนเทวดาบางองค์ ที่เกิดบนตักแล้วจะได้เป็นบุตรของเทวดาองค์นั้น^{๒๒๕} แต่ถ้าจะกล่าวถึงบิดาในทางธรรมแล้วก็ได้แก่พระพุทธเจ้านั่นเอง เพราะพระพุทธเจ้าทำให้ท้าวสักกะได้บรรลุโสดาบัน อันเป็นการเกิดโดยคุณธรรมในพระพุทธศาสนา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสยกย่องพระสารีบุตรว่าเปรียบเหมือนมารดาผู้ให้เกิด^{๒๒๖} พระพุทธเจ้าทำให้ท้าวสักกะแก่ได้เป็นท้าวสักกะหนุ่ม ด้วยการให้บรรลุเป็นพระโสดาบัน เมื่อจะเปรียบพระพุทธเจ้าเป็นเหมือนพุทธบิดาแล้ว ก็ถือว่าท้าวสักกะได้ทำหน้าที่ของความเป็นบุตรได้อย่างดี ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวมาแล้วในบทที่ ๒ ตอนว่าด้วยความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้า ในบทบาทต่างๆ

ถึงแม้ท้าวสักกะจะไม่มีมารดาบิดาก็จริง แต่ก็มีบทบาทให้เห็นว่าทรงเห็นความสำคัญของการบำรุงมารดาบิดา เช่น การไม่ทรงละเลยบุคคลอื่นผู้เลี้ยงดูมารดาบิดา ทรงให้ความสำคัญแก่การบำรุงมารดาบิดาเป็นอย่างมาก ดังปรากฏในกัจจานโคตตชาดก^{๒๒๗} เมื่อนางกัจจานีถูกลูกชายทอดทิ้งเพราะภรรยาอายุยังไม่ถึงที่พึงต้องอยู่คนเดียว กำลังมีความทุกข์ประสงค์จะถวายมตกภัต (อาหารเพื่อผู้ตาย) แก่ธรรม ด้วยเข้าใจว่าธรรมได้ตายจากโลกแล้ว ท้าวสักกะได้เสด็จมากล่าวสอนว่า ธรรมไม่เคยตาย แล้วบันดาลให้ลูกชายและลูกสะใภ้ระลึกถึงคุณของมารดา ทำให้ครอบครัวได้อยู่พร้อมหน้ากันอย่างมีความสุขอีกครั้ง^{๒๒๘}

ในเกฬีสลชาดก พระอรรถกถาจารย์บรรยายถึงพระราชาพระนามว่าพรหมทัต ชอบเล่นสนุกแก่งช้าง ม้า โค และมนุษย์ที่แก่ชราให้ได้รับความลำบาก เมื่อทราบว่าคุณแก่อยู่ที่ไหนก็รับสั่งให้เรียกมาบังคับให้เล่น พวกมนุษย์จึงให้มารดาบิดาของตนไปอยู่ที่อื่น ทำให้ขาดการบำรุงมารดาบิดา แม้เหล่าอำมาตย์ก็ชอบเล่นแบบนั้นเหมือนกัน ทำให้ไปเกิดในอบายเป็นอันมาก ท้าวสักกะ

^{๒๒๕} ม. มุ. อ. (ไทย) ๑/๓/๑๖๑.

^{๒๒๖} ที. ปา. อ. (ไทย) ๓/๒/๔๕๘.

^{๒๒๗} ชุ. ขา. อ. (ไทย) ๓/๕/๔๖๒-๔๖๘.

ทรงทราบ จึงแปลงเพศเป็นคนแก่มาทรมานพระราชชา แล้วตรัสถึงคุณของมารดาบิดา และอานิสงส์ของการอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้สูงอายุ^{๒๒๘}

อรรถกถาจารย์บรรยายว่า ในวัน ๑๕ ค่ำ ท้าวสักกะทรงบัญชาท้าวมหาราชทั้ง ๔ ให้เที่ยวไปยังมนุษยโลกตรวจตราดูว่า ใครบ้างสร้างบุญกุศลมีการเลี้ยงดูมารดาบิดาเป็นต้น แล้วจดชื่อคนเหล่านั้นมาอ่านให้เทวดาฟัง และอาศัยเป็นตัวอย่างในการสั่งสอนเทวดาในภพดาวดึงส์^{๒๒๙} อันเป็นตัวอย่างของการให้ความสำคัญต่อการบำรุงมารดาบิดาเป็นอย่างยิ่ง

๓.๒.๒ การประพุดิอ่อนน้อม

การประพุดิอ่อนน้อมถ่อมตน เป็นคุณธรรมข้อหนึ่งของท้าวสักกะที่เห็นได้ชัดเจน ในบทบาทของพระองค์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น เมื่อเข้าไปหาฤาษีผู้มีศีล ท้าวสักกะทรงถอดฉลองพระบาท ประทานพระขรรค์ให้แก่ผู้อื่น รับสั่งให้ลดฉัตร เสด็จเข้าไปทางอาศรม โดยทางประตูเข้าออก ประคองอัญชลีนอบน้อมฤาษีผู้มีศีล มีกัลยาณธรรมเหล่านั้น แล้วอยู่ได้ลม ซึ่งแตกต่างจากท้าวเวปจิตติ ทรงฉลองพระบาทหนาหลายชั้น ทรงพระขรรค์ มีผู้กั้นฉัตรให้ เข้าไปสู่อาศรมทางประตูพิเศษ เข้าไปยืนห่างไม่ถึงวา^{๒๓๐} ทำให้เห็นถึงความอ่อนน้อมของท้าวสักกะอย่างชัดเจน

เมื่อครั้งที่เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ ถ้ำอินทสาละ ภูเขาเวทียะ ตรัสกับปัญจสิขเทพบุตรว่า ตถาคตทรงเข้ามาใน ทรงแพพระทัยในมานะ ระหว่างที่พระองค์ประทับหลีกเร้นอยู่ คนเช่นเรายากที่จะเข้าไปเฝ้าได้ ทางที่ดี ควรทำให้พระองค์ทรงพออกพระทัยก่อน หลังจากนั้น จึงควรเข้าไปเฝ้า^{๒๓๑} แสดงถึงความรู้จักประมาณตน ถึงแม้ว่าจะเป็นจอมเทพก็ตาม และเมื่อฟังธรรมจนบรรลुเป็นพระโสดาบันแล้ว ทรงนึกถึงอุปการคุณของปัญจสิขเทพบุตร ที่ทำให้พระพุทธเจ้าทรงพออกพระทัยก่อน แล้วจึงเข้าเฝ้า จึงทรงยกย่องปัญจสิขเทพบุตรไว้ในฐานะบิดา^{๒๓๒}

ในพระไตรปิฎกบรรยายว่า ขณะที่ท้าวสักกะเสด็จลงจากเวชยันตปราสาท ทรงประนมอัญชลีนอบน้อมทิศใหญ่ทั้ง ๔ มาตลีเทพบุตรกราบทูลถามว่า พราหมณ์ กษัตริย์ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ และเทวดาชั้นดาวดึงส์ พากันนอบน้อมพระองค์ทั้งนั้น แต่พระองค์ทรงนอบน้อมใคร ท้าวสักกะตรัสตอบว่า พระองค์ทรงนอบน้อมผู้มีศีล ผู้มีจิตตั้งมั่น ผู้บวชประพุดิพรหมจรรย์ และคฤหัสถ์

^{๒๒๘} ชู. ขา. อ. (ไทย) ๓/๓/๒๕๕.

^{๒๒๙} อญ. ติก. (ไทย) ๒๐/๓๘/๑๙๕, อญ. ติก. อ. (ไทย) ๑/๓/๑๖๓, ที. ม. อ. (ไทย) ๒/๔๑-๔๒.

^{๒๓๐} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๕/๓๗๒.

^{๒๓๑} ที. ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๗/๒๗๔.

^{๒๓๒} ที. ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๑/๒๙๙.

ผู้ทำบุญเป็นอุบาสก เลี้ยงดูภรรยาโดยธรรม ^{๒๓๓} เมื่อทำวสัฏฐะทรงพระนามอัญชลีนอบน้อม พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ มาตลีเทพบุตรได้ทูลถามถึงเหตุแห่งการนอบน้อม พระองค์จึงพรรณนา คุณของพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ให้มาตลีฟังอย่างมากมาย ^{๒๓๔} โดยเฉพาะเรื่องการประพาศิณีนอบน้อมต่อพระสงฆ์นี้ ที่เห็นได้ชัดเจนนกที่พระองค์ทรงปฏิบัติต่อพระมหากัจจายนะ ดังได้กล่าว แล้วในตอนว่าด้วยความสัมพันธ์กับพระสงฆ์ว่า ทำวสัฏฐะทอดพระเนตรเห็นพระมหากัจจายนะ จึงเสด็จมาทรงจับข้อเท้าทั้งสอง ตรัสว่า “พระผู้เป็นเจ้าของเรามาแล้ว เราหวังการมาของพระผู้เป็น เจ้าอยู่” ^{๒๓๕} แล้วทรงนวดเท้าทั้งสองของพระเถระ บูชาด้วยของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้น จนกระทั่งถูกพระภิกษุหลายรูปโพนทะนาว่า ทำวสัฏฐะทรงเห็นแก่น้ำจึงทำสักการะ ไม่ทรงทำ สักการะนี้แก่พระสาวกผู้ใหญ่

นอกจากพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์แล้ว ในส่วนของสามเณรที่เห็นชัดก็ตอนที่ไปช่วย สามเณรให้ได้ฉันอาหาร ดังกล่าวแล้วในตอนว่าด้วยความสัมพันธ์กับสามเณรว่า “นางพราหมณี เห็นทำวสัฏฐะก็ดีใจอุปาสนะซ้อนกันเป็น ๒ ชั้น แล้วนิมนต์ให้นั่ง ทำวสัฏฐะเสด็จเข้าไปในเรือน ให้อาหารสามเณรทั้ง ๔ รูป ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วประทับนั่งที่ท้ายอาสนะของสามเณร นาง พราหมณีก็โกรธว่า พราหมณ์แก่นี่เที่ยวให้อาหารสามเณรอายุคราวหลานจึงให้ไล่ออกไป” ^{๒๓๖}

เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นความประพาศิณีนอบน้อมต่อตนของทำวสัฏฐะ ที่ได้สั่งสมอบรมมา ในอดีตชาติ ถึงแม้จะมาเป็นทำวสัฏฐะ เป็นจอมเทพแล้วก็ตาม ก็ไม่ถือตัวว่าตนเองเป็นผู้สูงศักดิ์ แล้วไม่ทำความอ่อนน้อมต่อตนต่อบุคคลอื่น

๓.๒.๓ พุดจาอ่อนหวาน

ทำวสัฏฐะเป็นผู้ที่ไม่พูดคำหยาบอันเป็นนิสัยประจำตน ดังมีคำกล่าวยืนยันว่า ถึงแม้จะมี ความโกรธเกิดขึ้นพระองค์ก็ไม่แสดงอาการ เช่น กล่าวคำหยาบคายออกมา ดังปรากฏข้อความ ในพุทธพณณียสูตรว่า

เราเป็นผู้มีจิตไม่ถูกโทสะกระทบกระทั่ง
เป็นผู้ที่ใครๆ จะชักนำไปไม่ได้ง่าย เราไม่โกรธใคร
มานานแล้ว ความโกรธไม่ฝังอยู่ในใจเรา ถึงเรา

^{๒๓๓} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๖๔/๓๘๕.

^{๒๓๔} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๖๖/๓๘๖-๓๘๙.

^{๒๓๕} พ. ฐ. ป. (ไทย) ๑/๓๘๑-๓๘๒.

^{๒๓๖} พ. ฐ. ป. (ไทย) ๑/๒/๔/๔๘๓-๔๘๗.

โกรธก็ไม่กล่าวคำหยาบ และคำไม่ชอบเป็นอันขาด

เราเห็นประโยชน์ตนจึงบังคับตนได้^{๒๓๗}

ครั้งหนึ่ง ท้าวสักกะกับท้าวเวปจิตติ หัวหน้าอสูร แข่งขันกันด้วยคำสุภาสิต ท้าวสักกะเป็นฝ่ายชนะ โดยผู้ตัดสินทั้งฝ่ายเทวดาและฝ่ายอสูรได้กล่าวว่า ท้าวเวปจิตติตรัสคำภามมีความเกี่ยวข้องกับอาชญา และเกี่ยวข้องกับศีลตรา จึงยังมีความทะเลาะ ความแค้นแค้น ความวิวาท ส่วนท้าวสักกะตรัสคำภามไม่เกี่ยวข้องกับอาชญา ไม่เกี่ยวข้องกับศีลตรา จึงไม่มีความทะเลาะ ไม่มีความแค้นแค้น ไม่มีความวิวาท ท้าวสักกะชนะเพราะได้กล่าวคำสุภาสิต^{๒๓๘} ที่กล่าวมานี้เป็นการรับรองความที่ท้าวสักกะพูดแต่ด้วยคำที่ไพเราะอ่อนหวานมีประโยชน์เท่านั้น

๓.๒.๔ การไม่พูดส่อเสียด

การพูดส่อเสียดให้ผู้อื่นแตกกันนั้น จะไม่มีกับท้าวสักกะองค์ปัจจุบันอย่างเด็ดขาด เพราะผู้ที่เป็นพระโสดาบันแล้วสามารถละคำส่อเสียดได้^{๒๓๙} ท้าวสักกะทรงเป็นผู้ที่ไม่พูดส่อเสียด และทรงสอนให้ผู้อื่นปฏิบัติเช่นนั้น ดังปรากฏข้อความในอัจฉยสูตรว่า ท้าวสักกะเมื่อจะทรงยังเทพชั้นดาวดึงส์ให้พลอยยินดี ณ เทวสถานชื่อสุทธรรมา จึงได้ตรัสคำภามว่า

ขอความโกรธ จงตกอยู่ในอำนาจของท่าน
ทั้งหลาย ขอความเสื่อมคลายในมิตรธรรมอย่าได้มี
แก่ท่านทั้งหลาย และท่านทั้งหลายอย่าได้ติเตียนผู้
ที่ไม่ควรติเตียน และอย่าได้พูดคำส่อเสียดเลย
ความโกรธเป็นดุจภูเขาอย่ายืนคนเลว ฉะนี้แล^{๒๔๐}

๓.๒.๕ กำจัดความตระหนี่

หลักฐานที่ยืนยันว่าท้าวสักกะเป็นผู้ไม่ตระหนี่นั้น พบว่า ท้าวสักกะในอดีตได้เชิญพระโพธิสัตว์เสด็จไปยังเทวโลกทั้งที่ยังเป็นมนุษย์ถึง ๔ ครั้ง คือ เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเจ้ามนธาตุราช พระเจ้าสาธินราช คุณติลวิณวาทกพรหมณ์ และพระเจ้าเนมิราช เมื่อเป็นพระเจ้ามนธาตุประทับอยู่ในเทวโลกเป็นเวลาหนึ่งอสงไขย เมื่อครั้งเป็นพระเจ้าสาธินราชประทับอยู่สัปดาห์หนึ่งด้วยการนับอย่างมนุษย์ก็เป็น ๗๐๐ ปี เมื่อครั้งเป็นคุณติลวิณวาทกะ และครั้งเป็นพระเจ้าเนมิ

^{๒๓๗} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๖๘/๓๙๓.

^{๒๓๘} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๑/๓๖๙.

^{๒๓๙} อญ. ติก. อ. (ไทย) ๑/๓/๔๕.

^{๒๔๐} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๗๐/๓๙๕.

ราช ประทับอยู่เพียงครู่เดียว ด้วยการนับอย่างมนุษย์เป็นเวลา ๗ วัน^{๒๔๑} นอกจากจะไม่ตระหนี่แล้วยังคอยเอาใจใส่ว่าอนุชนรุ่นหลังในตระกูลของพระองค์เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ยังประพฤติตามที่พระองค์เคยประพฤติกมาหรือไม่ ดังปรากฏในพิลารโกสิยชาดกว่า ท้าวสักกะทรงตรวจดูการให้ทานในตระกูลของพระองค์เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ว่ายังเป็นไปอยู่หรือไม่ ทรงทราบว่า บุตรของพระองค์บำเพ็ญทานเกิดเป็นจันทเทพบุตร บุตรของจันทเทพบุตรเกิดเป็นสุริยเทพบุตร บุตรของสุริยเทพบุตรเกิดเป็นมาตลีเทพบุตร บุตรของมาตลีเทพบุตรเกิดเป็นปัญจสิขเทพบุตร แต่บุตรชั้นที่ ๖ คือพิลารโกสิยเศรษฐี ได้ตัดการให้ทานนั้นเสีย เมาโรงทาน ให้ขับไล่พวกยาก ไม่ให้อะไรแก่ใครๆ จึงมาพร้อมด้วย จันทะ สุริยะ มาตลี และปัญจสิขเทพบุตร ช่วยกันทรมานโกสิยเศรษฐีให้ละความตระหนี่กลับมาให้ทานตามวงศ์ตระกูลเหมือนเดิม^{๒๔๒} ซึ่งชาดกนี้มีเนื้อหาคล้ายกันกับสุทธาโกชนชาดก^{๒๔๓}

นอกจากไม่ตระหนี่ด้วยพระองค์เอง และช่วยให้ตระกูลของพระองค์ได้ถวายทานต่อไปแล้วยังช่วยให้ผู้อื่นได้ถวายทานและแสดงคุณให้ปรากฏ ดังเช่นในสสปัญจิตชาดก พระโพธิสัตว์เกิดเป็นกระต่าย รักษาศีลอุโบสถไม่มีสิ่งใดจะให้ทานจึงอธิษฐานในใจว่า หากมีใครมาขอจกให้เนื้อในร่างกายของตน ท้าวสักกะใคร่จะทดลองจึงเสด็จมาขออาหาร พระโพธิสัตว์ให้ไปก่อไฟแล้วกระโดดเข้าไปในกองไฟนั้น เพื่อเป็นอาหารให้แก่ท้าวสักกะ แต่ไฟกลับไหม้ ท้าวสักกะจึงแสดงพระองค์และได้ทรงเขียนรูปกระต่ายไว้ที่ดวงจันทร์เพื่อแสดงคุณของพระโพธิสัตว์ปรากฏไปจนตลอดกัป^{๒๔๔} ดังคำที่คนทั่วไปกล่าวกันว่ากระต่ายชมจันทร์จนถึงปัจจุบัน

๓.๒.๖ พุทธคำสัตย์

การพูดคำสัตย์นั้น ไม่สามารถเจาะจงได้ว่า ตอนใดบ้างที่ท้าวสักกะพูดคำสัตย์เพราะเท่าที่ศึกษาชีวิตของท้าวสักกะ มีส่วนน้อยเท่านั้นที่ประพฤติดัวเป็นคนหลอกลวงแต่ก็ทำเพื่อความดีงามของพระองค์เอง เช่น เมื่อครั้งที่ลวงถวายบิณฑบาตแก่พระมหากัสสปะ แต่ก็เป็นการลวงเท่านั้นไม่ถึงกับพูดมุสาตรงๆ และทำไปด้วยความต้องการบุญ โดยเฉพาะท้าวสักกะพระองค์ปัจจุบันเป็นพระโสดาบันจึงเป็นอันรับรองได้ว่า พระองค์จะไม่พูดมุสาวาทเป็นอันขาด หรือท้าวสักกะในอดีตก็ไม่เห็นมีปรากฏ มีแต่ตัวอย่างที่รักษาคำสัตย์เท่านั้น ดังเช่นในอุทยชาดก มีคำบรรยายว่า ก่อนที่

^{๒๔๑} ม. ม. อ. (ไทย) ๒/๒/๘๘.

^{๒๔๒} พุ. ชา. อ. (ไทย) ๓/๕/๙๑๖-๙๓๐.

^{๒๔๓} พุ. ชา. อ. (ไทย) ๔/๑/๔๖๒-๕๑๓.

^{๒๔๔} พุ. ชา. อ. (ไทย) ๓/๔/๔๘๒-๔๘๙.

พระเจ้าอุทัยจะเกิดเป็นท้าวสักกะ ได้ทำข้อผูกพันกับพระนางอุทัยภรรยาไว้ว่า ผู้ใดสิ้นพระชนม์ไปก่อนผู้นั้นต้องมาจากที่ที่เกิดแล้วบอกว่า ได้เกิดในสถานที่ไหน พระเจ้าอุทัยสวรรคตก่อนและเกิดเป็นท้าวสักกะ ล่วงไป ๗๐๐ ปีมนุษย์จึงระลึกได้เสด็จมาทดลองใจพระนางอุทัยภรรยาด้วยทรัพย์ เมื่อทรงเห็นความมั่นคงของนางแล้วจึงแสดงพระองค์ว่าเป็นพระเจ้าอุทัยไปเกิดเป็นท้าวสักกะ ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ กลับมาบอกตามที่สัญญากันไว้ ทรงให้โอวาทแก่พระนางแล้วเสด็จกลับไป นางเลื่อมใสสละราชสมบัติให้เหล้าอำมาตย์ดูแล แล้วบวชเป็นภิกษุณีในพระราชาอุทยาน^{๒๔๕}

บทบาทเด่นที่เกี่ยวกับคำสัจอีกประการหนึ่ง คือการให้ความช่วยเหลือคนที่กล่าวสัจวาจา หรือทำสังกิริยา จะมีปรากฏเป็นส่วนมาก เช่น ช่วยเหลือพระจันทกุมาร มนุษย์และสัตว์ให้รอดตาย โดยการทำสังกิริยาของพระนางจันทาเทวี ในจันทกุมารชาดก^{๒๔๖} ช่วยเหลือพระนางจันทาเทวีผู้ทำสังกิริยาขอให้พระโอรส คือพระเทมีย์ ในเทมีย์ชาดก^{๒๔๗} ช่วยเหลือพระยาปลาผู้ทำสังกิริยาขอให้ฝนตก^{๒๔๘}

นอกจากนี้ท้าวสักกะยังทรงยินดีและช่วยเหลือผู้ที่รักษาสัจจะ เช่น ในกุรุธรรมชาดก กล่าวถึงท้าวสักกะต้องการทดลองนางวรรณทาสีว่าจะรักษาศีลได้หรือไม่ จึงให้ทรัพย์พันหนึ่งกล่าวว่าจะมาหาแล้วไม่มาหาถึง ๓ ปี นางจึงไม่รับสิ่งของจากใครถึง ๓ ปี เพราะเกรงว่าศีลจะขาด เมื่อเวลาล่วงเลยไปนางจึงยากจนลงไม่อาจจะมีชีวิตต่อไปได้ จึงไปศาลกล่าวฟ้องว่าบุรุษผู้ให้ค่าใช้จ่ายแก่นางแล้วไปเสีย ๓ ปี ไม่ทราบว่าเขาตายหรือยังไม่ตาย นางไม่อาจสืบต่อเลี้ยงชีวิตได้ควรทำอย่างไร มหาอำมาตย์ผู้วินิจฉัยอรรถคดีตัดสินว่า ตั้งแต่นี้ให้รับค่าใช้จ่ายจากคนอื่นได้ เมื่อออกจากศาลมีบุรุษยื่นทรัพย์ให้พันหนึ่งเพื่อต้องการให้อยู่ด้วย พอนางยื่นมือจะรับ ท้าวสักกะก็แสดงพระองค์และกล่าวสรรเสริญนาง จากนั้นก็ทำบ้านของนางให้เต็มด้วยรัตนะ ๗ ประการ^{๒๔๙}

ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นการแสดงให้เห็นว่า ท้าวสักกะนอกจากจะรักษาสัจวาจาด้วยพระองค์เองแล้ว ยังคอยช่วยเหลือสนับสนุนคนที่รักษาและกล่าวสัจวาจาอีกด้วย

๓.๒.๗ ความไม่โกรธ

ท้าวสักกะทรงยืนยันด้วยพระองค์เองว่า พระองค์เป็นผู้ไม่มีความโกรธเป็นปกติ นอกจากจะไม่โกรธแล้ว ใครๆ ก็ไม่สามารถจะชักนำหรือยั่วให้พระองค์โกรธได้ง่ายๆ^{๒๕๐} เช่น ครั้งหนึ่งมี

^{๒๔๕} พุ. ขา. (ไทย) ๒๗/๓๗-๕๘/๓๖๐-๓๖๔.

^{๒๔๖} พุ. จริยา. อ. (ไทย) ๙/๓/๑๒๐-๑๒๑.

^{๒๔๗} พุ. ขา. อ. (ไทย) ๔/๒/๑๙-๒๐.

^{๒๔๘} พุ. จริยา. อ. (ไทย) ๙/๓/๔๘๓-๔๘๙.

^{๒๔๙} พุ. ขา. อ. (ไทย) ๓/๔/๒๑๑-๒๑๓.

^{๒๕๐} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๖๘/๓๙๒-๓๙๓.

สงครามระหว่างเทวดากับอสูร เทวดาเป็นฝ่ายชนะพวกอสูรพ่ายแพ้ พวกเทวดาได้จับเวปจิตติอสูรมาขังเทวสภาสุธรรมา ท้าวเวปจิตติอสูรได้คำปรึกษาท้าวสักกะด้วยวาทะจาหยาบคาย แต่พระองค์ก็ไม่แสดงอาการโกรธ เมื่อถูกมาตลีเทพบุตรทูลถามถึงความไม่โกรธที่ถูกเวปจิตติอสูรด่า ได้ตรัสตอบโดยกล่าวคำภาษิตเกี่ยวกับอานิสงส์ของความไม่โกรธเป็นอันมาก เช่น ผู้ที่โกรธตอบเร็วกว่าผู้โกรธก่อน ผู้ไม่โกรธชื่อว่าชนะสงครามที่ชนะได้ยาก^{๒๕๑} และในสุภาภิตชยสูตร ท้าวสักกะได้ตรัสถึงข้อดีหรืออานิสงส์ของการไม่โกรธไว้ว่า

ผู้ใดรู้ว่าผู้อื่นโกรธ เป็นผู้ที่มีสติ สงบใจไว้ได้
เราเห็นว่า การสงบใจไว้ได้ของผู้นั้น เป็นการกีดกัน
พวกคนพาลไว้ได้^{๒๕๒}

ในเรื่องเกี่ยวกับความโกรธและไม่โกรธนี้ มีพุทธภาษิตที่ท้าวสักกะทูลถามพระพุทธเจ้า อันสามารถจะนำไปเป็นแนวทางในการปฏิบัติได้ เช่น ในพัตวาสุตร ท้าวสักกะได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ฆ่าอะไรได้จึงมีความสุข ฆ่าอะไรจึงไม่เศร้าโศก พระพุทธเจ้าตรัสว่า ฆ่าความโกรธ^{๒๕๓} ท้าวสักกะทรงสอนเทวดาให้มีอำนาจเหนือความโกรธ อย่าจัดจางในมิตร อย่าตำหนิผู้ไม่ควรตำหนิ อย่ากล่าวส่อเสียด อย่าให้ความโกรธเข้าครอบงำ อย่าโกรธตอบผู้โกรธ ความไม่โกรธและความไม่เบียดเบียนมีอยู่ในพระอริยะทั้งหลายทุกเมื่อ ความโกรธทับบดคนบาปเหมือนภูเข^{๒๕๔} ซึ่งความไม่โกรธนี้ เป็นนิสัยประจำตัวที่ได้สั่งสมอบรมมาตั้งแต่ครั้งยังเป็นมนุษย์ และมาต่อยอดในเมื่อมาเป็นท้าวสักกะ

๓.๓ คุณธรรมอื่นๆ ของท้าวสักกะ

ดังที่ได้กล่าวไว้แต่ต้นแล้วว่า งานวิจัยนี้มุ่งเน้นศึกษาวัตถุประสงค์ ๗ ประการเป็นหลัก แต่คุณธรรมอื่นๆ ก็เป็นสิ่งที่พอเห็นได้จากประวัติและเรื่องราวของท้าวสักกะ ถึงแม้พระไตรปิฎกจะมีได้ตรัสถึงโดยตรงก็ตาม เพราะท้าวสักกะมิได้บำเพ็ญเพียงวัตถุประสงค์ ๗ ประการเท่านั้น ยังมีคุณธรรมอื่นๆ ที่เป็นคุณธรรมเด่นๆ ซึ่งขาดไม่ได้ที่จะกล่าวถึงในงานวิจัยนี้ ในส่วนของคุณธรรมอื่นๆ นั้น ผู้วิจัยมุ่งเน้นที่จะกล่าวถึงบทบาทของท้าวสักกะที่มีคุณธรรมนั้นๆ มิได้มุ่งเน้นที่จะ

^{๒๕๑} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๐/๓๖๓-๓๖๕.

^{๒๕๒} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๑/๓๖๗.

^{๒๕๓} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๖๗/๓๙๑.

^{๒๕๔} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๗๐/๓๙๕.

กล่าวถึงรายละเอียด หรือวิธีการปฏิบัติของคุณธรรมเหล่านั้นเหมือนกับวัดตบพ ๗ ประการ เพราะอาจทำให้งานวิจัยนี้ดูยืดเยื้อเกินไป

๓.๓.๑ ความมีเมตตา

ความเมตตาของท้าวสีกะปรากฏชัดเจนตอนที่ถูกพวกอสูรไล่ติดตาม เมื่อต้องขับรถผ่านป่าไม้จ้าว พวกครุฑที่มีกำลังได้ยื่นเสียงรอกักพากันหนีไป พวกครุฑที่แก่เฒ่าหมดแรงเพราะเป็นโรค และลูกนกที่ชนปีกยังไม่ขึ้น ไม่สามารถหนีได้ กลัวตาย จึงพากันส่งเสียงร้อง เมื่อท้าวสีกะทราบว่าเป็นเสียงพวกนกครุฑ ได้ยื่นเสียงรอกของพระองค์ไม่อาจหนีได้จึงร้อง^{๒๕๕} จึงตรัสบอกให้มาตลีพายนำรถกลับ แม้ต้องสละชีวิตให้พวกอสูรก็ตามที่ ขออย่าให้นกเหล่านั้นพลัดพรากจากรัง^{๒๕๖} การยอมตายเพื่อที่จะรักษาชีวิตของลูกนกไว้ เป็นการแสดงให้เห็นถึงความเมตตาที่มีอยู่ในใจอย่างเต็มเปี่ยม พระพุทธเจ้าทรงปรารภความเมตตาของท้าวสีกะตอนนี้นำมาเป็นตัวอย่างตรัสสอนพระภิกษุที่ไม่สำรวมตม้น้ำโดยไม่ใช้เครื่องกรองน้ำ เป็นเหตุให้สัตว์ต้องตาย ดังที่ปรากฏข้อความว่า “บัณฑิตในกาลก่อน ครองราชสมบัติในเทพนคร พ่ายแพ้ในการรบ เมื่อจะหนีไปคิดว่า เราจักไม่ทำการฆ่าสัตว์ เพราะอาศัยความเป็นใหญ่ ได้สละยศใหญ่ให้ชีวิตแก่ลูกนกครุฑ จึงกลับรถ”^{๒๕๗} เป็นต้น และมีความรำพึงของท้าวสีกะตอนหนึ่งว่า “เราไม่ควรประทุษร้ายแม้แก่ผู้ที่เป็นข้าศึกต่อเรา”^{๒๕๘}

ถึงแม้ว่าท้าวสีกะจะเป็นศัตรูกับอสูรแต่เมื่อถึงคราวที่เวปจิตตอสูรเจ็บไข้ พระองค์ก็เข้าไปเยี่ยมถึงที่อยู่ ตรัสถามถึงความเจ็บไข้^{๒๕๙} อันแสดงถึงความเมตตาและความเป็นผู้มีจิตใจกว้างขวาง ความเมตตาของท้าวสีกะที่ปรากฏชัดเจนจนเป็นที่รู้กันทั่วไปก็คือการให้ความช่วยเหลือบุคคลที่ประสบทุกข์เมื่อมีเคราะห์กรรมต่างๆ เกิดขึ้น โดยเฉพาะเรื่องราวที่เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ ซึ่งวรรณคดีไทยส่วนใหญ่ใช้ศัพท์ว่า พระอินทร์ ถ้าจะนำมากล่าวทุกเรื่องแล้วก็จะเป็นการยืดเยื้อเกินไป ผู้วิจัยจึงจะขอกล่าวถึงเป็นบางเรื่องพอเป็นตัวอย่างเท่านั้น ดังเช่น

การช่วยเหลือมารดาของพระโพธิสัตว์ ขณะหนีภัยสงครามไปยังเมืองกาลจัมปา ในมหาชนกชาดก^{๒๖๐} ช่วยเหลือพระนางสัมพหุลามหนีของโสคติเสนกุมารผู้ถูกอสูรจับไว้ ใน

^{๒๕๕} ส. ส. อ. (ไทย) ๑/๒/๔๗๙.

^{๒๕๖} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๒/๓๖๙.

^{๒๕๗} พ. ขา. อ. (ไทย) ๓/๑/๓๒๑.

^{๒๕๘} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๓/๓๗๐.

^{๒๕๙} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๖๘/๓๙๓.

^{๒๖๐} พ. ขา. อ. (ไทย) ๔/๒/๙๕-๙๖.

สัมพหุลาชาดก^{๒๖๑} ช่วยเหลือจันทกนิรโพิสัตว์ ที่ถูกพระเจ้าพาราณสียิงจนสลบ ให้มีชีวิตขึ้นอีกครั้ง ในจันทกนิรชาดก^{๒๖๒} คอยช่วยเหลือทุกลบัตติและนางปาริกามารดาบิดาของพระโพิสัตว์ซึ่งออกบวชเป็นฤาษี โดยให้วิสสุกรรมเทพบุตรเนรมิตบรรณศาลาให้เป็นที่อยู่ และเสด็จมาดูแลเป็นประจำ และเมื่อทรงทราบว่าสองดาบสจะตบอด ก็แนะนำให้บุตรโดยการให้ทุกลบัตติใช้มือลูบท้องของนางปาริกาเวลามีระดู พระโพิสัตว์ก็จตุมาปฏิสนธิในครรภ์ของนาง^{๒๖๓} ช่วยเหลือพระโพิสัตว์ขณะเกิดในกำเนิดกระแต เมื่อฝนตกน้ำไหลมาพัดเอารังของกระแตเข้าไปในมหาสมุทร โดยช่วยนำลูกกระแตมาคืนให้^{๒๖๔} ช่วยเหลือพระโพิสัตว์ไม่ให้ถูกฆ่า ในมณโจิรชาดก^{๒๖๕} ช่วยเหลือพระราชาไม่ให้ตกอยู่ในอำนาจค้นหาในกามนีตชาดก^{๒๖๖} ช่วยเหลือพระโพิสัตว์ไม่ให้ถูกยักษ์ฆ่าตาย ในอวยภูชาดก^{๒๖๗} ช่วยปลอบใจฤาษีไม่ให้ร้องไห้เมื่อลูกเนื้อที่เลี้ยงไว้ต้องตาย ในมิกโปตกชาดก^{๒๖๘} ช่วยเนรมิตปราสาท ที่นอน เครื่องประดับต่างๆ ให้นางอัสังกากุมารี ในอัสังกชาดก^{๒๖๙} ช่วยเหลือพระราชาผู้ต้องโดดเข้ากองไฟ เพราะตกอยู่ในอำนาจของสตรีในขุรปุตตชาดก^{๒๗๐} ช่วยเหลือนักบวชที่ถูกไล่ออกจากเมือง เพราะความเข้าใจผิดของพระราชาในปัพพิชติวิเรฐกชาดก^{๒๗๑} เป็นต้น

ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นความเมตตาของท้าวสักกะที่มีต่อบุคคลต่างๆ โดยเฉพาะพระโพิสัตว์ซึ่งถือเป็นนิสัยเด่นประจำตัวของท้าวสักกะ ที่คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาส่วนมากต้องการสื่อให้เห็น และทำให้บุคคลทั่วโดยเฉพาะในแวดวงของวรรณคดีไทยเป็นที่รู้จักเป็นอย่างดี

^{๒๖๑} พ. ช. อ. (ไทย) ๓/๗/๕๐๑-๕๐๖.

^{๒๖๒} พ. ช. อ. (ไทย) ๓/๖/๓๖๕-๓๗๒.

^{๒๖๓} พ. ช. อ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๕.

^{๒๖๔} ที. ป. อ. (ไทย) ๓/๒/๔๖.

^{๒๖๕} พ. ช. อ. (ไทย) ๓/๓/๒๓๙-๒๔๕.

^{๒๖๖} พ. ช. อ. (ไทย) ๓/๓/๔๑๖-๔๒๑.

^{๒๖๗} พ. ช. อ. (ไทย) ๓/๔/๖๘๙-๖๙๒.

^{๒๖๘} พ. ช. อ. (ไทย) ๓/๔/๘๕๕-๘๖๐.

^{๒๖๙} พ. ช. อ. (ไทย) ๓/๕/๕๔.

^{๒๗๐} พ. ช. อ. (ไทย) ๓/๕/๑๒๐-๑๒๖.

^{๒๗๑} พ. ช. อ. (ไทย) ๓/๕/๑๗๒-๑๗๙.

๓.๓.๒ ความเป็นผู้นำ

ความเป็นผู้นำเป็นคุณธรรมของผู้ที่อยู่ในฐานะผู้ปกครอง ทำวสัฏกะเป็นหัวหน้าเทวดาปกครองสวรรค์ถึง ๒ ชั้น คือ ชั้นจาตุมมหาราชิกา และ ชั้นดาวดึงส์ พระองค์จึงต้องมีคุณธรรมนี้อยู่ในใจ จึงจะสามารถปกครองเทวดาทั้ง ๒ ชั้นให้เป็นอยู่อย่างมีความสุขได้

การเป็นผู้นำที่ดีเมื่อใช้ผู้อื่นในทำกิจการใดสำเร็จแล้ว ก็ต้องมีการตอบแทนเพื่อเป็นรางวัล ดังเมื่อครั้งที่พระเจ้าเข้าเฝ้าทูลถามปัญหาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ณ ถ้ำอินทสาล ภูเขาเวทยิกะ แต่ขณะนั้นพระพุทธเจ้าทรงเข้าฌานอยู่ จึงขอให้ปัญจสิขเทพบุตรทำให้พระพุทธเจ้าทรงพอพระทัยเสียก่อน ปัญจสิขเทพบุตรจึงได้กล่าวคาถาอันเนื่องด้วยพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พระอรหันต์ และกามคุณ แล้วจึงพาทำวสัฏกะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า^{๒๗๒} ในการเข้าเฝ้าครั้งนั้นทำวสัฏกะได้ถามปัญหาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า เมื่อฟังพระพุทธเจ้าแก้ปัญหาจบ ก็ได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน อันเป็นความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ของพระองค์ จึงได้ให้รางวัลกับปัญจสิขเทพบุตรผู้นำเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ดังปรากฏข้อความว่า “พอปัญจสิขะ เธอมีคุณมากแก่เรา ที่ทำให้พระผู้มีพระภาคทรงพอพระทัยก่อน เธอทำให้พระองค์ทรงพอพระทัยก่อนแล้ว ภายหลัง พวกเราจึงได้เข้าเฝ้า เราจะตั้งเธอไว้ในตำแหน่งของบิดา เธอจะเป็นเจ้าแห่งคนธรรพ์ เราจะยกนางภัททาสุริยวัจนสาให้เธอ เพราะนางเป็นผู้ที่เธอปรารถนาอย่างยิ่ง”^{๒๗๓} คือ เมื่อคนในปกครองทำความดีความชอบแล้วก็ต้องให้รางวัลเป็นสิ่งตอบแทน

ในรัชคคสูตร บรรยายถึงเทวดารับกับอสูร ทำวสัฏกะจะรับสั่งกับพวกเทวดาว่า ถ้าความกลัว ความหวาดสะดุ้ง หรือความขนพองสยองเกล้า จะพึงเกิดขึ้นแก่พวกเทพผู้ไปในสงคราม เมื่อเกิดความกลัวขึ้นให้แลดูยอดธงของพระองค์ เพราะเมื่อแลดูยอดธงของพระองค์อยู่ ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง หรือความขนพองสยองเกล้าที่จักเกิดขึ้นก็จักหายไป^{๒๗๔} ทำให้เห็นว่าทำวสัฏกะนั้นมีอิทธิพลต่อพวกเทวดาเป็นอย่างมาก เพราะเพียงแค่แลดูธงก็สามารถทำให้เทวดาเกิดอีกเขม และมีกำลังใจในการต่อสู้ได้

ทำวสัฏกะเป็นแบบอย่างให้แก่เทวดาที่พระองค์ปกครอง เป็นผู้นำในการทำความคิด เช่น มาตลีเทพบุตรเห็นทำวสัฏกะนั้นอบน้อมสัตบุรุษทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นก็กระทำตาม^{๒๗๕} นอกจากนี้จะเป็นแบบอย่างในการทำความคิดแก่เทวดาแล้ว ยังเป็นแบบอย่างแก่บุคคลทั่วไป โดยชัก

^{๒๗๒} ที. ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๖-๓๔๘/๒๗๕.

^{๒๗๓} ที. ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๑/๒๙๙.

^{๒๗๔} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๙/๓๖๐.

^{๒๗๕} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๖๔/๓๘๕.

นำบุคคลให้ประกอบกรกุศล ตั้งมั่นในคุณความดี เมื่อทรงเห็นว่าใครที่ไม่ตั้งมั่นอยู่ในคุณความดีก็จะเสด็จมาทรมานดิเตียนและสั่งสอน เช่น ทรมานดาบผู้มีความประพฤติไม่เหมาะสม ด้วยการแสดงรูปที่น่ากลัวให้ปรากฏ ในมิกโคตกชาดก^{๒๗๖} สั่งสอนฤาษี ๗ พี่น้องผู้ไม่บำเพ็ญเพียรทางใจเอาแต่ฝึกฝนร่างกายให้แข็งแรง ทำให้ไปเกิดในสวรรค์ ในวิฆาสาธกชาดก^{๒๗๗} ห้ามพระเจ้าสัพพมิตต์พร้อมด้วยข้าราชการบริพารไม่ให้ดื่มสุรา เพราะจะเป็นเหตุให้ชมพูทวีปถึงความพินาศ ในกุมภชาดก^{๒๗๘} เหล่านี้ล้วนเป็นการแสดงออกถึงความเป็นผู้นำในการทำความดีทั้งสิ้น

นอกจากนั้นยังเป็นผู้ตัดสินคดีความต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับเทวดาเพื่อให้เกิดความสงบสุข ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไว้ในบทที่ ๒ ตอนว่าด้วยความสัมพันธ์กับเทวดา

๓.๓.๓ ความอดทนอดกลั้น

ในเวปจิตติสูตร บรรยายว่า เทวดากับอสูรทำสงครามกัน พวกอสูรพ่ายแพ้ เทพชั้นดาวดึงส์ได้จองจำท้าวเวปจิตติด้วยเครื่องจองจำ ๕ อย่าง* แล้วนำมายังเทวสภาสุธรรมา ซึ่งเป็นที่ประทับของท้าวสักกะ ท้าวเวปจิตติได้ด่าท้าวสักกะ ซึ่งกำลังเสด็จเข้าออกยังเทวสภาสุธรรมาด้วยวาจาหยาบคาย^{๒๗๙} มาตลีเทพบุตรทูลถามท้าวสักกะว่า พระองค์อดทนถ้อยคำหยาบคายได้เพราะความกลัวหรือเพราะไม่มีกำลัง ท้าวสักกะตรัสตอบว่า พระองค์สามารถอดทนถ้อยคำหยาบคายของท้าวเวปจิตติอสูรเพราะไม่มีกำลังก็ไม่ใช่ แต่เพราะไม่ต้องการโต้ตอบกับคนพาล เมื่อมาตลีเทพบุตรกล่าวว่า คนพาลพึงทำลายได้ทุกอย่างถ้าเราไม่กีดกันไว้ก่อน จึงควรกีดกันคนพาลไว้ด้วยอาชญาอย่างรุนแรง ตรัสว่า ผู้ใดรู้ว่าคนอื่นโกรธ เป็นผู้มั่งมีสติ สงบใจไว้ได้ การสงบใจไว้ได้นั้นแหละเป็นการกีดกันพวกคนพาลไว้ได้ มาตลีกราบทูลต่อว่า ตนเห็นคุณและโทษในความอดกลั้นว่า คนพาลย่อมเข้าใจว่าผู้นี้อดกลั้นต่อเราเพราะความกลัว และยังข่มขู่เหมือนโคตัวที่มีกำลังข่มขู่โคตัวที่พ่ายแพ้ ท้าวสักกะทรงตรัสยกย่องคุณของความอดทนว่า ถึงจะอย่างไรก็ตาม ประโยชน์อื่นยิ่งกว่าความอดทนไม่มี^{๒๘๐}

พระพุทธเจ้าอาศัยท้าวสักกะเป็นตัวอย่างตรัสสอนพระภิกษุว่า

^{๒๗๖} พุ. ขา. อ. (ไทย) ๓/๔/๖๗๐-๖๗๓.

^{๒๗๗} พุ. ขา. อ. (ไทย) ๓/๕/๑๔๔-๑๔๓.

^{๒๗๘} พุ. ขา. อ. (ไทย) ๓/๗/๓๒๕-๓๔๐.

* เครื่องจองจำ ๕ อย่าง ได้แก่ เครื่องจองจำอวัยวะ ๕ ส่วน คือ มือ ๒ เท้า ๒ ลำคอ ๑ (ส. ส. อ. (ไทย) ๑/๒/๔๗๒).

^{๒๗๙} ส. ส. อ. (ไทย) ๑/๒/๔๗๒.

^{๒๘๐} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๐/๓๖๓-๓๖๕.

“ทำวสัฏกะนั้นนั้นอาศัยผลบุญของพระองค์เป็นอยู่ เสวยราชสมบัติอันมีความเป็นใหญ่แห่งทวยเทพชั้นดาวดึงส์ ยังมาพรรณนาคุณของขันติและโสรัจจะ การที่พวกเธอบวชในธรรมวินัยที่เรากล่าวชอบแล้ว เป็นผู้อดทนและสงบเสงี่ยมได้ จะพึงดงามในธรรมวินัยนี้โดยแท้”^{๒๔๑}

เมื่อทำวสัฏกะกับเวปจิตติอสูรกล่าวคำสาธุชิตแข่งขันกัน ในคำสาธุชิตนั้น ทำวสัฏกะได้ตรัสสรรเสริญคุณของความอดทนอดกลั้นไว้มากมาย เช่นข้อความว่า

บุคคลใดเป็นคนแข็งแรง อดกลั้นต่อผู้อื่น
 แรงกว่าได้ ความอดกลั้นของบุคคลนั้น บัณฑิต
 ทั้งหลายกล่าวว่า เป็นขันติอย่างยิ่ง เพราะว่าบุคคล
 ผู้แข็งแรงจำต้องอดทนอยู่เอง”^{๒๔๒}

ในพุทธพัฒนียสูตร บรรยายว่า ยักษ์ตนหนึ่งมีผิวพรรณทรมาน ต่ำเตี้ย พุงพลุ้ย นั่งอยู่บนอาสนะของทำวสัฏกะ พวกเทวดาจึงพากันตำหนิติเตียนยักษ์ตนนั้น ยิ่งพวกเทวดายกโทษมากเท่าใด ยักษ์นั้นก็ยิ่งมีรูปร่างน่าดูน่าชมและน่าเลื่อมใสยิ่งขึ้นกว่าเดิม พวกเทวดาจึงไปกราบทูลทำวสัฏกะ ทำวสัฏกะทรงเสด็จไปหายักษ์นั้น ทรงนําคูกพระชานุมณฑลเบื้องขวา ณ พื้นดิน ทรงประนมอัญชลีไปทางที่ยักษ์ตนนั้นอยู่ แล้วประกาศพระนาม ๓ ครั้งว่า เราคือทำวสัฏกะจอมเทพ เมื่อทำวสัฏกะทรงประกาศพระนาม ยักษ์ตนนั้นยังมีผิวพรรณทรมานและต่ำเตี้ยพุงพลุ้ยยิ่งกว่าเดิมแล้วได้หายไป ^{๒๔๓} ซึ่งยักษ์นั้นเป็นรูปาวจรพหุมา เพื่อทดสอบความอดทนของสัฏกะ ทำวสัฏกะไม่สามารถให้ยักษ์หนีพ้นไปได้ด้วยคำหยาบ ต้องเป็นผู้มีความถ่อมตนและมีความอดทนเท่านั้นจึงจะทำให้ยักษ์หนีไปได้ เมื่อทำวสัฏกะทรงดำรงอยู่ในขันติไม่โกรธต่อยักษ์นั้น ทำความเคารพอย่างแรงกล้า ยักษ์นั้นไม่อาจจะอยู่บนอาสนะของทำวสัฏกะได้จึงหนีไป ^{๒๔๔} ซึ่งการทำวสัฏกะจะทำแบบนั้นได้ก็ต้องอาศัยความอดทนอดกลั้นที่ได้สั่งสมเป็นนิสัยประจำตัวมาเป็นประการสำคัญ

๓.๓.๔ ความกล้าหาญ

ความกล้าหาญของทำวสัฏกะ เห็นได้ชัดตอนที่ไปนำตัวนางสุชาดาซึ่งเกิดเป็นธิดาของอสูรมายังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ โดยปลอมเป็นอสูรแก่เข้าไปในหมู่อสูร ในวันที่นางสุชาดาเลิกลูก เมื่อนาง

^{๒๔๑} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๐/๓๖๖.

^{๒๔๒} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๑/๓๖๘.

^{๒๔๓} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๖๘/๓๙๒.

^{๒๔๔} ส. ส. อ. (ไทย) ๑/๒/๕๒๐.

สุชาดาเห็นท้าวสักระก็เกิดความรัก จึงโยนพวงดอกไม้ไปให้ ฝ่ายท้าวสักระทรงจับนางสุชาดาแล้วประกาศว่า เราคือท้าวสักระ แล้วเหาะไปในอากาศ^{๒๔๕} โดยไม่เกรงกลัวต่อพวกอสูร อันแสดงถึงความกล้าหาญเป็นอย่างยิ่ง

ในกุลาวัสสูตร บรรยายว่า เมื่อท้าวสักระรบกับอสูร พวกเทพเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ต่างพากันหนีไป พวกอสูรไล่ติดตามพวกเทพไป แต่ในทางที่ไปนั้นต้องเหยียบรังนกในป่าไม้จ้าว ท้าวสักระจึงให้มาตลีห็นรถกลับถึงแม้จะสละชีวิตก็ตาม เมื่อมาตลีห็นรถกลับ พวกอสูรเข้าใจว่าท้าวสักระจะทำสงครามด้วยเป็นครั้งที่ ๒ ต่างตกใจหนีกลับไปยังเมืองของตน พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ชัยชนะครั้งนี้เป็นชัยชนะเพราะธรรมอย่างแท้จริงของท้าวสักระ^{๒๔๖} ซึ่งชัยชนะครั้งนี้อาศัยความกล้าหาญของท้าวสักระนั่นเอง

๓.๔ สรุปวิเคราะห์คุณธรรมของท้าวสักระ

วัดตบตแต่ละข้อ ถือเป็นคุณธรรมพื้นฐานของบุคคลทั่วไป แม้พระพุทธเจ้าจะไม่อุบัติในโลก คุณธรรมเหล่านี้ก็มีประจำโลกอยู่แล้ว เพราะมมมานพก็เกิดในช่วงที่ว่างจากพระพุทธศาสนา แต่ใครจะสามารถปฏิบัติคุณธรรมเหล่านี้ได้มากน้อยแค่ไหนแล้วแต่พื้นฐานของจิตใจ มมมานพสามารถปฏิบัติคุณธรรมแต่ละข้อได้ตลอดชีวิต นับได้ว่าเป็นผู้ที่มีพื้นฐานทางด้านคุณธรรมที่ได้เคยสั่งสมอบรมมาแล้วหลายชาติ ดังข้อความในพระไตรปิฎก กล่าวถึงวัดตบตทุกๆ ข้อ โดยใช้ศัพท์ว่า ยาวชีวิ คือ การสมาทานตลอดชีวิต อันแสดงถึงอุปนิสัยความตั้งมั่นและความเด็ดเดี่ยว ซึ่งเป็นนิสัยประจำตัวที่ติดมาทุกๆ ชาติก่อนที่จะมาเป็นมมมานพในชาติสุดท้ายและเกิดเป็นท้าวสักระ เพราะหากมาเริ่มบำเพ็ญในชาติเดียวก็เป็นการยากที่จะรักษาคุณธรรมแต่ละข้อไว้ตลอดชีวิตได้ เพราะกุศลหรือความดีใดๆ ก็ตามจะมีผลมากก็ด้วยการทำอย่างจริงจัง และทำอย่างต่อเนื่อง ฉะนั้น เหล่าเทวดาจึงสรรเสริญผู้ที่ประพฤติตามวัดตบตทั้ง ๗ ประการนี้ ว่าเป็น สัตบุรุษ ดังข้อความว่า

เทพชั้นดาวดึงส์ กล่าวถึงนรชนผู้เลี้ยง
มารดาบิดา มีปกติประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ใน
ตระกูล เจริญแต่คำอ่อนหวาน สมานมิตร ละคำ
ส่อเสียด ประกอบในอุบายกำจัดความตระหนี่ มี

^{๒๔๕} พุ. ธิ. พ. (ไทย) ๑/๒/๑/๓๗๔-๓๗๕.

^{๒๔๖} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๒/๓๖๙-๓๗๐.

วาจาสัตย์ ครอบงำความโกรธได้ นั้นแลว่า เป็น

สัตบุรุษ^{๒๔๗}

เมื่อจะอธิบายคุณธรรมเหล่านี้ในระดับครอบครัว พระไตรปิฎกก็ให้ความสำคัญกับการบำรุงมารดาบิดาเป็นอันดับแรก ซึ่งเป็นคุณธรรมที่มนุษย์ทั่วไปต้องมีประจำตน หากขาดคุณธรรมข้อนี้แล้ว คุณธรรมข้ออื่นๆ ก็ยากที่จะบำเพ็ญให้บริบูรณ์ได้ ในพระไตรปิฎกส่วนใหญ่มุ่งให้ความสำคัญกับการบำรุงมารดาบิดา และพรรณนาคุณของมารดาบิดาให้บุคคลเกิดความซาบซึ้งและน้อมไปเพื่อตอบแทนคุณท่าน เพราะบุคคลผู้มีความกตัญญูทวนเวียนระลึกถึงคุณของมารดาบิดา ย่อมเป็นผู้มีใจอ่อนโยนและสามารถปฏิบัติคุณธรรมเบื้องสูงต่อไปได้โดยง่ายขึ้น

เมื่อบำรุงมารดาบิดาแล้วก็ยังไม่เพียงพอ เพราะในครอบครัวหนึ่งๆ มิได้มีมารดาบิดาเพียง ๒ คนเท่านั้น ยังมีคนอื่น ๆ ที่เป็นผู้ใหญ่สมควรได้รับการบำรุงและเอาใจใส่รองจากมารดาบิดา แนวทางการปฏิบัติก็ด้วยการพูดจาไพเราะอ่อนหวาน ไม่ให้แตกความสามัคคีกันด้วยการเว้นจากการพูดส่อเสียด และเกื้อกูลด้วยสิ่งของด้วยการสงเคราะห์ต่างๆ คือการไม่ตระหนี่ มีความจริงใจต่อกันด้วยการรักษาคำสัตย์ และคอยข่มใจไม่ถือสาโกรธเคืองกัน ครอบครัวนั้นๆ ก็จะอยู่กันอย่างมีความสุข เมื่อในระดับครอบครัวปฏิบัติได้ดังนี้ ก็สามารถแผ่ขยายคุณธรรมเหล่านี้ออกไปในระดับสังคม เป็นเหตุทำให้สังคมสงบสุขได้เช่นกัน เรื่องมฆมาณพจึงถือเป็นแบบอย่างในการทำดีทั้งในระดับครอบครัว และระดับสังคม จะสังเกตรวมมฆมาณพนั้นมีภรรยาถึง ๔ คน คนที่สามารถครองใจและเลี้ยงดูภรรยาได้ถึง ๔ คน ถือว่าเป็นผู้มีคุณธรรมสูงพอสมควร

ข้อที่ควรกล่าวถึงอีกประการหนึ่งคือ วัตถุประสงค์ของมฆมาณพเป็นท้าวสักกะได้อย่างไร ถ้าจะอธิบายโยงไปถึงความเป็นท้าวสักกะ ก็พอจะสรุปได้จากอานิสงส์แต่ละข้อ คือ วัตถุประสงค์เกือบทุกข้อ เมื่อผู้ใดปฏิบัติแล้วจะเป็นเหตุให้ไปเกิดในสวรรค์ได้ทั้งสิ้น ดังเช่นวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ คือการพูดคำอ่อนหวาน ละเว้นคำหยาบคาย และวัตถุประสงค์ข้อที่ ๖ คือการพูดคำสัตย์ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ตรงกันว่า หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ครอบงำเทพเหล่าอื่นในเทวโลกนั้นด้วยฐานะ ๑๐ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสี่ยงทิพย์ รสทิพย์ โภกฐิพย์ ด้วยอานิสงส์นั้น แม้จะเป็นพระราชาก็ตาม จะมีพระวาจาอันชวนทั้งหลายยอมรับ^{๒๔๘} อันเป็นข้อสนับสนุนที่ทำให้มฆมาณพได้เกิดเป็นท้าวสักกะ และเป็นที่ยอมรับนับถือของเทวดารวมทั้งมนุษย์ ข้อที่ ๔ คือ การไม่พูดส่อเสียด ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า วาจาส่อเสียด ที่บุคคลเสพ เจริญ กระทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยการให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์

^{๒๔๗} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๖.

^{๒๔๘} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๖/๑๙๓.

ติรัจฉาน ให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิบากแห่งปิสุณาวาจาอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผลให้แตกจาก
 มิตรแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์^{๒๘๙} มขมาณพไม่พูดส่อเสียดจึงเป็นเหตุสนับสนุนที่ทำให้เกิดในสวรรค์และ
 ได้เป็นท้าวสักกะเป็นที่รักใคร่ของเทวดาและมนุษย์ ข้อที่ ๕ คือ ความไม่ตระหนี่ วิบากของคน
 ตระหนี่และไม่ตระหนี่ มีความต่างกันดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลผู้ตระหนี่และไม่ละมลทินคือ
 ความตระหนี่ ย่อมอุบัติในนรกเหมือนนำตัวไปเก็บไว้ ส่วนบุคคลผู้ไม่ตระหนี่ละมลทินคือความ
 ตระหนี่ได้แล้ว ย่อมอุบัติในสวรรค์เหมือนเขาเชิญตัวไปประดิษฐานไว้เหมือนกัน^{๒๙๐} มขมาณพเป็น
 คนไม่ตระหนี่ อันเป็นข้อสนับสนุนที่ทำให้มขมาณพเกิดในสวรรค์และเป็นท้าวสักกะ ในข้อที่ ๖ คือ
 การพูดคำสัตย์ ก็คล้ายกัน พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราผู้จัดการพูดเท็จ ผลของการพูดเท็จ และข้อ
 ปฏิบัติที่เป็นเหตุให้บุคคลผู้พูดเท็จหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก^{๒๙๑} มข
 มาณพพูดแต่คำสัตย์จึงเป็นให้ไปเกิดในสวรรค์ และข้อที่ ๗ คือความไม่โกรธ พระพุทธเจ้าตรัสถึงบุ
 รพกรรมของพระองค์ว่า เพราะได้สั่งสมความไม่โกรธไว้ หลังจากตายแล้วพระองค์จึงไปเกิดในสุคติ
 โลกสวรรค์ ครอบงำเทพเหล่าอื่นในเทวโลกนั้นด้วยฐานะ ๑๐ เช่นกัน และเมื่อจุติจากเทวโลกนั้น
 มาสู่ความเป็นมนุษย์ จึงได้ลักษณะมหาบุรุษ คือ มีพระฉวีสีทอง คือ คล้ายทองคำ^{๒๙๒} เป็นเหตุ
 สนับสนุนให้มขมาณพได้เป็นท้าวสักกะ ได้สมบัติและฐานะเหล่านั้น เป็นเทวดายิ่งกว่าเทวดา
 ทั้งหลาย

ในวัตนตบทั้ง ๗ ประการนั้น เป็นวัจกรรมถึง ๓ ข้อ คือ การพูดจาไพเราะอ่อนหวาน การไม่
 พูดส่อเสียด และการพูดคำสัตย์ ทำให้เห็นว่าวัจกรรมมีความสำคัญมากดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

พึงเปล่งแต่วาจาดีเท่านั้น ไม่พึงเปล่งวาจา

ชั่วเลย การเปล่งวาจาดีสำเร็จประโยชน์ได้เปล่ง

วาจาชั่ว ย่อมเดือดร้อน^{๒๙๓}

พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับคุณธรรมเหล่านี้ ตรัสถึงคุณธรรมเหล่านี้ โดยยกมา
 สอนพระภิกษุว่า

ภิกษุไม่พึงหวนใจ เพราะนินทาเมื่อเขา

สรรเสริญก็ไม่พึงเห่อเหิม พึงบรรเทาความโลก

^{๒๘๙} อจ. สตุตถก-อฏฐก-นวก. (ไทย) ๒๓/๔๐/๓๐๑.

^{๒๙๐} อจ. ติก. (ไทย) ๒๐/๑๐/๑๔๗-๑๔๘.

^{๒๙๑} ส. สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๖๕/๔๓๒.

^{๒๙๒} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑๘/๑๗๗.

^{๒๙๓} ชุ. ขา. (ไทย) ๒๗/๘๘/๓๗.

พร้อมทั้งความตระหนี่ ความโกรธ และคำส่อเสียด
เสีย^{๒๕๔}

พระพุทธรูปที่ชาวพุทธคุ้นเคยดี และปรากฏในอรรถกถาหลายแห่ง เป็นคำสอนที่ควร
นำมาไว้ในใจ คือ

พึงชนะคนโกรธ ด้วยความไม่โกรธพึงชนะ
คนไม่ดีด้วยความดีพึงชนะคนตระหนี่ ด้วยการให้
พึงชนะคนพูดเหลวไหลด้วยคำจริง^{๒๕๕}

จากการศึกษาคุณธรรมของท้าวสักกะ พบว่า คุณธรรมที่บุคคลได้สั่งสมอบรมมาเมื่อครั้ง
เป็นมนุษย์ในชาติก่อน มิได้หายไปไหน ยังเป็นนิสัยติดตัวสืบต่อไปข้ามภพข้ามชาติ และสามารถ
ต่อยอดในภพชาติที่ไปเกิดได้อีก แม้จะเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาก็ตาม

^{๒๕๔} พ. ศ. (ไทย) ๒๕/๙๓๕/๗๒๕.

^{๒๕๕} พ. ศ. (ไทย) ๒๕/๒๒๓/๑๐๒.

บทที่ ๔

อิทธิพลความเชื่อเรื่องท้าวสักกะต่อสังคมไทย

บทที่ ๔ จะได้ศึกษาเกี่ยวกับอิทธิพลความเชื่อเรื่องท้าวสักกะต่อสังคมไทย ซึ่งชนชาติไทยเคยรับนับถือพระพุทธศาสนาทั้งลัทธิมหายานและเถรวาท ในฝ่ายเถรวาทนั้นกลุ่มเมืองในวัฒนธรรมมอญ เป็นกลุ่มเมืองพุทธศาสนากลุ่มแรกที่มีอิทธิพลด้านศิลปะและสถาปัตยกรรมในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันนี้ ตลอดภาคกลางของประเทศ ไปจนถึงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กับในท้องที่ภาคเหนือและภาคใต้บางส่วน นับตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓ เป็นต้นมาจนถึงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ จนกระทั่งสมัยสุโขทัยอิทธิพลศิลปะและสถาปัตยกรรมจึงได้เปลี่ยนไปเป็นแบบอย่างลังกา แม้ว่าต่อมาสุโขทัยจะเข้าร่วมกับอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ก็ตาม แต่แบบศิลปะและสถาปัตยกรรมก็ยังคงมีอิทธิพลพุทธศิลปะแบบลังกาเป็นแนวทางตลอดมา จนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ในพุทธศตวรรษที่ ๒๔ และ ๒๕^๑

อิทธิพลเรื่องท้าวสักกะจึงมาพร้อมกับการรับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศไทยมาเป็นเวลาช้านาน คนไทยส่วนใหญ่รู้จักและคุ้นเคยกับท้าวสักกะในนามของพระอินทร์ ในบทนี้ผู้วิจัยจึงขอใช้คำว่าพระอินทร์ในการนำเสนอต่อไป

๔.๑ ด้านวรรณกรรม

พระพุทธศาสนามีอิทธิพลอย่างมากต่อวรรณกรรมในประเทศไทย จึงทำให้กวีที่เป็นพุทธศาสนิกชนซึ่งมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา สะท้อนความเชื่อเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาลงในวรรณกรรมที่ตนแต่งด้วยเสมอ เช่น ความเชื่อเรื่องท้าวสักกะก็มีปะปนอยู่ในวรรณกรรมประเภทต่างๆ โดยนิยมเรียกว่า พระอินทร์ ในวรรณกรรมเหล่านั้นกล่าวถึงพระอินทร์ไปต่างๆ กัน เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา ให้ความเห็นว่า พระอินทร์ที่ชาวไทยรู้จักมิได้มีที่มาจากที่เดียว แม้ว่าความเชื่อเรื่องพระอินทร์ไทยจะรับมาจากอินเดียอย่างแน่นอน แต่ที่มาของพระอินทร์ก็มาจากสองแห่ง ทั้งจากศาสนาพราหมณ์และจากพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้เรื่องราวของพระอินทร์

^๑ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ และคณะ, **ลักษณะไทย เล่ม ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๓๑๓.

จึงมีปะปนกัน จนบางเรื่องบางตอนก็ไม่ได้เกี่ยวข้องกันเลย และบางเรื่องเช่นนิสัยของพระอินทร์ก็มี ความขัดแย้งกันอย่างมาก^๒

คนไทยสมัยโบราณมามีความผูกพันกับพระอินทร์มาก ดูได้จากวรรณคดีสมัยโบราณ จะมี พระอินทร์อยู่ในเรื่องเสมอๆ ดังที่ จิตร ภูมิศักดิ์ กล่าวไว้ว่า

ชาวไทยแต่โบราณนับถือศาสนาพุทธ รู้จักเทวดาตามเรื่องในชาดกบ้าง ในพระ สุตระบ้าง เทวดาใหญ่ที่สุดตามความสำคัญของหนังสือชาดกในพระสุตระคือพระอินทร์ เมื่อ เอยถึงสวรรค์คนไทยต้องนึกถึงพระอินทร์ก่อนใครหมด สำนวนพูดของเราจึงมีว่า “ต่อให้ พระอินทร์ลงมาเขี้ยวๆ ก็ไม่เชื่อ” หรือปริศนาคำทายของไทยมีว่า “เขี้ยวเหมือนพระอินทร์ บินเหมือนนก ศรีปากอก นกก็ไม่ใช่” (ตอบว่าแมลงทับ) เทวดาที่มาเกี่ยวข้องกับวรรณคดี ไทยมากที่สุดก็คือ พระอินทร์ เช่น เรื่องยอพระกลิ่นกินแมว เรื่องสังข์ทอง มีพระอินทร์มา เกี่ยวข้อง เรื่องมหาเวสสันดรชาดก ที่แพร่หลายมากก็มีพระอินทร์^๓

จากการศึกษาพบว่า ท้าวสักกะหรือพระอินทร์ปรากฏอยู่ในวรรณกรรม ๒ ประเภท คือ วรรณกรรมไทย และ วรรณกรรมพระพุทธศาสนา

๔.๑.๑ วรรณกรรมไทย

วรรณกรรมไทยมีทั้งวรรณกรรมพระพุทธศาสนา และวรรณกรรมทั่วไป วรรณกรรมบาง ประเภทไม่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา แต่ได้ยกเอาพระอินทร์เข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น เปรียบเทียบ กับตัวละครในวรรณกรรมเรื่องนั้นๆ มีปรากฏเป็นจำนวนมากในวรรณกรรมไทย ดังเช่น พินิจ สุข สติธย์ ได้ศึกษาความเชื่อเรื่องเทวดาชั้นนาคมาพจที่มีต่อวรรณกรรม พบว่าวรรณกรรมไทยหลาย เรื่องมีเทวดาเป็นตัวละครซึ่งสะท้อนชีวิตจริงของคนที่มีเทวดาเข้ามาเกี่ยวข้องในวิถีชีวิต แม้บทบาท ของเทวดาจะไม่เด่นนักในเรื่อง แต่ก็ทำให้เรื่องนั้นๆ ดำเนินไปอย่างราบรื่น สนุกสนาน ทนใจ ตรง กับอุปนิสัยของคนไทย และความเชื่อเรื่องเทวดาในวรรณกรรมไทยนั้นจัดว่ามีความเชื่อเหมือนกัน และได้ประมวลความเชื่อเรื่องเทวดาไว้ ๔ ประการ^๔ คือ ๑) เทวดามีรูปร่าง ๒) เทวดาเป็นผู้มีไฉ นุญ ๓) เทวดามีทรัพย์สินสมบัติอันโอฬารตระการตา ๔) เทวดาคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ๕) เทวดาคุ่มครองผู้

^๒ เกื้อพันธ์ นาคบุปผา, “พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย”, วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๕.

^๓ จิตร ภูมิศักดิ์, **บทวิเคราะห์วรรณคดีไทย ภาคผนวก ชีวิตและงานของ ปีกัสไซ**, (กรุงเทพมหานคร : ศตวรรษ, ๒๕๒๓), หน้า ๒๖๐.

^๔ พินิจ สุขสติธย์, “การศึกษาวិเคราะห์เรื่องเทวดาชั้นนาคมาพจในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๘๓.

ประพตติธรรม ๖) เทวดาเป็นผู้มีบุญ ๗) เทวดามีภรรยามาก และ ๘) เทวดามีสภาพไม่ยั่งยืน ซึ่งเทวดาที่กล่าวมาเหล่านี้ส่วนใหญ่ก็จะหมายถึงพระอินทร์

นอกจากนั้นตำนานต่างๆ ของไทยโดยเฉพาะตำนานการสร้างพระพุทธรูป และสถานที่สำคัญ จะมีพระอินทร์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเสมอ จากการศึกษาจึงพบว่า พระอินทร์จะมาช่วยเหลือคือ เสด็จมาด้วยพระองค์เอง หรือให้วิศุกรรมเทพบุตรมาแทน เมื่อเสด็จมาเองจะมีเพศต่างๆ กันพอประมวลได้ดังนี้ คือ ๑) เป็นชีปะขาว บางครั้งใช้ศัพท์ว่า ตาปะขาว หรือ ย่าปะขาวก็มี ๒) มาในร่างดาบส ๓) มาในร่างวานร ๔) มาในร่างคนแก่ ผู้ที่พระอินทร์จะเสด็จมาช่วย ตามตำนานไทย พอสรุปได้ คือ ๑) ผู้ที่จะบำรุงพระพุทธศาสนา ๒) ผู้ที่ได้รับความลำบาก ๓) ผู้มีบุญญาธิการ และการมีเรื่องพระอินทร์อยู่ในตำนานต่างๆ ทำให้สิ่งของหรือสถานที่นั้นดูศักดิ์สิทธิ์ น่าเกรงขาม เพราะมีเทพราชมาช่วยสร้าง หรือมาเนรมิตให้ด้วยตนเอง แสดงให้เห็นว่าพระอินทร์เป็นที่รู้จักและเป็นบุคคลที่สำคัญของคนในสังคมไทย

๔.๑.๒ วรรณกรรมพระพุทธศาสนา

วรรณกรรมพระพุทธศาสนาแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ วรรณกรรมภาษาบาลี และวรรณกรรมภาษาไทย

(๑) วรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาบาลี

วรรณกรรมภาษาบาลีที่แต่งในประเทศไทยมีจำนวนมาก และที่กล่าวถึงพระอินทร์ไว้ก็มีหลายเล่ม ส่วนใหญ่จะกล่าวถึงพระอินทร์ในตอนที่เกี่ยวข้องกับสวรรค์ชั้นดาวดึงส์บ้าง ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าบ้าง เช่น

๑. ปัญญาสชาดก นัยนา ไปรงธุระ สันนิษฐานว่า พระภิกษุชาวหริภุญชัยเป็นผู้แต่ง และพระภิกษุชาวเชียงใหม่เป็นผู้แปล ซึ่งเป็นวรรณกรรมของไทยที่แต่งก่อนปีพุทธศักราช ๑๘๐๘^๕ ได้กล่าวถึงพระอินทร์ไว้ว่า ในชาดก ๕๐ เรื่อง มีพระอินทร์ปรากฏอยู่ถึง ๓๒ เรื่อง เรื่องที่ไม่มีบทบาทของพระอินทร์ ๑๘ เรื่อง สโมธานทำยเรื่องจะกล่าวถึงพระอินทร์ หรือทำวสัถกเทวราชว่า คือ พระอนรุทธเถระในปัจจุบัน (พุทธกาล) มีอยู่ ๓ เรื่อง ที่ไม่ได้กล่าวถึงพระอินทร์ไว้ในสโมธาน คือ สิริวิบูลกิตติชาดก วัฏฏังคุลิตราชชาดก และ วรวงสชาดก^๖ และได้สรุปบทบาทของพระอินทร์ไว้ว่า พระ

^๕ นัยนา ไปรงธุระ, บทบาทของพระอินทร์ในปัญญาสชาดก, จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชทานเพลิงศพนางสาวนัยนา ไปรงธุระ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อรุณการพิมพ์), ๒๕๔๔, หน้า ๔๘.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑.

อินทร์จะแปลงร่างลงมาเพื่อช่วยเหลือพระโพธิสัตว์ในโอกาสต่างๆ เพื่อให้เกิดผลสำเร็จนั้นๆ ซึ่งสามารถสรุปได้คือ ๑) แปลงร่างเป็นคน ส่วนมากจะแปลงร่างเป็นพราหมณ์ ซึ่งเป็นพราหมณ์หนุ่มหรือแก่ก็ได้ ๒) แปลงร่างเป็นสัตว์ คือ เป็นนกเหยี่ยว เป็นม้า ๓) แปลงร่างเป็นยักษ์ ๔) ปรากฏร่างเป็นพระอินทร์เหมือนเดิม และบางเรื่องก็ได้เสด็จมาเองแต่ได้สั่งให้วิสุกรรมเทพบุตรลงมาแทน^๗ และได้วิเคราะห์บทบาทของพระอินทร์ไว้ ๕ อย่าง คือ ๑) ทรงเป็นผู้เลือกและเชิญผู้ที่เหมาะสมมาปฏิสนธิเป็นพระโพธิสัตว์ ๒) ทรงช่วยเหลือพระโพธิสัตว์เมื่อประสบเคราะห์กรรม ๓) ทรงอนุโมทนาและประกาศถึงคุณความดีของพระโพธิสัตว์ให้รู้ทั่วสากลโลก ๔) ทรงส่งเสริมการสั่งสมบารมีของพระโพธิสัตว์ และ ๕) ทรงสั่งสอนธรรมะให้แก่บุคคลทั่วไป^๘

๒. โลกที่ปกสาร ผู้แต่งคัมภีร์นี้คือ พระสังฆราชเมธังกร เป็นชาวพม่าเดินทางมาอยู่ประเทศไทยในสมัยสุโขทัย เป็นสังฆราชฝ่ายอรัญญวาสี ณ วัดอัมพวัน (วัดสวนมะม่วง) ได้เป็นครูของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ มีเนื้อหาคล้ายกับไตรภูมิพระร่วง ซึ่งرجนาเป็นภาษาไทย เนื่องจากเป็นภาษาบาลีจึงไม่ค่อยมีคนนิยมอ่านมากนัก^๙ กล่าวถึงท้าวสักกะไว้ในปริเฉทที่ ๖ ตอนเทวตาคติ ว่า ท้าวสักกะเทวราชผู้มีสมบัติมาก ด้วยเดชแห่งบุญของพระองค์ คือ มีวิมานอันสวยงาม ชื่อว่าเวษยันต์ สูง ๑,๐๐๐ โยชน์ มีธรรมสภาชื่อสุธรรมมา มีบริเวณ ๗๐๐ โยชน์ มีเวษยันต์รถ ประมาณ ๑๕๐ โยชน์ มีช้างชื่อเอราวัณ ประมาณ ๑๕๐ โยชน์ มีเทวบุรีแวดล้อมด้วยกำแพงแก้ว ๗ ประการ มีบริเวณ ๑๐,๐๐๐ โยชน์โดยประมาณ มีวนอุทยาน ๔ แห่ง คือ นันทวัน มิสกวัน จิตลดาวัน ปารุสกัน และยังมีสระโบกขรณีชื่อนันทา อันเป็นสถานยังใจให้รื่นรมย์ยิ่งนัก มีนางอัปสรประมาณ ๒ โกฏิกับอีกครั้งโกฏิ มีเทพธิดาชื่อสุชาดาเป็นประมุขเป็นบริวาร^{๑๐} เป็นต้น

๓. จักกวาฬที่ปนี رجนาโดย พระสิริมงคลจารย์ พระเถระนักปราชญ์ชาวล้านนา رجนาที่เมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๓ กล่าวถึงท้าวสักกะในกัณฑ์ที่ ๕ โดยกล่าวถึงอดีตชาติของท้าวสักกะ และอ้างที่มาจากอรรถกถากุลาวชาดก และอรรถกถาธรรมบท แต่มีข้อความแตกต่างจากอรรถกถาทั้งสอง คือ ตอนกล่าวถึงภรรยาทั้ง ๔ คนของมชมาณพ ว่า ภรรยาทั้ง ๔ คน เห็นมชมาณพพร้อมเพื่อนถูกจับกลับมีความดีใจว่า พวกเขาไม่ทำกรางาน ถูกจับเสียก็ดี เมื่อมชมาณพถูก

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔-๗๕.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖.

^๙ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, พระสังฆราชเมธังกร رجนา, แปลโดย น.อ. (พิเศษ) แย้ม ประพัฒน์ทอง, **โลกที่ปกสาร**, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล สหประชาพาณิชย์, ๒๕๒๙), หน้า (๒).

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๓.

ปล่อยตัวมาและคิดสร้างศาลาจึงไม่บอกแก่ภรรยาทั้ง ๔ คน เพราะตอนถูกจับนอกจากจะไม่เสียใจแล้วยังถึงใจดีใจ จึงไม่ยอมให้มีส่วนร่วมในการบำเพ็ญบุญ^{๑๑}

(๒) วรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาไทย

วรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาไทยที่กล่าวถึงพระอินทร์ยังแบ่งเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ วรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาไทยที่มีพระอินทร์เข้ามาเกี่ยวข้องในบางตอน เช่น ไตรภูมิพระร่วง เวสสันดรชาดก และวรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาไทยที่เป็นเรื่องราวของพระอินทร์โดยตรง เช่น กำเนิดพระอินทร์คำกาพย์ สมบัติอมรินทร์คำกลอน

ก. วรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาไทยที่มีพระอินทร์เข้ามาเกี่ยวข้อง

วรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาไทยที่มีพระอินทร์เข้ามาเกี่ยวข้อง ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวของพุทธประวัติ มีพระอินทร์เข้ามาเกี่ยวข้องตามเรื่องราวในพระไตรปิฎก หรือวรรณกรรมชาดกบางเรื่อง เช่น เวสสันดรชาดก ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่คนไทยรู้จักดี

วรรณกรรมสมัยสุโขทัยที่คนไทยรู้จักดี คือ ไตรภูมิกถา พระราชนิพนธ์ของพญาสิทธิไทย พระมหากษัตริย์องค์ที่ ๕ แห่งราชวงศ์พระร่วง สมัยกรุงสุโขทัย เป็นวรรณกรรมพระพุทธศาสนาเล่มหนึ่งที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนไทยในอดีต แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าในวรรณกรรมนี้จะใช้ศัพท์ว่า พระอินทร์ โดยตลอด ไม่พบศัพท์ว่า ท้าวสักกะเลย คือ

ตอนว่าด้วยสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้พรรณนาถึงความงดงามของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และสมบัติของท้าวสักกะไว้โดยพิสดาร โดยกล่าวถึงท้าวสักกะในแง่ต่างๆ เช่น ตอนท้าวสักกะเสด็จประทับเหนือแท่นแก้วเหนือเศียรช้างเอราวัณนั้น นางสุธัมมาและนางสุจิตรา ประทับอยู่เบื้องซ้ายนางสุชาดา ประทับอยู่เบื้องขวา นางสุนันทา ประทับอยู่ด้านหลัง^{๑๒}

กล่าวถึงพระอินทร์พร้อมหมู่เทวดาเสด็จไปนมัสการพระเจดีย์จุฬามณี และนางฟ้าบริวารนำข้าวตอกดอกไม้ ภูเบศร ของหอมและชวลาทั้งหลายถวายแก่องค์พระเจดีย์ไม่ได้ขาด และทรงทำประทักษิณพระเจดีย์ทุกวัน

^{๑๑} หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, พระสิริมังคลาจารย์ วิชา แปลโดย ทินกร ทองเสวต ป.๒. ๙, ตรวจชำระเรียบเรียงโดย ทองย้อย แสงสินชัย ป.๒.๙, **จกกวาททีปนี**, (กรุงเทพมหานคร : หจก.เซ็นทรัลเอนกซ์เพรส ศึกษาการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๑๔๔-๑๔๗.

^{๑๒} พญาสิทธิไทย, **ไตรภูมิกถา ฉบับถอดความ**, คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซียน, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๑๕๖.

พระอินทร์นั้นประทับเครื่องอาภรณ์งดงาม พร้อมด้วยหมู่เทวดาบริวารทั้งหลายก็ล้วนแต่ประทับด้วยเครื่องอาภรณ์ทำด้วยแก้ว ๗ ประการ มีสีล้นต่างๆ งดงามยิ่งเข้าเฝ้าท้าวสักกะอยู่มากมายนับไม่ถ้วน รวมทั้งนางฟ้าที่เป็นมเหสีของพระองค์ ๒๕,๐๐๐,๐๐๐ องค์^{๑๓}

สรุปตอนท้ายสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ว่า สมบัติยศศักดิ์ทั้งหลายของท้าวสักกะและเทวดาชั้นดาวดึงส์ ได้มาเพราะทำบุญกุศลธรรมมาแต่ก่อน ผู้ใดปรารถนาจะได้ไปเกิดในเมืองสวรรค์ อย่าได้ประมาท ควรเร่งชวนชวาททำบุญกุศลให้ทาน รักษาศีลภาวนา ดูแลบิดามารดา ผู้เฒ่าผู้แก่ ครูอุปัชฌาย์อาจารย์ และสมณพราหมณ์ผู้ทรงศีล ก็จะได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นี้^{๑๔}

และในบทที่ ๘ ตอนว่าด้วยฉัพพรรณรังสีของพระพุทธเจ้า กล่าวถึงพระรัศมีสี่เหลี่ยมว่า เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเป็นพระโพธิสัตว์ทรงพระนามว่าพระเจ้าสิริราช^{๑๕} ได้ทรงควักพระเนตรออกให้เป็นทานแก่พระอินทร์ซึ่งจำแลงเพศเป็นพราหมณ์มาขอ กล่าวถึงรัศมีสี่เหลี่ยมว่า เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเป็นพระโพธิสัตว์เป็นวิริยบัณฑิต ได้ทรงเชือดเนื้อออกให้พระอินทร์ ซึ่งจำแลงเพศเป็นช่างทองตีแผ่นเป็นแผ่นทองปิดพระพุทธรูปด้วยใจเลื่อมใสศรัทธา และยินดีปรีดาเป็นยิ่งนัก^{๑๖} และกล่าวถึงรัศมีสี่เหลี่ยมประภัสสรเหมือนดาวประกายพริ้วและแก้วผลึกว่า เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเป็นพระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติเป็นกระต่ายชื่อว่า สสบัณฑิต^{๑๗} ได้มีใจศรัทธาสละร่างกายให้เป็นทานโดยทอดกายลงในไฟซึ่งท้าวสักกะก่อขึ้น^{๑๘} ทำให้เห็นบทบาทของพระอินทร์ที่มีต่อพระโพธิสัตว์ได้อย่างชัดเจน

บางตอนได้กล่าวยกเอาพระอินทร์มาเป็นอุทาหรณ์ว่า สัตว์ทั้งหลายที่เกิดมาในสามภพนี้ถึงจะมียศศักดิ์สมบัติเหมือนพระยามหาจักรพรรดิราช เหมือนท้าวสักกะ หรือเหมือนพระพรหม ก็ไม่ต้องอยู่มั่นคงถาวรในยศศักดิ์สมบัตินั้น ย่อมต้องพินาศพลัดพราก ทั้งท้าวสักกะ พระพรหม เมื่อหมดอายุแล้วก็ย่อมต้องท่องเที่ยววนเวียนไปมาในภพทั้ง ๓ นี้ไม่มีที่สิ้นสุด บางครั้งไปเกิดในอบายภูมิ ๔ ต้องทนทุกข์เวทนามากมายไม่มีอะไรเที่ยงในสังสารวัฏฏ์นี้เลย^{๑๙} และตอนว่าด้วยนิพพาน ได้กล่าวเปรียบเทียบความสุขของพระนิพพานกับ สมบัติของท้าวสักกะไว้ว่า ถ้าจะเอามาเปรียบกับนิพพานสมบัติแล้ว ก็เป็นประดุจแสงหนึ่งห้อยมาเปรียบกับแสงจันทร์ ดุจน้ำติดอยู่ปลาย

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๙.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๓.

^{๑๕} พุ. ชา. (ไทย) ๒๗/๕๒/๔๗๘.

^{๑๖} พญาลิไทย, ไตรภูมิกถา ฉบับถอดความ, หน้า ๑๘๖.

^{๑๗} พุ. ชา. (ไทย) ๒๗/๖๑/๑๖๙.

^{๑๘} พญาลิไทย, ไตรภูมิกถา ฉบับถอดความ, หน้า ๑๘๘.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๙.

ผมกับน้ำในมหาสมุทรซึ่งลึกถึง ๔๔,๐๐๐ โยชน์ และจุฝนกับเขาพระสุเมรุ^{๒๐} ซึ่งได้กล่าวถึงพระอินทร์โดยใช้พระอินทร์เป็นตัวละครสะท้อนให้คนได้เข้าใจธรรมะได้อย่างลึกซึ้ง

วรรณคดีชาดกที่คนไทยมีความคุ้นเคย คือ เวสสันดรชาดก โดยใช้ชื่อแตกต่างกันไปตามยุคตามสมัย เช่น มหาชาติคำหลวง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถรับสั่งนักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันแต่งขึ้น เมื่อปีพุทธศักราช ๒๐๒๕ เรื่องราวนำมาจากนิบาตชาดก เรื่อง เวสสันดรชาดก ซึ่งเป็นพระชาติสุดท้ายของพระพุทธเจ้า แต่งขึ้นเพื่อให้อ่านหรือสวดในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันเข้าพรรษา และอาจเจริญรอยตามพระมหากษัตริย์ราชินีไทยซึ่งพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง^{๒๑} กล่าวถึงบทบาทของพระอินทร์ในหลายตอน เริ่มตั้งแต่กัณฑ์ทศพร กล่าวถึงนางผุสดี ชายาของพระอินทร์ปรากฏนิมิตที่จะต้องจุติจากสวรรค์ พระอินทร์จึงให้นางเลือกขอพร ๑๐ ประการก่อนที่จะมาเกิดเป็นพระมารดาของพระเวสสันดร ต่อมาเมื่อพระเวสสันดรถูกเนรเทศจากเมืองไปอยู่ป่า พระอินทร์ให้วิศณุกรรมมาเนรมิตอาศรมไว้ที่เขาวงกต เพื่อให้พระเวสสันดรกับพระมัทรีบวชเป็นดาบส ในกัณฑ์วนประเวศน์ และในกัณฑ์สักระพ พระอินทร์แปลงเป็นพรหมณ์มาขอพระมัทรีด้วยเกรงว่าจะมีคนชั่วมาขอเสียก่อน และหวังจะให้พระเวสสันดรได้บำเพ็ญทาน และประทานพร ๘ ประการแก่พระเวสสันดร ทำให้ได้พบโอรส ธิดา และกลับไปเมืองบำเพ็ญบารมีตามที่ปรารถนา^{๒๒}

ข. วรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาไทยที่เป็นเรื่องราวของพระอินทร์โดยตรง

วรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาไทยที่เป็นเรื่องราวของพระอินทร์โดยตรง เช่น สมบัติอมรินทร์คำกลอน เป็นวรรณคดีนิทานคำกลอนที่แต่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้งนี้ไม่ปรากฏปีที่แต่งและความมุ่งหมายในการแต่งแต่ประการใด คงสันนิษฐานว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้รับแรงบันดาลใจจากความเชื่อที่ว่าผู้ใดทำบุญมากๆ ผู้นั้นจะได้ขึ้นไปอยู่บนสวรรค์ ซึ่งทำให้เจ้าพระยาพระคลัง (หน) นำเรื่องจากอรรถกถาธรรมบทมาแต่งเป็นสมบัติอมรินทร์คำกลอน

เนื้อเรื่องเป็นการพรรณนาความงดงามของสวรรค์ในชั้นดาวดึงส์ และที่ประทับของพระอินทร์ ซึ่งนอกจากไตรภูมิพระร่วงแล้ว สมบัติอมรินทร์คำกลอนได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับสวรรค์

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๙.

^{๒๑} เสนีย์ วิลาวรรณ และคณะ, **ประวัติวรรณคดี ๑**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, ๒๕๔๒), หน้า ๖๐.

^{๒๒} เกื้อพันธ์ นาคนุปลา, “พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**, หน้า ๓๑๔.

มากจนยากที่จะพบในวรรณคดีเล่มใด นอกจากนี้ยังกล่าวถึงเรื่องราวของพระอินทร์ที่ตามหานางสุชาดา ซึ่งไปเกิดเป็นธิดาอสูรและพระอินทร์ได้แปลงร่างเป็นอสูรแก่ไปในพิถิลีอกคู้ เมื่อนางสุชาดาเลือกพระอินทร์ ทำให้พระราชบิดาของนางไม่พอใจ จนเกิดการสู้รบกันระหว่างอสูรกับพระอินทร์ ในที่สุดอสูรแพ้ พระอินทร์จึงพานางสุชาดากลับไปยังเมืองสวรรค์

ชนิษฐา ตันติวิมล ให้ความเห็นว่า เป็นนิทานคำกลอนเรื่องแรกในวรรณคดีไทย ซึ่งพรรณนาความงามของสวรรค์ได้อย่างละเอียดและเด่นชัด มีรสโวหารทางวรรณคดีที่ครบถ้วน ทั้งทางด้านความไพเราะของการใช้ถ้อยคำและโวหาร ตลอดจนการสร้างมโนภาพให้ผู้อ่านเห็นความงามของเมืองสวรรค์^{๒๓}

วรรณกรรมพื้นบ้านของไทย เช่น วรรณกรรมล้านนา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เช่น วรรณกรรมเรื่อง มขมา อันเป็นตำนานว่าด้วยประวัติของพระอินทร์ และสมบัติที่เกี่ยวข้องกับพระอินทร์ทุกประการ เป็นวรรณกรรมที่เก่าแก่ ผ่านการคัดลอกสืบทอดกันมาหลายช่วงชั้น ต่างยุค ต่างสมัย^{๒๔} ทำให้เห็นอิทธิพลของพระอินทร์ที่มีต่อสังคมไทยมาช้านาน

๔.๒ ด้านสถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรม หมายถึง ศิลปะและวิทยาเกี่ยวกับงานก่อสร้างที่ประกอบด้วยศิลปะลักษณะ หรืองานออกแบบงานก่อสร้างที่ประกอบด้วยศิลปะลักษณะ^{๒๕} สถาปัตยกรรมที่ยังเหลือให้เราได้เห็นกันอยู่ในปัจจุบันนั้น เป็นสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นในหลายยุคหลายสมัยในประวัติศาสตร์ และคนไทยในอดีตก็ได้นับถือพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทเพียงลัทธิเดียว คนไทยมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในลัทธิอื่นๆ ด้วย เช่น ลัทธิมหายาน และมนตรยาน รวมทั้งยังมีศาสนาพราหมณ์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย^{๒๖} ฉะนั้นสถาปัตยกรรมจึงปะปนกันไปทั้งความเชื่อตามคติพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท และนิกายอื่นๆ รวมถึงศาสนาพราหมณ์ด้วย แต่ถึงอย่างไรท่านผู้รู้หลายท่านเชื่อว่า งานสถาปัตยกรรมไทยได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาเป็นส่วน

^{๒๓} ชนิษฐา ตันติวิมล, **ศึกษาวรรณคดีไทย สมัยกรุงสุโขทัย-กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตามลักษณะคำประพันธ์**, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๘), หน้า ๖๑-๖๒.

^{๒๔} มหาวิทยาลัยนเรศวร จังหวัดพิษณุโลก, **วรรณกรรมไทจีน มขมา**, กรุงเทพฯ : บริษัท มิเนียวเจอ จำกัด, ๒๕๔๙, หน้า ๑๔๓.

^{๒๕} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๒**, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๑๗.

^{๒๖} ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ และคณะ, **ลักษณะไทย เล่ม ๑**, หน้า ๓๑๐.

ใหญ่^{๒๗} ถึงแม้จะมีศาสนาพราหมณ์เข้ามาเกี่ยวข้องบ้าง แต่โดยส่วนใหญ่แล้วจะเป็นคติความเชื่อของพระพุทธศาสนา พระอินทร์จึงปรากฏเป็นองค์ประกอบสถานที่สำคัญเหล่านี้ คือ

๔.๒.๑ เป็นองค์ประกอบของพุทธสถาน

ในอดีตนั้นการสร้างอาคารทางศาสนาถือกันว่ามีความสำคัญยิ่งกว่าบ้านเรือน หรือแม้แต่วังที่ประทับของพระมหากษัตริย์เสียอีก^{๒๘} พระอินทร์ที่เป็นองค์ประกอบของพุทธสถานนั้นยังแยกย่อยออกไปอีก เช่น รูปแบบการจัดแผนผังของวัด และรูปแบบการสร้างพระปรางค์และพระเจดีย์ เป็นต้น

(๑) รูปแบบการจัดแผนผังของวัด

รูปแบบการจัดแผนผังของวัดหรือองค์ประกอบโดยรวมของวัด จะออกมาในรูปแบบตามคติความเชื่อเรื่องสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งตั้งอยู่บนยอดเขาพระสุเมรุอันเป็นที่ประทับของพระอินทร์ ซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากต่อสังคมไทย ดังเช่นสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา หลายวัดมีคูน้ำล้อมรอบ นอกจากเป็นไปเพื่อประโยชน์ใช้สอยแล้ว ยังเป็นการแสดงถึงความเชื่อว่า คูน้ำแทนมหานทีสีทันดรที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางจักรวาล ส่วนเจดีย์ประธานของวัดเทียบได้กับจุฬามณีเจดีย์ที่อยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ในสมัยของพระเจ้าปราสาททองมีการสร้างวัดและปราสาทเป็นจำนวนมาก เช่น วัดไชยวัฒนาราม ที่มีคติการสร้างวัดคือการสร้างเขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางจักรวาล นอกจากนี้พระเจ้าปราสาททองยังได้สร้างพระที่นั่งจักรวรรดิไพฑูริย์ขึ้นริมกำแพงพระราชวัง ซึ่งทรงตั้งชื่อพระที่นั่งนี้เป็นชื่อเดียวกับปราสาทที่ประทับของพระอินทร์^{๒๙}

สถาปัตยกรรมที่สร้างในสมัยรัตนโกสินทร์ ก็มีอิทธิพลของพระอินทร์เข้ามาเกี่ยวข้องเช่นกัน ดังเช่นวัดสุทัศนเทพวราราม ซึ่งตั้งอยู่ใจกลางพระนคร ใช้เวลาในการก่อสร้างนานถึง ๔๐ ปี ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ ความใหญ่โตโอ่อ่า การวางผังวัด สถาปัตยกรรม และศิลปกรรมอื่นๆ เป็นสัญลักษณ์แทนจักรวาล ตามคติโบราณของการสร้างเมือง รวมทั้งนาม “วัดสุทัศนเทพวราราม” หมายถึง สุทิสสนนคร เมืองของพระอินทร์ ที่อยู่บนยอดเขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางของจักรวาลตามคติไทย นอกจากชื่อแล้วแผนผังของวัดยังถูกออกแบบให้เป็นรูปจำลองของจักรวาล

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๒.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๘.

^{๒๙} วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี, “ความเชื่อของคนไทยในเรื่องไตรภูมิ”, <<http://th.wikipedia.org/wiki>> ,

ด้วย โดยมีพระวิหารและพระอุโบสถเป็นองค์ประกอบหลัก รวมทั้งใช้จิตรกรรมฝาผนังและงานศิลปกรรมอื่นๆ สร้างภาพจักรวาลให้ชัดเจนยิ่งขึ้นด้วย พระวิหารวัดสุทัศน์ฯ ช่างตั้งใจสร้างให้สูงเด่น เป็นตัวแทนของเมืองสุทศนนคร ที่ตั้งอยู่บนยอดเขาพระสุเมรุ โดยทำฐานให้สูงเป็นพิเศษ คือสูงจากพื้นราว ๖ เมตร และที่หน้าบันของพระวิหารก็มีการประดับงานไม้แกะสลักรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณอยู่ด้วย^{๓๐} ผนังภายในพระอุโบสถมีจิตรกรรมอย่างประณีต บานหน้าต่างทั้งหมดเขียนเรื่องสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พรรณนาประวัติทำลัทธิกะอันประกอบด้วยเวชยันตปราชสาท มีภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ มีกระพองชื่อสุทัศน์ มีมณฑปแก้วอยู่ข้างบน มีเทพบุตร ๓๓ ตน นั่งในบัลลังก์แก้ว^{๓๑} มีวิหารน้อยอยู่รอบๆ วิหารหลัก ๔ มุมซึ่งหมายถึงทวีปทั้ง ๔ มีเจดีย์แบบจีนเรียงรายอยู่รอบวิหารหลัก ๓๒ องค์ รวมกับวิหารหลักเป็น ๓๓ องค์ ครบตามจำนวนเทพที่สถิตยบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่มีทั้งหมด ๓๓ องค์^{๓๒} เป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงโปรดเกล้าให้สร้างขึ้น โดยนำแผนภูมิของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มาเป็นแผนผังของเมืองหลวง ทั้งในเขตพระราชฐานชั้นในและชั้นนอก และวางตำแหน่งของวัดให้เป็นศูนย์กลางของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ซึ่งเป็นตำแหน่งเดียวกับใจกลางพระนคร^{๓๓}

พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ หน้าบันวัดสุทัศน์เทพวราราม

^{๓๐} การท่องเที่ยวกรุงเทพมหานคร “วัดสุทัศนเทพวราราม”, < http://www.bangkoktourist.com/thai_unseen_historical_temple_of_the_universal_symbol.php >, ๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

^{๓๑} พระครูวิจิตรการโกศล (สัจด์ ญาณพล), **ประวัติวัดสุทัศน์เทพวราราม**, (กรุงเทพมหานคร, ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร), ๒๕๑๖, หน้า ๗๒-๗๓.

^{๓๒} วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี, “ความเชื่อของคนไทยในเรื่องไตรภูมิ”, <<http://th.wikipedia.org/wiki>>, ๑๗ สิงหาคม ๒๕๕๐.

^{๓๓} น. ณ ปากน้ำ, **วัดสุทัศน์เทพวราราม** (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย), (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๓๙), หน้า ๑๖๔.

(๒) รูปแบบการสร้างพระปรางค์

ตามคติการสร้างพระปรางค์ของไทยนั้น ถือกันว่าพระปรางค์คือสัญลักษณ์ของเขาพระสุเมรุซึ่งเป็นศูนย์กลางของจักรวาล และตามเรื่องที่ปรากฏในไตรภูมิก็ระบุว่าบนยอดของเขาพระสุเมรุเป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีเมืองตรียัมปิตรีเทพนครเป็นที่สถิตของพระอินทร์ ที่ปรากฏเป็นรูปธรรมเด่นชัดคือพระปรางค์วัดอรุณ เพราะมีภาพของพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณบนยอดพระปรางค์ ปรางค์ทิศ ๔ องค์ รอบพระปรางค์ใหญ่ของพระปรางค์วัดอรุณฯ สร้างขึ้นเป็นสัญลักษณ์ของทวีปทั้ง ๔ คืออมรโคยานทวีป ปุพพิเททวีป อุตตรกุรุทวีป และชมพูทวีปอันเป็นที่ตั้งของมนุษยโลก^{๓๔} ตัวพระปรางค์นั้นสร้างให้เปรียบเสมือนเขาพระสุเมรุ และบนเขาพระสุเมรุนี้เป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ซึ่งมีพระอินทร์เป็นใหญ่ปกครองอยู่ ดังนั้นจึงมีรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณอยู่ทั้งสี่ด้านขององค์พระปรางค์^{๓๕}

พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ที่พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม

^{๓๔} ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ และคณะ, **ลักษณะไทย เล่ม ๑**, หน้า ๓๓๐.

^{๓๕} “เที่ยววัดประจำรัชกาล”, <http://www.thaiweekender.com/index.php?option=com_content&task=view&id=22>, ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๐.

นอกจากพระปรางค์วัดอรุณแล้ว ถ้าสังเกตพระปรางค์ตามวัดต่างๆ จะพบองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่ระดับส่วนยอดของพระปรางค์ หรือเจดีย์ทรงปรางค์ของไทย มีชื่อเรียกว่าฝักเพกาหรือลำภูชัน มีลักษณะคล้ายชิวาธูอันเป็นอาวุธของพระอินทร์ นำมาซ้อนกัน ๓ ชั้น องค์ประกอบชนิดนี้เป็นแบบเฉพาะของไทยที่คิดขึ้น แต่ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าเริ่มมีใช้ในกรุงศรีอยุธยาเมื่อใด^{๓๖}

นอกจากจะปรากฏในงานก่อสร้างที่เป็นองค์ประกอบโดยรวมแล้ว ตามวัดต่างๆ ยังมีรูปทำวาลักกะและมหาพรหมยืนพิงประตุนคนละบานซึ่งได้ทำตามความเชื่อในวันทนต์สูตร ที่ทำวาลักกะและมหาพรหมเมื่อจะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ยืนพิงประตุนคนละบาน^{๓๗} จิตรกรในปัจจุบันจึงได้นำมาแกะสลักไว้ที่บานประตูอุโบสถบ้าง ศาลาบ้าง นอกจากนั้นก็ยังปรากฏรูปพระอินทร์บนเสมา เป็นต้น

๔.๒.๒ เป็นองค์ประกอบของเทวสถาน

เทวสถาน คือ สถานที่ซึ่งถือว่าเป็นที่ประทับหรือสิ่งสถิตของเทพเจ้าหรือเทวดา^{๓๘} เทวสถานที่เป็นงานสถาปัตยกรรมอันยิ่งใหญ่ได้แก่ปราสาท ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ การสร้างปราสาทจะมีพระอินทร์เข้าไปเป็นส่วนประกอบในส่วนต่างๆ เช่น หน้าบัน หรือบานประตู ดังเช่น ภาพสลักที่ปราสาทเขาพนมรุ้ง ซึ่งเป็นศิลปสมัยลพบุรี เป็นรูปพระอินทร์เทพผู้รักษาทิศตะวันออกทรงช้างเอราวัณ^{๓๙} และมีปราสาทอีกหลายแห่งที่มีพระอินทร์เข้ามาเกี่ยวข้องโดยส่วนใหญ่พระอินทร์จะปรากฏบนทับหลังประดับเหนือประตู ทั้งที่ยังมีสภาพสมบูรณ์และที่เก็บรักษาไว้ เช่น

ปราสาทเยอ ตั้งอยู่ห่างจากถนนสายพยุห์ - ขุนหาญ ตรงหลักกิโลเมตรที่ ๑๒ เพียง ๑ กิโลเมตร อยู่บริเวณวัดปราสาทเยอ ตำบลปราสาทเยอ อำเภอไพรบึง ในปัจจุบันสภาพของปราสาทเยอมีให้เห็นเพียงเนินดิน ซึ่งมีซากอิฐหินแลงทับถมกันเป็นกองสูงอยู่บนเนินศิลาพอจะมองเห็นประตูทางเข้าเป็นช่องแคบๆ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ๒ ประตู กรอบประตูและศิลาทับ

^{๓๖} ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ และคณะ, **ลักษณะไทย เล่ม ๑**, หน้า ๓๒๘.

^{๓๗} ส. ส. อ. (ไทย) ๑/๒/๕๐๖.

^{๓๘} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๒**, หน้า ๕๔๐.

^{๓๙} เกื้อพันธ์ นาคบุผา, “พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**, หน้า ๒๙๙-๓๐๐.

หลังทำด้วยหินทราย ศิลาทับหลังที่เหลืออยู่นั้น สลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณกับสลักเป็นรูปเทวดาประทับเหนือเศียรเกียรติมุข สันนิษฐานว่าสร้างในราว พ.ศ. ๑๕๕๐-๑๖๕๐^{๔๐}

ปราสาทวัดสระกำแพงใหญ่ ตั้งอยู่ที่บ้านกำแพงใหญ่ ตำบลสระกำแพงใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย เป็นปราสาทขอมที่มีขนาดใหญ่และสมบูรณ์ที่สุดของจังหวัด ลักษณะเป็นปรางค์ ๓ องค์บนฐานเดียวกัน เรียงกันในแนวทิศเหนือ-ใต้ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ปรางค์ประธานอยู่ตรงกลาง ก่อด้วยหินทราย มีอิฐแซมบางส่วน มีทับหลังจำหลักภาพพระอินทร์ทรงช้างบนแท่นเหนือหน้ากาล^{๔๑}

ปราสาทตาเล็ง ตั้งอยู่ที่บ้านปราสาท ตำบลกันทรารมย์ อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ ปราสาทตาเล็งลักษณะเป็นปรางค์องค์เดียวตั้งอยู่บนฐาน องค์ปรางค์มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้สิบสองหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ปัจจุบันเหลือเพียงผนังด้านหน้าและผนังด้านข้างบางส่วน สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ บนพื้นรอบๆ มีทับหลังวางอยู่หลายชิ้น ชิ้นหนึ่งวางอยู่หน้าประตูด้านทิศเหนือ สลักเป็นภาพพระอินทร์ทรงช้างในขุมเรือนแก้วเหนือหน้ากาล จากลักษณะทางสถาปัตยกรรม และศิลปกรรมที่ปรากฏกล่าวได้ว่าปราสาทตาเล็ง สร้างขึ้นในศิลปะขอมแบบบาปวน ซึ่งมีอายุราว พ.ศ. ๑๕๖๐-๑๖๓๐^{๔๒}

ปราสาทหนองหงส์ ตั้งอยู่ที่บ้านโนนดินแดง ตำบลโนนดินแดง ตัวปราสาทเป็นปรางค์ ๓ องค์ แต่เดิมเคยมีทับหลังประดับจำหลักลายอย่างสวยงาม คือ องค์ทิศเหนือสลักเป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑเหนือหน้ากาล ซึ่งมีรอยต่อจนพวงมาลัยแวดล้อมด้วยลายพันธุ์พฤกษา อีก ๒ องค์ที่เหลือ คือ องค์กลางและองค์ด้านทิศใต้ก็มีลักษณะคล้ายกันต่างกันว่าภาพตรงกลาง คือ ทับหลังปรางค์องค์กลางสลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖^{๔๓}

นอกจากนี้ยังมีชิ้นส่วนของปราสาทที่มีภาพพระอินทร์เก็บไว้ เช่น ที่วัดโพธิ์ย้อย ตำบลปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในจังหวัดบุรีรัมย์ เป็นวัดที่ไม่เก่าแก่นัก จึงไม่ได้ถูกมองและศึกษาในรูปแบบของศิลปะการก่อสร้าง หากแต่มีความสำคัญด้วยมีโบราณวัตถุต่างๆ ที่พบในบริเวณใกล้เคียงเก็บรักษาไว้ เช่น ทับหลังที่ตั้งอยู่ทางด้านหน้าพระประธาน ด้านขวาสลักเป็นภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณประทับในขุมเรือนแก้ว แวดล้อมด้วยลายพันธุ์พฤกษา กล่าว

^{๔๐} <<http://www.sisaket.go.th/travel11/PAGE19.HTM>>, ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๐.

^{๔๑} <http://www.tourthai.com/province/si_sa_ket/attraction_t.shtml>, ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๐.

^{๔๒} <http://www.tourthai.com/province/si_sa_ket/attraction_t.shtml>, ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๐.

^{๔๓} โรงเรียนบ้านดอนใหญ่, “แหล่งโบราณสถานที่สำคัญในจังหวัดบุรีรัมย์”, <<http://www.pantip.com/cafe/blueplanet/1000trips/northeast/burirum2.html>>, ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๐.

กันว่าเป็นทับหลังที่เคลื่อนย้ายมาจากประสาธหินบ้านโคกปราสาท หรือที่เรียกว่า ปราสาทบ้านโคกจิ้ง ซึ่งตั้งห่างออกไปประมาณ ๓ กิโลเมตร และทับหลังบนกุฏิอีก ๑ ชิ้น สลักเป็นภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเหนือหน้ากาล ซึ่งใช้มือยึดท่อนพวงมาลัย ด้านข้างพระอินทร์เป็นภาพสิงห์ยืน จากลักษณะทางด้านศิลปกรรมของทับหลังเหล่านี้ สามารถกำหนดอายุโดยประมาณได้ว่าอยู่ในราวช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ซึ่งตรงกับศิลปะขอมแบบเกลี้ยงและ บาปวน^{๔๔}

๔.๒.๓ เป็นองค์ประกอบของพระราชวัง

ความเชื่อเรื่องพระอินทร์นอกจากจะปรากฏในงานก่อสร้างวัดและปราสาทแล้ว ยังปรากฏในงานก่อสร้างพระราชวังอันแสดงความยิ่งใหญ่ของพระอินทร์ด้วย ซึ่งปรากฏในงานก่อสร้างรูปแบบต่างๆ เพื่อสนองความเชื่อว่าพระมหากษัตริย์คือพระอินทร์ผู้ยิ่งใหญ่ เช่น การสร้างปราสาทพระเทพบิดร เป็นลักษณะสถาปัตยกรรมที่ใช้พระปรมาภิไธยประดับยอด ความหมายคือความประสงค์จะทำตามคติสมมติเทวราช ที่ถือว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเทพ หรือนัยหนึ่งทรงเป็นอินทราธิราชผู้สถิตอยู่เหนือยอดเขาพระสุเมรุ เมื่อสร้างอาคารหลังนี้ขึ้นเพื่อประสงค์จะประดิษฐานรูปอดีตพระมหากษัตริย์หรือพระเทพบิดร จึงได้คิดทำยอดพระปรมาภิไธยเพื่อเป็นสัญลักษณ์^{๔๕}

หรือภาพพระอินทร์ที่หน้าบันในหมู่อาคารพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในพระบรมมหาราชวัง แสดงหลักฐานการยกฐานะพระมหากษัตริย์ขึ้นสู่ฐานะสมมติเทวราช ด้วยการนำรูปพระอินทร์เข้ามาประดับอาคาร^{๔๖} ราชบัลลังก์ที่ประทับของพระมหากษัตริย์ประดับด้วยรูปแบกต่างๆ เช่น สิงห์ครุฑ เทพ อันเป็นลำดับชั้นต่างๆ ของสัตว์และเทพที่อาศัยอยู่ที่เขาพระสุเมรุ โดยมีพระอินทร์ซึ่งก็คือองค์พระมหากษัตริย์เสด็จประทับเป็นประธานอยู่เหนือราชบัลลังก์นั้น^{๔๗}

หลักฐานที่ระบุการยกพระมหากษัตริย์ขึ้นสู่ฐานะพระอินทร์ก็คือ การขนานนามพระที่นั่งต่างๆ นามวัง นามทวาร และสิ่งอื่นๆ อีกมาก ให้คล้ายตามหรือเหมือนกับสิ่งที่มีในสวรรค์ ดังเช่นพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ที่ขนานนามขึ้นสมมติให้เป็นเทวสถานบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่พระอินทร์จะใช้เป็นสถานที่เสด็จออกปกครองสวรรค์^{๔๘} สวรรค์จรลดา วังสุนันทา วังปารุสกวัน เป็นต้น^{๔๙}

^{๔๔} <<http://www.pantip.com/cafe/blueplanet/1000trips/northeast/burirum2.html>> ,

๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๐.

^{๔๕} ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ และคณะ, **ลักษณะไทย เล่ม ๑**, หน้า ๓๓๒.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๖.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๗.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๗.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๘.

พระวิมานหรืออาคารที่ประทับของพระมหากษัตริย์ ประดับยอดมณฑป ๗ ชั้น อันเป็นสัญลักษณ์ของเขาวพระสุเมรุ เวชยันต์ราชรถสำหรับเชิญโกศพระบรมศพออกสู่พระเมรุมาศ ประดับยอดมณฑปในลักษณะสมมติราชรถทั้งหลังเป็นเขาวพระสุเมรุ^{๕๐}

พระราชยานของกษัตริย์ทุกพระองค์ จะมีสัญลักษณ์แห่งความเป็นสมมติเทวราชประดับอยู่ด้วยเสมอ ไม่ว่าจะเป็น “พระที่นั่งราเชนทรยาน” พระที่นั่งแต่ละองค์จะประดิษฐานอยู่บนพระราชยานซึ่งบนฐานแต่ละชั้นประดับด้วยลวดลาย เทพนม และ ครุฑ ที่สื่อความหมายว่าพระราชยานที่ประทับคือโลกสวรรค์ บนยอดเขาวพระสุเมรุทั้งสิ้น เท่ากับเป็นการเปรียบเทียบกับพระมหากษัตริย์คือพระอินทร์นั่นเอง^{๕๑}

๔.๓ ประติมากรรม

ประติมากรรม หมายถึง ศิลปะสาขาหนึ่งในจำพวกจิตรศิลป์เกี่ยวกับการแกะสลักไม้ หิน อ่อน โลหะ เป็นต้น ให้เป็นรูปหรือลวดลายต่างๆ^{๕๒} ประติมากรรมรูปพระอินทร์ที่ปรากฏในประเทศไทยมีทั้งที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ เช่น อิทธิพลศาสนาพราหมณ์ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยได้รับมาจากดินแดนเขมร จะเห็นได้จากการสร้างปราสาทหินต่างๆ ซึ่งเป็นความเชื่อในระยยะที่เทพเจ้า ๓ องค์ คือ พระพรหม พระศิวะ และพระวิษณุ มีอิทธิพลเหนือเทพเจ้าในสมัยพระเวทย์ ในระยยะที่มีการแยกออกเป็นนิกาย คือ ไวษณพนิกาย และ ศาสนิกาย ซึ่งมีหลักฐานเป็นศาสนสถานต่างๆ เช่น ปราสาทหิน เป็นต้น พระอินทร์จึงเป็นเทพชั้นรองและมีความสำคัญน้อยลง แต่ถึงอย่างนั้นก็มีการนิยมแกะสลักรูปพระอินทร์ไว้ในศาสนสถานให้เห็นโดยทั่วไป เช่น พระอินทร์บนทับหลัง หน้าบัน หรือกลีบขนุน ของปราสาทในด้านทิศตะวันออกของปราสาทหิน พระอินทร์ที่ปรากฏจึงเป็นพระอินทร์ของศาสนาพราหมณ์เป็นส่วนใหญ่^{๕๓}

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๑.

^{๕๑} นภาพร เล้าสินวัฒนา, **การเสด็จขึ้นครองราชย์ พระราชพิธี คติ ความหมาย และสัญลักษณ์แห่ง “สมมติเทวราช”**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๙), หน้า ๕๑.

^{๕๒} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๕๙.

^{๕๓} วัชรนีย์ เสนาะล้ำ, “คติความเชื่อเรื่องพระอินทร์ในศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทย”, **สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต**, (ภาควิชาโบราณคดี : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐), หน้า ๔๙-๕๐.

สำหรับพระอินทร์ในพระพุทธศาสนา พบได้จากศิลปกรรมในสมัยทวารวดี ซึ่งมักปรากฏร่วมกับพระพุทธรูป โดยอยู่ในฐานะผู้อุปถัมภ์พระพุทธรูป และผู้ช่วยเหลือผู้กระทำความดีเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งสังเกตและรู้ได้จากเรื่องราวในพุทธประวัติและชาดกต่างๆ

วัชรพินัย เสนาะล้ำ ได้แบ่งประติมากรรมรูปพระอินทร์เป็น ๓ ประเภท คือ

- ๑) ประติมากรรมรูปพระอินทร์ที่ปรากฏตามลัทธิ มินได้เป็นองค์ประกอบของพระพุทธรูป
- ๒) ประติมากรรมรูปพระอินทร์ที่ปรากฏเป็นองค์ประกอบของพระพุทธรูป
- ๓) ประติมากรรมรูปพระอินทร์ที่ปรากฏกายประกอบเรื่องชาดกต่างๆ^{๕๔}

๔.๓.๑ ประติมากรรมรูปพระอินทร์ที่ปรากฏตามลัทธิ

จากการศึกษาพบว่า ประติมากรรมรูปพระอินทร์ที่ปรากฏตามลัทธินี้ แบ่งเป็นประติมากรรมรูปแบบต่างๆ ดังเช่น

(๑) ไม้แกะสลักรูปพระอินทร์

ไม้แกะสลักรูปพระอินทร์นั้น หาพบได้ทั่วไป เช่นไม้แกะสลักรูปพระอินทร์ ที่วัดใหญ่อินทราภิรามวรวิหาร เป็นงานแกะสลักจากไม้ซีกอุโบสถ ประวัติของการแกะสลักรูปพระอินทร์นี้มีหลักฐานเล่าว่า ในวันที่มีงานยกซีกอุโบสถนั้น ได้ปรากฏแสงสีเขียวพุ่งมาจากท้องฟ้า จึงเชื่อกันว่าพระอินทร์ลงมาชมมณฑลในสวนกุศล เจ้าอาวาสในครั้งนั้น จึงให้ช่างแกะสลักรูปพระอินทร์ จากไม้ซีกส่วนที่เหลือ นับจากนั้นมาในวันเข้าพรรษาของทุกปี ชาวบ้านจะนำพระอินทร์ไม้แกะสลัก ออกแห่ไปตามถนนรอบ ๆ วัด เพื่อให้ประชาชนได้บูชา จนกลายเป็นประเพณีอย่างหนึ่งของวัดใหญ่อินทราภิรามวรวิหาร^{๕๕}

(๒) ประติมากรรมรูปพระอินทร์บนใบเสมา

ประติมากรรมรูปพระอินทร์บนใบเสมา เท่าที่พบเป็นศิลปะแบบทวารวดี เช่น ใบเสมาเรื่องกุลาวกชาดก พบที่เมืองฟ้าแดดสูงยาง อ.กมลาไสย จ.กาฬสินธุ์ ทำจากหินทราย ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น ได้มาจากการขุดบูรณะฐานเจดีย์พระธาตุยาคุณ บ้านเสมต.หนองแปน อ.กมลาไสย จ.กาฬสินธุ์ ซึ่งเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี ภายในภาพประกอบด้วยรูปบุคคลประทับนั่งในท่าสุชาสนะ อยู่ใต้ต้นไม้ใหญ่ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นต้นโพธิ์ ประดับกาย

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑.

^{๕๕} <<http://www1.mod.go.th/heritage/nation/oldcity/chonburi8.htm>> ๑ ธันวาคม ๒๕๕๐.

ด้วยเครื่องทรงแบบกษัตริย์ พระหัตถ์ขวาทืออวัชระ และมีช้างทรงเครื่องคชาธารอยู่ทางขวามือของรูปบุคคล ทางซ้ายมือเป็นรูปของสตรี ๓ นาง ทุกนางมีเครื่องประดับศีรษะแบบมงกุฎยอดแหลม ซึ่งนางหนึ่งมีนกออยู่ในมือขวา จากภาพสรุปได้ว่าเป็นเรื่องราวในกุลาวกชาดก ซึ่งเป็นเรื่องราวที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระอินทร์ เรื่องที่สลักเป็นภาพบนใบเสมานี้เป็นตอนที่พระอินทร์พานางสุชาดาซึ่งไปเกิดเป็นนกยางมาบนเทวโลก ทางขวามือของพระอินทร์ คือ ช้างเอราวัณ พาหนะของพระอินทร์ ทางซ้ายมือคือนางสุธรรมา นางสุจิตรา นางสุนันทา และนางสุชาดาซึ่งเป็นนกยาง^{๕๖}

อีกชิ้นหนึ่ง เป็นประติมากรรมรูปพระอินทร์จากจังหวัดกาฬสินธุ์ ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร เป็นรูปพระอินทร์ประทับเหนือช้าง ๓ เศียร โดยพระอินทร์นั่งอยู่บนเศียรกลาง ส่วนอีก ๒ เศียรมีเทวี ๒ องค์นั่งอยู่ ซึ่งเป็น ๒ ใน ๔ องค์ โดยไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นองค์ใด^{๕๗}

(๓) ประติมากรรมรูปพระอินทร์บนเหรียญโลหะ

พระอินทร์บนเหรียญโลหะนี้ก็มีไม่มากนัก เท่าที่พบเห็นการสร้างเหรียญดวงตาเห็นธรรม โดยปรากฏการบรรจุธรรมชั้นโสดาบันของท้าวสั๊กกะซึ่งเรียกว่า ได้ดวงตาเห็นธรรม การได้ดวงตาเห็นธรรมนั้นดูเหมือนเป็นเรื่องไม่น่าสนใจเท่าใดนัก เพราะในคัมภีร์พระไตรปิฎกก็มีพระสงฆ์และฆราวาสเป็นจำนวนมากที่ได้ดวงตาเห็นธรรม แต่การได้ดวงตาเห็นธรรมของท้าวสั๊กกะกลับเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในฐานะเป็นจอมเทพ จึงมีผู้นำมาสร้างเป็นเหรียญไว้สักการบูชา เช่น การจัดสร้างเหรียญดวงตาเห็นธรรม ของ หลวงพ่อสมพิตร ทุนตจิตโต วัดบึงทองหลาง กรุงเทพมหานคร เป็นเหรียญโลหะ ด้านหน้าเป็นรูปธรรมจักร ส่วนด้านหลังเป็นพระพุทธรูปปางเปิดโลก โดยมีปัญจสิขรคนธรรพเทพบุตร และท้าวสั๊กกะอยู่ด้านข้าง โดยได้ทำพิธีบวงสรวง ณ วัดบึงทองหลาง เมื่อวันที่ ๗ มิถุนายน ๒๕๔๘

^{๕๖} วัชรนัย เสนาะล้ำ, “คติความเชื่อเรื่องพระอินทร์ในศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทย”,

สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต, หน้า ๕๑-๕๒.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒.

เหรียญดวงตาเห็นธรรม

การสร้างเหรียญดวงตาเห็นธรรมนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อเตือนให้ผู้ที่เคารพศรัทธาระลึกถึงพระธรรมเป็นสำคัญ โดยยกย่องท้าวสักกสักกะว่า แม้เป็นเทวดาชั้นผู้ใหญ่ก็ยังให้ความสำคัญต่อพระธรรมของพระพุทธเจ้าถึงเพียงนี้^{๕๘}

(๕) ประติมากรรมรูปพระอินทร์บนตราสัญลักษณ์

ตราสัญลักษณ์ มีทั้งตราประจำจังหวัดและสถาบันองค์กรต่างๆ เช่น ตราประจำจังหวัดกรุงเทพมหานคร เป็นตราพระอินทร์ทรงช้าง เหตุที่ใช้ตรานี้เพราะถือว่ากรุงเทพฯ เป็นเมืองเทวดาของพระอินทร์ดังปรากฏตามชื่อเมืองซึ่งรัชกาลที่ ๑ ได้พระราชทานว่า กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร์ และรัชกาลที่ ๔ ทรงแก้สร้อยชื่อเมืองเป็น กรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์ คือโกสี สนิทกับ อินทร์ ซึ่งหมายถึง พระอินทร์ สาเหตุที่ยกกรุงเทพฯ เป็นเมืองพระอินทร์ สันนิษฐานว่าเพราะคำว่า รัตนโกสินทร์ คือแก้วของพระอินทร์ อันได้แก่พระพุทธรูปรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) ซึ่งมีสีเขียวเหมือนสีกายของพระอินทร์ เมืองของพระแก้วมรกตจึงเป็นเมืองของพระอินทร์ รูปพระอินทร์ ที่เป็นตรากรุงเทพมหานครนั้น ถือวชิราวุธหรืออาวุธที่เป็นสายฟ้า เป็นอาวุธประจำพระองค์ ทั้งนี้เพราะพระอินทร์มีหน้าที่ขับไล่ประหารอสูร หรือยักษ์ที่ทำความผิดมั่วแก่โลก กล่าวคือ เมื่อยักษ์บำเพ็ญตบะจนโลกมืดมัว ฝนไม่ตกตามฤดูกาล พระอินทร์จะทรงใช้สายฟ้า หรือใช้นางอัปสรไปช่วยวนทำลายตบะยักษ์ ฝนก็จะตก ท้องฟ้าแจ่มใส เกิดแสงสว่างและความชุ่มชื้นดังเดิม ดังนั้นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณบนก้อนเมฆ จึงมีความหมายในการบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ปวงประชาชน^{๕๙} ซึ่งคติความเชื่อนี้จะโน้มเอียงไปทางคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์เป็นส่วนใหญ่

^{๕๘} คม ชัด ลึก, “เหรียญดวงตาเห็นธรรม,

<<http://www.komchadluek.net/column/pr/2005/08/24/03.php>>, ๘ ธันวาคม ๒๕๕๐.

^{๕๙} <http://www.senate.go.th/senator_new/01_senator/s024_4.htm>, ๑๐ ธันวาคม ๒๕๕๐.

หรือตราและธง ประจำจังหวัดสุรินทร์ เป็นรูปพระอินทร์ทรงช้าง ชื่อของจังหวัด เป็นคำสนธิของคำสองคำ คือ สุระ กับ อินทร์ ซึ่งหมายถึงพระอินทร์ผู้เก่งกล้าสามารถ ตราจังหวัดจึงกำหนดสัญลักษณ์ประกอบด้วยพระอินทร์ ประทับขัดสมาธิบนหลังช้าง หัตถ์ขวาทรงตรี หัตถ์ซ้ายทรงพระแสงขอช้าง มีภาพปราสาทสลักประักหักพังเป็นฉากเบื้องหลัง^{๖๐}

หรือตรากระทรวงการทองเที่ยวและกีฬา ตรงกลางมีภาพเรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์ ทอดบัลลังก์กัญญา หมายถึง การเสด็จประพาสอย่างมีศักดิ์ศรีสง่างามตามประเพณี และอวดศิลปวัฒนธรรมของชาติไทย เบื้องบนมีภาพพระพลบดี (พระอินทร์) ทรงช้างเอราวัณ พระหัตถ์ขวาถือวชิระ พระหัตถ์ซ้ายทรงพระขรรค์ ลอยอยู่บนเมฆ แสดงถึงพลังอันรุ่งโรจน์และความเจริญก้าวหน้า นิรันดร สองข้างซ้ายขวามีเมฆประกอบ^{๖๑}

(๕) ประติมากรรมรูปปั้นพระอินทร์ลอยตัว

นอกจากที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังมีประติมากรรมพระอินทร์ที่ปรากฏเป็นประติมากรรมลอยตัว อันหมายถึงรูปปั้นพระอินทร์ที่ไม่เป็นองค์ประกอบของสิ่งปลูกสร้างอื่น เป็นรูปปั้นของพระอินทร์โดยเฉพาะเพื่อให้คนได้สักการะบูชา รูปปั้นพระอินทร์ที่คนกรุงเทพฯ รู้จักดี คือพระอัมรินทร์ราชพิฆาต ซึ่งประดิษฐานเป็นที่เคารพสักการะอยู่ ณ มุมห้างไอเก้ ถนนเพลินจิต เขตปทุมวัน

^{๖๐} <<http://www.gov.surinpoc.com/surinnew/surin/20.htm>>, ๘ ธันวาคม ๒๕๕๐.

^{๖๑} <http://webhost.mots.go.th/kpr/asd/Logo_Mots.htm>, ๘ ธันวาคม ๒๕๕๐.

กรุงเทพมหานคร ซึ่งมีรูปกายสี่เชียวมีรัศมีตรงพระเศียร มี ๔ กร ถือตรีศูล พระขรรค์ จักร และศร ซึ่งสร้างในสมัยรัตนโกสินทร์^{๒๒}

หรือพระอินทร์ที่สร้างใหม่ คือพระอินทร์ที่วัดเทวราชกุญชร ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในโอกาสทรงเจริญพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา และร่วมฉลองวัดเทวราชกุญชรวชิรวิหาร เป็นประติมากรรมหล่อสัมฤทธิ์พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ให้ประชาชนได้สักการบูชาเพื่อความเป็นสิริมงคล ได้จัดให้มีขบวนแห่อย่างยิ่งใหญ่ ในวันที่ ๕ มิถุนายน ๒๕๕๐ ณ พระลานพระราชวังดุสิต ผ่านเส้นทางถนนศรีอยุธยา จากนั้นทำพิธีอัญเชิญพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณขึ้นประดิษฐานบนแท่นบริเวณอาคารพิพิธภัณฑ์ไม้สักทอง วัดเทวราชกุญชรวชิรวิหาร^{๒๓} ซึ่งตามชื่อของวัดเทวราชกุญชรนั้น หากแปลให้ตรงตัวก็คือช้างของเทวดา หรือหมายถึงพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณนั่นเอง ดังนั้นตราสัญลักษณ์ของวัดเทวราชกุญชรซึ่งเขียนขึ้นโดยกรมศิลปากรจึงเป็นภาพพระอินทร์ทรงประทับบนช้างเอราวัณ พระอินทร์ทรงถือวชิราวุธซึ่งเป็นอาวุธประจำพระองค์ มีฉัตรสีขาว ๗ ชั้น อยู่ด้านหลังและขวาประทับนั่งอยู่บนช้างเอราวัณ^{๒๔} ซึ่ง

^{๒๒} ทศพล จังพานิชย์กุล, **สิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง กรุงเทพมหานคร**, กรุงเทพมหานคร : บริษัทคอมมาดีไซน์ แอนด์ พรินท์ จำกัด, ๒๕๔๘, หน้า ๑๔๓.

^{๒๓} <<http://www.newswit.com/news>>, ๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๐

^{๒๔} <<http://www.palungdham.com/t454.html>>, ๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๐.

คล้ายกับเรื่องราวของพระอินทร์ที่มีช้างเอราวัณเป็นพาหนะตามเรื่องราวที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท^{๖๕}

๔.๓.๒ ประติมากรรมรูปพระอินทร์ที่เป็นองค์ประกอบของพระพุทธรเจ้า

ประติมากรรมประเภทนี้ มักจะเป็นตอนที่พระพุทธรเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์หลังจากที่เสด็จไปโปรดพระพุทธรูปมารดาเป็นเวลา ๓ เดือน โดยเมื่อเสด็จลงมาก็มีเทวดาพร้อมทั้งพระพรหมลงมาส่งเสด็จ ที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร มี ๓ ชิ้นด้วยกัน ชิ้นแรกพบที่ อ.โคกสำโรง จ.ลพบุรี เป็นรูปพระพุทธรูปประทับยืนปางเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เหนือวสันตปติ เคียงข้างด้วยรูปบุคคล ด้านขวามือเป็นพระพรหม ส่วนด้านซ้ายมือเป็นพระอินทร์ ชิ้นที่ ๒ มีลักษณะคล้ายกัน แต่ไม่ปรากฏว่าพบที่ไหน และชิ้นที่ ๓ พบที่จังหวัดนครปฐม ทั้ง ๓ ชิ้นมีลักษณะที่แตกต่างจากกันบ้างตรงการแต่งตัวของพระอินทร์และพระพรหม และที่จังหวัดลพบุรีปัจจุบันเป็นสมบัติส่วนตัวของ นายธาดา วานิชสมบัติ เป็นประติมากรรมที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันกับที่กล่าวมาแล้ว และอีกชิ้นหนึ่ง พบที่จังหวัดลพบุรีเช่นกัน ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานส่วนบุคคลของรศ.กึกเฟลเลอร์^{๖๖}

๔.๓.๓ ประติมากรรมรูปพระอินทร์ประกอบเรื่องชาดก

ประติมากรรมในประเทศไทยโดยเฉพาะสมัยทวารวดี พบเสมาสลักเป็นเรื่องชาดก โดยมีพระอินทร์ประกอบอยู่ด้วย คือ ประติมากรรมบนใบเสมา จากเมืองฟ้าแดดสูงยาง ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จ.ขอนแก่น เรื่องราวบนประติมากรรมอยู่ในชาดกเรื่องจันทกุมาร ซึ่งเป็นตอนที่ท้าวสักกะเสด็จมาช่วยพระจันทกุมารจะถูกพระบิดาจับบูชาญ เพราะหลงเชื่อขันฑพาลพราหมณ์ผู้ผูกอาฆาตในพระกุมาร ท้าวสักกะเสด็จมาช่วยพระราชา และขันฑพาลพราหมณ์ถูกประชาชนฆ่า จากภาพประติมากรรมบนใบเสมาจะเห็นภาพสลักพระอินทร์เหาะได้อย่างชัดเจน พระอินทร์ทรงเสื้อ ผ้านุ่ง และสวมมงกุฎซึ่งเห็นได้ไม่ชัดเจนนัก มือขวาถือวัชรส่วนมือซ้ายถือวัตถุที่ไม่สามารถบอกได้ว่าเป็นอะไร^{๖๗}

^{๖๕} ชู. ธ. อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๓๖๘.

^{๖๖} วัชรนัย เสนาะล้ำ, “คติความเชื่อเรื่องพระอินทร์ในศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทย”,

สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต, หน้า ๕๔-๕๕.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖.

ประติมากรรมบนใบสีมาอีกชิ้นหนึ่ง มาจากเมืองฟ้าแดดสูงยางเช่นกัน ปัจจุบันอยู่ที่วัดศรีบุญเรือง อ.เมือง จ.กาฬสินธุ์ เรื่องราวในประติมากรรมอยู่ในซาดกเรื่องเวสสันดร เป็นตอนที่พระเวสสันดรได้บริจาคพระกัณหาและซาลีแก่ชูชกเหลือแต่พระมัทรี พระอินทร์เกรงว่าจะมีคนใจบาปมาขอพระมัทรีไป เป็นเหตุให้พระเวสสันดรไม่มีคนดูแล จึงปลอมเป็นพราหมณ์เชิญใจมาของพระนางมัทรี หลังจากได้รับนางมัทรีแล้ว พระอินทร์จึงคืนสุวรางเดิม แล้วถวายพระมัทรีคืนแก่พระเวสสันดร รายละเอียดบนประติมากรรม ด้านหน้าเป็นรูปบุคคล ๓ คน ด้านซ้ายคือเป็นรูปอินทร์แปลงเป็นพราหมณ์กำลังให้มือรองรับน้ำที่พระเวสสันดรหลังจากกฐินที่ ส่วนบุคคลตรงกลางเป็นรูปพระเวสสันดรซึ่งอยู่ในชุดนักบวช โดยมีมือขวาของพระเวสสันดรกำลังหิ้วน้ำจากกฐินที่ลงในมือพราหมณ์ เพื่อแสดงว่ามอบพระมัทรีให้แก่พราหมณ์ ส่วนมือซ้ายของพระเวสสันดรจับมือพระมัทรีซึ่งอยู่ทางเบื้องขวาของภาพไว้ พระมัทรีอยู่ในชุดนักบวชเช่นกัน ส่วนองค์ประกอบด้านหลังของภาพเป็นรูปอาศรม ซึ่งเห็นลักษณะหลังคาของอาศรมได้อย่างชัดเจน และด้านข้างของอาศรมสลักเป็นต้นไม้แสดงลักษณะว่าอยู่ในป่า ส่วนตอนบนของภาพเป็นรูปเทวดาเหาะ ๒ องค์ ซึ่งสันนิษฐานว่ามาแสดงความยินดีในทานบริจาคครั้งนี้^{๖๔}

วัชพนีย เสนาะล้ำ ยังให้ความเห็นว่า

...ประติมากรรมที่ปรากฏอยู่บนภาพสลักหินซึ่งมีจำนวนหลายชิ้นเหล่านี้ ทำให้ทราบได้ว่าประเทศไทยได้รับคติเรื่องพระอินทร์หรือท้าวสักกะว่าเป็นเทพในศาสนาพุทธในฐานะเทพผู้อภิบาลพระพุทธศาสนา นับตั้งแต่สมัยทวารวดีเป็นต้นมา และสืบต่อมาเรื่อย ๆ เช่น ในสมัยสุโขทัย มีภาพปูนปั้นที่วัดตระพังทองกลาง เมืองสุโขทัยเก่า เป็นรูปพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์ โดยด้านซ้ายของพระพุทธเจ้า คือ พระพรหม ส่วนด้านขวาเป็นพระอินทร์ เหตุที่สามารถแยกแยะได้ว่าเป็นพระพรหมก็เพราะมี ๔ หน้า และที่เหลือก็เป็นพระอินทร์...^{๖๕}

จากการศึกษาจึงพบว่า คติความเชื่อเรื่องพระอินทร์ได้เข้ามาในดินแดนประเทศไทยควบคู่กับพระพุทธศาสนา และปรากฏอยู่ตามประติมากรรมต่างๆ แสดงให้เห็นถึงความเคารพพระอินทร์ในฐานะเทพผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา

ดังเช่น วัดคูเต่า ตั้งอยู่ในเขตตำบลแม่ทอม อำเภอบางกล่ำ ประติมากรรมที่น่าสนใจคือสองข้างประตูโบสถ์มีซุ้มคูหาเจาะลึกในผนังมีรูปปูนปั้นกษัตริย์ซุ้มละตน ที่หน้าตัดของเท้าแขนเป็นรูป

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖-๕๗.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

ปั้นทวารบาลและรูปสิงห์ หน้าอุโบสถด้านหน้าเป็นรูปปูนปั้น เขียนสีเป็นรูปเทวดาทรงหงส์ หน้าบันด้านหลังเป็นปูนปั้นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ประดับหลังคาด้วยปูนปั้นมีลึงแบกอยู่กลางฐาน หน้าบันที่มุมทั้งสองของฐานหน้าบันเป็นรูปครุฑแบก บริเวณช่องลมลูกมะหวดทำเป็นกรอบซุ้มคูหา ประดับปูนปั้นลายดอกไม้ ฐานเป็นปูนปั้นรูปโค้ง ประดับด้วยปูนปั้นเก็บบลวยตัว มีรูปพระและสิงห์ ลอยตัว กลางกำแพงแก้วทั้งสี่ด้านเป็นซุ้มประตูดุจमुख ยอดเป็นเจดีย์ทรงต่าง ๆ ประดับด้วยปูนปั้นตลอดซุ้ม^{๗๐}

วัดดีหลวง ตั้งอยู่ในเขตตำบลชุมพล อำเภอสิงหนคร เป็นวัดเก่าแก่ มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา มีประติมากรรม ซึ่งแสดงฝีมือช่างท้องถิ่นภาคใต้ที่โดดเด่น โดยเฉพาะลวดลายปูนปั้นที่หน้าบัน พระอุโบสถ เป็นปูนปั้นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ และเทวดาในลายก้านต่อดอก และลายปูนปั้นที่หน้าบันศาลาไม้เก่าแก่ ซึ่งปั้นเป็นรูปเทพพนม รูปฤๅษีพวงดอกไม้ ประดับกรอบซุ้มฤๅษี มีหางหงส์และเขียนสี^{๗๑}

วัดแหลมพ้อ ตั้งอยู่ในเขตตำบลเกาะยอ อำเภอเมือง ฯ มีงานประติมากรรมที่มีคุณค่าเป็นส่วนตกแต่งที่อุโบสถ ใบเสมา หอระฆัง เจดีย์ ที่อุโบสถมีประติมากรรมปูนปั้น รูปเทพพนม อยู่กลางลายพันธุ์พฤกษา เนื้อช่วงกรอบประตูหน้าต่าง จั่วหน้าบันไดด้านหน้าเป็นลายปูนปั้นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ จั่วหน้าบันไดด้านหน้า เป็นลายปูนปั้นพระนารายณ์ทรงครุฑ^{๗๒} หรือที่วัดหนองหอย ตั้งอยู่ในเขตตำบลวัดขนุน อำเภอสิงหนคร สร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๐ มีงานประติมากรรมที่อุโบสถ ลายปูนปั้นด้านหน้าเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ประกอบลายกระจัง และลายพันธุ์พฤกษา ที่หน้าจั่วหลังคาด้านหลัง มีลายปูนปั้นรูปพระพุทธรูปประวัติตอน ออกมหาภิเนษกรมณ์ มีเทวดามารองรับเท้าม้า ไม่แสดงภาพเจ้าชายสิทธัตถะ แต่แสดงภาพพุทธเจ้าประทับนั่งบนดอกบัวลอยอยู่สูงเหนือขึ้นไปเหนือรูปม้า เป็นการสร้างสรรค์จากแนวคิดและความเข้าใจในพระพุทธรูปศาสนาที่ลึกซึ้งของช่างท้องถิ่นที่นำศึกษาอย่างยิ่ง^{๗๓}

^{๗๐} <www.tv5.co.th/service/mod/heritage/nation/oldcity/songkhla10.htm> , ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๐.

^{๗๑} <www.tv5.co.th/service/mod/heritage/nation/oldcity/songkhla10.htm> , ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๐.

^{๗๒} <www.tv5.co.th/service/mod/heritage/nation/oldcity/songkhla10.htm> , ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๐.

^{๗๓} <www.tv5.co.th/service/mod/heritage/nation/oldcity/songkhla10.htm> , ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๐.

๔.๔. จิตรกรรม

จิตรกรรม คือ ศิลปะประเภทหนึ่งในทัศนศิลป์เกี่ยวกับการเขียนภาพวาดภาพ หรือรูปภาพที่เขียนหรือวาดขึ้น^{๗๔} จากการศึกษาพบว่า ภาพจิตรกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระอินทร์ มี ๓ ประเภท คือ ๑) ภาพเรื่องราวเกี่ยวกับพระอินทร์โดยตรง ๒) ภาพพุทธประวัติที่มีพระอินทร์เข้ามาเกี่ยวข้อง ๓) ภาพชาดกที่มีพระอินทร์เข้ามาเกี่ยวข้อง

๔.๔.๑ ภาพเรื่องราวเกี่ยวกับพระอินทร์โดยตรง

ชัยชาญ จารุกัลล์ ได้ศึกษาเรื่อง “พระอินทร์ : การศึกษารูปแบบ และคติความเชื่อในจิตรกรรมฝาผนังของหอไตรวัดระฆัง” กล่าวว่า

ในอดีตที่ผ่านมาไม่เคยพบการเขียนเรื่องของประวัติพระอินทร์-มฆมาณพ ในงานจิตรกรรมฝาผนังขึ้นเลย นอกจากงานประติมากรรมในสมัยทวารวดีและการเขียนภาพประวัติพระอินทร์-มฆมาณพนี้ปรากฏอยู่เพียงไม่กี่แห่ง คือ ที่หอพระไตรปิฎก วัดระฆังโฆสิตาราม ที่พระอุโบสถวัดราชบูรณะ (วัดเลียบ) กรุงเทพฯ ซึ่งถูกระเบิดทำลายเมื่อคราวสงครามมหาเอเชียบูรพา ที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ พระบรมมหาราชวัง และที่วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง นอกจากนั้นไม่เคยปรากฏการเขียนเรื่องราวที่เป็นประวัติของพระอินทร์ในจิตรกรรมฝาผนังมาก่อน หรือหลังจากนี้เลย^{๗๕}

และ การเขียนเรื่องประวัติของพระอินทร์-มฆมาณพนั้น มักจะเน้นเรื่องของการกระทำความดี และการสั่งสมบุญบารมีจนไปเกิดเป็นพระอินทร์^{๗๖}

ภาพฉากจักรวาลในหอพระไตรปิฎก วัดระฆังโฆสิตาราม เป็นภาพส่วนหนึ่งในเรื่องมฆมาณพ หรือประวัติของพระอินทร์ ช่างเขียนฉากจักรวาลไว้เพียงครึ่งซีกขวามือเท่านั้น อาจจะเป็นเพราะพื้นที่ไม่พอ เพราะจบผนังเพียงแค่นั้น มีอายุราชวราชกาลที่ ๑^{๗๗}

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ทรงให้เขียนภาพภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณซึ่งแต่เดิมไม่มีภาพจิตรกรรมฝาผนัง ทรงดำริให้เขียนขึ้นใหม่เป็นภาพสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และประวัติพระอินทร์^{๗๘} โดย

^{๗๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๒, หน้า ๓๑๒-๓๑๓.

^{๗๕} ชัยชาญ จารุกัลล์, “พระอินทร์ : การศึกษารูปแบบ และคติความเชื่อในจิตรกรรมฝาผนังของหอไตรวัดระฆัง”, สารนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๓.

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

^{๗๗} กรมศิลปากร, สรุปผลการสัมมนา เรื่องไตรภูมิพระร่วง, จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปี ลายสือไทย, (กรุงเทพมหานคร, ๒๕๒๖), หน้า ๑๔๔.

พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้มีการปรับเปลี่ยนหลายอย่าง เพื่อให้พระที่นั่งองค์นี้กลายเป็นภาพจำลองของสวรรค์หรือเทวโลก และตั้งชื่อให้ว่า “พระที่นั่งไพศาลทักษิณ” ออกพระนามพระที่นั่งท้องพระโรงว่า “พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมไหสูรยพิมาน”^{๗๙} ซึ่งหมายถึง ที่ออกว่าราชการของพระอินทร์ ดังนั้นพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยยังอาจถือได้ว่าเป็นภาพจำลองของเขาพระสุเมรุ โดยมีพระที่นั่งไพศาลทักษิณหรือชมพูทวีปอยู่ทางด้านทิศใต้^{๘๐} ภาพจิตรกรรมเหล่านี้นอกจากจะถูกวาดขึ้นเพื่อให้เป็นส่วนประกอบสถาปัตยกรรมสำหรับตกแต่งอาคารแล้ว เนื้อหาของภาพจิตรกรรมทั้งหมดยังมีความหมายที่เชื่อมโยงและใช้เป็นฉากหลังให้กับพระราชพิธีบรมราชาภิเษกด้วย ซึ่งเป็นภาพเรื่องราวเกี่ยวกับจอมเทพแห่งโลกสวรรค์ ประกอบด้วยเรื่องราวการประกอบบุญบารมีของพระอินทร์ในอดีตชาติ จนผลบุญนั้นส่งผลให้เกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ในฐานะจอมเทพ ซึ่งเป็นเรื่องราวที่ตอบสนองคติความเชื่อในเรื่องการสถาปนาองค์สมมติเทพ^{๘๑} เช่น ภาพพระอินทร์และเมืองสุทศน์บนผนังด้านบนเหนือคูหาทางเข้าพระที่นั่งไพศาลทักษิณด้านทิศใต้ หรือท้องพระโรงหน้าพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานด้านทิศเหนือ โดยวาดเป็นภาพบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่ประทับของพระอินทร์ จะเห็นพระอินทร์ซึ่งมีพระวรกายสีเขียว ประทับอยู่บนพระแท่นบัลลังก์มโหฬารภายในสุทธรมเทวสภา นภาพร เล่าสินวัฒนา ให้ความเห็นว่า การวาดภาพพระอินทร์ ณ ตำแหน่งนี้นอกจากจะเป็นการบอกให้ทราบว่า ภาพจิตรกรรมภายในเป็นเรื่องราวของการเปลี่ยนสถานภาพของบุคคลผู้หนึ่งไปสู่การเป็นพระอินทร์แล้ว ภาพนี้ยังอาจแสดงถึงการเสด็จเยือนนครสุทศน์ของพระอินทร์ ซึ่งกระทำเมื่อพระองค์ได้เป็นเทวษัตริย์โดยสมบูรณ์แล้ว^{๘๒}

การวาดภาพอดีตชาติของพระอินทร์ไว้ในพระที่นั่งไพศาลทักษิณนั้น นภาพร เล่าสินวัฒนา สันนิษฐานว่า

...น่าจะต้องการให้ภาพจิตรกรรม มีความคล้องจองกับพิธีกรรมการสถาปนาสมมติเทพพระองค์ใหม่ที่กระทำภายในพระที่นั่งแห่งนี้ ผ่านพระราชพิธีบรมราชาภิเษกนั่นเอง โดยใช้ภาพอดีตชาติของพระอินทร์เป็นสัญลักษณ์สื่อถึงการสั่งสมความดีของชาย

^{๗๘} นภาพร เล่าสินวัฒนา, **การเสด็จขึ้นครองราชย์ พระราชพิธี คติ ความหมาย และสัญลักษณ์แห่ง “สมมติเทวราช”**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๙), หน้า ๖๑.

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔.

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔-๖๕.

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖-๖๗.

ผู้หนึ่ง ก่อนการจุติเป็นพระอินทร์ เชื่อมโยงกับบุรุษผู้หนึ่งที่ได้สั่งสมบุญญาบารมีมามาก พัน จนได้รับการสถาปนาให้เป็นพระมหากษัตริย์ ณ สถานที่แห่งนี้...^{๔๓}

หรือภาพการเฉลิมฉลองที่มโหฬารได้อุบัติเป็นพระอินทร์ แต่บนแท่นที่ประทับกลับไม่ปรากฏภาพพระอินทร์แต่อย่างใด ภาพนี้วาดอยู่บนผนังเบื้องหลังพระที่นั่งภัทรบิฐ ซึ่งเป็นตำแหน่งที่พระมหากษัตริย์ประทับรับเครื่องราชกกุธภัณฑ์ อันเป็นหัวใจสำคัญของพระราชพิธีที่แสดงว่า พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์โดยสมบูรณ์ การที่ในภาพไม่มีพระอินทร์อยู่ ก็เป็นการเชื่อมโยงว่า พระอินทร์ก็คือพระมหากษัตริย์ที่ประทับอยู่เบื้องหน้าภาพจิตรกรรมการเฉลิมฉลองนั่นเอง^{๔๔}

ภาพบางแห่งจะมีเรื่องราวของพระอินทร์โดยตรง โดยไม่ปรากฏเรื่องราวของมโหฬารอยู่ด้วย ดังเช่นภาพด้านหลังพระประธานวัดสระเกศเขียนเป็นรูปวิมานของพระอินทร์ และเป็นรายละเอียดพระอินทร์ มีตั้งแต่พระมเหสี ๓ องค์ มาเยาะเย้ยนกกะยาง ข้างบนเป็นรูปพระอินทร์ประทับมีมเหสี ๔ องค์ ขนาบอยู่ข้างละ ๒ องค์ เป็นฉากว่าด้วยประวัติพระอินทร์ สำหรับโครงภาพใหญ่มาก ซึ่งซ่อมใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ที่ ๖^{๔๕}

ภาพตอนพระราหูลนพพานก็นิยมเขียนรูปพระอินทร์อยู่ด้วย เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังผนังที่ ๒๘ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์^{๔๖} บางแห่งต้องการเน้นพระอินทร์โดยเฉพาะซึ่งไม่มีเรื่องราวของผู้อื่นปะปน เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดมหาพฤฒาราม เป็นจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นภาพวาดเมืองให้ดูคล้ายเมืองแก้วเมืองสวรรค์ โดยมีภาพวิมานลอยอยู่ในอากาศ มีภาพพระอินทร์ถือพระขรรค์อยู่ข้างวิมาน^{๔๗} ภาพเหล่านี้เป็นคติความเชื่อเรื่องพระอินทร์โดยตรงไม่มีผู้อื่นเข้ามาเกี่ยวข้อง

๔.๔.๒ ภาพพุทธประวัติที่มีพระอินทร์เข้ามาเกี่ยวข้อง

จากการศึกษาพบว่า ภาพพุทธประวัติที่มีพระอินทร์เข้ามาเกี่ยวข้อง จะมีให้เห็นเป็นจำนวนมากตามวัดต่างๆ ซึ่งอาจแยกเป็นพุทธประวัติตอนต่างๆ เช่น

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕.

^{๔๕} กรมศิลปากร, **สรุปผลการสัมมนา เรื่องไตรภูมิพระร่วง**, จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปี ลายสือไทย, (กรุงเทพมหานคร, ๒๕๒๖), หน้า ๑๕๐.

^{๔๖} น. ณ ปากน้ำ, สุชาดา สุขฉายา, **พระที่นั่งพุทไธสวรรย์**, (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาคารพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๘๐.

^{๔๗} น. ณ ปากน้ำ, สมพงษ์ ทิมแจ่มใส, **วัดมหาพฤฒาราม (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย)**, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๒๖), หน้า ๔๑.

๑. ตอนทูลอาราธนาให้จุติ ภาพตอนก่อนจุตินี้เป็นภาพบนสวรรค์ชั้นดุสิต มีพระอินทร์ พระพรหม และเทวดาอื่นไปทูลอาราธนาให้พระโพธิสัตว์จุติมาปฏิสนธิในพระครรภ์พระนางสิริมหามายา เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดราชสิทธิาราม^{๙๘} หรือภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัดไชยทิศ มีรูปสันดุสิตเทวราช ประทับ ณ พระแท่นอยู่กลางปราสาท ทรงถือพัดใบลานปิดทอง มียอดปราสาท สะพรั่ง พื้นลดชั้นลงไปเล็กน้อย มีรูปพระอินทร์ พร้อมเหล่าเทวดาประทับนั่งประนมมือ กำลังกล่าวคำทูลเชิญอาราธนาให้จุติ^{๙๙}

๒. ตอนประสูติ ภาพพุทธประวัติตอนประสูตินี้จะเป็นภาพพระอินทร์ถือพานรองรับพระโพธิสัตว์ในม่านล้อม เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดบางขุนเทียนใน^{๑๐} และในอื่นๆ ที่วาดเกี่ยวกับพระอินทร์ตอนนี้นักนิยมนวาดเป็นภาพพระอินทร์ถือพานมารองรับพระโพธิสัตว์เป็นส่วนใหญ่

๓. ตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรม ภาพตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรมนี้ เป็นภาพเจ้าชายสิทธัตถะทรงม้ากัณฐกะ มีภาพพระอินทร์เป็นผู้จูงม้า มีเทวดาเอามือรับเท้าทั้ง ๔ ของม้าลอยไปในอากาศ และมีเทวดาอื่นๆ และพระพรหมตามเสด็จด้วย เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดทองธรรมชาติ^{๑๑} บางภาพก็มีพระพรหมอัญเชิญบาตรและเครื่องบริขารตามเสด็จพร้อมด้วยหมู่เทพ และมีภาพพระยาวิสุดีมารมาขัดขวาง เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังอุโบสถวัดสุวรรณาราม^{๑๒}

๔. ตอนตัดพระเมาฬี เป็นภาพเจ้าชายสิทธัตถะประทับนั่งริมฝั่งแม่น้ำอนมกาฬกำลังตัดพระเมาฬีเพื่ออธิษฐานเพศบรรพชา บนท้องฟ้าจะมีภาพพระอินทร์ถือฉอบทองมารอรับพระเมาฬี เช่น จิตรกรรมฝาผนังวัดทองธรรมชาติ^{๑๓} วัดราชสิทธิาราม^{๑๔}

^{๙๘} ม.ล.สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, วัดราชสิทธิาราม (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย), (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๒๕), หน้า ๖๓.

^{๙๙} น. ณ ปากน้ำ, วัดไชยทิศ (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย), (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๓๔), หน้า ๒๕.

^{๑๐} น. ณ ปากน้ำ, วัดบางขุนเทียนใน (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย), (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๔๐), หน้า ๖๑.

^{๑๑} แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, วัดทองธรรมชาติ (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย), (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๒๕), หน้า ๓๖.

^{๑๒} น. ณ ปากน้ำ, วัดสุวรรณาราม (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๔๐), หน้า ๘๕.

^{๑๓} แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, วัดทองธรรมชาติ (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย), หน้า ๓๗.

^{๑๔} ม.ล.สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, วัดราชสิทธิาราม (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย), หน้า ๖๗.

๕. ตอนบำเพ็ญทุกกรกิริยา เป็นภาพพระโพธิสัตว์ขณะบำเพ็ญทุกกรกิริยา มีภาพของพระอินทร์ตีพิณ ๓ สาย เพื่อเป็นอุปมาให้ทราบถึงการปฏิบัติที่เป็นทางสายกลาง ไม่ตึงและไม่หย่อนจนเกินไป เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดทองธรรมชาติ^{๙๕} หรือภาพจิตรกรรมฝาผนัง ผนังที่ ๖ ในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์^{๙๖}

๖. ตอนนางสุชาดาทำข้าวมธุปายาส ซึ่งในขณะที่นางสุชาดากำลังทำข้าวมธุปายาส เพื่อถวายพระโพธิสัตว์ในเช้าของวันตรัสรู้ นั้น จะมีภาพพระอินทร์ลอยอยู่ในอากาศโปรยโอชาทิพย์ลงในข้าวมธุปายาส เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดทองธรรมชาติ^{๙๗} หรือจิตรกรรมฝาผนังวัดดุสิตาราม^{๙๘}

๗. ตอนโปรดอุรวลักษ์สละ เป็นภาพพระอินทร์นำก้อนหินมาถวายเพื่อให้พระพุทธรเจ้าใช้สำหรับฟาดผ้าเวลาชักจีวร เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ผนังที่ ๑๑ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์^{๙๙}

๘. ตอนแสดงธรรมบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นภาพขณะพระพุทธรเจ้าแสดงธรรมโปรดพระพุทธรมาดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จะมีภาพพระอินทร์นั่งฟังธรรมอยู่ด้วย เช่น จิตรกรรมฝาผนังวัดกอกไข่ จ.พระนครศรีอยุธยา^{๑๐๐} หรือภาพด้านหน้าของอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม อ.เมือง จ.เพชรบุรี ตรงกลางผนังเป็นเขาพระสุเมรุ บนยอดเขาพระสุเมรุมีพระพุทธรเจ้าประทับแสดงธรรมเทศนา มีพระอินทร์กายสีเขียว นั่งฟังธรรมแต่ไม่มีพระพุทธรมาดาอยู่ และมีภาพสัญลักษณ์ของต้นไม้ปาริชาติ และเจดีย์จุฬามณีด้วย^{๑๐๑}

๙. ตอนเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ภาพตอนเสด็จลงจากดาวดึงส์นี้เป็นภาพที่จิตรกรนิยมเป็นอย่างมาก มีให้เห็นทั่วไปตามฝาผนังอุโบสถของวัดต่างๆ ภาพส่วนใหญ่จะเป็นภาพพระพุทธรเจ้าเสด็จพระดำเนินลงมาตามบันไดกลาง และมีภาพพระอินทร์พร้อมด้วยเทวดาอื่นๆ อยู่

^{๙๕} แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, วัดทองธรรมชาติ (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย), หน้า ๓๗.

^{๙๖} น. ณ ปากน้ำ, สุชาดา สุจฉายา, พระที่นั่งพุทไธสวรรย์, (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๔๕.

^{๙๗} แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, วัดทองธรรมชาติ (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย), หน้า ๓๗.

^{๙๘} แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, วัดดุสิตาราม (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย), (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๔๖), หน้า ๖๘.

^{๙๙} น. ณ ปากน้ำ, สุชาดา สุจฉายา, พระที่นั่งพุทไธสวรรย์, หน้า ๕๐.

^{๑๐๐} วรณนิภา ณ สงขลา, จิตรกรรมประเพณีไทย ชุดที่ ๐๐๑ เล่มที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๑๔.

^{๑๐๑} กรมศิลปากร, สรุปผลการสัมมนา เรื่องไตรภูมิพระร่วง, จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปีลายสือไทย, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖), หน้า ๑๔๒-๑๔๓.

ด้านขวามือของพระพุทธรูป เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดทองธรรมชาติ^{๑๐๒} และพระที่นั่งพุทไธสวรรย์^{๑๐๓}

๑๐. ตอนโทณพราหมณ์แบ่งพระบรมสารีริกธาตุ ภาพตอนโทณพราหมณ์แบ่งพระบรมสารีริกธาตุ และได้แอบเอาพระเขี้ยวแก้วซ่อนไว้ในมวยผม จะมีภาพพระอินทร์มาหยิบเอาพระเขี้ยวแก้วจากมวยผมของโทณพราหมณ์อีกต่อหนึ่ง เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดทองธรรมชาติ^{๑๐๔} หรือที่วัดดุสิตาราม จิตรกรได้เน้นโดยล้อมกรอบภาพพระอินทร์ด้วยลายกนกทำให้เห็นพระอินทร์ชัดเจนขึ้น^{๑๐๕}

ภาพที่ยกตัวอย่างมานี้เป็นภาพพระอินทร์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปในโอกาสต่างๆ ทำให้เห็นว่า พระอินทร์เป็นเทพที่อยู่คู่กับพระพุทธศาสนาและมีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก จึงเป็นแรงบันดาลใจให้จิตรกรได้วาดภาพออกมาในรูปแบบต่างๆ กันไป

๔.๔.๓ ภาพชาดกที่มีพระอินทร์เข้ามาเกี่ยวข้อง

ภาพชาดกที่เกี่ยวข้องกับพระอินทร์นั้น ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับเวสสันดรชาดก เช่น ภาพพระอินทร์พร้อมนางผุสดี ซึ่งกำลังขอพร ๑๐ ประการ เพื่อจุติจากสวรรค์มาเป็นพระมารดาของพระเวสสันดร เช่น จิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม ซึ่งจิตรกรได้วาดเพียงภาพของพระอินทร์กับนางผุสดีเพียง ๒ องค์เท่านั้น^{๑๐๖}

เรื่องราวในเวสสันดรชาดก ที่เกี่ยวข้องกับพระอินทร์โดยตรง คือ กณฑ์สักกบรรพ เป็นตอนที่พระอินทร์แปลงกายเป็นพราหมณ์มาขอนางมัทรี เพราะเล็งเห็นว่า พระเวสสันดรจะประทานนางแก่ผู้คนที่มาขอ เมื่อได้นางมัทรีแล้วจึงแปลงร่างเป็นพระอินทร์ดั้งเดิมและถวายนางมัทรีคืน เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัดราชสิทธิาราม^{๑๐๗} บางแห่งเป็นภาพพระอินทร์ประทับอยู่บนอากาศ^{๑๐๘} นอกจากเวสสันดรชาดกแล้ว ก็มีชาดกอื่นๆ อีก เช่น จันทกุมารชาดก มีภาพพระอินทร์เสด็จมา

^{๑๐๒} แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, วัดทองธรรมชาติ (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย), หน้า ๖๑.

^{๑๐๓} น. ณ ปากน้ำ, สุชาดา สุขฉายา, พระที่นั่งพุทไธสวรรย์, หน้า ๖๖.

^{๑๐๔} แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, วัดทองธรรมชาติ (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย), หน้า ๗๕.

^{๑๐๕} แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, วัดดุสิตาราม (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย), หน้า ๑๐-๑๑.

^{๑๐๖} น. ณ ปากน้ำ, วัดสุวรรณาราม (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๔๐), หน้า ๖๒.

^{๑๐๗} ม.ล.สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, วัดราชสิทธิาราม (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย), หน้า ๕๕.

^{๑๐๘} น. ณ ปากน้ำ, วัดสุวรรณาราม (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย), หน้า ๗๒-๗๓.

ทำลายพิธีบูชาญและได้ช่วยชีวิตคนไว้เป็นจำนวนมาก เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม^{๑๐๙}

ภาพเกี่ยวกับชาดกที่เห็นชัดเจนคือที่วัดเครือวัลย์วรวิหาร กรุงเทพมหานคร ซึ่งพระอุโบสถของวัดนี้กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน เนื่องจากภายในพระอุโบสถมีจิตรกรรมฝาผนังสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เป็นเรื่องนิทานชาดก ๕๕๐ ชาดก ที่งดงามมากซึ่งในปัจจุบันไม่มีในที่อื่น^{๑๑๐} ชาดกที่มีภาพของพระอินทร์ปรากฏ ได้แก่ สิวราชชาดก วิสัยหาชาดก มหากัณหาชาดก อัมพชาดก อยถุชาดก กามนีตชาดก จันทรกุมารชาดก อุทัยชาดก จุลลนาคคหชาดก กุลาวกชาดก อันตชาดก ปโรตชาดก อุปลิงฆบุพผชาดก มณีโจรชาดก สุธาโภชนชาดก อภิตติชาดก จุลลสุวราชชาดก สัมพหุลชาดก จันทกนิรชาดก และ พิฬารโกสิยชาดก โดยลักษณะของพระอินทร์ในชาดกต่างๆ นั้น ส่วนใหญ่พระอินทร์มีกายสี่เศียร ถึงแม้แปลงเป็นพราหมณ์แล้วยังนิยมนวดเป็นสี่เศียรอยู่ดี เช่น ในจันทกนิรชาดก^{๑๑๑} และมีมือถือพระขรรค์ประทับอยู่ในอากาศเป็นส่วนใหญ่

จากการศึกษาพบว่า เรื่องราวของพระอินทร์ที่ปรากฏบนจิตรกรรมฝาผนังนั้น จะเป็นภาพของพระอินทร์ที่เป็นองค์ประกอบของพุทธประวัติเป็นส่วนใหญ่ รองลงมาเป็นเรื่องราวของพระอินทร์ และเรื่องราวในชาดกต่างๆ และภาพส่วนใหญ่จะปรากฏตามฝาผนังอุโบสถของวัดต่างๆ ส่วนที่ปรากฏตามสถานที่อื่น เช่น พระบรมมหาราชวังจะมีเป็นส่วนน้อย ภาพที่ภาพของพระอินทร์ปรากฏบนฝาผนังอุโบสถ หรือหอไตรของวัด ถือเป็นเรื่องธรรมดาตามคติความเชื่อของพระพุทธศาสนาที่มีพระอินทร์เข้ามาเกี่ยวข้อง แต่ที่ปรากฏเป็นเรื่องราวของพระอินทร์โดยเฉพาะตามทีอื่น เช่น พระบรมมหาราชวัง เป็นความเชื่อเรื่องการทำความดีเพื่อให้เข้าถึงความยิ่งใหญ่ของพระอินทร์โดยตรง จึงปรากฏเป็นภาพเรื่องราวตั้งแต่เป็นมฆมาณพเป็นต้นมา ดังเช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณ

๔.๕ พิธีกรรมและความเชื่อ

จากการศึกษาพิธีกรรมและความเชื่อที่เกี่ยวกับพระอินทร์พบว่า พระอินทร์มีอิทธิพลต่อความเชื่อของคนในสังคมไทยเป็นอย่างมาก ในตำนานต่างๆ ปรากฏเรื่องราวของพระอินทร์ลงมาคอยช่วยเหลือการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ทำให้การงานต่างๆ สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี เช่น การ

^{๑๐๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

^{๑๑๐} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, จิตรกรรมฝาผนังนิทานชาดก (พระเจ้า ๕๐๐ ชาดก), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗๙.

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๗.

สร้างพระพุทธรูป บทบาทของพระอินทร์ที่ปรากฏตามตำนานที่เล่ากันสืบต่อมาจึงมีมากมาย เช่น พระอินทร์ลงมาช่วยเหลือพระพุทธรูปขึ้นราชชนสำเร็จดงาม เสด็จมาช่วยพระนาคเสนสร้างพระแก้วมรกต เสด็จนำกลองมาประทานแด่พระเจ้าอุทุมพรองค์ปฐมกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ตลอดจนทรงอัญเชิญม้าและเครื่องทรงมาประทานแก่พระยาแกรกตามพงศาวดารเหนือ^{๑๑๒} ประเพณีการบูชาเสาอินทขิลของชาวเชียงใหม่ ตามตำนานก็กล่าวถึงพระอินทร์ว่าเป็นผู้มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้เกิดประเพณีนี้ขึ้นมา^{๑๑๓}

เรื่องราวของพระอินทร์ที่เกี่ยวกับพิธีกรรมความเชื่อ อาจแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ พิธีกรรมความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ และพิธีกรรมความเชื่อของบุคคลทั่วไป

๔.๕.๑ พิธีกรรมความเชื่อที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์

เรื่องราวของพระอินทร์ที่เกี่ยวกับพิธีกรรมของพระมหากษัตริย์โดยตรง ได้แก่ พระราชพิธีอินทราภิเษก แปลตามศัพท์ว่า การรดน้ำเพื่อเป็นพระอินทร์ ซึ่งหมายถึงพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ คือ ราชาริราช^{๑๑๔} อีกชื่อหนึ่งคือ มงคลอินทราภิเษก ซึ่งมีความเชื่อว่าผู้ที่ปกครองแผ่นดินได้เข้าพิธีราชภิเษก จะมีพระอินทร์นำเครื่องปัญญาคุณภักดิ์มาถวาย ประกอบกับบุษยพระพิชัยราชรถกับฉัตรทิพย์ได้บังเกิดขึ้น การมีสิ่งอันเป็นมงคลทั้ง ๓ ประการนี้ เรียกว่า อินทราภิเษก^{๑๑๕} การรับคติสมมติเทพหรือเทวราชของไทย มีที่มาทั้งในทางศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ แม้ว่าคติของทั้งสองศาสนาจะมีนัยที่แตกต่างกัน แต่ก็ยึดร่วมกันตรงที่การยอมรับภาวะอันเป็นสมมติเทพของพระมหากษัตริย์^{๑๑๖}

ในพระราชพิธีพราหมณ์สมัยกรุงศรีอยุธยา ได้มีพระราชพิธีอินทราภิเษกควบคู่ไปกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษก และได้สืบทอดพิธีนี้มาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธ

^{๑๑๒} สุชาติ กิจชัยพร, พระอินทร์ เทวดากษัตริย์ ผู้คุ้มครองโลก, (กรุงเทพมหานคร : ส.พิจิตร, ๒๕๓๙), หน้า ๖๙.

^{๑๑๓} การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย “ประเพณีเข้าอินทขิล”,

<<http://202.142.223.167/th/culture/view.php?ItemID=104&GroupName=>>, ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๐.

^{๑๑๔} โครงการสืบสานวัฒนธรรมไทย, พระราชพิธีบรมราชาภิเษก, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท

คอมแพคท์พรีนท์ จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๙.

^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๔.

^{๑๑๖} ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ และคณะ, ลักษณะไทย เล่ม ๑, หน้า ๓๕๙.

ยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงสถาปนากรุงเทพมหานครและเสด็จขึ้นครองราชย์ ก็ได้ทรงรับพระราชพิธีอินทราภิเษกด้วย ซึ่งได้ทำพิธีในพระที่นั่งอินทราภิเษกที่ได้ทรงสร้างขึ้น^{๑๑๗}

สุชาติ กิจชัยพร ให้ความเห็นว่า

เป็นพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับพระอินทร์และพระมหากษัตริย์ไทยสมัยโบราณ สืบเนื่องมาจากพิธีสถาปนาพระอินทร์ให้พระอินทร์กลับขึ้นไปครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เหมือนเดิม เป็นความเชื่อตามคติพระพุทธศาสนา แต่ได้รับอิทธิพลแนวคิดในการประกอบพิธีมาจากศาสนาพราหมณ์ เพราะพิธีนี้ยังมีความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ปะปนอยู่ เช่น ความเชื่อว่าพระอินทร์สูญเสียอำนาจไปเพราะถูกฤๅษีสาปให้พ่ายแพ้แก่ศัตรูคือพวกอสูร ทำให้พวกอสูรกำเริบทำการรุกรานเทวดาจนเดือดร้อนทั่วไป พวктеวดาจึงไปขอความช่วยเหลือจากพระนารายณ์ พระนารายณ์จึงประกอบพิธีกว่นน้ำอมฤตขึ้นมาเพื่อช่วยพวктеวดา เมื่อกว่นสำเร็จแล้วเทวดากับพวกอสูรก็ทำสงครามแย่งน้ำอมฤตกันอีก จนวุ่นวายไปหมด พระนารายณ์ได้นำอมฤตและเสด็จออกไปจากฝั่งเกษียรสมุทร ทำให้พวกอสูรไม่ได้กินน้ำอมฤตเลยแม้แต่หยดเดียว จึงพ่ายแพ้แก่พวктеวดาและตายในทีรบเป็นจำนวนมาก พระอินทร์กลับมีฤทธิ์ขึ้นมดั่งเดิม จึงทำสงครามขับไล่พวกอสูรออกไปจากสวรรค์ได้สำเร็จกลับไปเป็นใหญ่ในสวรรค์ดั่งเดิม และได้มีพิธีอินทราภิเษกเพื่อสถาปนาพระอินทร์ให้ยิ่งใหญ่เหมือนเดิม เป็นพิธีฝ่ายพระพุทธศาสนา เพราะพระอินทร์เป็นใหญ่ในศาสนาพุทธ และได้รับอิทธิพลมาจากฮินดู ปรับปรุงให้เป็นพิธีกรรมที่ยกย่องให้พระอินทร์เป็นใหญ่เหนือพระผู้เป็นเจ้าของฝ่ายฮินดู พิธีนี้ประกอบขึ้นในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาด้วยคติที่ว่าพระอินทร์เป็นเทพที่รักษาพระพุทธศาสนา เพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่พระมหากษัตริย์ในสมัยโบราณ ซึ่งมีปรากฏตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยปรากฏครั้งแรกในกฎมณเฑียรบาลที่ตราขึ้นระหว่างรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (หรือพระเจ้าอู่ทองผู้ทรงเป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา) ถึงรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ^{๑๑๘}

คุณสมบัติและบทบาทของพระอินทร์หลายอย่าง ที่ตรงกับคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์สังคมจึงยกย่องพระมหากษัตริย์ให้เทียบเท่ากับพระอินทร์ เช่น

๑) เป็นนักปกครอง พระอินทร์ทรงเป็นเทวกษัตริย์ ทำหน้าที่ปกครองสวรรค์ มีแท่นบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ใช้เป็นที่นั่งสำหรับประทับเพื่อประกาศศักดิ์ดาของความเป็นเทพราชา

^{๑๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๘.

^{๑๑๘} สุชาติ กิจชัยพร, พระอินทร์ เทวตากษัตริย์ ผู้คุ้มครองโลก, หน้า ๗๑-๗๒.

๒) เป็นนักรบ พระมหากษัตริย์มีหน้าที่หลักอยู่ ๒ ประการ คือ บำบัดทุกข์และบำรุงสุขในแผ่นดิน และคอยป้องกันศัตรูมิให้มารบกวนย่ำยีแผ่นดิน ถือว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นจอมทัพ เช่นเดียวกับพระอินทร์ซึ่งเป็นจอมทัพในการสู้รบกับอสูร

๓) เป็นพระโพธิสัตว์ ตามเรื่องราวในอรรถกถาชาดก พระอินทร์เป็นพระโพธิสัตว์พระองค์หนึ่ง และจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตตามเรื่องราวที่ปรากฏในกัลลวชาดก ซึ่งผิดกับพระอินทร์องค์ปัจจุบันที่ได้บรรลุเป็นพระโสดาบันแล้ว มีผู้ที่บำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระโพธิสัตว์อย่างแนบแน่น ฉะนั้น พระอินทร์จึงเป็นผู้คอยดูแลปกป้องพระพุทธศาสนา ในพระไตรปิฎกจะเห็นว่าพระอินทร์เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า และพระสงฆ์สาวกมาโดยตลอด คล้ายกับพระมหากษัตริย์ เช่น ตอนในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ขั้นตอนสำคัญประการหนึ่งหลังจากการเสด็จออกมหาสมาคมแล้ว พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่จะต้องไปประกาศพระองค์เป็นเอกศาสนูปถัมภก ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ถือเป็นการแสดงถึงการเป็นเอกศาสนูปถัมภกเช่นเดียวกับพระอินทร์^{๑๑๙}

สัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์เป็นพระอินทร์ ได้ถูกแสดงให้เห็นในเรื่องการถวายพระนามของพระองค์ เช่น พระอินทราชา แม่ตราพระราชลัญจกรไอยราพต ซึ่งเป็นตราเก่าใช้มาตั้งแต่ก่อนสมัยรัชกาลที่ ๔ มีทั้งแบบที่เป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ และแบบที่ไม่มีพระอินทร์ มีแต่ช้างเอราวัณ เหตุที่เลือกใช้รูปแบบดังกล่าวก็เพื่อเทียบความสำคัญของพระมหากษัตริย์ให้เท่ากับพระอินทร์นั่นเอง^{๑๒๐} หรือ พระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ คือ “พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรามามาธิ บั จักรีนฤพดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร”^{๑๒๑} มีพระนามของพระอินทร์อยู่ถึง ๓ คำ คือ ปรมินทร, จักรีนฤพดินทร, สยามินทราธิราช ทำให้เห็นคติความเชื่อเรื่องพระอินทร์ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ไทยอย่างชัดเจน

ความเชื่อนี้ยังตกทอดมาถึงยุคปัจจุบัน ดังเช่น ที่จังหวัดพิษณุโลกประชาชนและหน่วยงานต่างๆ ร่วมใจกันจัดงานเฉลิมฉลองในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ทรงครองราชย์ครบ ๖๐ ปี และในส่วนของวัดเทพกุญชร (โคกช้าง) โดยการนำของพระมหานិพนธ์ อนุทวาที เจ้าอาวาสวัดเทพกุญชรและประชาชนทั่วไป พร้อมใจกันดำเนินการสร้างพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณขึ้น เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงครองราชย์ครบ ๖๐ พรรษา

^{๑๑๙} นภาพร เล้าสินวัฒนา, การเสด็จขึ้นครองราชย์ พระราชพิธี คติ ความหมาย และสัญลักษณ์แห่ง “สมมติเทวราช”, หน้า ๙๑-๙๓.

^{๑๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๔-๙๕.

^{๑๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

ซึ่งในการจัดสร้างครั้งนี้มีตำนานความเชื่อกล่าวไว้ว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราช หลังจากที่พระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว ๔๐๐ ปี ดวงพระวิญญาณของพระองค์น่าจะไปถือกำเนิดเป็นเทพอยู่บนสรวงสวรรค์ คือ พระอินทร์ (เป็นความเชื่อ) โดยทรงช้างที่ออกศึกคราวทำศึกกับพม่าที่ดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี คือ เจ้าพญาแสนพลพ่าย น่าจะไปถือกำเนิดเป็นช้างทรงของพระอินทร์ คือ ช้างเอราวัณ เพื่อเป็นการบูชาและเทิดทูนดวงพระวิญญาณของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และเฉลิมพระเกียรติครบ ๖๐ พรรษา ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงจัดสร้างอนุสาวรีย์พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณขึ้น เพื่อไว้บูชาสักการะของคนทั่วไป และคนผู้นับถือในองค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช และอนาคตข้างหน้าจะเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัดพิษณุโลกและประเทศไทย^{๑๒๒}

๔.๕.๒ พิธีกรรมความเชื่อของบุคคลทั่วไป

จากเรื่องราวการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อสังคมของชมมาณพ เช่น การสร้างศาลาริมทางจัดเตรียมน้ำดื่มสำหรับผู้เดินทางมาเหน็ดเหนื่อย สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมน้ำใจของคนไทยในอดีตถึงปัจจุบัน ถ้าไปตามชนบทจะพบศาลาพักริมทางมีอยู่เป็นระยะ ถึงแม้วัฒนธรรมนี้อาจเลือนหายไปบ้างแล้วก็ตาม ก็ถือได้ว่าเรื่องราวการทำความดีของชมมาณพมีอิทธิพลต่อความเชื่อของสังคมไทยส่วนหนึ่ง

ประเพณีการทำศพของไทยจะมีการทำกรวยดอกไม้ธูปเทียน ใช้ดอกไม้ ๑ ดอก เทียนเล่มหนึ่งใส่ในกรวยใบตอง บางแห่งก็มีหมากพลูด้วย ให้ศพพนมมือถือไว้ สำหรับนำไปบูชาพระจุฬามณีเจดีย์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และมีประเพณีของหลวงและภาคอีสานซึ่งใช้กรวยมีเทียนด้วย การที่ศพต้องมีกรวยดอกไม้ธูปเทียนก็ว่าสำหรับไปไหว้บูชาพระจุฬามณีเจดีย์ ประเพณีของอำเภอลับแลจะจัดกรวยดอกไม้ธูปเทียนในขณะที่คนกำลังสิ้นใจ สำหรับเป็นหนทางให้ผู้ตายนำไปบูชาพระจุฬามณีเจดีย์เหมือนกัน^{๑๒๓} ซึ่งพระจุฬามณีเจดีย์นี้เป็นพระเจดีย์บรรจุพระเมาลีและพระบรมสารีธาตุของพระพุทธเจ้า ซึ่งท้าวสักกะเป็นผู้สร้างไว้ เมื่อครั้งที่น่าพระเมาลีของพระพุทธเจ้าไปดอนพระองค์เสด็จออกมหาภิเนษกรรม ณ ริมฝั่งแม่น้ำอโนมา

^{๑๒๒} <http://www.prd.pitlok.net/index.php?option=com_content&task=view&id=107&Itemid=2>

๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๐

^{๑๒๓} เสฐียรโกเศศ, **ประเพณีเนื่องในการตาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๙), หน้า ๔๘.

ประชาชนบางแห่งมีความเชื่อว่า พระอินทร์สามารถมาช่วยเหลือคนได้โดยการติดต่อทางร่างทรง เช่น ความเชื่อของชาวบ้านในจังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งมีพิธีเกี่ยวกับการรักษาโรคภัยของชาวอีสาน คือ พิธีรำผีฟ้า พิธีกรรมนี้ญาติผู้ป่วยจะมาปรึกษากับแม่หมอ ซึ่งชาวบ้านให้เกียรตินับถือมาก โดยแม่หมอจะเข้าทรงอัญเชิญพระอินทร์ลงมาประทับร่าง และบอกว่าต้องให้ผีฟ้ารำถวายจึงจะหายป่วยได้ (ตามความเชื่อว่า ผีฟ้า หมายถึง เทวดาคือพระอินทร์ที่อยู่บนฟ้าปราบผีได้) แม่หมอจะรำผีฟ้าถวายตามที่ได้เข้าทรงผู้รำจะประกอบด้วย ผีฟ้า (พระอินทร์) แม่เมือง หมอแคน และผู้ป่วย วันรำมักกำหนดอยู่ในระหว่างวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ถึงแรม ๑ ค่ำ ๔ วันทรงคือวันที่ผู้ป่วยมาหา^{๑๒๔}

เรื่องราวเกี่ยวกับพระอินทร์ในชาดกก็มีอิทธิพลต่อสังคมไทย เช่น เรื่องเล่าในสสปัดพิตชาดกว่า พระโพธิสัตว์เกิดเป็นกระต่าย รักษาศีลอุโบสถไม่มีสิ่งใดจะให้ทานจึงอธิษฐานในใจว่าหากมีใครมาขอจกให้เนื้อในร่างกายของตน พระอินทร์ใคร่จะทดลองเสด็จมาขออาหารจากพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ให้ไปเตรียมฟืนก่อไฟ แล้วกระโดดเข้าไปในกองไฟนั้นเพื่อเป็นอาหารให้แก่พระอินทร์ แต่ไฟกลับไม่ไหม้ ท้าวสักกะจึงแสดงพระองค์ และเพื่อเป็นการประกาศคุณของพระโพธิสัตว์ พระอินทร์จึงได้เขียนรูปกระต่ายไว้ที่ดวงจันทร์ เพื่อแสดงให้เห็นคุณของพระโพธิสัตว์ปรากฏไปจนตลอดกาล^{๑๒๕}

คนไทยมีความเชื่อว่า ท้าวสักกะหรือพระอินทร์นั้นเป็นเทพที่มีอำนาจและถือเป็นมงคลแก่ชีวิตและสังคม เมื่อได้นำชื่อของพระอินทร์หรือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระอินทร์มาตั้งเป็นชื่อบุคคลหรือสถานที่ต่างๆ ก็จะเป็นมงคลแก่บ้านเมืองและชีวิตเหมือนกับเป็นสถานที่อยู่ของพระอินทร์และมีพระอินทร์คอยปกป้องรักษา ดังเช่น พระอรรถกถาจารย์บรรยายว่า เมืองทั้งสองคือ เทวนครและอสุรนคร ชื่อว่าเป็นเมืองที่ไม่มีใครรบชนะได้ ก็เพราะเป็นเมืองที่ไม่อาจถูกยึดเอาด้วยการรบ คราวใดพวกอสูรมีกำลัง คราวนั้น เมื่อประตูกถูกพวกเทวดาหนีเข้าไปสู่เมืองและปิดเสีย แม้พวกอสูรตั้งแสนก็ไม่อาจจะทำอะไรได้ คราวใด พวกเทวดามีกำลัง คราวนั้น เมื่อประตูกถูกพวกอสูรหนีเข้าไปปิดเสียแล้ว แม้พวกท้าวสักกะตั้งแสนก็ไม่อาจจะทำอะไรได้ เมืองทั้ง ๒ นี้ จึงชื่อว่า กรุงอยุธยา^{๑๒๖} ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่า ในยุคก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ ประเทศไทยนี้มีเมืองหลวงชื่อ อยุธยา ซึ่งเรียกกันว่า สมัยอยุธยา และยังมีชื่อเมืองปรากฏมาถึงปัจจุบัน คือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

^{๑๒๔} <<http://intranet.m-culture.go.th/buriram/pitee.html>>, ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๐.

^{๑๒๕} พ. ช. อ. (ไทย) ๓/๔/๔๘๒-๔๘๗.

^{๑๒๖} ส. ส. อ. (ไทย) ๑/๒/๔๕๘.

มาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ คำว่า “รัตนโกสินทร์” ซึ่งเป็นนามส่วนหนึ่งของกรุงเทพมหานครนั้น มีชื่อของท้าวสักรกอยู่ถึง ๒ คำ ด้วยกัน คือ โกสี กับ อินทร์ แปลตามศัพท์ว่า พระอินทร์ผู้มีคลังสมบัติ^{๑๒๗} ในประวัติการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์นั้น รัชกาลที่ ๑ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาธรรมาธิกรณ์ (บุญรอด) กับพระยาวิจิตรนาวิ เป็นแม่กองสร้างพระนครขึ้นใหม่เยื้องกรุงธนบุรีราชธานีเดิม และได้พระราชทานนามเมืองใหม่นี้ว่า “กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา มหาดิลกภพ นพรัตนราชธานีบูรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต สักกะทัตติยวิษณุกรรมประสิทธิ์” (สมัยรัชกาลที่ ๔ เปลี่ยนบวรรัตนโกสินทร์ เป็นอมรรัตนโกสินทร์) ได้มีผู้แปลนามกรุงเทพฯ ไว้ว่า หมายถึง “พระนครอันกว้างใหญ่ดุจเทพนคร เป็นที่สถิตของพระแก้วมรกต เป็นมหานครที่ไม่มีใครบงกชได้ มีความงามอันมั่นคงและเจริญยิ่ง เป็นเมืองหลวงที่บริบูรณ์ด้วยแก้วเก้าประการ นารัณมัยยิ่ง มีพระราชนิเวศน์ใหญ่โตมากมาย เป็นวิมานเทพที่ประทับของพระราชาผู้อวตารลงมา ซึ่งท้าวสักรกเทวราช (พระอินทร์) พระราชทานให้พระวิษณุกรรมลงมาเนรมิตไว้”^{๑๒๘} คำว่า โกสินทร์ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า พระอินทร์^{๑๒๙}

ส่วนสถานที่บางแห่งได้รับอิทธิพลมาจากพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์ เช่น ชื่อประตูทั้ง ๔ ด้านของตำหนักจิตรลดารโหฐาน ประตูด้านทิศตะวันออก มีชื่อว่า “พระอินทร์อยู่ชม” ทิศใต้มีชื่อว่า “พระยมอยู่คุ้ม” ทิศตะวันตกมีชื่อว่า “พระวรุณอยู่เฝ้า” และทิศเหนือมีชื่อว่า “พระกุเวรอยู่เฝ้า” เมื่อนำมารวมเข้าก็ได้ความเป็น “พระอินทร์อยู่ชม-พระยมอยู่คุ้ม-พระวรุณอยู่เฝ้า-พระกุเวรอยู่เฝ้า” และเป็นไปตามคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ ที่มอญโบราณเชื่อว่าโลกบาลประจำทิศตะวันออกให้แก่พระอินทร์^{๑๓๐} ส่วนชื่อตำหนักจิตรดา พระราชวังดุสิต อันเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กลับมีชื่อเหมือนกันกับอุทยานจิตรลดาวัน ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของสุทศมหานคร ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และวังปารุสกวันภายในบริเวณพระราชวังดุสิต ซึ่งเคยเป็นสถานที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถกรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ก็มาจากชื่ออุทยานปารุสกวันบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์^{๑๓๑} และสวนมิสกวันอันเป็นที่ตั้งของมณฑล

^{๑๒๗} พระมหาสมปอง มุทิโต, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๔๖-๔๗.

^{๑๒๘} <<http://www.culture.go.th/study.php?&YY=2549&MM=3&DD=5>>, ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๐.

^{๑๒๙} ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖, หน้า ๑๕๗.

^{๑๓๐} สุชาติ กิจชัยพร, **พระอินทร์ เทวดาภคตริย์ ผู้คุ้มครองโลก**, (กรุงเทพมหานคร : ส.พิจิตร, ๒๕๓๙), หน้า ๔๔.

^{๑๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑.

ทหารบกที่ ๑ รักษาพระองค์ (สวนมิสกวัน) ก็มีชื่อมาจากอุทยานมิสกวัน ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของสุทัศน์มหารนคร ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์^{๑๓๒} สุชาติ กิจชัยพร ได้เปรียบเทียบวัดพระศรีรัตนศาสดารามอันเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในพระบรมมหาราชวัง เหมือนกับอุทยานปุลนตาริกะ^{๑๓๓} ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ อันเป็นสถานที่ตั้งของพระจุฬามณีเจดีย์ เป็นเจดีย์ที่บรรจุพระโมลีและพระทันตธาตุของพระพุทธเจ้า

แม้ชื่อของทำวสักกะก็มีอิทธิพลต่อสังคมไทย เห็นได้จากการสร้างสิ่งศักดิ์เช่นพระพุทธรูปก็นิยมนำชื่อของทำวสักกะมาตั้งเป็นชื่อพระ เช่น พระสักกะเทวราช หรือหลวงพ่อบ้านเมืองประดิษฐานอยู่ในซุ้มวิหารหน้าสำนักงานตรวจคนเข้าเมือง เขตสาทร กรุงเทพมหานคร ทุกวันจะมีประชาชนเดินทางมาสักการบูชาตลอด เพราะเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์^{๑๓๔}

จากการศึกษาจึงพบว่า พระอินทร์มีอิทธิพลต่อสังคมไทยเป็นอันมาก ทั้งในแง่วรรณกรรม สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และพิธีกรรมความเชื่อ โดยแสดงออกมาในรูปแบบต่างๆ กันตามความเชื่อของคนไทยในสมัยนั้นๆ

^{๑๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

^{๑๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑.

^{๑๓๔} ทศพล จังพานิชย์กุล, *สิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง กรุงเทพมหานคร*, หน้า ๑๙๑.

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลของการวิจัย

ท้าวสັกกะเป็นตำแหน่งที่ใครๆ บำเพ็ญบารมีมาก็สามารถเป็นได้ คล้ายกับการเป็นพระพุทธเจ้าหรือพระเจ้าจักรพรรดิ เพราะเคยมีท้าวสັกกะมาแล้วเป็นจำนวนมากในอดีต เช่นกับพระพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิที่ในอดีตก็เคยมีมาแล้วนับไม่ถ้วน ท้าวสັกกะมิได้เป็นผู้ดีเลิศโดยส่วนเดียว ยังมีส่วนไม่ดีอยู่บ้างที่พระองค์ประพฤติดังไม่เหมาะสม เช่น แกล้งผู้อื่นไม่ให้อยู่อย่างสงบสุข เพราะกลัวว่าตนเองจะพ้นจากตำแหน่ง

พระไตรปิฎกและอรรถกถา บรรยายเรื่องราวของท้าวสັกกะไว้หลายแห่ง ทั้งเรื่องราวในอดีตและในสมัยพุทธกาล รวมถึงเรื่องราวในชาติต่างๆ ยกท้าวสັกกะมาเป็นบุคลาธิษฐานเพื่อเป็นตัวอย่างในการสอนธรรมะในแง่มุมต่างๆ ทำให้การสอนธรรมของพระพุทธเจ้าไม่น่าเบื่อและดูน่าเชื่อถือ เข้ากับความเชื่อของคนในชมพูทวีปที่นับถือเทพเจ้าเป็นส่วนมาก และมีเรื่องของพระอินทร์ในคัมภีร์พระเวทซึ่งคนส่วนใหญ่มีความคุ้นเคยอยู่แล้ว กลายเป็นบุคคลตัวอย่างที่คนในสมัยนั้นยอมรับ และเป็นผู้ที่เคยปฏิบัติธรรมจนได้เห็นผลของการปฏิบัติมาแล้ว ถึงแม้จะเป็นธรรมพื้นฐานของสังคม ดังเช่นที่มฆมาณพปฏิบัติวัตรตบ ๗ ประการ

จากเรื่องราวในพระไตรปิฎก ที่พระพุทธเจ้านำเรื่องท้าวสັกกะมากล่าวสอนพระภิกษุในหลายวาระ แสดงให้เห็นว่า พระภิกษุหรือผู้คนในสมัยนั้นมีความสนใจเรื่องของท้าวสັกกะเป็นทุนเดิมอยู่แล้วจึงง่ายที่จะยกท้าวสັกกะมาเป็นตัวอย่าง เพราะเวลาที่พระพุทธเจ้าจะแสดงธรรม พระองค์จะปรารภเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เกิดขึ้นในขณะนั้นหรือคนในสมัยนั้นมีความคุ้นเคย นำมาเป็นตัวอย่างเพื่อสอนผู้ฟังให้เกิดความสดสังเวช หรือเกิดความเลื่อมใส แล้วน้อมนำพระธรรมไปปฏิบัติตาม หรือส่งใจไปตามพระธรรมเทศนานั้นจนสามารถบรรลุธรรมได้ โดยจะเลือกแสดงธรรมให้เหมาะกับกาลในขณะนั้นว่าผู้ฟังสนใจเรื่องอะไร หรือกำลังสนทนากันในเรื่องใดอยู่ ก็จะปรารภเรื่องนั้นๆ แล้วนำอดีตนิทานบ้าง เรื่องปัจจุบันบ้างมาสอน ซึ่งเป็นวิธีการสอนอันชาญฉลาดของพระพุทธองค์ เพราะพระองค์ทรงทราบถึงเหตุการณ์ในขณะนั้นๆ และทรงแสดงธรรมให้เหมาะสมกับอุปนิสัยของผู้ฟัง

การได้ศึกษาเรื่องท้าวสັกกะ เป็นการศึกษาตัวอย่างของบุคคลสำคัญผู้หนึ่งที่ถูกลำเลียงถึงในพระไตรปิฎกและอรรถกถาหลายเล่ม เป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตตามหลักการ

ของพระพุทธศาสนา ซึ่งคำสอนของพระพุทธเจ้าเมื่อปฏิบัติตามแล้วมีจุดมุ่งหมายในหลายระดับ อันได้แก่สมบัติ ๓ ประการ คือ มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ อันเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต ขณะที่มนุษย์ยังเวียนว่ายตายเกิดอยู่นั้นสิ่งที่พึงทำให้ตัวเองคือทำตนให้ประสบความสุขสวัสดิ์ ด้วยการสร้างมนุษย์สมบัติ และสวรรค์สมบัติไว้เป็นที่พึ่งในการท่องเที่ยวในสังสารวัฏ และเพื่อเป็นปัจจัยให้เข้าถึงจุดหมายสูงสุดในชีวิตคือพระนิพพานได้ในที่สุด ท้าวสักกะจึงเป็นแบบอย่างที่สำคัญในแง่การพัฒนาตนเอง และสร้างที่พึ่งให้กับตนเองโดยเฉพาะสวรรค์สมบัติที่มนุษย์จำนวนมากปรารถนา โดยเฉพาะท้าวสักกะองค์ปัจจุบัน นอกจากจะได้สวรรค์สมบัติอันเป็นสมบัติทิพย์แล้ว ยังได้อริยทรัพย์อันประเสริฐคือการได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นพระโสดาบัน และเป็น การแน่นอนว่า จะได้เข้าสู่พระนิพพานในอนาคตอย่างแน่นอน จึงเป็นผู้ที่บุคคลทั่วไปควรยึดถือเป็นแบบอย่าง

เรื่องราวของท้าวสักกะสำเร็จประโยชน์ทางธรรมในแง่ของ ทาน ศีล และสวรรค์ เป็นบุคลาธิษฐานทำให้คนเข้าถึงธรรมะทั้ง ๓ ข้อได้เป็นอย่างดี ท้าวสักกะจึงเป็นอีกผู้หนึ่งที่เป็นแบบอย่างของการทำความดี ดังในสมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าทรงยกย่องอุบาสกชั้นนำผู้ให้การอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา เช่น อนาถปิณฑิกเศรษฐี ยกย่องอุบาสกชั้นนำ เช่น นางวิสาขา ท้าวสักกะก็ควรได้รับการยกย่องเป็นเทวดาชั้นนำในแง่การบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน ซึ่งทั้งอนาถปิณฑิกเศรษฐี นางวิสาขา และท้าวสักกะ ต่างก็มีบทบาทต่อพระพุทธศาสนาไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน และที่สำคัญทั้ง ๓ ท่านยังเป็นพระโสดาบันมีศรัทธาไม่หวั่นไหวในพระพุทธศาสนาเหมือนกัน และเมื่อพูดถึงความสำคัญของท้าวสักกะในแง่การปกครอง ท้าวสักกะก็ควรมีความสำคัญพอๆ กับผู้ปกครองบ้านเมืองในสมัยนั้น เช่น พระเจ้าพิมพิสาร หรือพระราชาผู้ทรงธรรมทั้งหลาย เพราะเป็นผู้ปกครองเมืองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์โดยธรรมเช่นกัน

ท้าวสักกะจัดเป็นเทวดานักสังคัมสงเคราะห์ เพราะชอบช่วยเหลือผู้อื่น เป็นการทำความดีเพื่อความดี มิใช่ทำความดีเพื่อสิ่งอื่น ทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม ผลของความดีจึงยิ่งใหญ่ ด้วยอานิสงส์การให้ที่ไม่เจาะจงย่อมได้ได้รับผลมาก เพราะได้ให้แก่คนหมู่มาก ถึงแม้จะเกิดในช่วงว่างจากพระพุทธศาสนา ซึ่งขาดเนืองนาบุญเช่นพระพุทธเจ้าและพระอริยสงฆ์ แต่ก็ยังสามารถบำเพ็ญความดีจนกระทั่งได้สมบัติของท้าวสักกะ

อีกประเด็นที่ควรกล่าวถึง คือ เรื่องราวของท้าวสักกะทำให้เห็นสังขารของชีวิตว่า ถึงแม้จะเป็นผู้ยิ่งใหญ่สักเพียงใดก็ตาม ถ้ายังไม่หมดกิเลสก็ยังคงหลงใหลและติดอยู่ในกามคุณอยู่ดี และหนีไม่พ้นกฎของพระไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง ต้องพ้นจากตำแหน่งเมื่อหมดบุญ

คนไทยส่วนใหญ่นับถือและยกย่องท้าวสั๊กกะในฐานะเทพผู้มีความเมตตา และหวังการช่วยเหลือจากพระองค์ แต่ส่วนใหญ่ไม่ได้มีความคิดว่า แม้ด้วยศักยภาพของความเป็นมนุษย์ที่ตนเองมีอยู่นั้นก็สามารถพัฒนาตนเองให้เป็นท้าวสั๊กกะหรือยิ่งกว่าท้าวสั๊กกะก็ได้ โดยไม่ต้องรอการช่วยเหลือจากท้าวสั๊กกะหรือเทวดาองค์ใด

มฆมาณพได้เป็นท้าวสั๊กกะเพราะประพจน์วิัตตบท ๗ ประการ แต่วิัตตบท ๗ ประการ ไม่เป็นที่รู้จักของสังคมไทยมากนัก และคนไทยส่วนใหญ่ไม่มีความคิดว่าตัวเองก็สามารถเป็นท้าวสั๊กกะได้ ถ้าปฏิบัติตามวิัตตบท ๗ ประการ อาจเป็นเพราะว่าคนไทยส่วนใหญ่ไม่ทราบถึงความเป็นมาของท้าวสั๊กกะอย่างแท้จริง คือเข้าใจว่าท้าวสั๊กกะเป็นเทพที่เกิดขึ้นลอยๆ เหมือนเทพบางองค์ในศาสนาอื่นซึ่งเป็นอยู่มีอยู่แต่เดิม โดยไม่มีการบำเพ็ญความดีอะไรมาก่อน

จากวรรณคดี หรือวรรณกรรมต่างๆ สะท้อนให้เห็นว่า คนส่วนใหญ่ต้องการแต่ความช่วยเหลือจากท้าวสั๊กกะ แต่มีจำนวนน้อยจะยึดถือแบบอย่างของท้าวสั๊กกะในแง่ของการประพฤติธรรม หรือการปฏิบัติตามวิัตตบท ๗ ประการ การนำท้าวสั๊กกะมาเอ่ยอ้าง หรือกล่าวถึงส่วนใหญ่จึงเน้นการเปรียบเทียบท้าวสั๊กกะในแง่ของรูปร่างและสมบัติ มากกว่าการกล่าวถึงในแง่ของคุณธรรม

ความดีของท้าวสั๊กกะที่คนทั่วไปรู้จักคือความมีเมตตาชอบช่วยเหลือคน เห็นได้จากการปรากฏตัวคอยช่วยเหลือคนตกทุกข์ได้ยากของท้าวสั๊กกะ ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในวรรณคดีและตำนานต่างๆ ของไทย และคุณสมบัติเช่นความมีรูปร่างหรือสมบัติในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

จุดหมายที่พระพุทธเจ้านำเสนอเรื่องท้าวสั๊กกะ ก็เพื่อเป็นตัวอย่างในการทำให้คนเข้าถึงธรรมะ เพราะมีธรรมะมากมายที่ควรศึกษาจากเรื่องราวและความประพจน์ของท้าวสั๊กกะที่เกี่ยวข้องกับบุคคลต่างๆ อย่างน้อยก็ได้ธรรมะขั้นพื้นฐาน คือวิัตตบททั้ง ๗ ประการ โดยมีความสงบสุขในสังคมปัจจุบันและมีสวรรค์สมบัติเป็นเป้าหมายในอนาคต เพราะถ้าสังคมมนุษย์ส่วนใหญ่ประพฤติวิัตตบท ๗ ข้อนี้ก็จะเป็นเหตุให้มีความสุขสงบสุขเป็นอย่างมากแล้ว

จากการได้ศึกษาความเป็นมาของท้าวสั๊กกะ และความสัมพันธ์กับบุคคลต่างๆ แล้ว ท้าวสั๊กกะเป็นผู้ที่สามารถเป็นที่พึ่งแก่มนุษย์ได้เมื่อเกิดเหตุคับขัน และการช่วยเหลือนั้นก็มีเพียงส่วนน้อยที่ได้รับการร้องขอหรือการอ้อนวอน แต่ส่วนใหญ่ล้วนแล้วแต่เกิดจากคุณธรรมของบุคคลนั้นๆ และเกิดจากความมีเมตตาอยากช่วยเหลือที่เป็นคุณธรรมเฉพาะตัวของท้าวสั๊กกะเอง ซึ่งตามหลักการของพระพุทธศาสนานั้น บุคคลต้องเป็นที่พึ่งให้แก่ตนต้องช่วยเหลือตนเองก่อนเป็นอันดับแรก และหวังการพึ่งพิงจากบุคคลหรือสิ่งภายนอกในภายหลัง

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

เมื่อได้ศึกษาเรื่องราวและคุณธรรมต่างๆ ของท้าวสັกกะแล้ว ผู้หวังความเจริญก็สามารถเอาท้าวสັกกะเป็นตัวอย่างในการดำเนินชีวิตได้ เมื่อมีความพยายามแล้วก็สามารถประสบความสำเร็จอย่างแน่นอน หากสามารถปฏิบัติตามคุณธรรมต่างๆ ของท้าวสັกกะได้ ก็จะได้พบความสุขความสำเร็จทั้งในชีวิตปัจจุบันและอนาคต เพราะท้าวสັกกะเมื่อครั้งที่เป็นมฆมาณพก็เป็นบุคคลธรรมดาทั่วไปที่ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต และพัฒนาตนจนได้ตำแหน่งท้าวสັกกะและสมบัติในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พร้อมด้วยคุณธรรมประจำตัวที่ไม่จางหายไปไหน จนเป็นบุคคลที่สถิตอยู่ในใจของบุคคลเป็นจำนวนมาก

ผู้สนใจอยากศึกษาเรื่องท้าวสັกกะ สามารถศึกษาเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับท้าวสັกกะได้ในประเด็นต่อไปนี้ คือ

๑. อิทธิพลความเชื่อเรื่องพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
๒. ศึกษาเปรียบเทียบความเหมือนและต่างกันของพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

๑.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาหมกุฏราชวิทยาลัย**

พิมพ์เนื่องในโอกาส ครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์

พุทธศักราช ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

๑.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. **จิตรกรรมฝาผนังนิทานชาดก (พระเจ้า ๕๐๐ ชาดก)**.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐.

กรมศิลปากร. **กองโบราณคดีและประวัติศาสตร์**. วรรณกรรมสมัยอยุธยา. กรุงเทพมหานคร :

อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๒๙.

_____. **สรุปผลการสัมมนา เรื่องไตรภูมิพระร่วง**. จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปี

ลายสือไทย, กรุงเทพมหานคร, ๒๕๒๖.

ชินะฐา ตันติพิมล. **ศึกษาวรรณคดีไทย สมัยกรุงสุโขทัย-กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น**

ตามลักษณะคำประพันธ์. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๘.

คณะจิตรกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร. **สมุดภาพประติมากรรมกรุงรัตนโกสินทร์**.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์กราฟิเคอาร์ท, ๒๕๒๕.

โครงการสืบสานวัฒนธรรมไทย. **พระราชพิธีบรมราชาภิเษก**. กรุงเทพมหานคร :

บริษัท คอมแพคท์พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๔๒.

จิตร ภูมิศักดิ์. **บทวิเคราะห์มรดกวรรณคดีไทย** ภาคผนวก ชีวิตและงานของ ปีกัสโซ.

กรุงเทพมหานคร : ศตวรรษ, ๒๕๒๓.

ทศพล จั๋งพานิชย์กุล. **สิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง กรุงเทพมหานคร. กรุงเทพมหานคร :**

บริษัท คอมมูเนิตี้ แอนด์ พรินท์ จำกัด, ๒๕๔๘.

น. ณ ปากน้ำ. **วัดไชยทิศ (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย). กรุงเทพมหานคร :**

เมืองโบราณ, ๒๕๓๔.

น. ณ ปากน้ำ. **วัดบางขุนเทียนใน (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย). กรุงเทพมหานคร :**

เมืองโบราณ, ๒๕๔๐.

_____. **วัดสุวรรณาราม (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย). พิมพ์ครั้งที่ ๒,**

กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๔๐.

_____. **สุชาดา สุขฉายา. พระที่นั่งพุทไธสวรรย์. กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์,**

๒๕๒๖.

_____. **สมพงษ์ ทิมแจ่มใส. วัดมหาพฤฒาราม (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย).**

กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๒๖.

นภาพร เล้าสินวัฒนา. **การเสด็จขึ้นครองราชย์ พระราชพิธี คติ ความหมาย และสัญลักษณ์**

แห่ง “สมมติเทวราช” กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง

จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๙.

นัยนา ไปร่งกูระ. **บทบาทของพระอินทร์ในปัญญาสชาดก. จัดพิมพ์เนื่องในโอกาส**

พระราชทานเพลิงศพนางสาวนัยนา ไปร่งกูระ, กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๔.

พญาลิไทย. **ไตรภูมิอภินิหาร ฉบับถอดความ คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซียน.**

กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงขยายความ). พิมพ์ครั้งที่ ๑๑,**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙.

พระมหาสมปอง มุทิโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร :**

บริษัท ประยูรวงศ์พริ้นติ้งจำกัด, ๒๕๔๗.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ สฐิตญาโณ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๓,**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.**

พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕.

- **พจนานุกรมพุทธศาสตร์**. (ฉบับประมวลศัพท์). พิมพ์ครั้งที่ ๙.
กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- **ทำอย่างไรจะหายโกรธ**. พิมพ์ครั้งที่ ๕๖, กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย
จำกัด, ๒๕๔๗.
- **เรื่องเหนือสามัญวิสัย อิทธิปาฏิหาริย์เทวดา**. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ, ๒๕๔๖.
- พระธรรมธีรราชมหามุนี** (วิลาส ญาณวโร). **โลกทิปนี**. (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๖.
- พระยาสังฆาภิรมย์. เทวกำเนิด**. พระนคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๐๗.
- พระสิริมังคลาจารย์. จักวาฬทิปนี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์หอสมุดแห่งชาติ
กรมศิลปากร, ๒๕๒๗.
- พระสิริมังคลาจารย์. มงคลตฤทิปนี (ปฐโม ภาค)**. (พิมพ์ครั้งที่ ๑๔). กรุงเทพมหานคร :
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- มาลัย (นามแฝง). กำเนิดเทวดา**. กรุงเทพมหานคร. กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๒๓.
- ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ และคณะ. ลักษณะไทย เล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร :
ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๙.
- ม.ล.สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์. วัตรราชสิทธิาราม (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย)**.
กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๒๕.
- มหาวิทยาลัยนเรศวร จังหวัดพิษณุโลก. วรรณกรรมไทจีน มัชวา**, กรุงเทพมหานคร :
บริษัท มิเนยเจอ จำกัด, ๒๕๔๙.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร :
นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.
- วรรณนิภา ณ สงขลา. จิตรกรรมประเพณีไทย ชุดที่ ๐๐๑ เล่มที่ ๒**. กรุงเทพมหานคร :
บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๓๔.
- สังฆาภิรมย์. พระยา อ่างโน สักค์ ศรีเพ็ญ. เทวกำเนิด**. พระนคร : โรงพิมพ์หาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, ๒๕๐๗.
- สุชาติ ปิจชัยพร. พระอินทร์ เทวตากษัตริย์ ผู้คุ้มครองโลก**. กรุงเทพมหานคร :
ส.พิจิตร, ๒๕๓๙.

เสถียรโกเศศ. **ประเพณีเนื่องในการตาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม,
๒๕๓๙.

เสนีย์ วิลาวรรณ และคณะ. **ประวัติวรรณคดี ๑**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช,
๒๕๔๒.

แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. **วัดทองธรรมชาติ (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย)**,
กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๒๕.

_____. **วัดคูสิดาราม (ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย)**. กรุงเทพมหานคร :
เมืองโบราณ, ๒๕๔๖.

หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร. พระสังฆราชเมธีกร รจนา, แปลโดย น.อ. (พิเศษ)

แย้ม ประพัฒน์ทอง, **โลกทิปการ**. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล
สหประชาพานิชย์, ๒๕๒๙.

_____. พระสิริมังคลาจารย์ รจนา แปลโดย ทินกร ทองเสวต ป.ธ. ๙,
ตรวจชำระเรียบเรียงโดย ทองย้อย แสงสินชัย ป.ธ. ๙, **จกกวาทิปปิ**.
กรุงเทพมหานคร : หจก.เซ็นทรัลเอ็กซ์เพรสศึกษาการพิมพ์, ๒๕๒๓.

(๒) วิทยานิพนธ์ และสารนิพนธ์

เกื้อพันธ์ นาคบุปผา. “พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย”.

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิต
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

ชัยชาญ จารุกัลส. พระอินทร์ : การศึกษารูปแบบ และคติความเชื่อในจิตรกรรมฝาผนังของหอไตร
วัดระฆัง. **สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. ภาควิชาประวัติศาสตร์
ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘.

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

พระครูวินัยธรสุเทพ อภิญาโน. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนา
เถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระมหาสมศักดิ์ สุวรรณรัตน์. “ความคิดเรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิต
วิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พินิจ สุขสถิตย์. “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องเทวดาชั้นฉกามาพจรในพระไตรปิฎก”.

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิต

วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

วัชรนี้อย์ เสนาะล้ำ. “คติความเชื่อเรื่องพระอินทร์ในศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทย”.

สารนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัย

ศิลปากร, ๒๕๓๐

๒. ข้อมูลสารนิเทศ world wide web (www.)

<http://www.tv5.co.th/service/mod/heritage/nation/oldcity/songkhla10.htm>.

<http://intranet.m-culture.go.th/buriram/pitee.html>.

<http://student.swu.ac.th/hm>.

<http://th.wikipedia.org/wiki>.

http://webhost.mots.go.th/kpr/asd/Logo_Mots.htm.

<http://www.bangkoktourist.com>.

<http://www.culture.go.th/study.php?&YY=2549&MM=3&DD=5>.

<http://www.gov.surinpoc.com/surinnnews/surin/20.htm>.

<http://www.newswit.com/news>.

<http://www.palungdham.com/t454.html>.

<http://www.pantip.com/cafe/blueplanet/1000trips/northeast/burirum2.html>.

http://www.prd.pitlok.net/index.php?option=com_content&task=view&id=107&Itemid=2.

http://www.senate.go.th/senator_new/01_senator/s024_4.htm.

http://www.sisaket.police.go.th/tt.plo_sk2.htm.

<http://www.soonphra.com>.

http://www.thaiweekender.com/index.php?option=com_content&task=view&id=22.

http://www.tourthai.com/province/si_sa_ket/attraction_t.shtml.

<http://www.tv5.co.th/service/mod/heritage/nation/oldcity/songkhla10.htm>.

<http://www1.mod.go.th/heritage/nation/oldcity/chonburi8.htm>.

www.tv5.co.th/service/mod/heritage/nation/oldcity/songkhla10.htm.

๓. ภาษาอังกฤษ

Garrett Jones, John. **Tales and Teaching of the Buddha**. London : George Allen &

Unwin (Publishers) Ltd., 1979.

Gombrich, Richard F. **Buddhist precept and Practice**. Delhi: Motilal Banarsidass

Publishers PVT. LTD., 1991.

Grimm, George. **The Doctrine of the Buddha**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1982.

Harvey, Peter. **An Introduction to Buddhism : Teachings, History and Practices**.

Cambridge : Cambridge University Press, 1995.

Williams, Paul., and Tribe, Anthony. **Buddhist Thought**. London : Routledge, 2000.

ภาคผนวก

ภาพจิตรกรรมฝาผนัง รูปพระอินทร์ประกอบเรื่องราวในพุทธประวัติ

ภาพพระอินทร์โปรยโอชาทิพย์ต่อนางสุชาดากวนข้าวมธุปายาส
 จิตรกรรมฝาผนังวัดทองธรรมชาติ กรุงเทพมหานคร

ภาพพระอินทร์นำผอบทองมารองรับพระเม้าพี ตอนเจ้าชายสิทธัตถะออกผนวช
 จิตรกรรมฝาผนัง วัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี

ภาพพระอินทร์ถือพานรองรับเจ้าชายสิทโธตตะตอนประสูติ
จิตรกรรมฝาผนัง พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ กรุงเทพมหานคร

พระอินทร์เสด็จมาทำลายประรำของพวกเดียรฉิย์ และพระพุทเจ้าแสดงยมกปาฏิหาริย์
จิตรกรรมฝาผนัง พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ กรุงเทพมหานคร

พระอินทร์ตอนพระพุทเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
 จิตรกรรมฝาผนัง พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ กรุงเทพมหานคร

ภาพตอนพระพุทเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ โดยมีพระอินทร์ด้านซ้าย
 จิตรกรรมฝาผนัง วัดบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร

ภาพพระอินทร์หิบบพระเขี้ยวแก้วจากมวยผมของโทณพราหมณ์
ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดดุสิตาราม บางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

ภาพพระอินทร์ตีตีพินสามสาย ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ภายในพระอุโบสถเก่า วัดกิ่งแก้ว บางพลี
สมุทรปราการ เขียนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ภาพเต็มพระอินทร์ตอนนางสุชาดากวนข้าวมธุปายาส และตัดพิน ๓ สาย
 จิตรกรรมฝาผนังวัดทองธรรมชาติ

ภาพพุทธประวัติตอนเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีพระอินทร์ปรากฏอยู่ทางด้านขวามือ
 จิตรกรรมฝาผนังวัดทองธรรมชาติ

ภาพพระพุทธเจ้ามีพระสารีบุตรอยู่ด้านขวาและพระอินทร์อยู่ด้านซ้ายมือ
 จิตรกรรมฝาผนังหลังพระตำหนักพุทธพรณี พระประธานในอุโบสถ วัดราชาธิวาส กรุงเทพมหานคร

ภาพวาดพระอินทร์ในเรื่องรามเกียรติ์ ตามความเชื่อของสังคมไทย

พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ตราประจำจังหวัดกรุงเทพมหานคร

หน้าบันรูปพระอินทร์

พระอินทร์ทรงช้าง หน้าบันหอมณเฑียรธรรม วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร

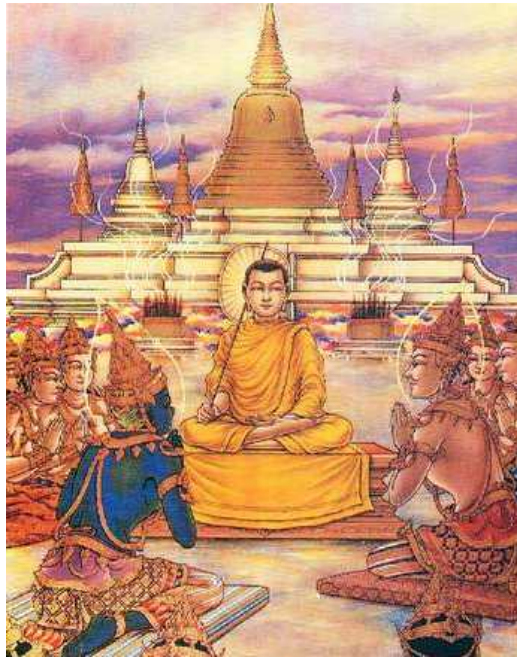
พระอินทร์ทรงช้าง หน้าบันด้านทิศตะวันออก วัดคงคาราม จ.ราชบุรี

พระอินทร์ทรงช้าง หน้าบันพระวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

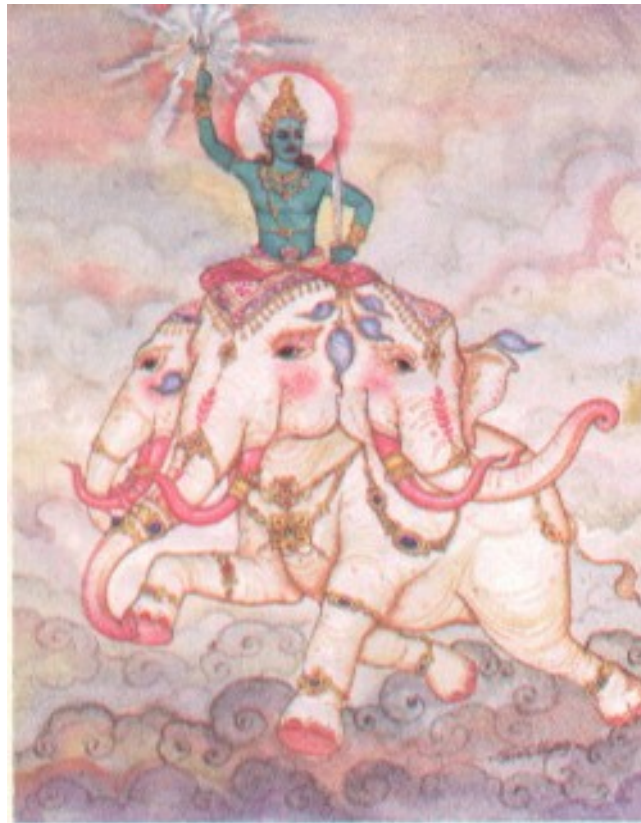
พระอินทร์ทรงช้างหน้าบันศาลาการเปรียญ วัดบางมะฝ่อ จ.นครสวรรค์

ภาพพระอินทร์สนทนารวมกับพระมัลลย์ ในมัลลย์เทวสูตร

พระอินทร์ทรงช้าง ที่พิพิธภัณฑ์ช้าง จ.สมุทรปราการ

พระอินทร์ทรงวชิระสถิตเหนือเอราวัณ ไฟล์ภาพจาก เว็บไซต์ สำนักหอสมุดโต

รูปปั้นช้างเอราวัณซึ่งเป็นหนะของพระอินทร์ขนาดใหญ่ จ.สมุทรปราการ

ภาพพระอินทร์ ในสมุดข่อย วัดบางขุนน อำเภอบางกรวย นนทบุรี

ด้านหน้าทางเข้าพระวิหารวัดสุทัศน์ จะมีเก๋งจีน ซึ่งเปรียบเป็นวิมานไพชยนต์ของพระอินทร์
 แต่เดิมเคยประดิษฐานอยู่หน้าพระประธาน แต่ได้ย้ายออกมาในสมัยรัชกาลที่ ๔
 ด้วยเห็นว่าบดบังความงามขององค์พระ

พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ วัดทุ่งนาเมือง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ในปราสาทสระกำแพงใหญ่ อ. อุทุมพรพิสัย จ.ศรีสะเกษ

เหรียญหลวงพ่อมุม วัดปราสาทเยอ ด้านหลังเทวสถานปราสาทเยอเหนือ
 เป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างสามเศียร

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระมหาหนึ่งฤทัย นิพภโย (ภัตตพงษ์)
- เกิด : วันเสาร์ที่ ๗ พฤศจิกายน ๒๕๑๓
- ภูมิลำเนา : บ้านแหลมไผ่ศรี ต.หนองยาว อ.พนมสารคาม
จ.ฉะเชิงเทรา
- การศึกษา : ปริญญาตรีพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาภาษาไทย (เกียรตินิยม)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๓
ป.ธ.๖, น.ธ.เอก สำนักเรียนวัดราชสิงขร กรุงเทพมหานคร
- อุปสมบท : วันที่ ๒๓ พฤษภาคม ๒๕๓๓
- สังกัด : วัดราชสิงขร เขตบางคอแหลม กรุงเทพมหานคร
- ตำแหน่ง : ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชสิงขร